

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**İNGİLİZ OKULU’NUN DÜZEN KAVRAMI VE
AVRUPA BİRLİĞİ ULUSLARARASI DÜZENİ 1992–2009**

DOKTORA TEZİ

MUZAFFER ŞENEL

İSTANBUL 2017

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**İNGİLİZ OKULU'NUN DÜZEN KAVRAMI VE
AVRUPA BİRLİĞİ ULUSLARARASI DÜZENİ 1992–2009**

DOKTORA TEZİ

MUZAFFER ŞENEL

DANIŞMAN: PROF. DR. YÜKSEL TAŞKIN

İSTANBUL 2017

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

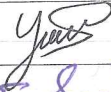
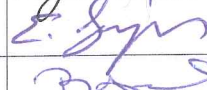
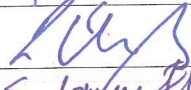
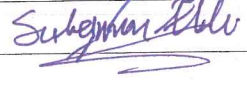
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİSKİLER Anabilim Dalı
ULUSLARARASI İLİSKİLER Bilim Dalı DOKTORA öğrencisi MUZAFFER SENEL'nin
İNGİLİZ OKULU'NUN DÜZEN KAVRAMI VE AVRUPA BİRLİĞİ ULUSLARARASI
DÜZENİ 1992-2009

adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 10.01.2017 tarih ve 2017-1/37 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi/...../.....
12/01/2017

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. YÜKSEL TAŞKIN	
2.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. ERHAN DOĞAN	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. BERDAL ARAL	
4.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. İBRAHİM MAZLUM	
5.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. SÜLEYMAN ELİK	

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
Çalışmanın Yöntemi ve İçeriği	6
I. KISIM.....	14
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	14

BÖLÜM I

DÜZEN VE GÜVENLİK

1.1. Düzen Kavramı ve Tarihi Gelişim.....	16
1.1.1. Uluslararası Alanda Düzen	19
1.1.2. Düzen Kavramının Tarihsel Gelişimi: Hedley Bull Öncesi	21
1.1.3. Düzen Kavramının Tarihsel Gelişimi: Hedley Bull	25
1.1.4. Düzen Kavramının Tarihsel Gelişimi: Hedley Bull Sonrası	28
1.1.5. Düzen Katmanları	29
1.2. Güvenlik Kavramı ve Tarihi Gelişimi.....	37

BÖLÜM II

ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİNDE

DÜZEN VE GÜVENLİK

2.1. Realizm, Uluslararası Düzen ve Güvenlik.....	51
2.2. Liberalizm, Uluslararası Düzen ve Güvenlik	62
2.3. İngiliz Okulu, Uluslararası Düzen ve Güvenlik.....	76

BÖLÜM III

HEDLEY BULL'UN DÜZEN VE GÜVENLİK ANLAYIŞI

Giriş	97
3.1. Hedley Bull'a Göre Uluslararası Alan.....	99
II. KISIM	127
TARİHİ ÇERÇEVE.....	127

BÖLÜM III
AVRUPA'DA DEVLETLER DÜZENİNİN
ORTAYA ÇIKIŞI, GELİŞİMİ

3.1. Vestfalya Öncesi Avrupa'da Düzen	128
3.2. Vestfalya Antlaşması ve Yeni Düzenin Temel İlkeleri	135
3.3. Vestfalyan Düzen Örnekleri	140
III. KISIM	220
UYGULAMA	220

BÖLÜM IV
AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ

4.1. Avrupa Bütünleşmesi.....	221
4.2. Soğuk Savaş Dönemi Batı Avrupa Bütünleşmesi.....	228
4.2.1. Batı Avrupa Bütünleşmesi: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Tecrübesi.....	230
4.2.1. Derinleşme-Genişleme Sarkacında Bütünleşme Hareketi	232
4.2.1. Tek Avrupa Senedi	243
4.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönem Avrupa Bütünleşmesi	248
4.3.1. Topluluktan Birliğe Avrupa Bütünleşmesi: Maastricht Antlaşması.....	250

BÖLÜM V
AVRUPA BİRLİĞİ ULUSLARARASI DÜZENİ 1992 – 2009

5.1. Düzenin Yapısı	255
5.2. Güç/Şiddet Kullanımının Sınırlandırılması	261
5.3. Antlaşmalara Saygı (Ahde Vefa//Pacta Sunt Servanda).....	273
5.4. Egemenliğe Saygı	282
5.6. Bölüm Sonucu.....	292
SONUÇ	295
KAYNAKÇA.....	314

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı: Muzaffer Şenel
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Programı: Uluslararası İlişkiler
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yüksel Taşkın
Tez Türü ve Tarihi: Doktora – Ocak 2017
Anahtar Kelimeler: İngiliz Okulu, Hedley Bull, Uluslararası Düzen, Avrupa Birliği, Anarşik Toplum, Düzen, Güvenlik

ÖZET

Bu çalışmanın Uluslararası İlişkiler teorilerinden İngiliz Okulu'nun “düzen” kavramını mercek altına alarak 1992 sonrasında Avrupa Birliği kapsamında ortaya çıkan uluslararası düzenin yapısını incelemektedir. Çalışmanın temel sorusu şudur: Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa Birliği (AB) uluslararası düzeni, Hedley Bull'un Anarşik Toplum/The Anarchical Society eserinde vurguladığı birlikte yaşamının ilkeleri – güç/şiddet kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa//Pacta Sunt Servanda ve karşılıklı egemenliğe saygı- çerçevesinde nasıl ortaya çıkıyor ve dönüşüyor? AB uluslararası düzeni çalışmanın analiz birimidir. Bull'un düzenin oluşumunda ve sürdürülmesinde toplumsallığın temel ilkeleri olarak öne sürdüğü yukarıda bahsedilen üç ilke de söz konusu uluslararası düzenin temel dönüşüm, süreklilik ve değişim unsurlarını anlama noktasında çalışmanın temel araçlarını oluşturmaktadır. Gerek tarihsel dünya düzenleri örnekleri –Viyana, Versay ve Yalta– gerekse de AB bütünleşme süreci bu araçlar çerçevesinde ele alınacaktır. Bu üç ilkenin seçilmesinin ana nedeni Bull'a göre uluslararası düzenin söz konusu üç ilke üzerine inşa edilmesidir. Bu nedenle genelde İngiliz Okulu özelde ise Hedley Bull'un ortaya koyduğu düzen ve uluslararası toplum yaklaşımı bu çalışmanın temel kuramsal çerçevesini

oluşturmaktadır. Çalışmada ayrıca devletler arası ilişkiler bağlamın Uluslararası İlişkiler yazınının temel kavramlarından olan “güvenlik” kavramı da ele alınacaktır.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname: Muzaffer Şenel
Field: Political Science and International Relations
Programme: International Relations
Supervisor: Prof. Dr. Yüksel Taşkın
Degree and Date: PhD – January 2017
Keywords: English School, Hedley Bull, International Order, European Union, Anarchic Society, Order, Security

ABSTRACT

This study examines the structure of international order emerging within the European Union after 1992 through the conceptual lens of “Order” proposed by the English School of International Relations Theory. The main question of this study is: How is the Post-Cold War European Union (EU) International Order emerging and transforming within the context of the principles - limitation of the use of force; *Pacta Sunt Servanda* and respect for mutual sovereignty - emphasized by Hedley Bull in his book *The Anarchical Society*. The unit of analysis of this study is the EU international order. The three aforementioned principles posited by Bull as the basic principles of being a community are the primary means of this study to understand and explain the basic components of transformation, continuity and change. Both historical world order examples - Vienna, Versailles and Yalta - and EU integration process will also be examined. The main reason for the choice of these three principles is that they construct the basis of international order according to Bull. For this reason, the English School in general and Hedley Bull's system and international society approach constitute the basic theoretical framework of this work. The study will also cover the concept of "security", which is one of the basic concepts of international relations in the context of interstate relations.

TEŞEKKÜR

Akademik hayatta doktora tezi bağımsızlığın ilanı anlamına gelmektedir. Doktora tezimin sonuçlandırılmasını belki de benden daha fazla düşünen değerli hocam tez danışmanım **Prof. Dr. Yüksel TAŞKIN**'a teşekkürlerimi ifade edecek herhangi bir kelime veya cümle bilmiyorum. Alfabelerde onlarca harf var. Yan yana dizildiklerinde kelimeler ve cümleler ortaya çıkmasına rağmen kelime hazinemizin zayıflığı nedeniyle çaresiz kalmış durumdayım... Hocam çok teşekkür ediyorum. İyi ki varsınız!..

Tez izleme komitelerine düzenli olarak katılan ve önemli katkıları bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Berdal Aral ve Doç. Dr. Erhan Doğan'a özellikle sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Tez savunmamda yaptıkları eleştiri, yorum ve katkılar dolayısıyla jüri üyeleri Yrd. Doç. Dr. İbrahim Mazlum ve Yrd. Doç. Dr. Süleyman Elik hocalarıma hassaten teşekkür ederim.

Çalışmanın önemli bir kısmını gerçekleştirdiğim yurtdışında yaptığım araştırmalar boyunca önerileriyle tezime yön veren Oxford Üniversitesi'nden Prof. Dr. James Piscatori, Prof. Dr. Jan Zielonka; KKTC Yakın Doğu Üniversitesi'nden Jouni Suistola; Macaristan Teleki Lázsló Enstitüsü'nden Erzsébet N. Rózsa'ya; Polonya Jagiellonian Üniversitesi'nden Dr. Christopher Reeves'e; İstanbul Şehir Üniversitesi'nden Doç. Dr. Hasan Kösebalaban'a;

Tez araştırmalarıma teknik ve maddi destek veren AB Jean Monnet, EuroMesco, TÜBİTAK, İlim Yayma Vakfı ile Bilim ve Sanat Vakfı ve İstanbul Şehir Üniversitesi'ne;

Akademik görüşleri kadar manevi destekleri için de müteşekkir olduğum değerli meslektaşlarım ve arkadaşlarım Suna Gülfer İhlamur-Öner, Helin Sarı Ertem, Mesut Özcan, Sevinç Alkan Özcan, Emre Erşen, Ebru Oğurlu, Çağdaş Üngör, Zsuzanna Polyak Işık, Selçuk Koç'a;

Nihayet sadece doktora çalışmalarında değil, yaşamımın her anında beni daima destekleyen sevgili annem Meliha, abim ve ablamlara, özellikle ağabeyim Ramazan ile ikiz kardeşim Mustafa'ya sonsuz selam ve şükranlarımı sunarım.

Diğer taraftan isimlerini burada sayamadığım onlarca kişi var. İsimlerinizi burada görememiş olmanız lütfen sizlerin kalbini incitmesin. Bu çalışmanın bitmesine benden daha fazla sevinen sevgili dostlar, iyi ki sizleri tanıdım. İyi ki varsınız. Hayatıma neşe, mutluluk ve huzur kattınız.

Bu çalışma, aslında benden daha çok yukarıda isimlerini az çok saydığım kişilerin bana güvenmelerinin bir sonucudur.

Muzaffer ŞENEL

İstanbul, 2017

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Düzen Katmanları	39
Tablo 2: Küresel Düzen ve Avrupa Düzeni Katmanları	44
Tablo 3: Avrupa Düzeni Katmanları	45
Tablo 4: Uluslararası İlişkiler Kuramında İngiliz Okulu Yaklaşımının Gelişim Süreci/Aşamaları	91
Tablo 5: Vestfalyan Uluslararası Düzeninin Genel Özellikleri	148
Tablo 6: Viyana Düzeninin Genel Özellikleri (1815–1914 Avrupa)	163
Tablo 7: Versay Düzeninin Genel Özellikleri (1919–1945 Avrupa)	178
Tablo 8: AB Uluslararası Düzeninin Genel Özellikleri	270
Tablo 9: Lizbon Antlaşmasına göre Nitelikli Çoğunluk Oy Dağılımı	296

KISALTMALAR

a.g.e	Adı Geçen Eser
AAD	Avrupa Birliği Adalet Divanı
AAOK	Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABM	Anti-Balistic Missile / Anti Balistik Füze
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AK	Avrupa Konseyi
AKÇT	Avrupa Kömür Çelik Topluluğu
AKKA	Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması
AP	Avrupa Parlamentosu
AT	Avrupa Topluluğu
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BISA	British International Studies Association / Britanya Uluslararası Çalışmalar Derneği
BİO	Barış İçin Ortaklık
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BUPTK	Britanya Uluslararası Politika Teori Komitesi

COMECON The Council for Mutual Economic Assistance / Karşılıklı
Ekonomik Yardımlaşma Konseyi

Çev. Çeviren

Der. Derleyen

Ed. Editör

EURATOM Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu

GATT Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

ICBM Intercontinental Ballistic Missile / Kıtalararası Balistik Füze

IMF International Monetary Fund / Uluslararası Para Fonu

INF Intermediate-Range Nuclear Forces/ Orta Menzilli Nükleer
Kuvvetler Antlaşması

KAİK North Atlantic Cooperation Council / Kuzey Atlantik İşbirliği
Konseyi

KKTC Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

KRGİ Kutsal Roma German İmparatoru

LSE London School of Economics

MC Milletler Cemiyeti

Md. Madde

MIRV Multiple Independently Targetable Reentry Vehicle/Çok Başlıklı
Nükleer Füze

MÖ Milattan Önce

MS Milattan Sonra

NATO North Atlantic Treaty Organization / Kuzey Atlantik Anlaşma Örgütü

NPT Non-Proliferation Treaty / Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması

ODGP Ortak Dışışleri ve Güvenlik Politikası

OEEC Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı/Organization For European Economic Co-operation

SALT Strategic Arms Limitation Talks / Stratejik Silahların Sınırlandırılma Görüşmeleri

SLBM Submarine-Launched Ballistic Missile / Kıtalararası Balistik Füzeler ile Denizaltılardan Atılan Füzeler

SSCB Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

START Strategic Arms Reduction Treaty / Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşması

UAD Uluslararası Adalet Divanı

Yay. Haz., Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Bu çalışmanın temel sorusu şudur: Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa Birliği (AB)¹ uluslararası düzeni, Hedley Bull'un *Anarşik Toplum/The Anarchical Society*² eserinde vurguladığı birlikte yaşamının ilkeleri – güç/şiddet kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa/*Pacta Sunt Servanda* ve karşılıklı egemenliğe saygı³- çerçevesinde nasıl ortaya çıkıyor ve dönüşüyor?

Çalışmanın analiz birimi AB uluslararası düzenidir. Bull'un düzenin oluşumunda ve sürdürülmesinde toplumsallığın temel ilkeleri olarak öne sürdüğü yukarıda bahsedilen üç ilke de söz konusu uluslararası düzenin temel dönüşüm, süreklilik ve değişim unsurlarını anlama noktasında çalışmanın temel araçlarını oluşturmaktadır. Gerek tarihsel dünya düzenleri örnekleri –Viyana, Versay ve Yalta– gerekse de AB bütünleşme süreci bu araçlar çerçevesinde ele alınacaktır. Bu üç ilkenin seçilmesinin ana nedeni Bull'a göre uluslararası düzenin söz konusu üç ilke üzerine inşa

¹ Bu çalışmada Avrupa Birliği (AB) kavramı, 1992 Maastricht Antlaşması sonrası siyasi bütünleşme sürecini tanımlamak için kullanılmıştır. Avrupa Topluluğu (AT) kavramı ise, 1992 Maastricht Antlaşması'na kadarki Avrupa bütünleşme sürecini tanımlamak için kullanılmıştır.

² Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 2nd edition, Columbia University Press, New York, 1995. Bu çalışmanın odak noktasını her ne kadar Bull'un *Anarşik Toplum* başlıklı çalışması oluştursa da konu ile ilgili şu çalışmaları da ayrıca incelenmiştir. Society and Anarchy in International Relations, Herbert Butterfield ve Martin Wight (eds), *Diplomatic Investigations: Essays on the Theory of International Politics*, George Allen & Unwin, London, 1966, ss. 35-51; The Grotian Conception of International Society, Butterfield ve Wight (eds), *Diplomatic Investigations...*, ss. 51-73; The Twenty Years' Crisis Thirty Years On, *International Journal*, Cilt 42, Sayı 4, Güz 1969, ss. 625-638; The State's Positive Role in World Affairs, *Daedalus*, Cilt 108, Sayı. 4, 1979, ss. 111-123; Natural Law and International Relations, *British Journal of International Studies*, Cilt 5, 1979, ss.171-81; Hobbes and International Anarchy, *Social Research*, Sayı.17, 1981, ss. 717-739. Justice in International Relations: The Hagey Lectures (1984), University of Waterloo Waterloo, Ontario, 1984. Bull'un 1980'de yaptığı fakat hayatta iken yayınlamadığı "The European International Order" başlıklı çalışması Alderson ve Hurrell tarafından 2000'de yayınlanmıştır. Ayrıca yukarıda sayılan tüm bu çalışmalar Alderson ve Hurrell tarafından bir araya getirilerek bir kitapta toplanmıştır. Bkz., Kai Alderson ve Andrew Hurrell, (der.), *Hedley Bull on International Society*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

³ Bull, *The Anarchical Society...*, a.g.e., ss. 66-67.

edilmesidir. Bu nedenle genelde İngiliz Okulu özelde ise Hedley Bull'un ortaya koyduğu düzen ve uluslararası toplum yaklaşımı bu çalışmanın temel kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Çalışmada ayrıca devletler arası ilişkiler bağlamın Uluslararası İlişkiler yazınının temel kavramlarından olan "güvenlik" kavramı da ele alınacaktır. Her ne kadar Bull, *Anarchical Society*'de düzen kavramını açıklarken doğrudan açık ve net bir şekilde güvenlik kavramına atıfta bulunmamış olsa da, gerek söz konusu kitap gerekse de diğer çalışmaları göz önünde bulundurulduğunda düzen kavramını güvenlik ile ilişkisi bağlamında ele aldığını söyleyebiliriz. Diğer taraftan Avrupa Birliği uluslararası alanını tanımlamayı hedefleyen bu çalışma özelinde düzen kavramını ele aldığımızda tam da Bullvari "eleştirel güvenlik"ten⁴ bahsetmek durumundayız. Zira Bull'un düzenin kurucu ilkeleri olarak öne sürdüğü güç/şiddet kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa//*Pacta Sunt Servanda* ve karşılıklı egemenliğe saygı ilkeleri doğrudan devletlerin güvenlikleri ile ilgilidir. Bunların bir sonucu olarak ortaya çıkan örtüşen otorite ve çoğul sadakat ise güvenlik kavramına klasik militarist bakıştan farklı bir anlam yüklemektedir. Tam da bu nedenden dolayıdır ki bu çalışmada düzen kavramının yanında yardımcı bir kavram olarak güvenliğe yer verilmiştir. Uluslararası İlişkiler literatüründe düzen ve güvenlik kavramları birbiri içine geçmiş, çoğu zaman örtüşmüş, bazen de birbirlerinin yerine kullanılagelmiştir. Bu nedenden dolayı çalışmamızda her iki kavramı da açıklama gereği duyduk.

Kuramsal hareket noktası olarak Bull'un seçilmesinin iki nedeni vardır. Birincisi Bull'un uluslararası ilişkileri⁵ açıklayış tarzı ile ilgilidir. Bull uluslararası ilişkileri salt bir anarşi durumu olarak görmez. Toplumsallığa, dolayısıyla devletler toplumuna vurgu yapar. Uluslararası ilişkileri, düzen ve uluslararası toplum

⁴ Makinda'ya göre Hedley Bull'un paradigmalar arasında orta yol üreterek ortaya koyduğu "düzen" kavramı çerçevesinde geliştirdiği güvenlik yaklaşımı eleştirel uluslararası güvenlik çalışmalarının öncüsü olarak görülebilir. Samuel M. Makinda, *Heyley Bull and International Security*, Department of International Relations of Australian National University Working Papers Series, Working Paper no: 1197/3, Canberra, 1997.

⁵ Bu çalışmada bir disiplin veya çalışma alanı olarak uluslararası ilişkilerden bahsedilince baş harfleri büyük, 'Uluslararası İlişkiler' şeklinde, bir ilişki tarzı anlamında kullanıldığında baş harfleri küçük, 'uluslararası ilişkiler' şeklinde yazılacaktır.

kavramlarını merkeze alarak açıklamaya çalışır. Çalışmanın analiz birimi olan AB uluslararası düzeni, Bull'un öne sürdüğü uluslararası toplum kavramının bir nevi kurumsallaşmış hali görünümündedir. Tam da bu nedenden dolayı Bull'un kuramsal çerçevesinin kullanılmasının ikinci nedeni ise Bull'un düzen anlayışıdır. Bull'a göre düzen güç ve baskıyla oluşmaz. Devletler, egemenliğin tanınması, ilişkilerde güç kullanımının sınırlandırılması ve anlaşmalara saygılı olma ilkelerinden doğan görev ve yükümlülüklerini karşılıklı olarak tanımaları sonucu aynı düzen içinde birlikte var olurlar.⁶ Ayrıca çıkarların koordinasyonu yoluyla örüntülenen beklentilerin⁷ işbirliğine yol açmasının bir sonucu olarak da uluslararası düzeni oluşturur ve sürdürürler.

Burada dikkat çeken nokta örüntü terimidir. Bull çalışmasında örüntü/*pattern* terimine ayrıntılı bir açıklama getirmemiştir. Diğer taraftan *Anarşik Toplum* eserinde terimin kullanıldığı bağlamlar dikkate alındığında Bull, örüntü terimini “öngörülebilir bir şekilde tekrar eden unsurlardan oluşan tutum, davranış ve faaliyetler setini” tanımlamak için kullanmıştır. Bu nedenle Bull'un düzeni tanımlarken “örüntü/*pattern*” terimini hangi bağlamda, ne şekilde ve hangi anlamlar yükleyerek kullandığını da göz önüne alarak yeniden bir tanımlama ihtiyacı söz konusudur.

Biz bu çalışmamızda örüntü terimini, “belli aralıklarla ritmik tekrarlarla gerçekleşen, gözlemlenebilir, ölçülebilir ve öngörülebilir tutum, davranış ve faaliyetler setinin görünümü ve durumu” anlamında kullanmaktayız. Örüntü aynı zamanda bu seti oluşturan unsurları ya da unsurların parçalarını üreten şablon veya model olarak da görülebilir. Bu nedenledir ki, örüntü, aynı zamanda, tutum, davranış ve faaliyetlerin üretildiği sürece aktif bir katkı sağlar. Küresel ve uluslararası düzen içinde ise örüntü terimi, aktörlerin belli aralıklarla ritmik tekrarlarla gerçekleşen, gözlemlenebilir,

⁶ Hedley Bull, *Justice in International Relations: The Hagey Lectures (1984)*, University of Waterloo Waterloo, Ontario, 1984. Bu çalışmada Alderson ve Hurrell tarafından derlenen kitapta yer alan çalışmanın tıpkıbasımı kullanılmıştır. Bkz., Hedley Bull, *Justice in International Relations: The Hagey Lectures (1984)*, Alderson ve Hurrell, (der.), a.g.e., s. 223. (206-246); Bull, *The Anarchical Society...*, a.g.e., s. 30.

⁷ Kai Alderson ve Andrew Hurrell, *Bull's Conception of International Society*, Alderson ve Hurrell, (der.), a.g.e., s. 6.

ölçülebilir ve öngörülebilir sosyal, siyasal, kültürel, hukuki, diplomatik, ekonomik ve kurumsal her türlü tutum, davranış ve faaliyetler ağı ile bileşkesinin tüm görünümüne ve durumuna işaret eder.

Bu çalışma, AB uluslararası düzenini açıklama çabası içinde her ne kadar kurama dayalı bir altyapı oluşturmaya önem verse de, genel anlamda kuramsal bir çalışma değildir. Bull'un kuramsal çerçevesinden hareketle mevcut AB uluslararası düzeninin ana hatlarını tarihsel süreçlerini de dikkate alarak ortaya koymaya çalışan bir “örnek olay” çalışmasıdır. Bu nedenledir ki Uluslararası İlişkiler kuramları arasındaki ontolojik ve epistemolojik tartışmalara çok fazla yer verilmeyecektir. Çalışmamızda uluslararası ilişkileri “düzen” kavramını merkeze alarak açıklamaya çalışan İngiliz Okulu yaklaşımı incelenecektir. Çalışma daha da spesifik olarak İngiliz Okulu Uluslararası İlişkiler yaklaşımını ve Bull'un kuramsal çerçevesine dayalı çalışmalarla ilgili eleştirileri (devlet merkezli olması, maddi kapasitelerden ziyade fikirlerin uluslararası politika davranışlarını şekillendirdiği iddiası, ekonomi-politiği ihmal etmesi gibi) dikkate alarak, Bull'un toplumsallığın kurucu unsurları olarak vurguladığı “güç/şiddet kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa ve karşılıklı egemenliğe saygılı olmak” ilkelerini AB uluslararası düzenini açıklamada kullanmaktadır. Ayrıca söz konusu üç ilkenin uluslararası düzen örnekleri –Viyana, Versay ve Yalta – içindeki tarihi serüveni incelenecektir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa’da ortaya çıkan ve klasik Vestfalyan düzen anlayışından bariz farklılıklar gösteren ekonomik temelli Avrupa bütünleşme süreci 1990 sonrası dönemde Birliği kuran AB Antlaşması (*Treaty on the European Union*-Maastricht) ile siyasal alana da doğrudan nüfuz etmeye başlamıştır. Bu çalışmada Maastricht Antlaşmasıyla başlatabileceğimiz AB uluslararası düzeninin Avrupa’da daha önce ortaya çıkan düzenlerden farklarını yukarıda belirttiğimiz ilkeler çerçevesinde ortaya koyarken, mevcut düzendeki süreklilik ve değişim unsurlarını açıklamaya çalışacağız.

Bu çalışmanın temel iddiası şudur: AB uluslararası düzeni amir bir otoritenin olmadığı anlamda *anarşik* değildir. Her ne kadar AB uluslararası düzeninde amir bir otorite olmasa da otoritemsi/*quasi-authority* bir dizi bağlayıcı hukuki ve siyasi

mekanizma vardır. AB uluslararası düzeni devletlerin üzerinde ortaklaşa uzlaştıkları belirli değer, norm ve kurallar üst şemsiyesi altında oluşturulan bir nevi amir üst otorite(ler) tarafından yönetilmektedir.

Bull, uluslararası ilişkilerin amir bir otoritenin olmadığı bir anarşik yapıda olmasına rağmen ortak çıkarlar temelinde toplum oluşturduğunu ileri sürer. Bu nedenle çalışmasına *Anarşik Toplum* adını vermiştir. Bull, Soğuk Savaş bağlamı içinde böylesi bir açıklamayla uluslararası alanın Realist ve Liberallerin resmettiğinden farklı olduğunu göstermiştir. Bull, Realistlerin anarşi kavramı ile Liberallerin ortak çıkarların uyumu sonucu oluşan toplum kavramlarını Grotiusyan gelenek⁸ içinde birleştirerek uluslararası alanın bir anarşik toplum olduğunu ileri sürer.

Bu çalışma Bull'un Soğuk Savaş şartlarında ele aldığı⁹ genelde uluslararası düzen özelde de Avrupa uluslararası düzeni tartışmasını, 1990 sonrası dönemde meydana gelen değişiklikler temelinde yukarıda belirtilen üç ilke çerçevesinde Avrupa Birliği ölçeğinde test etmeyi amaçlamaktadır. Bugün AB ölçeğinde ortaya çıkan uluslararası düzen, Bull'un, "örtüşen otorite ve çoğul sadakat sistemi"¹⁰ olarak

⁸ Hugo Grotius'un Uluslararası İlişkilere etkilerini kapsamlı şekilde inceleyen bir çalışma için bkz., Renée Jeffery, *Hugo Grotius in International Thought*, Palgrave MacMillan, New York, 2006. Hedley Bull, Benedict Kingsbury, Adam Roberts (eds.), *Hugo Grotius and International Relations*, Clarendon Press, Oxford, 1992, Kitabın özellikle 1. Bölüm: Benedict Kingsbury ve Adam Roberts, Introduction: Grotian Thought in International Relations, ss. 1–65 ve 2. Bölüm: Hedley Bull, The Importance of Grotius in the Study of International Relations, ss. 65–95, çağdaş uluslararası ilişkilere etkisini ele almaktadır. Hedley Bull, The Grotian Conception of International Society, Butterfield ve Wight (eds), *Diplomatic Investigations...*, ss. 51-73. Yasuaki Ōnuma (ed.), *A Normative Approach to War: Peace, War, and Justice in Hugo Grotius*, Oxford University Press, Oxford, 2001.

⁹ Alderson ve Hurrell, Bull'un çalışmasının büyük ölçüde Soğuk Savaş ile ilgili olduğunu ve Soğuk Savaş'ın izlerini büyük ölçüde taşıdığını vurgulamaktadırlar. Alderson ve Hurrell, Bull's Conceptions of International Society, Alderson ve Hurrell, (der.), a.g.e., s. 12; David Armstrong, The Nature of Law in an Anarchical Society, Richard Little ve John Williams (eds.) *The Anarchical Society in a Globalized World*, Palgrave, New York, 2006, ss. 138 (121-140).

¹⁰ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 245.

tanımladığı “yeni-ortaçağcılık”¹¹ tarifine giderek benzemektedir.¹² Diğer taraftan AB üyesi devletler, her ne kadar bazı konularda egemenliklerini AB organlarına devretmiş (örtüşen otorite ve çoğul sadakat) olsalar da ulusal güvenliği ve çıkarı ilgilendiren temel konularda kendi sınırları içinde egemendirler.

Çalışmanın Yöntemi ve İçeriği

Bu çalışmada Soğuk Savaş sonrası AB uluslararası düzeninin nasıl şekillendiği incelendiği için doğal olarak bölgesel “makro” düzeyde bir analiz yöntemi benimsemiştir. Bu nedenle çalışmanın genelinde kullanılan analiz birimi, ulus-devletlerden ziyade bizzat AB uluslararası düzeninin kendisi olmuştur. Diğer taraftan AB uluslararası düzeninin nasıl ortaya çıktığının aktarıldığı durumlarda, AB üyesi ulus-devletlerin de zaman zaman alt analiz birimi olarak kullanılması gerekmiştir.

Çalışma, Soğuk Savaş sonrasında AB uluslararası düzeninin ortaya çıkışı ve tarihi seyriyle ilgili İngilizce ve Türkçe kitap, makale gibi basılı ve elektronik kaynaklar ile AB antlaşmalarının incelenmesine dayanmaktadır ve birincil kaynakların yeterli ağırlıkta olmasına özen gösterilmiştir.

Bu çalışma, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanında yapılan diğer pek çok çalışma gibi niceliksel bir yöntemle değil, mantıksal irdeleme, kavramsal tartışma ve tarihsel örnekleme gibi niteliksel öğelere dayanan bir yaklaşımla inşa edilmiştir. Kanımızca çalışmanın yapısına en uygun düşen yöntem de budur. Zira çalışmanın araçları olarak ele aldığımız güç kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa ve karşılıklı egemenliğe saygı kavramlarını sayılara dökerek çeşitli formüllerle ortaya koymak, daha

¹¹ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., ss. 245 – 246 ve 254 – 266.

¹² Bull’un “yeni-ortaçağcılık” yaklaşımından hareket ederek günümüz Avrupa düzenini kapsamlı bir şekilde ele alan bir çalışma için bkz.; Jan Zielonka, *Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union*, Oxford University Press, Oxford, 2006. Zielonka’nın söz konusu çalışmasının özeti biçimindeki makalesi Türkçe’ye tercüme edilmiştir. Bkz., Jan Zielonka, “Avrupa’da Bir Yeni-Ortaçağ Düzeninin Yükselişi”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 23, 2007, ss. 39–55.

en başından yapmayı planladığımız çalışmanın doğasına aykırı olacaktır. Hâlbuki bu çalışma, pozitivist anlamda “herkes ve her durum için geçerli evrensel kurallar” koymaktan ziyade, toplanan veriler doğrultusunda Soğuk Savaş sonrası AB uluslararası düzeninin, ele alınan üç ilke çerçevesinde, tarihsel örnekleri de göz önünde bulundurarak, nasıl şekillendiğini belli bir kuramsal bütünlük içinde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışma kuramsal ve tarihsel veriler işığında bir görünümü – AB uluslararası düzeni – açıklama iddiası olan örnek olay çalışmasıdır. rnek olay yöntemi, tarihsel bir dönemin belli bir görünümünün diğer olaylara da genelleştirilebilecek tarihsel açıklamalarının test edilmesi, sorgulanması, sınanması, değerlendirilmesi veya geliştirilmesinin detaylı incelenmesidir.¹³ Bu nedenle örnek olay yönteminde bir tarihsel görünüm hakkında, belirli bir süre boyunca sistematik bir araştırma yürütülmesi ve elde edilen sonuçların kullanılan teori bağlamında analiz edilmesi esastır. Her ne kadar genelleştirmeler örnek olay çalışmasının doğası gereği olsa da asıl amaç incelenen örnek olayla ilgili konunun özüne dair spesifik bilgi ve yorumlara ulaşmaktır. Tanımlayıcı ve açıklayıcı özelliklerin ne çıktığı bu yöntemin kullanıldığı çalışmalar sonucunda bazı öngörülerde bulunmak mümkün olur.¹⁴

1992 Maastricht Antlaşması’yla birlikte siyasi boyuta taşınan Avrupa bütünleşmesi ile tarihte ilk defa egemen devletler uzlaşı yoluyla yeni bir siyasi birim inşa etmektedirler. Bu siyasi birimin gerek doğası gerekse nasıl şekillendiğine dair çok sayıda çalışma ve araştırma yapılmıştır. Diğer taraftan söz konusu mevcut literatür incelendiğinde ortaya çıkan yeni AB uluslararası düzenini yukarıda bahsettiğimiz  ilke –g kullanımıının sınırlandırılması, ahde vefa ve karşılıklı egemenliğe saygı– erevesinde açıklayan bütüncül bir çalışma yoktur. Kavramsal, tarihsel ve uygulama gibi üç ana kısımdan oluşan bu çalışmada Soğuk Savaş sonrası dönemde AB kapsamında ortaya çıkan uluslararası düzenin söz konusu üç ilke çerçevesinde nasıl oluşturulduğunu anlamaya ve açıklamaya çalışacağız. AB antlaşmalarını –Maastrich,

¹³ Alexander L. George ve Andrew Bennett, *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2005, s. 5.

¹⁴ George ve Bennet, a.g.e., ss. 5-8 ve 18-22.

Amsterdam, Nice ve Lizbon - temel hareket noktası kabul eden bu çalışma, *Pax-Europeana*¹⁵ olarak tanımlanan AB uluslararası düzenini, yukarıda belirtilen üç ilkeyi bütüncül bir yaklaşımla ele alarak açıklamak amacındadır.

Avrupa barışı anlamındaki “*Pax-Europeana=European Peace*” kavramı, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Avrupa’da kademeli bir şekilde barış ve istikrarı kurmayı amaçlayan Avrupa bütünleşme sürecinde kıtadaki devletlerce tecrübe edilen barış dönemini tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu terim, I. Dünya Savaşı’ndan beri kıtada var olan kanlı insan hakları ihlallerini durdurmak için II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle insan haklarına vurgu yapan hukuki sistem ekseninde kurgulanan ve kıtada ortak uzlaşma fikrini kurumsallaştıran aşamalı bütünleşme gerçeği ile Roma Barışı/*Pax-Romana* gibi Avrupa tarihi örneklerinden hareketle tanımlanmıştır. Ayrıca kavramın bir diğer özelliği de sadece devletlerarası ilişkiler açısından değil, aynı zamanda birey-devlet ilişkileri açısından da hukuk temelinde pasifize edilerek görece şiddetten arındırılmış ve barışın hâkim kılındığı jeopolitik bir mekânı ifade etmesidir. Bu çalışmada *Pax-Europeana*’nın 1992 Maastricht Antlaşması sonrası siyasal süreçte devletlerarası ilişkiler boyutu, üç ilke –güç kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa ve karşılıklı egemenliğe saygı– çerçevesinde mercek altına alınarak, AB uluslararası düzeninin nasıl şekillendiği açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın ilk iki bölümünü içeren kavramsal çerçeve kısmında temel kavramlar ve kuramlar açıklanmaktadır. İlk bölümde düzen ve güvenlik kavramlarının lâfzî anlamlarından hareket ederek sosyal ve siyasal alanda nasıl tanımlandıklarını açıkladıktan sonra, ikinci bölümde bu iki kavramın Uluslararası İlişkiler kuramlarından İngiliz Okulu tarafından nasıl anlaşıldığı ve açıklanmaya çalışıldığı ortaya koyulacaktır.

¹⁵ Avrupa Barışı kavramını tanımlamak için *Pax Europea*, *Pax Europeanna*, *Pax Europeana* gibi aynı anlamına gelen birbirine yakın kavramlar üretilmiştir. Her üç kullanımda temelde aynı noktaya, II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa’da bütünleşme hareketi ile birlikte ortaya çıkan istikrar ve barışa vurgu yapar. Biz bu çalışmada terimin Soğuk Savaş sonrası serüvenine odaklanacağız. Avrupa Barışı için “*Pax-Europea*” terimini kullanan Tsoukalis’e göre terim, 1992 Maastricht Antlaşmasıyla birlikte siyasal olarak AB üyeliği ile özdeşleşmiştir. Tsoukalis, *Pax Europea*’nın barış, demokrasi, refah ve karşılıklı bağımlılığın hayli yüksek düzeyde ortak yönetim şekli gibi değerleri ve egemenlik paylaşımını içerdiğini belirtir. Loukas Tsoukalis, *What Kind of Europe?* Oxford University Press, Oxford, 2005, ss. 167 – 198.

Özellikle söz konusu kuramın seçilmesinin temel nedeni ise İngiliz Okulu'nun araştırma konusu olarak uluslararası toplum ve teorinin kurucularından Hedley Bull özelinde düzen kavramına ilişkin en ciddi katkıyı yapan yaklaşım olmasıdır. Ayrıca İngiliz Okulu uluslararası düzeni devlet temelli olarak açıklamaktadır ki bu durum çalışmanın konusu olan AB uluslararası alanını açıklamak için bizim de esas aldığımız bir varsayımdır. Bu çalışmanın sınırları içinde diğer Uluslararası İlişkiler kuramlarına yer verilmeyecektir.

Diğer taraftan çalışmamıza konu olan Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa'da ortaya çıkan düzeni anlamlandırma noktasında İngiliz Okulu diğer yaklaşımlardan daha açıklayıcı veriler sunmaktadır. Düzenin oluşması ve sürdürülmesinde güçler dengesi, diplomasi ve ittifaklar sistemine yaptığı vurgunun yanı sıra; karşılıklı kabul edilmiş normlar ve davranış kurallarını geliştiren uluslararası kurumlara da önem vermektedir. İngiliz Okulu bir uzlaşma noktası oluşturarak rasyonalist denge kurmayı amaçlamaktadır. Bu noktadan hareketle denebilir ki İngiliz Okulu, hem Realist hem de Liberal düşüncelerin rasyonel bir sentezini sunmaktadır. Her üç teorinin insan doğasından hareketle insan-toplum ve devletlerarası ilişkileri nasıl açıkladığı ile uluslararası ilişkiler alanını nasıl tanımladığına değineceğimiz ikinci bölümde, bu yaklaşımların uluslararası alana dair görüşlerini mercek altına alıp teorilerin nasıl bir düzen öngördüklerine ve söz konusu düzen anlayışı çerçevesinde “güvenlik”e ilişkin kavramsallaştırmalarına yer vereceğiz.

İki ana bölümden oluşan tarihsel çerçeve kısmının da ise Avrupa'da ulus-devlet düzeninin ortaya çıkışı ve tarihsel izlekte geçirdiği evrim açıklanacaktır. Vestfalyan devletler sisteminin ortaya çıkışı ve temel ilkeleri açıklandıktan sonra Vestfalyan düzen örnekleri olarak Viyana, Versay ve Yalta düzenleri çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturacaktır. Avrupa Bütünleşme sürecinin açıklandığı dördüncü bölümde 1945 sonrası Avrupa'da Vestfalyan anarşiyi önlemeye yönelik çabalar ele alınacak, 1992 Avrupa Birliği'ne giden kurumsallaşma çabalarının evrimi anlatılacaktır. Dördüncü bölüm bu nedenle klasik Vestfalyan düzenlerinden giderek farklılaşan ve ortaya çıkmakta olan Avrupa Birliği uluslararası alanının hazırlık safhasını oluşturmaktadır.

Çalışmanın özgünlüğünü ortaya koyan bölüm olan uygulama kısmı ise Bull'un düzenin oluşması ve sürdürülebilir kılınabilmesi için hayati önem atfettiği üç ilkenin Avrupa Birliği içindeki yolculuğuna odaklanacaktır. Bu çalışmanın odak noktasını AB uluslararası düzeni oluşturmaktadır. AB uluslararası düzeni içinde güç kullanımının nasıl sınırlandırılmaya çalışıldığı örneklerle atıfla ortaya konmaya çalışılacaktır. AB uluslararası alanı içinde Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA)dan başlayarak güç kullanımını sınırlayan belli başlı güvenlik anlaşmaları ile AB siyasi alanını inşa eden Maastricht, Amsterdam, Nice ve Lizbon Antlaşmaları mercek altına alınarak bu antlaşmaların AB uluslararası düzeninin oluşmasına ve sürdürülmesine katkıları açıklanacaktır.

Avrupa uluslararası alanı içinde güç kullanımına sınırlamalar getirme çabaları, II. Dünya Savaşı sonrasına rastlar. 1949 Avrupa Konseyi'nin kurulması ve 1950 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin imzalanması, 1968 Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması, 1972 Biyolojik Silahlar sözleşmesi, 1972 Anti-Balistik Füze Antlaşması, 1972 ve 1979 Stratejik Silahları Sınırlama Antlaşmaları, 1975 Helsinki Nihai Senedi, 1987 INF Antlaşması ve 1990 AKKA Antlaşması güç kullanımının sınırlandırılması çabalarının tarihi süreçleri açısından önemli dönüm noktalarıdır. Biz bu çalışmada 1990 sonrası dönemde güç kullanımının sınırlandırılmasına ilişkin yapılan çalışmalara odaklanacağız. Bu çerçevede AB içinde yapılan antlaşmaları inceleyeceğiz.

AB uluslararası alanında güç dağılımı antlaşmalar yoluyla AB kurumları üzerinden yapılmaktadır. AB kurumları –özellikle AB Komisyonu ve AB Parlamentosu– içerisinde üye devletlerin sahip olduğu üye sayısı ve ağırlıklı oy sistemine dayanan nitelikli çoğunluk oylama sistemi gibi üzerinde uzlaşmış bir dizi prosedür çerçevesinde ortaya çıkan etkileme kapasiteleri AB uluslararası alanındaki güç dağılımına işaret eder. Kurumlar üzerinden olan devletlerarası güç dağılımının AB içi uluslararası düzene etkisi ve uyuşmazlıkların savaşa başvurmaksızın barışçıl yollardan ne şekilde aşmaya çalışıldığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Avrupa'da artık uyuşmazlıklar savaş yoluyla değil, giderek amir bir otoriteye dönüşme temayülü gösteren kurumsallaşmış prosedürler üzerinden olmaktadır. Bu nedenle Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan AB uluslararası alanı Vestfalyan anarşi mantığı ile uyuşmaz.

AB uluslararası alanında güç kullanımının sınırlandırılması ve artık devletlerin egemenliklerini artırmak için savaş yolunu seçmemelerinin en önemli nedenlerinden biri hiç şüphesiz yapılan antlaşmalara duyulan sadakat (*pacta sunt servanda*) ilkesidir. Ahde vefa ilkesi 1951'den günümüze Avrupa bütünleşme sürecinin en temel dayanak noktalarından biri olmuştur. Yapılan tüm antlaşmalarda zaman zaman ihlaller yaşansa da bu ihlaller bütünleşme sürecini derinden etkilememiştir. Ellilerde yapılan kurucu antlaşmalara en kapsamlı değişiklik 1987'de Tek Avrupa Senedi ile yapılmıştır. 1992'de imzalanan Maastricht Antlaşması ile siyasal alana taşınan Avrupa bütünleşmesi Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 2009'a kadar aradan geçen 17 yılda 1997 Amsterdam, 2001 Nice ve 2007 Lizbon Antlaşmalarıyla Vestfalyan devlet anlayışını derinden etkileyecek bir sürece girmiştir. Artık AB içinde ortaya çıkan uluslararası düzen açık bir şekilde Vestfalyan tarzda değildir. Daha önce de değinildiği gibi “örtüşen otoriteler” ortaya çıkmakta ve bunun bir sonucu olarak da tek değil, “çoğul sadakat sistemi” oluşmaktadır. AB üyesi devletler karşılıklı olarak birbirlerinin mevcut cari sınırlar içinde siyasi egemenliklerini tanıırken, pazarlıklar sonucu ortaklaşa oluşturdukları AB müktesebatı/*acquis communautaire* temelinde bazı alanlardaki egemenliklerini paylaşmaktadırlar. Ortak çıkarların antlaşmalar yoluyla koordinasyonu gerçekleştirilirken, üye devletlerin beklentileri uzlaştırılmaya çalışılmaktadır. Ahde vefa ilkesi işte bu uzlaşının hayata geçirilme sürecini mercek altına almaktadır. Maastricht, Amsterdam, Nice ve Lizbon Antlaşmaları başta olmak üzere, AB uluslararası alanı içinde düzeni sağlayan belli başlı güvenlik antlaşmaları üzerinden AB uluslararası düzeninin anatomisi çıkartılacaktır.

Vestfalyan uluslararası düzenin temelini oluşturan egemenlik kavramının Soğuk Savaş sonrası dönemde AB özelinde yaşadığı evrim süreci çalışmanın son bölümünde açıklanacaktır. AB'de egemenlik, yapılan antlaşmalar ve AB müktesebatı ile küreselleşmeden farklı olarak bürokratik olarak kurumsallaşmış bir dizi otoritemsi/*quasi-authority* bağlayıcı hukuki ve siyasi araçlar çerçevesinde yeniden tanımlanıyor ve dönüşüyor. Artık AB üyesi devletler, kendi sınırları içinde dış müdahale olmaksızın mutlak güç kullanma hakkı olan temel aktörler değiller. Devletlerin iç egemenliğine karışmama ilkesi, üzerinde uzlaşılan konularda AB uluslararası düzeninde nasıl ve hangi araçlar yoluyla aşılmaktadır? AB'de üye devletler

arasında egemenliğe karşılıklı saygı ilkesi nasıl şekillenmektedir? Bu tür soruların cevaplarını vereceğimiz bölümde AB uluslararası alanında egemenliğin dönüşümüne dair genel çözümlemeler yapılmaya çalışılacaktır.

Bu çalışma Bull'un Soğuk Savaş şartlarında ele aldığı genelde uluslararası düzen özelde de Avrupa uluslararası düzeni tartışmasını, birlikte var olmanın temel ilkeleri - güç/şiddet kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa ve karşılıklı egemenliğe saygı- bağlamında yeniden okuma ve anlamlandırma çalışmasıdır. Bull, dünya siyasetinde düzenin ana aktör olan egemen devletlerin toplumsallık halinden kaynaklandığını belirtir. Devletlerin toplumsallık halinin güç/şiddet kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa ve karşılıklı egemenliğe saygı olmak üzere üç temel ilkeye dayandığını belirten Bull, *Anarşik Toplum*'da söz konusu ilkelerle ilgili detaylı açıklama getirmemiştir. Bu çalışma, Bull'un konu ile ilgili diğer eserlerini gözden geçirerek, *Anarşik Toplum* eserinde açıklama getirmeyip muğlak bıraktığı söz konusu üç ilkeyi kavramsal netliğin sağlanması amacıyla açıklamayı ve bu ilkeleri AB uluslararası düzenine uygulamayı amaçlamaktadır. Diğer taraftan Uluslararası İlişkilerde düzen kavramı ile ilgili yapılan çalışmalarda söz konusu üç ilkenin önemi vurgulanmakla birlikte birbirleri ile olan etkileşimlerinin bütüncül bir yaklaşım içinde bir araya getirilememiş olduğu görülmektedir. Bütüncül bir yaklaşım öncelikle AB uluslararası alanının Vestfalyan anarşiden nasıl ayrıldığını ortaya koymamıza yardımcı olacaktır.

Her an devletlerin güç kullanmaya meyilli olduğu anlayışını kabul eden amir bir otoritenin olmadığı Vestfalyan anarşiden farklı olarak AB uluslararası alanı anarşik değildir. Zira daha önce de belirtildiği üzere, AB uluslararası alanında üye devletlerin üzerinde anlaştıkları normlar ve kurallara göre ortaya çıkmış otoritemsi bir yapı vardır. Üye devletler, aralarındaki ilişkilerde karşılıklı egemenliklerine saygı temelinde güç kullanımına sınırlama getirerek üzerinde uzlaştıkları alanlarda egemenliklerini paylaşmaktadırlar. Üye devletler arasında egemenliğin paylaşılması ahde vefa ilkesi temelinde olmaktadır. AB uluslararası alanının anarşik olmayan yapısı söz konusu üç ilke arasındaki böylesi bir etkileşim sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bu üç ilkeyi bütüncül bir yaklaşımla ele almak, mevcut AB uluslararası alanının anarşik olmayan doğasını açıklamak için zaruridir.

Uluslararası İlişkiler literatüründe AB uluslararası alanını açıklamaya çalışan birçok çalışma mevcuttur. Düzen denilince ilk akla gelen kavramın güvenlik olması nedeniyle çalışmaların önemli bir kısmı güvenlik üzerinden düzeni açıklamaya veya doğrudan güvenlik düzenini tanımlamaya yönelir.¹⁶ Diğer bir kısmı ise genişleme ile Avrupa düzenini açıklamaya çalışır.¹⁷ Söz konusu çalışmaların “düzen” kavramını çoğunlukla verili olarak diğer bir deyişle sorgulamadığını ve sorgulamadan kullandığını görmekteyiz. Bu nedenden dolayıdır ki çalışmalarda kavramın yeterince incelenmemiş ve açıklanmamış olduğu görüntüsü vardır. Diğer bir husus da kavramın AB uluslararası alanındaki devletlerarası toplumsallık boyutunu doğrudan esas alan, aynı anda yeterli kavramsal, kuramsal, tarihi ve uygulama çerçevesini bir arada sunabilen çalışmaların yok denecek kadar az olmasıdır. Oysa bu çalışma AB uluslararası düzeninin devletlerarası toplumsallık boyutunu temel referans noktası olarak ele almaktadır. Bu nedenle, Bull tarafından toplumsallığın, diğer bir deyişle bir arada yaşamının temel ilkelerini AB uluslararası alanını açıklama aracı olarak kullanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmayı özgün kılan kullandığı açıklama çerçevesidir.

Türkiye’de yapılan Uluslararası İlişkiler çalışmaları içinde AB’yle ilgili konular özel bir yer tutmaktadır. AB ile ilgili çalışmalar dış politika, çok kültürlülük, vatandaşlık, milliyetçilik, etnik sorunlar, sosyal politikalar, katılım süreci, vb gibi konulara yoğunlaşırken, bu çalışma ile ilk defa AB uluslararası düzeninin nasıl şekillendiği ortaya konmaya çalışılmaktadır.¹⁸ Amacımız, AB ile tam üyelik

¹⁶ Örneğin, Rikard Bengtsson, *The EU and the European Security Order : Interfacing Security Actors*, Routledge, Londra ve New York, 2009, Martin A. Smith and Graham Timmins (eds), *Uncertain Europe: Building a New European Security Order?*, Routledge, London, 2001; James Sperling (ed.), *Two Tiers or Two Speeds?: The European Security Order and the Enlargement of the European Union and NATO (Europe in Change)*, Manchester University Press, Manchester, 1999.

¹⁷ Jan Zielonka, *Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union*, Oxford University Press, Oxford, 2006; Karen E. Smith, *Enlargement and European Order*, Christopher Hill ve Michael Smith (eds.), *International Relations and the European Union*, Oxford University Press, Oxford ve New York, ss. 270–291.

¹⁸ Yayınları ve kütüphaneler üzerinden yapılan taramada başlığında “Avrupa düzeni” terimini içeren müstakil herhangi bir uluslararası ilişkiler kitabına rastlanılmamıştır. İktisadi Kalkınma Vakfı’nca Mayıs 1999’da yayınlanan İKV dergisi, Yeni Avrupa düzeni ve Türkiye’nin yeri, başlığını taşımaktadır. Bkz.,

müzakereleri yürüten Türkiye’de, akademik anlamda içerikli bir çalışma ile Türkiye’nin girmeye çalıştığı uluslararası alanın doğasını ortaya koyarak AB uluslararası düzeninin geleceğine dair saptamalar yapılmasına mütevazı bir katkı sağlamaktır.

Bu çalışma AB uluslararası düzenine dışarıda olmayan fakat içeride de yer almayan bir mekândan, Türkiye’den bakan birinin yaptığı bir çalışmadır. Bu nedenle hem kısmen de olsa içeride olmanın hem de dışarıda olmanın getirdiği avantajları birlikte değerlendirme şansımız söz konusudur. Bu durumu orman analogisi ile açıklamak yerinde olacaktır. “Ormanın içinde olan tek tek ağaçları görür, fakat ormanın büyüklüğünü ve şeklini göremez” şeklinde özetlenen analogi içeriği gören birinin dışarıdan bakmasının gerekliliğine işaret eder. Bu nedenle çalışmamızda çoğunlukla Avrupalı araştırmacıların ve aydınların açıklamaya çalıştığı AB uluslararası alanını dışarıdan bir gözün tanımlaması ve açıklamaya çalışması, doğal olarak farklı saptamaları da beraberinde getirecektir.

I. KISIM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sosyal bilimlerde bir olay veya olgunun algılanması, açıklanma çabası ve anlamlandırılması söz konusu olgu veya olayın “kim” tarafından “nasıl” tanımlandığına veya kavramsallaştırıldığına bağlıdır. Tanımlama ve kavramsallaştırma ise, belirli bir

Yeni Avrupa düzeni ve Türkiye’nin yeri, İKV Yayınları, İstanbul, Mayıs 1999, Ayrıca Meltem Müftüler-Baç’ın 2001’de yayınladığı *Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler*, başlıklı çalışmasının ilk bölümü “Türkiye ve Yeni Avrupa Düzeni” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Müftüler-Baç, Avrupa bütünleşme sürecinin Soğuk Savaş sonrasında yeniden kurgulandığına dikkat çekerken, tam üyelik yolundaki Türkiye’nin söz konusu bütünleşme sürecini nasıl etkileyebileceği ve bundan nasıl etkilenebileceği anlatılırken, düzen kavramına herhangi bir açıklama getirmemektedir. Avrupa’da 1992 Maastricht Antlaşması sonrası siyasal boyutu giderek öne çıkan yeni bir Avrupa düzeninin oluşmaya başladığını belirten Müftüler-Baç, söz konusu düzeni Maastricht’te kabul edilen sütunlu yapı üzerinden açıklamaktadır. Meltem Müftüler-Baç, *Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

zaman ve mekândaki genel algılamalarının bir yorumudur. Bu noktada çalışmamızın konusu olan iki kavram düzen ve güvenlik Uluslararası İlişkiler disiplini içinde nasıl tanımlanmıştır? “Düzen” kavramının Uluslararası İlişkiler disiplini içinde nasıl ele alındığı ve “güvenlik” kavramı ile ilişkisi etrafında oluşturulan literatür ortaya konmaya çalışılacaktır.

İki bölümden oluşan bu kısımda ilk olarak düzen ve güvenlik kavramlarının literal/sözlük anlamlarından hareketle sosyal bilimlerde nasıl ele alındığı ve her iki kavramın Uluslararası İlişkiler terminolojisinde nasıl ele alındığı ortaya konulacaktır. Daha sonra çalışmamızın teorik çerçevesini oluşturacak Uluslararası İlişkiler disiplininin kurucu teorileri olarak kabul edilen realizm ve liberalizmin “düzen” ve “güvenlik” kavramlarına ve düzen-güvenlik ilişkisine dair yaklaşımları ele alınmaya çalışılacaktır. Devamında ise genel olarak İngiliz Okulu, özel olarak da Hedley Bull’un her iki kavrama ve aralarındaki ilişkiye dair görüşlerine yer verilecektir. Teorilerin insan doğasına,¹⁹ insan-toplum ilişkisine ve toplumların siyasi örgütleri olan devletlerarasındaki ilişkilere dair görüşleri ile yaklaşımları “düzen” anlayışlarını etkilemektedir. Bu nedenle öncelikle teorilerin insan doğası, insan-toplum ve devletlerarası ilişkilere dair görüşlerini mercek altına alıp teorilerin nasıl bir düzen öngördükleri ve söz konusu düzen anlayışı çerçevesinde “güvenlik” kavramına dair görüşlerine değinmeye çalışacağız.

¹⁹ Bir teorinin insan ve insan doğasına dair görüşleri, söz konusu teorinin insan-toplum/ulusal ve uluslararası alana dair görüşlerini doğrudan şekillendirmektedir. İleride açıklanacağı üzere realist ve liberal teorilerin temel farklılık noktalarından birisi insan doğasına dair yaklaşımlarıdır. Kenneth N. Waltz. *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York, 1959, s. 97.

BÖLÜM I

DÜZEN VE GÜVENLİK

1.1. Düzen Kavramı ve Tarihi Gelişim

Düzen kavramını tanımlamadan önce bazı hususlara dikkat çekmek gerekmektedir. Düzen'in anlamı, aşağıda da değinileceği gibi, literal olarak hemen hemen aynı olsa da, her ulusun sahip olduğu tarihi, kültürel ve ideolojik dünya görüşüne göre değişiklik gösterebilir. “Düzen”, sosyal, siyasi ve ekonomik sistemlerin nasıl olacağı ve şekillenmesi gerektiği konusunda belirli görüşler içerir. Bu nedenle kavram, normatif ve ideolojik yan anlamlar içermektedir.

Sözlükler, Latince'de sıra, dizi, saf anlamına gelen “ordo-ordin” ve eski Fransızca “ordre” kelimesinden gelen “düzen/order” kavramına ilişkin çeşitli tanımlar vermektedir. Oxford Dictionary of English, kavramı “insanların veya şeylerin birbirleriyle ilişkili bir biçimde belirli özel aralıklar, model veya metoda göre yerleştirilmesi veya tertip edilmesi, örn: alfabetik düzen; her şeyin kendi olması gereken yerde doğru ve uygun biçimde bulunması durumu; benzer dini, ahlaki ve sosyal düzenlemeler ve disiplinler altında yaşayan insanların oluşturduğu toplum”²⁰ şeklinde tanımlamaktadır.

Osmanlıca karşılığı ‘nizam’²¹ olan kavram, Türkçede ‘dizi, sıra, usul, tertip, kaide, yol; zamanın icaplarına uygun olarak konan esaslar’ olarak tanımlanmaktadır.²²

²⁰ *Oxford Dictionary of English*, 2nd Edition, revised, Oxford University Press, Oxford, 2005, ss. 1238 – 1239.

²¹ Nizam: 1) Dizi, sıra 2) Düzen, kural 3) Zamanın gereğine göre yapılan kanun 4) Yeni sistem, asker 5) Bir işi düzenleyen kimse. Bkz., Mustafa Nihat Özön, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 675.

²² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 21. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara, 2004, s. 842.

Düzen kavramı çeşitli Türkçe sözlüklerde şöyle tanımlanmaktadır: Birçok öge arasında, çeşitli açılardan (zaman, mekan, mantık, estetik, ahlak, varlık vb. bakımından) kurulan ahenkli bağlantı; belirli bir metodolojik ya da mantıksal plan gerektiren sistemden farklı olarak, bir şeye ilişkin formel ya da düzgün düzenleme; bir şeyin bir hiyerarşi ya da dizi içindeki yeri.²³ Tüm parçaları ya da unsurları mantıklıca, tabii ve kapsamlı bir şekilde düzenlenmiş bir durum.²⁴ Yukarıdaki tanımlar “düzen” kelimesinin farklı kültür ve dillerde benzer anlamları içerdiğini göstermektedir. Tüm bu tanımlardan hareketle, “düzen”i, madde(ler)in belirli bir zaman ve mekânda konjonktüre uygun bir şekilde değer, esas ve normlara göre birbirleriyle uyumlu bir şekilde uygun pozisyon(lar)a yerleştirilmesi ve tertip edilmesi olarak tanımlayabiliriz.

Düzen bir kez oluşturulduktan sonra düzenin yaşaması ve sürdürülebilir olması önem kazanmaktadır. Bu süreçte ise düzeni “belirli bir mekândaki madde(ler)nin konjontürel gelişmelere –örneğin, düzeni etkileyen çeşitli alanlardaki krizler ve bozmaya yönelik meydan okumalar– paralel bir şekilde ve onlara cevap üretecek tarzda mevcut araçları ritmik hareketlilik içinde zaman-mekan süreklilikler kurarak birbirleriyle uyumlu uygun konumlara yerleştirme ve devamlı bir yeniden üretme süreci olarak tanımlayabiliriz.²⁵ Burada asıl vurgulamak istediğimiz nokta, her ne kadar “düzen” belirli bir mekana dair olsa da asıl önemli olan sürece, diğer bir deyişle zamana, yapılan vurgudur. Dolayısıyla “düzen” tanımı itibariyle “farklı boyut ve katmanları da içeren belirli bir mekanda akan bir süreci” kavramsallaştırma çabasıdır.

²³ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 5. Baskı, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 330-331.

²⁴ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 234.

²⁵ Benzer bir düzen tanımlaması için bkz., Şükrü Yazgan, “Sistem ve Kriz: “Sistemsal Kriz” ve Uluslararası Sistemin Yeniden Kurgulanması”, Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, 2009. Yazgan, çalışmasında “düzen”i en genel anlamıyla “zaman-mekan süreklilikler kurmak” olarak tanımlamıştır.

Andrew Heywood, *Politics/Siyaset*²⁶ kitabında düzen terimini, günlük dilde, giysilerin “güvenli” bir tarzda sıralanmasında olduğu gibi, muntazam ve tertipli örnekler anlamına geldiğini vurguladıktan sonra, siyasi bir ilke olarak düzeni, dengeli ve öngörülebilir ve hepsinden önemlisi kişisel güvenliği emniyet altına alan davranış biçimleri olarak ifade eder.²⁷ Heywood düzenin nasıl oluştuğuna dair iki temel görüşten bahseder. İlk görüşe göre, düzen, çoğunlukla siyasi otoriteyle ilişkilendirilir ve yasa ile “yukarıdan” zorlayarak oluşturulmaktadır.

Diğer görüş göre ise, düzen, eşitlikle ve sosyal adaletle ilişkilendirilir ve istikrar, güvenlik, işbirliği ve karşılıklı saygı sayesinde, düzenin “aşağıdan yukarıya” doğru oluşturulabileceğini öngörür.²⁸ Her iki durumda da düzensizlik, kaos ve şiddete işaret eder. Bu nedenle, insanoğlu yaşamda kargaşadan, şiddetten ve kaostan kaçınmak için düzene ihtiyaç duyar.

Hayatın –hem bireysel hem de sosyal– bir yardımcısı olarak düzene duyulan ihtiyaç, insanı her yerde düzen aramaya yöneltmiştir. İnsan, olgular ve olaylar arasında düzen bulmayı başaramazsa beklentisini değiştirir ya da ondan tamamen vazgeçer ve dikkatini, orada düzen bulmak umuduyla başka olgulara çevirir. Siyasi karar alıcıların amacı topluma düzeni getirmektir. Toplumun kaostan, karmaşadan, şiddetten ve savaştan uzak olması için bir üst amir otoriteye ihtiyaç vardır: *Devlet*.²⁹ Devletin kurum

²⁶ Andrew Heywood, *Politics*, Palgrave, New York, 2000, Türkçe tercümesi için bakınız; Andrew Heywood, *Siyaset*, Çev. Ed. Buğra Kalkan, Liberte Yayınları, Ankara, Şubat 2006.

²⁷ Heywood, *Politics*, a.g.e., s. 551.

²⁸ Heywood, *Politics*, a.g.e., s. 551.

²⁹ “Toplumsal hayat devlete neden ihtiyaç duyar?” sorusuna bir cevap üretme çabasındaki siyasal düşünürlerden uluslararası ilişkiler teorilerini en çok etkileyen hiç kuşkusuz Thomas Hobbes (1588-1679) ’tur. Hobbes, kaos hali olarak resmettiği doğa halinden toplum haline geçişte benzer argümanla yola çıkarak insanların bir canavara, Leviathan’a, ihtiyaç olduğunu vurgular. Thomas Hobbes, *Leviathan*, (ed. by Richard Tuck), *Cambridge Texts in the History of Political Thought, Revised Student Edition*, Cambridge University Press, 9th Printing, Cambridge, 2006, ss. 86-90. Türkçe çevirisi için bkz., Thomas Hobbes, *Leviathan*, Çeviren, Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 92–96. Bu çalışmada Leviathan’a yapılan atıflarda şu yöntem izlenmiştir. Leviathan’ın Cambridge baskısı ile Semih Lim ve Asena Günalp’ın çalışmaları birlikte değerlendirilerek yeniden yorumlanma yoluna gidilmiştir. Asena

ve politikaları ile toplumda bir güven ortamı ve barış sağlanır, düzen kurulur. Düzen, çoğunlukla toplumda kargaşayı, şiddeti ve kaosu önleyici çeşitli güvenlik düzenlemeleri yoluyla kurulur. Bu noktada en önemli unsur, tüm bu politika ve kurumların birbirleriyle uyum içinde olmasıdır.³⁰ Bu durum kaosun karşıtı olarak tarif edilmektedir. Genellikle toplumun barışçıl ve uyumlu durumu olarak tanımlanan düzen; barış, istikrar, adalet, insan hakları, temel ihtiyaçlar, adil paylaşım, çevresel sürdürülebilirlik vb. gibi unsurlarla ilişkilendirilerek tanımlanmaya çalışılmıştır.

1.1.1. Uluslararası Alanda Düzen

Ulusal alanda devlet gibi bir üst otorite tarafından sağlanan söz konusu düzenin, herhangi bir üst otoritenin olmadığı, bu nedenle de anarşik³¹ bir yapıya sahip uluslararası alanda hayatını nasıl idame ettireceği sorusu Uluslararası İlişkiler teorilerinin cevap bulmaya çalıştığı başlıca sorulardan biridir. Ulusal alan ve uluslararası alan ayrımını çıkış noktalarından biri olarak meşrulaştıran Uluslararası İlişkiler teorileri, uluslararası alanda düzenin, güvenliğin ve barışın nasıl sağlanıp sürdürülebileceği hususunda farklı yaklaşımlar öne sürmüşlerdir. Hiç şüphesiz Uluslararası İlişkiler disiplini içinde *düzen* çalışmaları deyince ilk akla gelen isim

Günalp'ın, Semih Lim'in tercümesine büyük ölçüde sadık kaldığı Leviathan 13. bölüm tercümesi için bkz., Hobbes, Howard Williams, Moorhead Wright, Tony Evans (Der.), *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, Tolga Erdal ve Fatih Durmuş (Yay. Haz.), Siyasal Yayınevi, Ankara, 2007, ss. 135–140.

³⁰ Clive Archer, What security? What order?, in Martin A. Smith and Graham Timmins (eds), *Uncertain Europe: Building a New European Security Order?*, Routledge, London, 2001, s. 4, (ss. 3-19).

³¹ “Anarşi”, “kaos” ile karıştırılmaması gereken bir kavramdır. Yönetici anlamındaki Yunanca *Archos* kelimesinden türetilen bir kavram olarak “anarşi”nin, lâfzî anlamı yöneticisiz olmak anlamına gelir. Uluslararası İlişkiler literatüründe ise herhangi bir amir üst otoritenin ya da hükümetin olmadığı bir durumu tanımlamak için kullanılmaktadır. Kaos ise kargaşalık, düzensizlik anlamına gelir ki, çoğunlukla üst otoritenin zaafiyetinden dolayı oluşan bir durumdur. Kaos otorite veya güç boşluğu olduğunda ortaya çıkar.

Hedley Bull ve onun el kitabı haline gelmiş çalışması *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*³² dir.

Hobbes'un doğa durumunda korku güvensizlik ve dolayısıyla düzensizlik temelinde tarif ettiği durumlar³³ düzenin değil, düzensizliğin örnekleri olduğundan dolayı düzen, sosyal hayatta “düzensizliğin karşıtı olarak (*order as opposed to disorder*)”³⁴ tanımlanır. Bull'a göre, insanın sosyal hayatta aradığı düzen, insanlar ya da gruplar arasındaki ilişkilerin bir örüntüsü değildir, fakat “belirli amaç ve değerleri destekleyen sosyal hayatın bir düzenlemesi” gibi özel bir sonuca hizmet eden örüntüsüdür.³⁵ Bull, düzeni “farklı parçaların, en uygun yerlere iyi yerleştirilmesi” olarak gören Augustine'nin³⁶ tanımlamasının sorunlu olduğunu belirtmekle birlikte bu tanımın konuya başlamak için faydalı veriler sunduğunu kabul etmektedir.³⁷ Tanımda vurgulanan “iyi” ya da “en uygun” terimleri, amaçsal anlamda düzeni bir “düzenleme-

³² Bull, *The Anarchical Society*..., a.g.e.

³³ Bkz., aşağıda “1.3.1. Realizm, Uluslararası Düzen ve Güvenlik” başlıklı bölüm. Hobbes'un doğa durumunda insanlar arasında var olduğunu öne sürdüğü korku, güvensizlik, savaş gibi durumlar ile ilgili olarak *Leviathan*'ın “Saadeti ve Sefaleti Bakımından İnsanlığın Doğal Durumu Hakkında” başlıklı XIII. bölümüne bakılabilir. Thomas Hobbes, *Leviathan*, (ed. by Richard Tuck), Cambridge Texts in the History of Political Thought, Revised Student Edition, Cambridge University Press, 9th Printing, Cambridge, 2006, ss. 86-90. Türkçe çevirisi için bkz., Thomas Hobbes, *Leviathan*, Çeviren, Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 92-96. Bu çalışmada *Leviathan*'a yapılan atıflarda şu yöntem izlenmiştir. *Leviathan*'ın Cambridge baskısı ile Semih Lim ve Asena Günalp'in çalışmaları birlikte değerlendirilerek yeniden yorumlanma yoluna gidilmiştir. Asena Günalp'in, Semih Lim'in tercümesine büyük ölçüde sadık kaldığı *Leviathan* 13. bölüm tercümesi için bkz., *Hobbes*, Howard Williams, Moorhead Wright, Tony Evans (Der.), *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, Tolga Erdal ve Fatih Durmuş (Yay. Haz.), Siyasal Yayınevi, Ankara, 2007, ss. 135-140.

³⁴ Bull, *The Anarchical Society*..., a.g.e., s. 3.

³⁵ Bull, *The Anarchical Society*..., a.g.e., ss. 3-4.

³⁶ St. Augustine, “patristik felsefe” (Kilise babaları öğretisi)'nin en önemli temsilcisi olan Augustine, Roma'nın yıkılış döneminde yaşamıştır. Augustus'un öğretisi, Ortaçağ boyunca Katolik Kilisesi'nin resmi öğretisi olacaktır. 413'te Tanrı Şehri/The City of God adlı eserini yayımlar. Augustus, Roma'nın yıkıldığı dönemde yaşamış ve kiliseyi Roma sonrası oluşan boşluğa yerleştirmek istemiştir.

³⁷ Bull, *The Anarchical Society*..., a.g.e., s. 4.

yerleştirme (*arrangement*)” faaliyeti ile ilişkilendirir. Söz konusu düzenleme-yerleştirme faaliyetine odaklanan Bull, “farklı parçaların yerleştirilmesi” konusunda birbiriyle çatışan her sosyal ve siyasi sistemin, değerler veya amaçlarına göre “iyi” ya da “en uygun” düşüncesine uygun bir düzen içerdiğini ifade eder.

Bull’a göre başkaca her ne amacı izlerlerse izlesinler tüm toplumların kabul ettikleri üç amaç vardır. İlk olarak, tüm toplumlar ölümle ve zarar görme ile sonuçlanacak şiddete karşı güvenliği garanti etmeye çabalarlar: “*Güvenlik*”. İkinci olarak tüm toplumlar sözlerinde durmaya ya da anlaşmalara sadık kalmaya çalışırlar: “*Pacta Sunt Servanda Ahde Vefa*”. Üçüncü olarak da tüm toplumlar, var olan düzende sınırsız ve sürekli meydan okumaların olmasını istemediği için belirli bir derecede istikrarlı bir durumda kalmasını sağlama amacındadır: “*[Denge ve] İstikrar*”. Burada bir noktanın altının net bir şekilde çizilmesi gerekmektedir: Düzen kavramı çerçevesinde “güvenlik” söz konusu olunca güvenlik mevcut istikrarın tesisi ve sürekliliği olarak algılanmaktadır. Bu noktadan hareketle Bull sosyal hayatta düzeni, sosyal yaşamın temel, birincil ya da evrensel amaçlarını içeren “insan faaliyetlerinin bir örüntüsü” olarak tanımlar.³⁸

1.1.2. Düzen Kavramının Tarihsel Gelişimi: Hedley Bull Öncesi

Her ne kadar günümüzdeki anlamıyla uluslararası ilişkilerin modern dönemde, 15. ve 16. yüzyıllarda başladığına dair ortak bir görüş³⁹ olsa da bir disiplin olarak Uluslararası İlişkiler’in ortaya çıkışı Birinci Dünya Savaşı’nın hemen sonrasına rastlar.⁴⁰ Disiplinin gelişmesine paralel olarak çalışma alanları da genişlemiş ve

³⁸ Bull, *The Anarchical Society...*, a.g.e., s. 4.

³⁹ Kalevi Holsti, *Peace and War: Armed Conflicts and International Order 1648-1989*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, s. 20. Ayrıca bkz. Torbjon L. Knutsen, *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, Çev. Mehmet Özay, Açılım Kitap, İstanbul, 2006, s. 15.

⁴⁰ Atilla Eralp, *Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması*, Atilla Eralp (der.), *Devlet Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İletişim Yayınları, 2. Baskı,

karmaşıklılaşmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Uluslararası İlişkiler disiplininin literatürünün oluşmaya başlamasıyla uluslararası düzen ve dünya düzenini konu eden bazı çalışmalar⁴¹ mevcut olsa da söz konusu çalışmalar düzen kavramının içeriğini ve kapsamını tanımlamaktan ziyade kavram verili olarak ele alınıp çalışmanın konusuna göre veya yazarın ilgi alanına göre kavramın bir boyutu ele alınmış ve açıklanma yoluna gidilmiştir. Bu nedenle Bull'un çalışmasına kadar Uluslararası İlişkiler literatüründe düzen kavramının ortak genel-geçer bir tanımından bahsetmek zordur. Diğer taraftan, amir bir üst otoritenin olmadığı anlamda anarşik bir yapıya sahip devletlerarası ilişkilerde barışı koruma ile savaşa karşı olmak, Bull öncesi “düzen” çalışmalarının ortak noktasıdır.

Her ne kadar disiplinin ortaya çıkmaya başladığı andan itibaren uluslararası düzen ile ilgili birtakım çalışmalar mevcut olsa da, Bull'un 1977'de yayınlanan “*Anarşik Toplum*” çalışmasına kadar düzen kavramı başlı başına bir çalışma konusu ol(a)mamıştır. Bununla birlikte düzen kavramı ilk çalışmalardan itibaren Uluslararası İlişkiler literatüründe kısmen de olsa yer almaya başlamıştır. Uluslararası İlişkiler

İstanbul, 1997, ss. 58 (ss.57-88); A. Nuri Yurdusev, ‘Uluslararası İlişkiler’ Öncesi, Atilla Eralp (der.), *Devlet Sistem ve Kimlik...*, a.g.e., ss. 15–57.

⁴¹ İkinci Dünya Savaşı süresince devam eden politik görüşmelerde artan Amerikan etkisine paralel bir şekilde Uluslararası İlişkiler disiplini ile ilgili çalışmaların büyük ölçüde ABD'ye kaydığını gözlemlemekteyiz. ABD'de gerek savaş sırasında gerekse de savaşın hemen ardından, akademiye, yeni düzenin ne olacağına dair tartışmalar yoğunlaşmıştır. Atom bombası sonrası kurulmakta olan yeni uluslararası düzenin örüntüsü hakkında çalışmalar mevcuttur: Emery Reves, *The Anatomy of Peace*, Harper & Brothers, New York, 1945; F. Ernest Johnson (ed.), *World Order: Its Intellectual and Cultural Foundations*, Institute for Religious Studies and Harper & Brothers, New York, 1945; Bernard Brodie, *The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order*, Harcourt Brace, New York, 1946; A. C. Ewing, *The Individual, The State and World Government*, Macmillan, New York, 1947; H. E. Wimperis, *World Power and Atomic Energy – The Impact on International Relations*, Constable, London, 1948. Düzen kavramının tarihi, siyasi, bilimsel, ahlaki, ekonomik, anayasal ve ulusal güç boyutlarını inceleyen ilk çalışmalardan biri Denver Üniversitesi Sosyal Bilimler Vakfı'nın Eylül 1946'da başlattığı “Dünya Düzeninin Temelleri (Foundations of World Order)” başlıklı konferanslar dizisidir. Konferans bildirileri 1947'de Foundations of World Order başlığı ile yayınlanmıştır. E. L. Woodward, J. R. Oppenheimer, E.H. Carr, W. E. Rappard, R. M. Hutchins, F. B. Sayre, E. M. Earle, *Foundations of World Order*, Social Science Foundations, The University of Denver Press, 3. Press, 1949.

disiplininin ilk başvuru kitaplarından biri olan E. H. Carr'ın *The Twenty Years' Crises 1919–1939*, başlıklı çalışmasının sonuç bölümü “Yeni Bir Uluslararası Düzen İhtimali”⁴² başlığını taşımaktadır.

Uluslararası sistemi anarşik olarak niteleyen Carr'a göre Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan ütopyistlerin öne sürdüğü “çıkarların uyumu/*harmony of interest*” kavramı çökmüştür ve gerçek ve kaçınılmaz olan “çıkarların çatışması/*clash of interest*” açıkça gün yüzüne çıkmıştır.⁴³ Çatışmaları ve savaşı asgari düzeye indirmenin tek yolu uluslararası sistemdeki devletler arasında kabaca bir güç dengesinin varlığını garantiye almaktır. Carr'a göre ne Darwinizm ne de çıkarların doğal uyumu doktrini uluslararası ahlakın temelleri olarak savunulamaz.⁴⁴ Bu nedenle Carr, mevcut uluslararası düzeni yeniden inşa etmek için geçmiş enkazının ahlak ve güç açısından incelenmesi ve böylece yeni temel unsurların keşfedilmesi gerektiğini belirtir. Uluslararası siyasette ulus-devletin gücün en etkili birimi olduğunu ifade eden Carr'a göre gelecekteki uluslararası düzenin yapısı grup birimlerin geleceği ile sıkı sıkıya bağlıdır.⁴⁵ Topraksal ulus-devletin gücün birimlerinden sadece biri olduğunu belirten Carr, yeni uluslararası düzenin sadece alt birimler arasındaki rekabette kendini taraf tutmaya zorunlu

⁴² Edward Hallett Carr, *The Twenty Years' Crises 1919–1939 An Introduction to the Study of International Relations*, Harper & Row Publishers, New York, 1964, Chapter 14 The Prospects of a New International Order, ss. 224-239.

⁴³ Carr, *The Twenty Years' Crises*, a.g.e., ss. 60-62.

⁴⁴ Carr'ın uluslararası düzenin ahlaki temelleri hakkında görüşleri için bkz., Edward Hallett Carr, The Moral Foundations for World Order, E. L. Woodward, et. all., *Foundations of World Order*, Social Science Foundations, The University of Denver Press, 3rd Press, 1949, ss. 55- 75. Carr, uluslararası politikada ahlak tartışmalarının birey ve ulus arasında kaçınılmaz olarak yapılan, diğer taraftan gerçekte hayali, fakat gerekli olan bir analojiye dayandığını iddia eder. Carr, Hegelyen devlet anlayışını ahlaka önem vermediği için eleştirir. Hegelyen anlayışa göre devletler üzerinde baskı yapacak herhangi bir ahlak olmadığı için devletlerin birbirlerine karşı ahlaki zorunlulukları da yoktur. Böyle bir durumda dünya düzeni sadece güce dayanır (s. 56). Carr'a göre etkili bir dünya düzeni ahlaki ilkeleri reddederek kurulamaz (s.71). Diğer taraftan Carr, dünyada var olan gerçeklikleri (düzeni oluşturan birimler arasındaki mevcut eşit olmama durumu gibi) göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtir. Carr ayrıca güç ile ahlak arasında anlamlı ve yapıcı bir uyum olabileceğini iddia eder.

⁴⁵ Edward Hallett Carr, *The Twenty Years' Crises 1919–1939*, ..., a.g.e., ss. 225-226.

hissetmeyerek nüfuzunu sürdürebilecek kadar yeterli derecede güçlü ve uyumlu bir güç birimi tarafından inşa edilebileceğini belirtir.⁴⁶

Bull öncesi en kapsamlı düzen çalışması ise 12-19 Haziran 1965'te İtalya, Bellagio, Villa Serbelloni'de düzenlenen "Dünya Düzeninin Şartları Konferansı/*Conference on Conditions of World Order*"dır.⁴⁷ Konferans raporunda Hoffmann, Raymond Aron'un dünya düzeni kavramının tanımına ilişkin görüşlerini özetlerken Aron'un kavramı beş farklı şekilde tanımladığını belirtir ve yapılan tanımları anlamlarına göre tasviri, analitik ve normatif olarak sınıflandırır: (a), "Dünya gerçekliğinin herhangi bir şekilde düzenlenmesi olarak düzen" ile (b) "dünya siyasetinin parçaları arasındaki ilişkiler olarak düzen" diye yaptığı ilk iki tanımı *tasviri* olarak niteleyen Hoffmann, Aron'un (c) "yaşayabilmek için asgari koşullar olarak düzen" ve (d) bir arada yaşayabilmek için asgari koşullar olarak düzen" tanımlamalarını *analitik* düzen açıklamaları olarak gördüğünü belirtirken her iki tanımın kısmen normatif kısmen de tasviri olduğunu vurgular. Hoffmann, Aron'un (e) iyi bir hayat için şartlar olarak düzen" tarifinin ise tamamen normatif olduğunu ileri sürer. Konferans düzen kavramını "bir arada yaşamak için asgari koşullar" olarak tanımlar.⁴⁸ Woods'a göre bu tanım, hukuki olarak eşit ve egemen devletlerin oluşturduğu Vestfalya devletler sistemi ile başlayan geleneksel bir uluslararası düzen görüşüdür.⁴⁹ Oysa Hoffmann, dünya

⁴⁶ Edward Hallett Carr, *The Twenty Years' Crises 1919–1939*, ..., a.g.e., s. 235.

⁴⁷ Konferans bildirileri Stanley Hoffmann tarafından 1967'de derleme bir kitap çalışması olarak yayınlanmıştır. Bu çalışmada kitabın 1968'de yapılan ikinci baskısından yararlanılmıştır. Stanley Hoffmann (ed.), *Conditions of World Order*, The Daedalus Library, American Academy of Arts and Sciences, Houghton Mifflin Company, Boston, 2. Baskı, 1968.

⁴⁸ Stanley Hoffmann, Report of the Conference on Conditions of World Order – June 12-19 1965, Villa Serbelloni, Bellagio, Italy, Stanley Hoffmann (ed.), *Conditions of World Order*, a.g.e., s. 2. (1-25).

⁴⁹ Ngaire Woods, *Order, Globalization and Inequality in World Politics*, David Held & Anthony McGrew (ed.), *Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate*, Polity Press, Cambridge, 2003, s. 388 (ss. 387-399). Makalenin Türkçe tercümesi için bkz.; Ngaire Woods, *Dünya Siyasetinde Düzen, Küreselleşme ve Eşitsizlik*, David Held & Anthony McGrew, (der.), *Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması*, Çev. Ali Rıza Güngen vd., Phoenix, Ankara, 2008, s. 551. (ss. 550–566).

düzeni ile uluslararası düzen arasında muğlâk bir ayrım yapar: Devlet-içi yapıların ve ulus-ötesi olayların dünya düzenini etkilediğini vurgulayan Hoffmann, “dünya düzeni” kavramının devletlerarası ilişkilerden daha geniş bir anlamı olduğunu belirtir.⁵⁰

Zira dünya düzeni içinde aktör olarak sadece devletler yoktur. Dünya düzenine çeşitli düzeylerde ve konjontürel durumlara göre mesele bazlı (issue-based) girdisi olan ve etki eden çeşitli aktörler mevcuttur. Dünya düzenin aktörleri, devletlerin yanı sıra, uluslararası örgütler, uluslararası çeşitli baskı grupları, küresel, bölgesel ve yerel sivil toplum örgütleri, sosyal hareketler, birey, çok uluslu şirketler, terörist örgütler vb. gibi devlet dışı aktörlerin varlığı nedeniyle çeşitlidir. Ayrıca ‘dünya düzeni’ içeriği itibarıyla sadece devletler arası ilişkileri içermez. Devletler arası ilişkileri içermekle birlikte dünya düzeni, ondan daha geniş anlamda yukarıda saydığımız aktörler arasındaki çok katmanlı, çok boyutlu ve çok düzeyli karmaşık bir örüntüdür. Hedley Bull öncesi dünya düzeni tartışmalarının geldiği bu nokta Bull’a ilham vermiştir. Bundan sonraki bölümde Bull’un düzen tartışmalarına katkısı ele alınacaktır.

1.1.3 Düzen Kavramının Tarihsel Gelişimi: Hedley Bull

Üçüncü bölümde Bull’un uluslararası düzen anlayışı ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz için burada sadece tarihsel süreçte kavrama yaptığı katkıya değinilecektir. Bull’un kavramı açıklama çerçevesi ve temel unsurları burada kısaca anlatılacaktır.

Tarihsel süreçte Bull’un düzen kavramına yaptığı katkı sayesinde kavram, Uluslararası İlişkiler yazınında temel meselelerden biri haline gelmiştir. Düzen kavramının çeşitli katmanları arasında yapısal farklılıklar olduğuna yukarıda değinmiştik. Hoffman’ın dünya düzeni ile uluslararası düzen arasında yaptığı ayrım bu noktada önemlidir. Hoffman’dan etkilenen Bull da benzer şekilde dünya düzeni ile uluslararası düzen arasında bir ayrım yapar. Bull, dünya düzeni kavramını “bir bütün olarak tüm insanlık arasında sosyal hayatın temel ya da öncelikli amaçlarını sürdüren

⁵⁰ Stanley Hoffmann, Report of the..., a.g.m., s. 2.

insan faaliyetlerinin yapısı ya da örüntüsü” anlamında kullanır. Uluslararası düzeni kavramını ise, en geniş anlamı ile devletler arasındaki düzen olarak tanımlar.⁵¹ Bull’a göre, uluslararası düzen, uluslararası toplum ya da devletler toplumunun temel veya öncelikli amaçlarının yaşamasını sağlayan faaliyetlerin bir örüntüsüdür.⁵²

Bu noktada Bull, dünya düzeni ile uluslararası düzen arasında belirli farklar olduğunu öne sürer: Bull’a göre dünya düzeni uluslararası düzenden farklı bazı şeyleri zorunlu kılar: Buna göre bir bütün olarak insanlık arasındaki düzen devletler arasındaki düzenden daha geniş, önemli ve önceliklidir. İlk olarak, dünya düzeni uluslararası düzene kıyasla daha geniştir, çünkü dünya düzeni dediğimiz zaman sadece devletler arasındaki düzeni değil, aynı zamanda devletlerin yurt içi/yerel düzenlerini de dikkate almamız gerekmektedir. İkinci olarak, dünya düzeni, uluslararası düzene göre daha asli ve *primordial*dır. Zira tüm büyük insanlık toplumunun en son birimi devletler veya uluslar, kabileler, imparatorluklar, sınıflar ya da partiler değil, insan bireyleridir. İnsanları şu veya bu şekilde gruplandırmak bugünkü uluslararası ilişkilerdeki önemlerinden dolayıdır. Fakat dünya düzeni arayışı dünyanın sosyal ve siyasi yapısı her ne olursa olsun vardır. Son olarak dünya düzeni uluslararası düzene kıyasla ahlaken daha önceliklidir. Dünya siyasetinde düzen ile ilişkili herhangi bir değer, devletler toplumu arasındaki düzende değil, fakat tüm insanlık arasındaki düzende birincil değer olarak görülmelidir.⁵³

Bull’un uluslararası düzen kavramını anlamak için onun kavramı tanımlarken kullandığı devlet, devletler sistemi ve devletler toplumu/uluslararası toplum gibi kavramlarını nasıl ele aldığını açıklamak konumuz açısından yerinde olacaktır. Uluslararası ilişkiler devletlerin varlığı ile başlar. Bull’a göre *devlet*, herhangi bir toprak parçasında, belirli bir insan grubu üzerinde egemenliği ve hükümeti olan bir kurumdur.⁵⁴ Bull’a göre *devletler sistemi* ise iki ya da daha fazla devletin aralarında

⁵¹ Bull, The Anarchical Society..., a.g.e. s. 19.

⁵² Bull., The Anarchical Society..., a.g.e., s. 8.

⁵³ Bull, The Anarchical Society..., a.g.e., s. 21.

⁵⁴ Bull, The Anarchical Society..., a.g.e., s. 8.

yeterli bir temas ve bir bütünün parçaları gibi davranmaya neden olacak şekilde birinin diğerinin kararını etkileme durumu olduğu zamanda oluşur.⁵⁵ *Devletler toplumu/uluslararası toplum*, Bull'a göre, bir grup devletin, belirli ortak çıkarlar ve ortak değerlerin farkında olarak, ilişkilerinde birbirlerini ortak kurallar bütünü ile sınırlandırabilme idrakiyle bir toplum oluşturma duygusuyla ortak kurumlarda çalışmayı paylaştıklarında var olur.⁵⁶

Uluslararası siyasi alanda düzen, Bull'a göre, uluslararası toplumun üyelerinin, hayatta kalma/*survival*, güvenlik/*security* ve istikrar/*stability* gibi temel amaçlarını karşılayan bir duruma işaret eder.⁵⁷ Hall ve Paul'a göre, ulus ve ulus-altı gruplara kadar yayılmış nükleer ve diğer öldürücü silahların olduğu bir dönemde şiddet kontrol edilmez ise devletlerin ve bireylerin diğer değerleri bozulabilir. Tam da bu nedenden dolayı herhangi bir uluslararası düzenin öncelikli işlevi silahlı çatışmaları engellemek olmalıdır.⁵⁸ Güç kavramı üzerine yapılan çalışmalar kavramın sadece kaba kuvvet ve zor kullanma ile sınırlı olmadığını daha derin bir kavram olduğunu ortaya koymuştur.⁵⁹ Woods'un da belirttiği gibi uluslararası sistem hiyerarşisi veya güçler dengesizliği hiçbir zaman en güçlü devletin veya devletlerin mutlak iradesini kaba bir şekilde dayatması anlamına gelmemiştir.⁶⁰ Vestfalyan devletler sisteminde algılandığı üzere devletler hukuki olarak eşit ve egemen devletlerdir. Bu eşitlik ve egemenlik tarihin hiçbir döneminde fiili gerçekliğe tekabül etmemiştir. Gücün somut (jeopolitik konum, topraksal büyüklük, nüfus, ekonomik gelişmişlik, teknolojik imkânlar gibi) ve soyut (ün, tarih, kültür, ideoloji gibi) bileşenlerine sahip olup olmamasına göre, devletlerin uluslararası sistemdeki pozisyonel değerleri konjonktür bağlamında nispi olarak artar veya azalır. Uluslararası alanın bu tür bir gerçeklik düzeyi olduğu kabul gören bir

⁵⁵ Bull, *The Anarchical Society...*, a.g.e., s. 9.

⁵⁶ Bull, *The Anarchical Society...*, a.g.e., s. 13.

⁵⁷ Bull, *The Anarchical Society...*, a.g.e., s.13.

⁵⁸ John A. Hall ve T. V. Paul, *Introduction*, T. V. Paul & John A. Hall (ed.), *International Order and the Future of World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 2. (1-15).

⁵⁹ Güç kavramı ve kavramın çeşitli boyutlarına yoğunlaşmış geniş bir literatür oluşmuş durumdadır.

⁶⁰ Woods, a.g.m., s. 388.

anlayıştır. Dolayısıyla uluslararası alanda düzen ve güvenliğin tesisi için bir çeşitli boyutları da içeren “güç” olgusuna ihtiyaç vardır.

1.1.4. Düzen Kavramının Tarihsel Gelişimi: Hedley Bull Sonrası

Bull’un Uluslararası İlişkiler literatürüne getirdiği en önemli kavramsal katkı olan “düzen, -dünya düzeni, uluslararası düzen-” kavramı daha sonra disiplinin diğer teorisyenleri tarafından geliştirilmiş ve tartışılmıştır. Bu süreçte “düzen” kavramının anlamı hem derinleş(tiril)miş hem de genişleş(tiril)miştir. Burada sadece kavrama katkı yapan belli başlı teorisyenlere çalışmamıza katkı yapacağını düşündüğümüzden dolayı değinilecektir.

Bull’un dünya düzeninin araçlarından bir olarak gördüğü “güçler dengesi” Woods tarafından düzenin kurucu ilkelerinden biri olan karşılıklı egemenliğe saygı prensibinin var olmasının en önemli araçlarından biridir. Ayrıca güçler dengesi, devletler arasında şiddet kullanılmasını engelleyen araçlardan biridir. Woods’a göre büyük devletlerarası güç dengesi, herhangi bir devletin başka bir devlet üzerine egemenlik kurmasını veya herhangi birinin diğerinin egemenliğini sona erdirmesini engeller. Bu nedenle Woods’a göre, devletlerarası düzen hiyerarşinin bir ürünü olarak anlaşılır.⁶¹ Hiyerarşi, eşitsizliğin bir sonucudur. Dünya düzeni kavramındaki geleneksel anlamıyla bu söz konusu eşitsizlik, sınırlayıcı ve düzenleyici bir güç olarak, -Hobbessçu *Leviathan*’ın iç politikadaki gibi amir otoritesine benzer şekilde- güçler dengesinin işlemlerini sağladığından dolayı olumludur.⁶²

Deibert’e göre düzen bir süreçtir ve sabit bir durumu ifade etmez. Deibert, ayrıca düzen çalışmalarını siyasi alanın organizasyonu ve siyasi otoritenin mimarisi olarak tanımlar.⁶³ Hoffmann, düzeni “bir inşa ve bir durum” düşüncesi olarak

⁶¹ Woods, a.g.m., s. 388.

⁶² Woods, a.g.m., s. 388.

⁶³ Ronald Deibert, *Parchment, Printing, and Hypermedia: Communication in World Order Transformation*, Colombia University Press, New York, 1997, s. 10.

tanımlar.⁶⁴ Smith ise düzenin değerler hiyerarşisinde öncelik taşıdığını belirterek bu fikre karşı çıkar.⁶⁵ Rosenau, düzen ve düzensizlik kavramlarının, çoğunlukla değer-bağımlı şekilde tanımlandığına ve kullanıldığına işaret ederek, dünya siyaseti içinde her iki kavramın süreçlerini, yapılarını ve sürekliliğini birbirinden ayırt edici kavramsal çerçevenin zorluğuna dikkat çeker.

Düzeni, genellikle istenen dengede kurulmuş olan işbirliğinin kurumsallaşması olarak tanımlayan Rosenau, düzensizliği ise toplumdaki kötüleşme, sosyal ilişkilerin çökmesi ve bireylerin bozulmasını besleyen ya da sürdüren karmaşaya yol açan dengesizlik olarak tanımlar.⁶⁶ Rosenau, aynı zamanda, söz konusu bu ayrımın düzene dair anlayışımızı ve değişimin dinamiklerini değerlemeyi karmaşıktırdığına dikkat çeker. Düzenin sürdürülebilir olmasının değişimin yönetilmesine bağlı olduğunu belirten Rosenau, mevcut dengedeki dalgalanmanın kabul edilebilir sınırlar içinde olmasını gerektiğini vurgular. Bir taraftan kolaylıkla yönetilemeyen dönüştürücü dinamiklerin yaratması muhtemel etkinin düzensizliğe yol açabileceğine dikkat çeken Rosenau, diğer taraftan bu değişimlerin yeni ve daha istenen bir düzene yol açabileceğini vurgulamaktadır.⁶⁷

1.1.5. Düzen Katmanları

1940’larda oluşturulan dünya düzeni içinde yaşadığımızı ifade eden Ikenberry,⁶⁸ asıl meydan okumanın yeni bir dünya düzeni kurmaktan ziyade, eski düzeni yenilemek olduğunu vurgulamaktadır. Bu noktada Arjun Appadurai,

⁶⁴ Stanley Hoffmann, *World Disorders: Troubled Peace in the Post-Cold War Era*, Lanham, Md, 1998, s. 203

⁶⁵ Steve Smith, *Is the Truth out There? Eight Questions about International Order*, T. V. Paul & John A. Hall (ed.), *International Order...*, a.g.e., s. 106.

⁶⁶ James N. Rosenau, *Disaggregated Order and Disorder in Globalized Space*, Birthe Hansen and Bertel Heurlin (eds.), *The New World Order Contrasting Theories*, MacMillan Press, London, 2000, s. 19.

⁶⁷ James N. Rosenau, a.g.m., s. 19

⁶⁸ G. John Ikenberry, *The Myth of Post-Cold War Chaos*, *Foreign Affairs*, Vol. 75, May/June 1996, s. 79.

küreselleşmeyle birlikte ulus-devletin sonuna gelinmekte olduğunu vurgularken, oluşmakta olan yapıyı ulus-ötesi düzen olarak tarif eder. Söz konusu ulus-ötesi sistemde, mevcut homojen ulus-devlet sisteminden farklı olarak, sosyal hareketler, çıkar grupları, sivil toplum örgütleri, bazı silahlı teşkilatlar, kendi alanlarında profesyonelleşmiş çeşitli kurumlar, yargı kurumları vb gibi çeşitli heterojen üniteler arasındaki ilişkilere dayanan bir sistemin doğmakta olduğunu iddia eder.⁶⁹ Jan Zielonka, benzer bir iddiayı Avrupa ölçeğinde öne sürmektedir. Zielonka'ya göre bugün Avrupa'da doğmakta olan düzen Vestfalyan paradigmadaki öngörülen düzenden ziyade, Vestfalya öncesi Ortaçağ Avrupasındaki düzen anlayışına ve imparatorluğa benzer bir tarzda yapılandırılmakta ve uygulanmaktadır.⁷⁰

Bütün bu açıklamaların ışığında hazırladığımız aşağıdaki tabloda çalışmamızda kullanacağımız düzen katmanlarına yer verilmiştir. Bu çalışmada, Avrupa uluslararası düzeni, Bull'un kavramsallaştırması ana temel çerçeve alınarak açıklanacaktır. Bull'un dünya düzeni tanımlamasını coğrafi/mekânsal bir ayrıma tabi tutabiliriz. Bu ayrımı daha net açıklayabilmek için öncelikle düzen kavramını tanımlarken kullandığımız zaman-mekân ilişkisini ve çalışmamızda kullanacağımız kavramın çok katmanlı yapısını ortaya koymak gerekiyor.

Tablo 1. Düzen Katmanları

• Küresel Dünya Düzeni - Bölgesel Dünya Düzenleri • Küresel Uluslararası Düzen - Bölgesel Uluslararası Düzenler	• Küresel Dünya Düzeni - Küresel Uluslararası Düzen • Bölgesel Dünya Düzenleri - Bölgesel Uluslararası Düzenler
---	---

⁶⁹ Arjun Appadurai, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, University of Minnesota, Minneapolis, 1996, ss. 19-23.

⁷⁰ Jan Zielonka, *Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union*, Oxford University Press, Oxford, 2006. Kitabın genel argümanlarını özetleyen makale için bkz.; Jan Zielonka, "Avrupa'da Bir Yeni-Ortaçağ Düzeninin Yükselişi", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 23, 2007/2, s. 42. (ss. 39-55).

En genel tabirle zaman-mekân süreklilikler üretme süreci olarak tanımlayabileceğimiz düzen, süreç içerisinde belirli bir mekânda araçlar yoluyla gerçekleşir. “Düzen” kavramı içinde “mekân”, belirli bir sabit unsur temsil ederken, “zaman” dinamik olan unsurdur. Zaman mekânı araçlar yoluyla şekillendirir. Uluslararası siyaset mekânının araçları tarih, kültür, coğrafya, diplomasi, ekonomik, sosyal ve kurumsal yapı ile konjonktürel şartlardır. Yapı, aktörler ve iç-dış boyuttan oluşan konjonktürün tüm bu unsurlarının öznel ve nesnel şartları düzenin nasıl şekilleneceğini belirlemede önemli rol oynarlar. Zaman-mekân içindeki süreklilikler söz konusu bu sistem içinde yeniden üretilir.

Her bireyin öznel olarak bir dünya algılayışı olduğu gerçeğini kabul etmek durumundayız. Her birey içinde yaşadığı ve sosyalleştiği toplumun kendisine sunduğu dünya düzeni algılayışına büyük ölçüde paralel bir şekilde bir dünya düzeni perspektifine sahiptir. Bu nedenle kimlik ile düzen algılayışı arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Ortak dünya düzeni görüşüne sahip bireyler, ortak bir kimlik etrafında yeni bir düzen ve kimlik kategorisi oluştururlar. Kimliğin çok boyutlu ve çok katmanlı yapısına⁷¹ benzer bir şekilde ortak kimlik etrafında şekillenen düzen de çok boyutlu ve çok katmanlıdır: Aile düzeni, şehir düzeni, toplum veya ülke düzeni, bölgesel düzen, küresel düzen gibi. Bu düzen dokularının her biri, beraberinde farklı ama birbiriyle irtibatlı düzen ve kültür ağları meydana getirir.

Her ne kadar söz konusu düzen katmanlarının ortak paydaları farklı olabilse de bunların her biri birbiriyle örtüşen ve birbirine nüfuz eden yeni bir tür örüntünün ortaya çıkmasına imkân tanımaktadır. Her bir düzen katmanının kendi değer ve ilkeleri söz konusudur. Bu değer ve ilkelerin bazıları düzenin sadece söz konusu katmanına özel ve yalnızca o katman için geçerliyken bazı ilkeleri tüm katmanlar için geçerli olabilir.

⁷¹ Amartya Sen’e göre bir birey yahut topluluk aynı anda birden fazla kimliğe (erkek/kadın, baba/anne, müzisyen, Meksikalı, Hispanik, Batılı vb) sahip olabilir. Bu farklı kimlik kategorileri kimliğin hem çok boyutlu hem de çok katmanlı olduğunu göstermektedir. Her ne kadar söz konusu kimliklerin ortak paydaları farklı olabilse de bunların her biri aynı bireyde ve ya toplulukta birbiriyle örtüşen yeni bir ilişki ağlarının ortaya çıkmasına imkan tanımaktadır. Bkz., Amartya Sen, *Identity and Violence: The Illusion of Destiny*, W.W. Norton, New York, 2006.

Örneğin, diğerinin varolma hakkını kabul etmek tüm katmanlarda farklı izdüşümleri olsa da hepsi için temel bir ilkedir: Bu ilke, devlet içi alanda farklı dünya görüşüne sahip siyasi, kültürel ve sosyo-ekonomik grupların bir arada yaşamalarına imkân tanımak anlamına gelirken, devletlerarası ilişkilerde söz konusu ilke karşılıklı egemenliğe saygı olarak tezahür etmektedir.

Diğer bir örnek de herhangi bir katmandaki düzeninin sürdürülmesinde güç ve sorumluluk paylaşımı ilkesi her katmanda farklı yükümlülükleri içerse de temel bir ilkedir. Diğer alt-katmanları da kapsayacak bir şekilde içine alan üst katmanlar doğal olarak daha karmaşık ve kapsamlı ilişkiler bütününe sahiptir. Alt katmanlardan daha üst kuşatıcı katmanlara doğru gidildikçe bu kapsamlı ve karmaşık ilişkiler örüntüsü, bir taraftan devletlerarası ilişkileri düzenleme bağlamında kurumsallaşma temayülü gösterirken, diğer yandan ortak insanlık bilincinin oluşması yönünde bir farkındalık yaratmaktadır. Bu noktada örüntünün dikkate alınması gereken bir sonucu da, söz konusu üst katmanın bizatihi kendi varlığı ya da o katmanda meydana gelen herhangi bir olay veya olgunun etkileri her katmanda kendi ötekisini yaratabileceği veya bu durumun herhangi bir katmanda kendi varlığına yönelik bir tehdit olarak algılanabileceğidir: Mikro-milliyetçilik (ve neden olduğu parçalanma), bölgeselleşme ve küreselleşme bu çerçevede örnek olarak ele alınabilir. Küreselleşme ile birlikte özellikle etnik uyanışın artmasıyla ayrılıkçı hareketlerin yoğunlaşması, ulusal ve uluslararası düzeyde çok-uluslu devletler için bir tehdit unsuru olmuştur. Küreselleşmenin olumsuz etkileri küresel düzeyde küreselleşme karşıtı hareketi doğururken, bölgesel düzeyde ise bölgesel ekonomik işbirliği hareketlerinin canlanmasının yolunu açmıştır.

Küresel ve bölgesel dünya düzenleri arasında belirli farklar söz konusudur. Küresel dünya düzeni küresel çapta tüm dünyayı ve tüm insanlığı ilgilendiren olay ve olguları içerirken, bölgesel dünya düzeni söz konusu bölgeyi ve o bölgede yaşayan insanları öncelikli olarak ilgilendiren olay ve olguları kapsamaktadır.⁷² Her coğrafi

⁷² Önuma Yasuaki, Hugo Grotius'un adalet, savaş ve barış hakkındaki düşüncelerinin çeşitli boyutlarını ele aldığı derleme çalışmasının giriş bölümünde bölgesel dünya düzenlerinin varlığından söz eder. Fakat bölgesel dünya düzeninin açık bir kavramsal tanımını yapmaktan kaçınır. Çalışmanın ekler bölümünde

bölgenin kendi tarihi, sosyo-ekonomik ve kültürel arkaplanına uyumlu bir dünya düzeni algısı vardır. Avrupa, Rus, Hint ve Çin dünya düzeni algılayışları arasındaki benzerlikler ve farklar bu duruma bir örnektir. Bu nedenle küresel ve bölgesel dünya düzenleri arasında ilkeler ve değerler anlamında bir farklılaşma söz konusudur.

Küresel dünya düzenini oluşturan ilkeler ve değerler, bölgesel dünya düzenlerinin ortak kesişme noktasında hayat bulurlar. Bölgesel dünya düzenlerinin birbirinden farklılaşan noktaları ise söz konusu bölgesel düzenin özgünlüğünü ortaya koyarken, kesişen noktaları bölgeler arası anlaş ve uzlaş kültürünün temel referans noktalarını oluşturur. Bu anlaş ve uzlaş kültürünün oluşturduğu kümelerin ortak noktalarının toplamı küresel düzenin temel ilke ve değerlerini oluşturması beklenir. Tarihi süreçte özellikle son iki yüzyıldır yaşanan değişim ve dönüşüme paralel bir şekilde Avrupalı uluslararası düzen anlayışı, diğer bir deyişle Vestfalyan devlet anlayışı, küreselleşmiştir.⁷³ Bunun zorunlu bir sonucu olarak da küresel uluslararası düzenin temel ilke ve değerleri Vestfalyan anlamda Avrupalı bir tarzda kurgulanagelmıştır.

“bölgesel dünya düzeni” yerine “bölgesel devletlerarası düzen” tabirini kullanmayı tercih etmişlerdir. Örneğin ekler bölümü ss. 372–375. Yasuaki Ōnuma (ed.), *A Normative Approach to War: Peace, War, and Justice in Hugo Grotius*, Oxford University Press, Oxford, 2001.

⁷³ Sanayi Devrimi ile ekonomik-teknolojik alanda; Aydınlanma ile entelektüel alanda ve Fransız Devrimi ve sömürgecilikle birlikte siyasi alanda tüm dünyaya yayılan ve etkisi artan Avrupa/Batı bir anlamda küreselleşmiştir. Söz konusu sürecin uluslararası düzen açısından detaylı incelemesi için bkz. Adam Watson, *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis*, Routledge, London, 1992, ss. 182–319; ve Barry Buzan and Richard Little, *International Systems in World History*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

Ramirez, tarihin sadece son iki yüzyılına odaklanmanın Avrupa-merkezciliği pekiştirmeye hizmet ettiğini ve dünyanın diğer bölgelerini ihmal ettiğini vurgular. Ramirez, yerel ve bölgesel sosyal gerçeklikleri dikkate alan bir tarih anlayışına göre geliştirilmiş uluslararası ilişkiler anlayışının daha gerçekçi bir dünya düzeni resmi sunacağını iddia etmektedir. Bkz., David J. Sarquis Ramirez, *Methodological Problems in the Reconstruction of Historical International Systems*, Sadık Ünay –Muzaffer Şenel, (Ed.), *Global Orders and Civilizations: Perspectives from History, Philosophy and International Relations*, Nova Science Publications, New York, 2009, ss. 29–47. Kallis’e göre ise Avrupa emperyalizmi ve Avrupa’nın 18. ve 19. yüzyılda dünya üzerindeki sömürgeci hakimiyeti, Avrupa/Batı düşüncesinde üstünlük/superiority, ve Avrupa-merkezcilik fikrini beslemektedir. “Başlangıçta antropolojik bir terimden ibaret olan ırk,

Bull'un uluslararası düzen ile dünya düzeni arasında yaptığı ayrım bizim bu çalışmamızda kullandığımız küresel dünya düzeni ile küresel uluslararası düzen arasındaki ayrıma birebir tekabül ediyor. Daha önce vurguladığımız gibi Bull, uluslararası düzeni, en geniş anlamı ile devletler arasındaki düzen olarak tanımlar.⁷⁴ Bull'a göre dünya düzeni ise bir bütün olarak insanlık arasındaki düzendir.⁷⁵ Bölgesel düzen söz konusu bölge içindeki insanları öncelikli olarak ilgilendiren düzen anlayışını temsil ederken bölgesel uluslararası düzen bölge devletleri arasındaki ilişkiler örüntüsünden oluşur. Bölgesel uluslararası düzen, küresel uluslararası düzenin alt bir katmanıdır. Birden fazla bölgesel düzen olabileceği gerçeğine karşın tek bir küresel düzenden söz edebiliriz. Farklı tarihi, kültürel ve sosyo-ekonomik arka plana sahip her bir coğrafi bölgenin düzen anlayışı farklıdır. Avrupa, Ortadoğu, Uzakdoğu, Latin Amerika gibi. Her bölgesel düzen örüntüsünün yapısı, temel değerleri, nomları, gelenekleri, aktörler ve araçları birbirinden farklılık gösterebilir. Her bölgenin kendine özgü özellikleri ve özgünlükleri temelinde aktörlerin söz konusu bölgesel düzen içindeki nispi ağırlıklarının ve konjonktüre bağımlı pozisyonel değerlerinin çeşitli olması nedeniyle ritmik bir değişkenlik gösterebilir. Bu durum aynı zamanda küresel düzen içinde söz konusu bölgesel düzenin konumunu etkileme kapasitesine sahip olabilir.

sömürgecilik ve milliyetçiliğin etkisiyle 1850'lerde biyolojik ırkçılığa, ötekinin biyolojik olarak değiştirilemeyeceği fikrine dönüştü. Hiyerarşiye dayanan bu anlayış, medenî olmayan ötekini süflî ve hatta tehlikeli hâle getirerek, Avrupalıların sömürgelerinde fiilen uyguladıkları iktisadî, siyasî ve kültürel tahakkümü genişletmesine zemin hazırladı." Bkz., Aristotle A. Kallis "European Civilization" and "Race": Reconceptualization of "Superiority" and the Appropriation of History in Modern European Thought, Ünay – Şenel, a.g.e., ss. 91-111.

⁷⁴ Bull, *The Anarchical Society*..., a.g.e., s. 8 ve s 19.

⁷⁵ Bull, *The Anarchical Society*..., a.g.e., s. 21.

Tablo 2. Küresel Düzen ve Avrupa Düzeni Katmanları

• Küresel Dünya Düzeni - Bölgesel Dünya Düzenleri • Küresel Uluslararası Düzen - Bölgesel Uluslararası Düzenler • Avrupa Düzeni - Avrupa Uluslararası Düzeni/Pax-Europeana - AB Düzeni - AB Uluslararası Düzeni - AB-dışı Avrupa Uluslararası Alanı

Bu çalışmamızda Soğuk Savaş sonrası dönemde AB’de ortaya çıkan uluslararası düzeni mercek altına alacağız. AB düzeni, yüzyıllar boyunca kıta içinde oluşan bölgeye özgü anlaşı ve uzlaşi örüntüsüdür. Bu çalışmada spesifik olarak Avrupa Barışı/Pax-Europeana olarak kavramsallaştırdığımız Avrupa Birliği Uluslararası Düzeni ise; II. Dünya Savaşı sonrası dönemde kıtada kademeli bir şekilde barış ve istikrarı kurmayı amaçlayan Avrupa bütünleşme süreci içinde kıtadaki tüm devletlerce tecrübe edilen barış dönemini tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu terim, I. Dünya Savaşı’ndan beri kıtada var olan kanlı insan hakları ihlallerini durdurmak için II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle insan haklarına vurgu yapan hukuki sistem ekseninde kurgulanan ve kıtada ortak uzlaşi fikrini kurumsallaştıran çok aşamalı ve çok katmanlı ekonomik bütünleşme gerçeği ile hem Avrupa içi güçler arası hem de bu güçlerle uluslararası konjonktür arasındaki dinamik etki-tepki etkileşimi göz önünde bulundurarak Roma Barışı/Pax-Romana gibi Avrupa tarihi örneklerinden hareketle tanımlanmıştır. Diğer taraftan kıtada yer alan devletlerin hepsinin Avrupa bütünleşme süreci içinde yer

almamış olmaları dolayısıyla resmi daha net görebilmek için bir ayırım daha yapmak durumundayız.

Tablo 3. Avrupa’da Düzen katmanları

• Avrupa Düzeni - Avrupa Uluslararası Düzeni • AB Düzeni - AB Uluslararası Düzeni/Pax-Europeana - AB-dışı Avrupa Uluslararası Düzeni

Avrupa düzeni, Avrupa uluslararası düzeni ile Avrupa Birliği düzeni birbirinden ayrılabilen fakat ayrı olmayan büyük ölçüde iç içe geçmiş birbiriyle örtüşen üç düzen anlayışını ifade eder. Şöyle ki Avrupa düzeni, en genel anlamı ile Avrupa coğrafyasında ortak değer ve ilkeleri paylaşan insanlar arasındaki ilişkiler örüntüsüne işaret eder. Faaliyetler örüntüsünü bir arada tutan paylaşılan tarih, coğrafya, kültür, gelenek ve görenekler gibi ortak değerler ve ilkelerdir. Yukarıda tanımladığımız Avrupa düzeninden farklı olarak Avrupa uluslararası düzeni, İber Yarımadası’ndan Ural Dağları’na kadarki coğrafyada bulunan devletler arası düzeni ifade ederken AB düzeni, AB içi toplumlar arası ilişkileri diğer bir deyişle üye devletler-ötesi ilişkileri de içerirken, Avrupa Birliği uluslararası düzeni, AB üyesi devletler arası düzeni kapsamaktadır. Diğer bir deyişle, Avrupa Birliği uluslararası düzeni, kıtadaki devletler arasında karşılıklı ekonomik bağımlılığın oluşturulmasından hareketle bölgesel siyasal bütünleşmeye doğru yol alan çok katmanlı ve çok aşamalı bir süreçte üretilen, temel insan haklarını güvence altına alan ortak hukukun (topluluk müktesebatı/*acquis communautaire*) geçerli olduğu, görece şiddetten arınmış, ekonomik refah temelli sosyal güvenliğin hem Avrupa içi güçler arası hem de bu güçlerle uluslararası konjonktür arasındaki dinamik etki-tepki etkileşiminde hayat bulduğu mekânın adıdır. Avrupa uluslararası düzeni içinde yer alan, fakat AB düzeni içinde yer almayan

devletler AB dışı uluslararası düzen alanında yer alırlar. AB dışı alanda yer alan devletler, ya AB üyesi olmaya çalışmakta veya AB'nin ortaya koyduğu standartlar temelinde ortak değer ve ilkeleri AB üyesi olmaksızın da paylaşmaktadır. Bu nedenle diyebiliriz ki Avrupa düzeni ile AB düzeni giderek daha çok örtüşmektedir. Bu örtüşmenin en önemli aracı kıtadaki devletlerin AB'ye üye olmaya başlamaları veya AB değer ve ilkelerini temel standart olarak kabul etmeye başlamalarıdır. Bunun sonucu olarak Avrupa'daki düzen katmanları arasındaki ayırım çizgileri giderek muğlaklaşmaktadır.

1.2. Güvenlik Kavramı ve Tarihi Gelişimi

Güvenlik izafi/göreceli, bağıl bir kavramdır. Uluslararası İlişkiler disiplini içinde kavramın tanımı kişiden kişiye, devletten devlete, yapılan çalışmanın içeriğine, konusuna ve kapsamına göre ve farklı değişik teorik ve kavramsal yaklaşımlara bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Diğer taraftan bütün bu farklı tanımların “hayatta kalma (*survival*)” ilişkisel (*relational*) ve “risk ve tehditlerden uzak olma” gibi ortak noktaları mevcuttur. Bununla beraber bu ortak noktaların doğası ve kapsamı bir çalışmadan diğerine farklılık göstermektedir. Çalışma yapılırken kullanılan farklı felsefi yaklaşımların yanında her toplumun kimliğinin oluşmasında ve dönüşmesinde etkili tarihi arka plan, siyasal süreç, sosyal-ekonomik yapılar ve aktörler ile tüm bunların bileşkesinin şekillendirdiği tehdit algılamaları ve gelecek beklentileri güvenlik kavramına başkaca anlamlar yüklemektedir. Gıda ve barınma gibi evrensel temel ihtiyaçların dışında kalan siyasal (devlet, savaş, barış), sosyal, ekonomik ve kültürel kavram ve olgular, farklı felsefi değerler, ilkeler ve çıkarılardan beslendiği ve türetildiği için teorik olarak evrensellik iddiasında bulunsalar ve ortak noktaları mevcut olsa bile evrensel değildirler.⁷⁶

Sözlükler, Latince tasasız, kaygısız, dertten uzak olma, korku hissetmeme, endişe, evham, kuruntu içinde olmamak anlamına gelen “*securitas-securus (free from*

⁷⁶ Tuncay Kardaş, Güvenlik: Kimin Güvenliği ve Nasıl?, Zeynep Dağı (Der.), *Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus-Devlet'ten Küreselleşmeye*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 125 (ss. 125–153).

care))” ve eski Fransızca’da “*sécurité*” kelimesinden gelen “güvenlik/security” kavramına ilişkin çeşitli tanımlar vermektedir. Osmanlıca karşılığı “asayiş” olan kavram, huzurlu, rahat ve sıkıntısız anlamına gelmektedir.⁷⁷ Osmanlıcada güvenlik kavramına karşılık olarak asayiş ile birlikte “emniyet” kelimesinin de kullanıldığını görmekteyiz. Arapça’da korkusuzluk, rahatlık ve sıkıntısız olma anlamına gelen “emn” kökünden türeyen “emniyet”⁷⁸ kelimesi günümüz Türkçesinde güvenlik kavramına atıfla kullanılmaktadır. Bugün Türkçede, güvenlik, asayiş içinde olma, tehditlerden sıkıntılardan emin olma anlamında kullanılmaktadır.⁷⁹ Kavramın çeşitli dillerdeki tanımlarından hareketle güvenliği, “hayatın akışını olumsuz etkileyecek her türlü riskten uzak olmak” olarak tanımlayabiliriz.

1.2. 1.Uluslararası İlişkiler Literatüründe Güvenlik

Uluslararası İlişkiler literatüründe güvenlik kavramı tanımlanması zor bir kavram (*contested concept*) olarak görülmüştür. Her ne kadar kavramın, “temel değerlerin tehditlerden uzak olması” anlamına geldiği konusunda ortak bir uzlaşının olduğu göze çarparsa da odak noktasının birey, ulusal veya uluslararası olması konusunda büyük bir uyuşmazlık vardır.⁸⁰ Güvenlik kavramı üzerine yapılan tüm tartışmalar, kavrama yeni boyutlar/açılar eklerken, kavram net olarak tanımlanmadan anlam genişlemesiyle sonuçlanmıştır. Güvenliğin en basit tanımı risklerin en aza indirgenmesi

⁷⁷ Develioğlu, a.g.e., s. 42. Asayiş kelimesi rahat, dertsiz, sıkıntısız, kedersiz ve dinç olan anlamındaki Farsça “asude” kelimesinden türemiş bir kelimedir.

⁷⁸ Develioğlu, a.g.e., ss. 218-219.

⁷⁹ Türkiye’de iç güvenlik teşkilatının adının emniyet teşkilatı olmasının yanında, “asayiş berkemal” gibi deyimlerin kullanılıyor olması güvenlik kavramının farklı kullanımlarına örnektir.

⁸⁰ John Baylis, *International and Global Security*, John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens (ed.), *The Globalization of World Politics An introduction to international relations*, Oxford University Press, Oxford, 4. Baskı, 2008, s. 229 (ss. 228- 241).

olarak yapılabilir. Hobbes, güvenliği evrensel olarak ihtiyaç duyulan ama tam olarak ulaşılamayan bir “değer” olarak tanımlar.⁸¹

Modern Uluslararası İlişkiler literatüründeki ilk kavramsal çalışmalarından biri olan Arnold Wolfers’ın *National Security as an Ambiguous Concept* başlıklı çalışmasında “güvenlik”, kazanılan değerlere yönelik bir tehdidin olmaması durumu olarak tanımlanmıştır.⁸² David Baldwin “Güvenlik Kavramı/*The Concept of Security*” başlıklı makalesinde 1980’lerden itibaren güvenlik kavramının yeniden tanımlama çalışmaları olsa da çok sıklıkla kullanılan bu kavramın anlamının belirsizliğinin devam ettiğini vurgulamaktadır. Baldwin’e göre kavramsal analiz yapılırken güvenlik kavramının tanımlaması ihmal edilmektedir.⁸³ Morgan’a göre ise “güvenlik, sağlık ya da statü gibi bir durum olduğundan dolayı onun analizini ve tanımını yapmak kolay değildir.”⁸⁴ Huysmans’da benzer bir argümanla Uluslararası İlişkiler teorisinin hayatta kalma (*survival*) teorisi olduğunu vurgulayarak Uluslararası İlişkiler literatüründe güvenliğin anlamının ne olduğunu bulmanın zor olduğunu belirtmektedir.⁸⁵ Huysmans bu noktadan hareketle, ontolojik güvenlik ile günlük güvenlik arasında bir ayrım yapmaktadır. Huysmans’a göre günlük güvenlik, “arkadaşlar ve düşmanlar arasında arabuluculuk” olarak tanımlanırken, ontolojik güvenlik belirsizlik -örneğin kaos ve düzen arasında arabuluculuk- durumu ile ilişkilendirilmiştir.⁸⁶ Archer ise güvenlik kelimesinin, barış ve güvenlik, ortak güvenlik, kolektif güvenlik ve kapsamlı güvenlik

⁸¹ Hobbes, a.g.e., ss. 87-90.

⁸² Arnold Wolfers, *National Security as an Ambiguous Concept*, *Political Science Quarterly*, Cilt 67, 1952, s. 485.

⁸³ David Baldwin, *The Concept of Security*, *Review of International Studies*, Cilt 23, Sayı 1, 1997, s. 8 (ss. 5–26).

⁸⁴ Patrick M. Morgan, *Safeguarding Security Studies*, *Arms Control*, Cilt 13, Sayı 3, Aralık 1992, s. 466’dan aktaran Terry Terriff, Stuart Croft, Lucy James ve Partick M.Morgan, *Security Studies Today*, Polity Press, Cornwall, 1999, s. 2.

⁸⁵ Jef Huysmans, *Revisiting Copenhagen or, on the Creative Development of a Security Studies Agenda in Europe*, *European Journal of International Relations*, Cilt 4, Sayı 4, 1998, s. 479. (ss. 479–505)

⁸⁶ Jef Huysmans, *Security! What Do You Mean? From Concept to Thick Signifier*, *European Journal of International Relations*, Cilt 4, Sayı 2, 1998, ss. 241–243 (ss. 226–255).

gibi örneklerde olduğu gibi daha çok başka bir kelime ile kullanılarak anlaşılmaya çalışıldığını belirtir.⁸⁷

Leviathan'da “insan insanın kurdu” olarak tanımlarken Hobbes insanların güvenlik için mücadele ve kavga ettiklerine vurgu yapar; bu durumun insana doğal olarak “güvende olmama“ hissi verdiği vurgular.⁸⁸ Booth'a göre güvenlik, tehditlerin yokluğu demektir.⁸⁹ Dalby, kelime anlamı olarak güvenliğin tehditlerden muaf olmak veya tehditlere karşı koruma garantisi olarak tanımlamaktadır.⁹⁰ Wendt ise güvenliğin *üretilen* bir olgu olduğunu vurgulayarak güvenliğin ben-öteki veya dost-düşman değerlendirmelerine göre şekillenen *kimliğe bağlı* olarak ortaya çıkan bir olgu olduğunu ifade eder.⁹¹ İçinde bulunulan bir durum olarak tanımlanması halinde güvenliğin iç ve dış olmak üzere iki boyutunun olduğunu kabul eden Archer'a göre iç boyut, algı ve duyguların hakim olduğu psikolojik ortamı içerirken, dış boyut ise aktörün dışındaki operasyonel alanı (uluslararası alanı) kapsar.⁹² Güvenlik, birey düzeyinde “tehdit unsurundan uzak olma” anlamına geliyorsa, uluslararası alanda da “devletlerin ve toplumların bağımsız kimliklerini ve işlevsel bütünlüklerini koruma” anlamına gelmektedir.⁹³

Uluslararası İlişkiler disiplini içinde teoriler karşılaşılan olayları ve olguları açıklamaya çalışırken, güvenlik kavramıyla ilgili olarak şu sorulara cevap aramaktadır.

⁸⁷ Clive Archer, *What security? What order?*, a.g.e., s. 7.

⁸⁸ Hobbes, a.g.e., ss. 87–90. Ayrıca bkz. 1.3.1. Realizm ve Uluslararası Düzen.

⁸⁹ Ken Booth, *Security and Emancipation*, *Review of International Studies*, Cilt 17, Sayı 4, 1991, s. 319. (ss. 313–326)

⁹⁰ Simon Dalby, *Security, Modernity, Ecology: The Dilemmas of Post-Cold War Security Discourse*, *Alternatives*, Cilt 17, 1992, s. 97.

⁹¹ Alexander Wendt, *Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics*, *International Organization*, Cilt 46, Sayı 2, Bahar 1992, ss. 394–395; Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, 10. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

⁹² Clive Archer, *What security? What order?*, a.g.e., s. 7.

⁹³ Barry Buzan, *People, States and Fear: An Agenda for Security in the Post-Cold War Era*, Harvester Wheatsheaf, London, 1991, s. 18–19.

- a. Kimin/neyin (insan, toplum, devlet, uluslararası, küresel düzen gibi) güvenliği?
- b. Güvenliği kim/ne (aktör – devlet, uluslararası kurum gibi) sağla-r/malı?
- c. Güvenlik kime/neye (düşman/tehdit) karşı?
- d. Güvenlik nasıl (hangi araçlarla/metotlarla) sağlanır?
- e. Hangi değerlerin güvenliği
- f. Ne tür bir maliyetle (güvenliği sağlamanın maliyeti)

Uluslararası İlişkiler disiplininde hâkim olan güvenliğin askeri anlamına göre, güvenlik devletlerin ne için mücadele ettiğidir.⁹⁴ Güvenlik kavramını devleti merkeze alarak tanımlayan Wolfers, güvenliği objektif ve sübjektif olarak ikiye ayırır. Devletlerin sahip oldukları değerlere karşı tehditlerin olmamasını Wolfers, “objektif güvenlik” durumu olarak tanımlarken, “sübjektif güvenlik”, söz konusu değerlerin saldırıya uğrayabileceğine ilişkin korkunun olmamasıdır.⁹⁵ Güvenliği sıfır-toplamlı oyun açısından tanımladığımızda bir ülke daha fazla güvenlik arayışındaysa bunun diğer devlet için anlamı az güvenlidir.⁹⁶ Coğrafi terimlerle bu tanımlama muhafazakâr anlayışı, kurulu düzenin devamını sağlama ve tahmin edilebilirliği yansıtmaktadır.⁹⁷ Rasyonalist karar vericilerin uyumu sağlamak amacıyla diğer devletlerin belirtmiş olduğu niyetleri, davranışları ve yapıları göz önüne alarak fayda-maliyet analizi yaptıklarını belirten Archer, böyle bir bakış açısına göre güvenliğin “emniyet için karşılıklı uyumu sağlamayı amaçlayan” sözleşmeye dayalı bir ilişki olduğunu belirtir.⁹⁸

⁹⁴ Baldwin, *The Concept of Security*, a.g.m., s.21.

⁹⁵ Wolfers, a.g.e., s. 485.

⁹⁶ Baldwin, a.g.m., s. 22.

⁹⁷ Dalby, a.g.m., s. 98.

⁹⁸ Clive Archer, *What security? What order?*, a.g.e., s. 7.

1.2.2. Güvenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi: Soğuk Savaş Dönemi

Soğuk Savaş boyunca Uluslararası İlişkiler literatüründe hâkim olan realist yaklaşımın güvenlik kavramı Hobbessçu karakter taşımaktadır. Soğuk Savaşın sona ermesi artan karşılıklı bağımlılık, küreselleşme ve insan haklarının ön plana çıkması Uluslararası İlişkiler literatüründe güvenlik kavramının, Hobbessçu karakterli, devlet merkezli askeri güvenlik tanımlamalarının yeniden yorumlanmasına ve kavramın içeriği ile kapsamında değişikliğe neden olmuştur. İki kutuplu dünyanın güvenlik algılamaları ile 1990 sonrası dönemin güvenlik algılamaları arasında ciddi farklar mevcuttur. Her ne kadar askeri temelli sert güvenlik algılamalarında kökten bir değişiklik olmasa da güvenlik kavramının anlamındaki niteliksel değişiklikten söz edilebilir. Güvenlik kavramına 1980’lerde başlayan eleştirel yaklaşım 1990 sonrasında giderek daha büyük bir ivme kazanmıştır. Sert güvenlik (*hard security*) yanında ince güvenlik (*soft security*) konuları da güvenlik gündeminde yer bulmaya başladı. Hatta 1980’lere kadar genel Uluslararası İlişkiler literatüründe güvenlik kavramıyla ilgili çalışmaların yetersiz olduğunu söylemek abartılı bir söylem olmayacaktır.⁹⁹ Zira seksenlere kadar hâkim Uluslararası İlişkiler paradigması olan Klasik Realizm’in temel kavramının “güç” olmasının da önemli bir etkisi vardır. Waltz’la ortaya çıkan Neorealizmle birlikte uluslararası ilişkiler alanı “güvenlik” kavramı merkeze alınarak açıklanmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan Soğuk Savaş’ın siyasi-askeri ortamında Sovyetler Birliği’nin tehdit olarak sunulması güvenlik kavramının realist ve siyasi-askeri boyutunun ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır.

⁹⁹ Oktay F. Tanrısever’e göre Soğuk Savaş boyunca disiplinin gelişmesinde etkili olan realistler, alanın en temel kavramlarından biri olarak gördükleri güvenlik kavramını ciddi şekilde ele alarak tanımlamamışlardır. Arnold Wolfers’in 1952’deki “National Security as an Ambiguous Concept” başlıklı çalışmasından uzun bir süre realistler kavramı kuramsal anlamda tanımlama çabası içinde olmamışlardır. Bkz. Oktay F. Tanrıöver, Güvenlik, Atilla Eralp (Der.), *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 110 (ss. 107–123). Baldwin bu durumu “güvenlik kavramının ihmal edilmişliği” olarak tanımlar. Baldwin, a.g.m., s. 8. Buzan ise Seksen öncesi güvenlik kavramı hakkında literatür eksiliği nedeniyle kavramın zayıf bir şekilde kavramsallaştırıldığını/*weakly conceptualized* iddia eder ve güvenliğini “az gelişmiş bir kavram/underdeveloped concept” olarak nitelendirir. Barry Buzan, *People, States...*, a.g.e., ss. 3–5.

Her ne kadar çeşitli gelişmeler olsa da 1990'lere kadar kavramın realist ve neorealist tanımlamanın hâkim etkisinde olduğunu kaydetmek yerinde olacaktır. 1815 Viyana Kongresi sonrası oluşturulan “Avrupa Uyumu”, I. Dünya Savaşı ardından ortaya çıkan Milletler Cemiyeti ve 1945 sonrası Birleşmiş Milletler¹⁰⁰ şahsında somutlaşan “kolektif güvenlik” anlayışı güvenlik kavramının tarihsel gelişiminde önemli bir role sahiptir. II. Dünya Savaşı sonrasında BM çatısı altında iki kutuplu sisteme doğru evrilen uluslararası düzenin Hobbesçu karakteri realist “güvenlik” anlayışının hâkimiyetine zemin hazırlamıştır. Soğuk Savaş boyunca her ne kadar çeşitli uluslararası kurumlar, rejimler ve konvansiyonlar mevcudiyetini korumuş olsa da, devlet merkezli, ulusal çıkar ve askeri güç temelli realist anlayışın hâkimiyeti söz konusudur.

Soğuk Savaş dönemindeki bazı önemli gelişmeleri kısaca şöyle özetleyebiliriz: 1967 Harmal-Raporunda barışın askeri cepheleşme ile sağlanamayacağını vurgulanır. Harmal Raporu herkesi ilgilendiren tehlikelerin ve tehditlerin ancak herkesin birlikte hareket etmesi ile bertaraf edilebileceği belirtir. Bu nedenle Rapora göre, barış, ancak karşılıklı olarak korkuların ve endişelerin giderilmesiyle oluşacak güven esasına dayalı ilişkilerin geliştirilmesi ile mümkündür.¹⁰¹ 1970'lerde Uluslararası İlişkiler literatürüne giren karşılıklı bağımlılık ve liberal kuramsalcılık yaklaşımları ile artan küresel sorunlar güvenlik kavramına bakışı etkilemiştir.¹⁰² Diğer önemli gelişme ise 1975'te Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı¹⁰³ Helsinki Zirvesinde kabul edilen Helsinki Nihai Senedi'dir. Senedi imzalayan 35 ülke “*tüm halkların gerçekten devamlı bir barış içinde, her türlü tehditlerden ve güvenliklerinin sınırlandırılmasından uzak bir şekilde*

¹⁰⁰ Tarihsel analiz için bkz. II. Bölüm.

¹⁰¹ Der Palme-Bericht, *Bericht der unabhängigen Kommission für Abrüstung und Sicherheit, common Securtz*, Severin und Siegler Verlag 1982, Deutsche Ausgabe Quadriga GmbH Verlagsbuchhandlung KG, Berlin, s.28 den aktaran Muhittin Demiray, Bölgesel Siyasi Güvenlik Modellerinin İnşasında Türkiye'nin Rolü, Medeniyetler ve Dünya Düzenleri uluslararası sempozyumu bildirisi, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul, 12–14 Mayıs 2006. s. 2.

¹⁰² Bkz. 1.3.2. Liberalizm ve Uluslararası Düzen başlıklı bölüm

¹⁰³ 1973'te kurulan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, 1994 Budapeşte Zirvesi'nde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı olarak yeniden yapılandırıldı. <http://www.osce.org>

yaşayabilmelerinin şartlarının oluşturulması için karşılıklı olarak iyi ilişkilerin teşvik edilmesi”ni¹⁰⁴ temel hedef olarak kabul ettiler.

1980’lerde başlayan güvenlik kavramının dar anlamıyla ilgili eleştirel yaklaşım nükleer savaştan farklı olarak ekonomi ve çevresel kirlenme gibi diğer risk ve tehditlerin güvenlik ajandası içine girmeye başladığını görmekteyiz. 1980’li yılların başlarında Silahsızlanma ve Güvenlik Konuları Bağımsız Komisyonu, “Ortak Güvenlik (*Common Security*)”¹⁰⁵ tanımlamasını literatüre soktu. 1990’larda yaşanan küresel sistemik değişimler, klasik Uluslararası İlişkiler terimlerinin ve kavramlarının anlam ve içerik açısından değişime uğramasına neden olmuştur. Güvenlik kavramı bu süreçte yatay ve dikey¹⁰⁶ anlam genişlemesine uğramıştır.

1.2.3. Güvenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi: Soğuk Savaş Sonrası

Soğuk Savaş süresince stratejik kaygılar ön planda¹⁰⁷ olduğundan dolayı “güvenlik nedir?” sorusuna askeri güvenlik temelinde devletin güvenliği ile özdeşleştirilerek üretilen tek boyutlu bir kavramsallaştırma söz konusuydu. Soğuk Savaş sonrasında farklı cevaplar üretilmeye başlandı. Bunlardan birisi de Koppenag Okulu’nun güvenlik kavramına sektörel yaklaşımıdır. Yüksek (high) siyaset ve low

¹⁰⁴ Helsinki Nihai Senedi tam metni için bkz., Helsinki Nihai Senedi’nin tam metni için bkz. http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf; Metnin Türkçe çevirisine Helsinki Yurttaşlar Derneği’den ulaşılabilir. <http://www.hyd.org.tr/?pid=290>; Ayrıca, İsmail Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: olaylar Kronolojisi (1945–1975)*, İSİS, İstanbul, 1997, ss. 370-401. Aslan Gündüz, *Milletlerarası Hukuk: Temel Belgeler Örnek Kararlar*, Beta Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 679–686; Enver Bozkurt, *Türkiye’nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı*, 4. Baskı, Asis Yayın Dağıtım, Ankara, 2007, ss. 856-914.

¹⁰⁵ Simon Dalby, *Security, Modernity, Ecology: The Dilemmas of Post-Cold War Security Discourse, Alternatives*, Cilt 17, 1992, s.108.

¹⁰⁶ Emma Rothschild, *What is Security?*, *Daedalus*, 1995, Cilt 124, Sayı 3, s. 54-55.

¹⁰⁷ Lawrence Freedman, *Uluslararası Güvenlik: Değişen Hedefler*, *Foreign Policy* (Türkiye baskısı), Bahar 1998, ss. 30-43

(düşük) siyaset arasındaki suni ayrıma dikkat çeken bu sektörel yaklaşım, güvenlik kavramına her alanı kendi gönderge nesneleri (referans objeleri/referent objects) üzerinden açıklama getirmektedir: Askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel güvenlik. Askeri güvenlik, devletlerin birbirlerinin niyetlerini etkileyen askeri yetenekleri ile ilgilidir.¹⁰⁸ Siyasi güvenlik, toplumsal düzen(ler)in örgütsel istikrarı,¹⁰⁹ ekonomik güvenlik devletin refahı ve gücü besleyen kaynaklara ulaşımı ile ilgilidir.¹¹⁰ Toplumsal güvenlik, milli ve/veya kültürel kimliğin dil, gelenek gibi unsurlarını koruma veya kimlik güvenliği¹¹¹ olarak tanımlanmaktadır. Çevresel güvenlik hayatta kalma ve gelişme için gerekli olan çevresel kaynakların korunması ile ilgilidir.¹¹² Buzan, Uluslararası İlişkiler disiplindeki güvenlik yazınına, gönderge nesneleri, güvenlikleştirme (securitization) ve güvenlik kompleksi (security complex) gibi yeni kavramlar getirmiştir.

Baldwin, kimin; hangi tehditlere karşı; hangi metotlarla; hangi maliyetle; hangi değerler için mücadele edileceği¹¹³ gibi sorulara cevap verilmesi yoluyla “güvenlik” kavramının tanımlanabileceğini belirtmektedir. Eğer güvenlik “özel retorik/söylemsel bir yapı”¹¹⁴ olarak kabul edilirse böyle bir söylemin izlerini dil teorisi içinde sürebiliriz. Böyle bir durumda güvenliğe yönelik varoluşsal tehditler ve saldırı ve tehditlere açık olma objektif durumlar olarak değil, fakat kendine referans pratiğinin (self-referential practice) bir sonucu olarak görülebilir.¹¹⁵ Bu pratik tehdit olarak algılandığı andan

¹⁰⁸ Barry Buzan, *People, States...*, a.g.e.

¹⁰⁹ Barry Buzan, Ole Wæver, Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1998, s. 141.

¹¹⁰ Buzan vd., *Security: A New...*, a.g.e., s. 120.

¹¹¹ Buzan vd., *Security: A New...*, a.g.e., s. 120.

¹¹² İbrahim Mazlum, Çevre ve Güvenlik İlişkisine Tanımsal Bir Yaklaşım, Ayhan Kaya – Günay Göksu Özdoğan (Der.), *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar: Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Küresel Adalet ve Güvenlik*, Bağlam, İstanbul, 2003, ss. 333–361.

¹¹³ Baldwin, The Concept of Security, a.g.m., s. 5-26.

¹¹⁴ Huysmans, a.g.m., s. 500.

¹¹⁵ Buzan vd., *Security: A New...*, a.g.e., s. 24.

itibaren güvenlik konusu olarak ele alınır. Bir başka deyişle, bir olay veya olgu ancak güvenlik sorunu olarak konuşma faaliyeti yoluyla ilan edilmesiyle birlikte güvenlik sorunu haline gelir. Bu somutlaşma/pratikleşme süreci güvenlikleştirme (*securitization*) olarak adlandırılır.¹¹⁶ Bu noktada dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta da tehdidin mutlaka gerçek ve somut bir tehdit olmayabileceğidir. Güvenlikleştirme sürecinde kim, kim veya ne tarafından tehdit edilmekte; kim kime karşı güvenlik ihtiyacı duymakta; ne(ler) hangi anlamlarda bir güvenlik konusu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu süreç, “kim güvenlik söylemini yerine getiren”¹¹⁷ güvenlik aktörleri ile öznel arası/*intersubjektif* ve toplumsal olarak inşa edilmiş güvenlikleştirme süreci boyunca gönderge nesnesi (referans objeler) ve bir varlık veya ortak güvenlik referansını konuşmak arasında ayırım yapmayı gerektirir.¹¹⁸

Güvenlik söylemi kullanılarak yapılan olağanüstü metot için meşrulaştırma hareketleri, siyasi süreç içinde güvenlik karakutularının (*black security boxes*) biçimlendirme ve söz konusu sürecin kurumsallaşmasına yol açmaktadır. Siyasi bir seçim ve inter-sübjektif/özel bir süreç olarak güvenlikleştirme normal siyasi süreçleri by-pass etmeyi sağlayan aciliyetle zorunluluk duygusu dayatarak konunun daha ileri düzeyde siyasallaşmasını sağlayabilir. Güvenlik konuları siyasi alanda sunularak, kamuoyunun onayı alınarak güvenlikleştirilir. Çünkü sosyal hayatın şekillenmesine yardımcı olan otoriteci bir kelime olarak güvenliği ihmal etmek neredeyse imkânsızdır. Toplumsal yaşam varlığını ortaya çıkan tehditleri ve güvenlik sorunlarını yok ederek toplumsal yaşamı düzenleyen güvenlik pratikleri/uygulamalarına borçludur.¹¹⁹

Güvenlikleştirme sürecinde siyasi kurumların rolü zaruridir. Güvenli olan ile tehlikeli olan güvenlik pratikleri yoluyla birbirinden ayrılır. Siyasi topluluk adına

¹¹⁶ Buzan vd., *Security: A New...*, a.g.e., s. 27. Ayrıca bkz., Ole Wæver, *European Security Identities*, *Journal of Common Market Studies*, Cilt 34, Sayı 1, 1996, ss. 106–107.

¹¹⁷ Buzan vd., *Security: A New...*, a.g.e., s. 40.

¹¹⁸ Buzan vd., *Security: A New...*, a.g.e., s. 31.

¹¹⁹ Buzan vd., *Security: A New...*, a.g.e., s. 209.

hareket eden siyasi kurumlar, böylece pozisyon ve meşruiyetlerini kabul ettirirler.¹²⁰ Bu ikili/dikotomik düşünce dış tehditlerden uzak güvenli iç alan olarak siyasi topluluğu düşünmemize yol açar. Siyasi kurumlar, düzeni oluşturma ve kesinlik dayatarak tehditlerin devamı yoluyla güvenilirlik kazanırlar. Bununla beraber gönderge nesneleri adına hareket eden siyasi kurumlar konuyu yalnız başına güvenlik sorunu haline getiremezler. Siyasi kurumlar kamuoyunun onayına ihtiyaç duyarlar.¹²¹ Diğer bir deyişle, meşru bir güce sahip olanlar ve güvenlik yapısı içinde güvenlik hakkında karar alanlar, mutlak bir güce sahip değildir.

Küreselleşme olgusunun yaşandığı ortamda, bugün için istikrar durumları ne olursa olsun niteliği değişen tehditler, tüm bölgeleri etkileme potansiyeline sahiptir. Bu tehditler küresel karakter kazanıp geniş alanlar üzerinde etkili olmakta ve etki potansiyelleri büyümektedir. Terörizm, organize suçlar, devlet-içi toplumsal ekonomik ve siyasi yapının istikrarsızlığı ile yönetim zafiyeti, siyasal şiddet, ayrılıkçı radikal etnik ve milliyetçi hareketler, radikal dini örgütler, kitlesel boyutlara ulaşabilme ihtimali bulunan göç hareketleri, sınır anlaşmazlıkları ve etnik sorunlar, ekolojik ve çevresel faktörler, hızlı nüfus artışı, nükleer kimyasal, biyolojik kitle, imha silahlarının artması ve yaygınlaşması yeni türden güvenlik tehditlerindendir.

Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan güvenlik risk ve tehditleri sınır tanımaz oluşlarından dolayı tek bir devletin veya devletler grubunun çözeceği sorunlar olmayıp, çözümü konusunda ortak bir uzlaşının sağlanmasını ve çok taraflı bir yaklaşımla ele alınmayı gerektirir. Küreselleşen güvenlik sorunları tüm devletlerin çıkarlarını ilgilendirmekte olup, bir veya birkaç devletin çıkarları ile sınırlı kalmamaktadır. Tehditlerin nispeten daha rahat ortaya çıktığı istikrarsızlık potansiyeli taşıyan elverişli bölgeler olduğu gibi, daha elverişsiz alanlar vardır. Ancak bugün için istikrarlı görünen bir bölge küresel ortamda tehditlerin etkileyeceği istikrarsız alanlar durumuna düşebilir. Bu nedenle “güvenlik”, bölgelere göre “zaman” ve “koşullara” atıfla ifade edilebilecek bir kavramdır.

¹²⁰ Huysmans, a.g.m., s.244.

¹²¹ Buzan vd., *Security: A New...*, a.g.e., s. 31.

Bölüm Sonucu: Toplumdan Uluslararası Alana Düzen ve Güvenlik

Uluslararası aktörler arasındaki ortak bir amacın sürdürülmesini sağlayan istikrarlı ilişkiler örüntüsü olan uluslararası düzen, barış ve adalet kavramları ile karıştırılmamalıdır. Düzenin var olabilmesi için öncelikli olarak şu iki şartın oluşması gerekir: Uluslararası aktörler, uluslararası sistemi bir bütün olarak koruyan belirli ilke ve pratiklere uymalı ve silahlı çatışmalar sistemin bütünlüğünü tehdit edecek boyuta ulaşmamalıdır.

Yukarıda değinildiği gibi her ne kadar lâfzî olarak düzen kavramı farklı kültür ve dillerde birbirine yakın anlamlara gelse de, siyasal alanda her toplumun veya bölgenin geçirdiği tarihi tecrübeye göre farklı anlamlar içermektedir. Bu nedenledir ki farklı dünya düzeni anlayışları mevcuttur. Avrupa, ABD, Çin, İslam toplumlarının hem toplumsal hem de dünya düzeni anlayışları her ne kadar ortak ilkeler şemsiyesi altında söylemsel düzlemde giderek birbirine benzer olmaya başlasa da pratik alanda yeknesak değildir. Ortak ilkeler temelindeki bu yakınlaşma her toplumun kendine has bir uluslararası alan anlayışı geliştirmesinin önünde bir engel değildir.

Benzer şekilde literal olarak farklı coğrafyalarda benzer anlama gelen güvenlik kavramı, siyasal alana taşındığında bağıl ve göreceli bir kavram haline gelir ve farklı siyasal kategorilerde –bireysel, toplumsal, uluslararası ve dünya- belirli değer, norm ve ilkelere referansla açıklanır. Düzeni kurmanın temel ön şartlarından biri güvenliğin sağlanmasıdır. Güvenlik, hayatı devam ettirmeye yönelik tehdit ve risklerin en aza indirgenmesi ile güç/şiddet kullanımını sınırlandırmayı zorunlu kılar. Bu nedenledir ki toplumsallığı sağlayan güvenlik sağlanmadan düzenin kurulması gerçekleşmez. Düzen kurulduktan sonra ise bu kez mevcut düzenin kendini idame ettirmesi için güvenliğinin sağlanması zorunlu hale gelir.

Ulusal ve uluslararası ilişkiler alanında düzen ve güvenliğin nasıl algılandığı, şekillendiği ve sürdürülebildiğine yönelik çeşitli yaklaşımlar ve teoriler üretilmiştir. Bu nedenledir ki, düzen ve güvenlikten söz ettiğimiz zaman, neyin/kimin –uluslararası, devlet, toplum, birey– düzeninden bahsettiğimizi netleştirmemiz gerekir. Uluslararası

düzen, devletler arasındaki, genellikle güç dengesi ve güç kullanımını dolayısıyla savaş riskini en aza indirmeye yönelik istikrarlı ve barışçıl ilişkiler üzerine odaklanır.

Bull tarafından devletlerarası ilişkilerin ötesinde devleti aşan bir şekilde tüm insanlık arasındaki düzen olarak tanımlanan dünya düzeni ise doğası gereği uluslararası düzenden daha geniş, önemli ve önceliklidir. Daha önce de değinildiği gibi, dünya düzeni tüm insanlık arasındaki adalet, gelişme, haklar, özgürleşme gibi değerlerle öncelikli olarak ilgilidir. İki düzen arasındaki bu fark nedeniyle diyebiliriz ki devleti merkeze alan uluslararası düzen ile insanlık değerlerini destekleyen dünya düzeni arasında gerek düzen kavramını tanımlayış gerekse güvenliğini önceleme bakımından gerginlik söz konusudur. Neyin –birey, toplum, devlet– “düzeni”, kimin – birey, toplum, devlet– “güvenliği”, nasıl ve ne şekilde, kim tarafından hangi araçlarla sağlanacağı soruları çerçevesinde üretilecek cevaplar farklı düzlemlerde bu gerginliğin yönetilmesine katkıda bulunmaktadır.

Uluslararası alanın doğası, aktörü, aktörler arasındaki ilişki ve bu ilişkiler ağının nasıl şekillenip evrildiği ile ortaya çıkan düzenin temel çerçevesinin ne olduğuna ilişkin sorulara Uluslararası İlişkiler teorileri cevap bulmaya çalışır. Bir sonraki bölümde düzen konusunda Uluslararası İlişkiler literatüründeki üç temel yaklaşımın – Realist, Liberal ve İngiliz Okulu – bu sorulara cevap olarak sundukları çerçeve ve kavramsallaştırmalar ele alınacaktır.

BÖLÜM II

ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİNDE

DÜZEN VE GÜVENLİK

Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde uluslararası ilişkileri açıklayan farklı teoriler ve yaklaşımlar vardır. Söz konusu teoriler ve yaklaşımlar içerisinde Realizm ve Liberalizm, Uluslararası İlişkiler'in bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkmasında önemli rol oynayan ve deyim yerindeyse ana kurucu teorilerdir. Bu iki kurucu teorinin yanı sıra Realist ve Liberal Uluslararası İlişkiler kuramlarının bir sentezi olarak da değerlendirebileceğimiz İngiliz Okulu yaklaşımı Uluslararası İlişkiler disiplinin gelişiminde önemli bir yere sahiptir. AB uluslararası düzeninin doğasını anlama ve açıklamaya amaçlayan bu çalışmanın kuramsal altyapısını genelde İngiliz Okulu özelde de Hedley Bull'un uluslararası toplum anlayışı oluşturur. Bu çalışmanın kuramsal odak noktasında “düzen” kavramı çalışmalarına en ciddi katkıyı yaptığı düşünülen İngiliz Okulu yaklaşımının en önemli temsilcisi olan ve uluslararası toplum (devletler toplumu) fikrini geliştiren Hedley Bull yer almaktadır. Bull, ayrıca düzen kavramını merkeze alarak dünya siyasetinin doğasını açıklamaya çalışan ilk düşünürdür.

Çalışmanın bu bölümünde Uluslararası İlişkiler'in klasik teorileri olan Realizm ve Liberalizm ile İngiliz Okulu yaklaşımının ortaya çıkışı, uluslararası ilişkileri nasıl açıkladığı ve düzen ile güvenlik kavramlarını nasıl tanımladıkları ortaya konacaktır. Ayrıca, Realizmin ve Liberalizmin uluslararası ilişkilere ve düzen-güvenlik ilişkisine dair yaklaşımlarını anlamak bu iki klasik Uluslararası İlişkiler kuramı arasında bir ara yol (*via media*) bulmaya çalışan İngiliz Okulu yaklaşımını daha iyi anlayabilme ve katkılarını daha doğru değerlendirebilme olanağını sunmaktadır.

2.1. Realizm, Uluslararası Düzen ve Güvenlik

Realizmi¹²² gerek savunanlar gerekse de eleştirenler Uluslararası İlişkiler literatüründe tek ve yeksenak bir realist yaklaşım varmış gibi ele alsalar da öyle olduğundan söz etmek zordur.¹²³ Şöyle ki İkinci Dünya Savaşı sonrası Hans Morgenthau'nun *Politics Among Nations/Uluslar Arasında Politika*¹²⁴ başlıklı eseri ile “insan doğası” olgusu ve askeri güce dayanan devlet merkezli uluslararası ilişkiler yaklaşımı Realist teorinin merkezine yerleşmiştir.¹²⁵ Daha sonraları Klasik Realizm

¹²² Realism, Türkçeye “realizm”, “gerçekçilik” veya “siyasi gerçekçilik” olarak tercüme edilmiştir. Biz burada en yaygın kullanımı olan “Realizm” tabirini kullanmayı daha uygun gördük.

¹²³ Bu çalışmada konumuz açısından açıklayıcı ve kapsayıcı olduğunu düşündüğüm Dougherty ve Pfaltzgraff'in yaptığı Realizm sınıflaması temel alınacaktır. Bkz. James E. Dougherty ve Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Contending Theories of International Relations A Comprehensive Survey*, Addison Wesley Longman, New York, 5th ed., 2001, ss. 63–104. Hiç şüphesiz bizim burada kullandığımız Realizm sınıflandırmasından farklı Realizm sınıflandırmaları mevcuttur veya yapılabilir. Örneğin Richard Ashley'e göre Realizm içinde Pratik Realizm (Practical Realism) ve Teknik Realizm (Technical Realism) olmak üzere iki akım mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz., Richard K. Ashley, *Political Realism and Human Interest*, *International Studies Quarterly*, Cilt 25, Sayı 2, 1981, ss. 204–236. Ayrıca Michael W. Doyle, *Ways of War and Peace: Realism, Liberalism and Socialism*, W. W. Norton and Company, New York, 1997. ss. 41.48; başlıklı çalışmasında realizme katkıda bulunan Thucydides, Niccolo Machiavelli, Thomas Hobbes ve Jean-Jacques Rousseau gibi teorisyenlerin farklı bir realist yaklaşımları olduğunu savunur.

¹²⁴ Hans J Morgenthau, *Politics Among Nations The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York, 3rd Ed., 1965; Çalışmamızda bu baskıya atıfta bulunulmuştur. Kitabın Türkçe tercümesi için bkz, Hans J Morgenthau, *Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi*, Çev., Baskın Oran ve Ünsal Oskay, Sevinç Matbaası, 1970.

¹²⁵ Morgenthau, a.g.e., ss. 4-15. Morgenthau siyasi realizmin altı ilkesi olduğunu öne sürer:

- Politika kaynağını insan doğasından alan objektif kanunlarla yönetilir. Politika akıl ve tecrübeye dayanır.
- Güç tarafından tanımlanan çıkar kavramı, uluslararası politikayı anlamının anahtar kavramıdır. Manevi ve ahlaki kaygılar, önyargı, siyaset felsefesi veya bireysel tercihler devletlerin dış politikasının belirlenmesinde etkili değildirler. Riskleri azaltıp faydayı artıran rasyonel dış politika, iyi dış politikadır.

olarak adlandırılan bu yaklaşım, Yetmişlerde uluslararası politikada yaşanan gelişmelere paralel olarak çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır.¹²⁶ Kenneth Waltz'un *Theory of International Politics/Uluslararası Politika Teorisi*¹²⁷ başlıklı çalışması ile "uluslararası sistem" ve sistemin "anarşik" yapısı Neorealizm/Yapısalcı Realizm olarak

-
- Siyasetin özü çıkardır. Çıkar zaman ve mekândaki şartlardan etkilenmez. Güç bağlamında tanımlanan çıkar sabittir. Devlet gücünün şekil ve yapısı farklı zaman ve mekânlarda değişimler gösterse de çıkar değişmez.
 - Evrensel ahlaki ilkeler, devletlerin davranışlarını belirleyemez ve yönlendiremez. Bu noktada Morgenthau'nun Machiavelist ve Hobbessçu geleneği takip ettiğini söyleyebiliriz. Bir insanın "fiat justitia, pereat mundus/dünya yok olsa bile adaleti sağlayalım" söyleme hakkı varken devletin bu tür söz söyleme hakkı bile yoktur. Morgenthau, a.g.e., s. 10.
 - Evrensel olarak üzerinde anlaşılmış ahlaki ilkeler bütünü yoktur. Bu nedenle ulusal çıkara hizmet etmesi amacıyla ahlaki söylemler kullanılabilir.
 - Politik alan, ekonomi, hukuk gibi diğer alanlar gibi özerktir. Bu alanın kendi düşüncesi, analiz kriterleri, metodolojisi vardır ve bu nedenle devlet davranışlarını açıklamada veya değerlendirmede diğer disiplinlerden farklı analitik çerçeveler kullanır.

¹²⁶ Realizmin devlet merkezli yaklaşımını eleştiren, uluslararası politikada devlet dışında da önemli aktörler olduğunu ve askeri unsurun yanında ekonomik faktörlerin de artan etkisine vurgu yapan çalışmaların özellikle 1968 sonrası gerek sosyal alanda gerekse uluslararası ekonomi-finance çevrelerinde yaşanan gelişmelere paralel bir şekilde arttığını gözlemlemekteyiz. Uluslararası İlişkiler literatürü bakımından en önemli çalışmalardan biri Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye'nin 1977'de yayınlanan *Power and Interdependence: World Politics in Transition* başlıklı çalışmasıdır. Bu çalışmada kitabın ikinci baskısından yararlanılmıştır. Bkz., Robert O. Keohane & Joseph S. Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, HarperCollins Publishers, Harvard, 1989. Keohane ve Nye'nin çalışmasının tamamı Türkçeye tercüme edilmemiştir. Türkçe'de iki kapsamlı özet bulunmaktadır. Zana Çıtak, *Realism and Complex Interdependence* başlığını taşıyan II. Bölümü (ss. 23-37) tercüme etmiştir. Bkz. Keohane ve Nye, Howard Williams, Moorhead Wright, Tony Evans (Der.), *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, çev. Zana Çıtak, Tolga Erdal ve Fatih Durmuş (Yay. Haz.), Siyasal Yayınevi, Ankara, 2007, ss. 349- 369. Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* başlıklı çalışmasında Keohane ve Nye'nin *Power and Interdependence*'in kapsamlı bir özetini vermektedir. Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, 4. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 422 – 445.

¹²⁷ Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, McGraw-Hill, New York, 1979. Türkçe Tercümesi için bkz.; Kenneth Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, Çev. Ersin Onulduran, Ankara,

adlandırılan yeni yaklaşımın temelini oluşturmuştur.¹²⁸ Seksenlerde başlayan ve literatüre “Üçüncü Tartışma” olarak damgasını vuran tartışmayla birlikte Realizme yönelik eleştiriler yoğunlaşmıştır.¹²⁹ Uluslararası sistemi merkeze alan Yapısalcı Realizm ile “insan doğası” yaklaşımından hareket eden Klasik Realizm arasında köprü olarak görülen Neoklasik Realizm devlet içi yapılar ve politika ile uluslararası yapılar ve politika arasında etkileşime vurgu yapar.¹³⁰ Tüm bu farklılıklarına rağmen farklı Realist kuramların/yaklaşımların bazı ortak noktaları mevcuttur: Kötümser insan doğası

¹²⁸ Uluslararası İlişkiler literatüründe Neorealizmin Waltz’un yapısalcı realizmi ile başladığı ifade edilir. Fakat Neorealizm sadece bununla sınırlı değildir. Joseph Grieco’nun mutlak ve nispi kazanç yaklaşımı; Stephen Krasner’in rejim kuramı; Robert Gilpin’in uluslararası siyasal ekonomi; Stephen Walt ve John Mearsheimer, Robert Jervish’in güvenlik çalışmaları gibi farklı yaklaşımları da kapsamaktadır. Neorealistlerin temel argümanlarını kısaca şöyle özetleyebiliriz:

- Uluslararası sistem klasik realistlerin öngördüğü gibi anarşiktir. Fakat bu kaotik olduğu anlamına gelmez. Devlet davranışlarını kontrol edebilecek kapasitede her hangi bir gücün olmadığı anlamda bir anarşiden bahsedebiliriz.
- Egemenlik iddiasındaki devletler, savunma ve güçlerini artırmak için askeri saldırı kapasitelerini (*offensive military capabilities*) kaçınılmaz olarak geliştirmelidirler. Dolayısıyla, potansiyel olarak devletler birbirine tehlike oluştururlar.
- Uluslararası sistemde içkin olan belirsizlik güven eksikliğine neden olur. Devletler komşularının niyetlerinden asla emin olamazlar. Bundan dolayı her zaman tetikte beklerler.
- Devletler bağımsızlık ve egemenliklerini sürdürmek isterler, bu nedenle hayatını idame ettirme (*survival*), devletlerin davranışlarını etkileyen temel itici güçtür.
- Devletler rasyonel olsalar da yanlış hesaplama (*miscalculation*) her zaman olabilir. Eksik ve yanlış bilgilendirmenin olduğu bir dünyada potansiyel düşmanlar, diğer düşman devletlerin kendi kapasitelerini tahmin etmelerini önlemek için bir çaba içindedirler. Bu nedenle devletin “gerçek” niyetinin ne olduğu konusunda hatalar meydana gelebilir.

¹²⁹ Robert O. Keohane (ed.), *Neorealism and its Critics*, Columbia University Press, New York, 1986. Keohane’nin bu çalışmasında Realist teori Kenneth Waltz ve Robert Gilpin tarafından savunulurken, Richard K. Ashley (*The Poverty of Neorealism*, ss. 255–301), Robert Cox (*Social Forces, States and World Orders: Beyond International Theory*, ss. 204–255) ve John Gerard Ruggie (*Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Neorealist Synthesis*, ss. 131–158) realizmi güçlü bir şekilde eleştiriyorlardı.

¹³⁰ Dougherty ve Pfaltzgraff, a.g.e., ss. 88.

yaklaşımı, güvenlik, güçler dengesi, ulusal çıkar peşinde gücünü en yüksek seviyeye çıkarmaya çalışan birbiriyle bu nedenle rekabet eden ve rasyonel karar veren egemen devletlerin oluşturduğu anarşik bir uluslararası alan tasavvuru. Realistlere göre uluslararası alanın en önemli başat aktörü ulus-devletlerdir.

2.1.1. Realizme göre İnsan Doğası ve Doğa Halinin Düzenle İlişkisi

Thomas Hobbes'un ünlü eseri *Leviathan*'da öne sürdüğü insan doğasına ilişkin "kötümser" görüşlerinden etkilenen Morgenthau'nun ortaya koyduğu ilkeler¹³¹ diğer Realist düşünürler tarafından da paylaşılmıştır. Hobbes'un *Leviathan*'da resmettiği negatif insan doğası bütün realist tanımlamalarının ortak noktasıdır. Bu nedenle Realist teorinin uluslararası düzen anlayışını daha iyi anlayabilmek için Morgenthau'nun görüşlerini açıklamadan evvel Hobbes'un insan doğasına ilişkin görüşlerini incelemek konumuz açısından faydalı olacaktır.

Hobbes devlet ve toplumun oluşumunu açıklamak için "Doğa Hali/*state of nature*" kavramını kullanır. Hobbes'a göre doğa hali insanların toplum halinde devlet gibi herhangi ortak bir gücün egemenliğini kabul etmeden önce yaşadıkları durumdur. Doğa halinde, ne üretim ne de güvenlik vardır. Şiddetli ölüm korkusu ve tehlikesi vardır. Herkesin herkese düşman olduğu savaş hali durumunda insanların sahip oldukları güçleri ve kendi yaratıcılıklarıyla sağladıkları şeylerden başka güvenceleri yoktur. Bu durum herkesin herkese karşı olduğu daimi bir savaş halidir,¹³² bu nedenle de düzen yoktur. Doğa halinin pratikte bir savaş hali olmasının temel nedeni insanın bencilliği, hırsı, çıkarıcılığı, hayatı idame ettirme arzusu ve buna bağlı olarak güç ve iktidar hırsıdır.¹³³ Hobbes'a göre herhangi bir kimsenin başkalarına olan güvensizliğinden kurtulmasının yolu, kendisi kadar güçlü ve büyük bir güç kalmayıncaya kadar zorla ya da hileyle de olsa mümkün olduğu kadar çok insanı

¹³¹ Morgenthau, a.g.e., ss. 4-15. Bkz. Yukarıda 97 No'lu dipnot.

¹³² Hobbes, a.g.e., ss. 88-90.

¹³³ Yurdusev, a.g.m., s. 44.

hâkimiyeti altına almaktır.¹³⁴ Hobbes’a göre insanlar fiziki ve zihinsel yetileri bakımından doğuştan eşittirler. Hobbes’un eşitlik anlayışına göre fiziki güç bakımından en zayıf olan kişi, hayatını idame ettirme iktidar arzusu veya çıkar güdüsüyle, ya gizli bir düzenekle ya da kendisi gibi benzer tehlikeyi hisseden başkalarıyla birleşerek en güçlü kişiyi öldürebilir.¹³⁵ Doğuştan gelen eşitlik, insanda güvensizliğe, güvensizlik de savaşlara neden olmaktadır.

Hobbes, çatışma odaklı bu yaklaşımını insan doğasında var olduğunu öne sürdüğü üç özelliğe dayandırır: Rekabet, güven eksikliği ve şöret, şeref, ihtişam arzusu. İnsanın söz konusu doğal karakteri, iktidar hırsı ve hayatta kalma isteği, insanları, devlet gibi tüm herkesi korku altında tutacak toplumsal¹³⁶ bir güç olmadığı sürece, herkesin herkese karşı sürekli savaş halinde¹³⁷ olduğu doğa haline götürecektir. Savaş halinin hüküm sürdüğü doğa halinde adalet ve düzenden bahsedemeyiz. Zira Hobbes’a göre, “ortak bir gücün olmadığı yerde yasa yoktur, yasa olmayan yerde de adaletsizlik vardır. Cebir ve hile savaşta en büyük iki erdemdir.”¹³⁸ Hobbes’a göre insanlar rasyonel varlıklardır. “Akıl, insanların üzerinde anlaşabilecekleri uygun barış şartlarını gösterir.”¹³⁹ Bundan hareketle Hobbes, herkesin kendi kendini yönetme iradesinden vazgeçip bunu ortak bir güce, *Leviathan*’a, devretmesini insanın savaş halinden çıkış reçetesi olarak görür. Doğa halinde yaşayan insanlar bir araya gelerek bir sözleşme ile kendi iktidar haklarını soyut bir varlığa, *Leviathan*’a, devrederek toplum haline geçerler.¹⁴⁰

¹³⁴ Hobbes, a.g.e., s. 87-88.

¹³⁵ Hobbes, a.g.e., s. 86-87.

¹³⁶ Hobbes’un çalışmasında sık sık kullandığı “Common Power” kavramı Türkçeye tercüme edilirken kavramın çalışmada kullanıldığı bağlama uygun olduğu düşünülerek “ortak güç, toplumsal güç, genel güç” gibi üç farklı şekilde tercüme edilmiştir.

¹³⁷ Hobbes, a.g.e., s. 88.

¹³⁸ Hobbes, a.g.e., s. 90.

¹³⁹ Hobbes, a.g.e., s. 90.

¹⁴⁰ Hobbes, a.g.e., s. 120.

Hobbes’a göre insanlar arası ilişkilerde söz konusu doğa halinin tarihsel olarak yaşanıp yaşanmadığını iddia etmek zordur. Fakat bu doğal hali devletlerarası ilişkiler için geçerlidir. Hobbes uluslararası ilişkileri *Leviathan*’ın XIII. bölümünde şöyle tasvir etmektedir:

*İnsanların birbirine karşı savaş durumunda bulunduğu hiçbir dönem olmamasına rağmen, her zaman, krallar ve egemen otoriteyi temsil edenler, bağımsızlıklarından dolayı, sürekli kıskançlık içinde olup birbirlerine silahlarını nişanlamış ve gözlerini birbirine dikmiş gladyatörler gibidirler; yani, krallıklarının sınırlarına kalelerini, garnizonlarını/ordularını ve topraklarını dikmişler ve komşularına sürekli casuslar göndermeye devam etmişlerdir; bu bir savaş tavrıdır. Fakat onlar (egemen otoriteler), bu sayede uyruklarının işlerini ve üretimini yükseltiyor diye belirli insanların özgürlüğünün yanı sıra bu durumdan yararlanan kişiler arasında doğa halinin sonucu olan sefalet oluşması beklenemez.*¹⁴¹

Hobbes’a göre doğa hali insanlar arası ilişkilerde kabul edilmez bir durum iken uluslararası ilişkilerde kabul edilebilir, katlanılabilir bir durumdur. Şöyle ki “birbirinin kurdu“ olan insanın doğasında bulunan “güvende olmama“ duygusu, onu güvenliğe ulaşmak için kavga ve mücadelenin içine itmektedir. Bu herkesin herkesle savaşta olduğu anarşik doğa hali insan için tehlikelidir.¹⁴² Hobbes’a göre, insanın “hayatını idame ettirme” arzusu gibi hayati çıkarı uğruna, kendi iktidar hakkını diğer insanlarda vazgeçtiği için bırakarak *Leviathan*’a itaat etmesi gerekir.¹⁴³ Böylece toplumsal ulusal alan amir kuralları uygulayacak bir güç/otorite tarafından düzenlenir. Fakat bu durum devletlerin var olduğu uluslararası ilişkiler alanı için geçerli değildir. Hobbes’a göre doğa hali uluslararası alan için geçerlidir. Bu nedenle Hobbes uluslararası bir *Leviathan* önermez. Bu noktada Hobbes’un ulusal ve uluslararası alan ayrımı yaptığını söyleyebiliriz. Ulusal alanda devlet gibi bir üst otorite tarafından sağlanan bir düzenden

¹⁴¹ Hobbes, a.g.e., s. 90.

¹⁴² Hobbes, a.g.e., ss. 87-90.

¹⁴³ Hobbes, a.g.e., s. 120.

söz edilebilirken, herhangi bir üst otoritenin olmadığı, bu nedenle de anarşik bir yapıya sahip uluslararası ilişkiler alanı savaş hali olarak kalacaktır. Böyle bir durumda uluslararası ilişkiler devletlerin güç rekabetine sahne olacak; dostluk, yardımlaşma ve dayanışma olmayacaktır. Devletlerin varlıklarının tek güvencesi güç dengesidir.

2.1.2. Realizm ve Uluslararası Düzen ile Güvenlik

Realizm temelli Uluslararası İlişkiler literatüründe düzen ve güvenlik iç içe geçmiş kavramlardır. Zaman zaman güvenliğin sağlanması düzen kurulması ile eş anlamlı olarak görüldüğü kimi zamanlarda her iki kavramda birbiri yerine kullanıla gelmiştir. Burada çalışmamızın sınırları içinde düzen ve güvenlik kavramlarının makro anlamda realizm bakış açısı içinde nasıl ele alındığına değinilecektir.

Realizmin kurucusu kabul edilen Hans Morgenthau'nun¹⁴⁴ insan doğasının savaş haline yol açtığını konusundaki görüşleri Hobbes'tan etkilenmiştir. Morgenthau'ya göre uluslararası alandaki uyuşmazlıkların “*insan doğasında var olan güçler*”in bir sonucudur. Bu nedenle insanlık için en iyi olan şey “*mutlak iyiden ziyade daha az kötü olanın gerçekleştirilmesini*” umududur.¹⁴⁵ İnsanları özünde bencil, güç ve iktidar hırsıyla hareket eden ve kendi çıkarları peşinde koşan varlıklar olarak gören Morgenthau, ulusları da benzer özelliklerle tanımlar.

Devletler arasındaki ilişkilerde güç bağlamında tanımlanan ulusal çıkara büyük önem atfeden Morgenthau, çıkarı peşinde koşan insanlar gibi devletlerinde anarşik ortamda hayatta kalmak için güçleri ile uyumlu ulusal çıkarları¹⁴⁶ doğrultusunda hareket ettiklerini öne sürer. Morgenthau, teorisinin temelini oluşturan “güç” kavramını B'nin

¹⁴⁴ “Eğer disiplinimizin bir kurucusu varsa o Morgenthau'dur”. Bkz., Stanley Hoffmann, An American Social Science: International Relations, *Daedalus*, Cilt 106, Sayı 3, Yaz 1977, s. 44. (ss. 41–59). Diğer taraftan Joseph Nye ise Thucydides'i Realizmin kurucu olarak görür. Bkz., Joseph S. Nye Jr., Neorealism and Neoliberalism, *World Politics*, Cilt 40, Ocak 1998, s. 235.

¹⁴⁵ Morgenthau, a.g.e., s. 4.

¹⁴⁶ Morgenthau, a.g.e., s. 11 ve 27.

üzerinde siyasi güce sahip olmak isteyen A'nın, B'nin düşüncelerini etkileyerek belirli davranışlarını kontrol altına alabilmesi olarak tanımlar.¹⁴⁷ Morgenthau, “siyasi gücü”, gerçek fiziki şiddetin kullanımına dayalı cebirden net bir şekilde ayırır. Ona göre şiddetin uygulanmaya başlanması siyasi gücün olmadığı ve onun yerine askeri veya yarı askeri gücün mevcudiyetini gösterir.¹⁴⁸

Morgenthau ve onun takipçileri, Birinci Dünya savaşı sonrasında olması gerekene odaklanarak uluslararası siyasetteki mevcut gerçeklikleri –üst bir otoritenin olmadığı bir ortamda gücünü artırmak için çıkarları peşinde koşan ulus-devletlerden oluşan bir yapı- göz ardı etmekle eleştirdikleri Wilsoncu İdealistlerin uluslararası kurumsallaşma çabalarını naif, normatif ve ütöpik arayışlar olarak görmektedir. Morgenthau'nun sistematikleştirdiği Realist teorinin uluslararası düzene dair yaklaşımlarını kısaca şöyle özetleyebiliriz.

Realizmin ana ilkesi, uluslararası alanın ana aktörleri olan devletlerin anarşik bir sistemde yaşadığıdır. Realistler uluslararası ilişkileri varolan egemen devletlerin üstünde herhangi amir bir otoritenin olmadığı anlamda anarşi durumu olarak görmektedirler. Bu durum güvensizlik, uyuşmazlık ve rutin bir şekilde organize şiddete yol açmaktadır. Bu nedenle, anarşinin olduğu yerde düzenden bahsedemeyiz. Hayatını idame ettirmek ve özerkliğini korumak için rekabet eden egemen devletler arasındaki ilişkiler çatışma yoluyla düzenlenirken belirleyici faktör “güç”tür. Bu rekabetçi sistemde her devletin kendi güvenliği ve ekonomik refahı gibi sorumlulukları dâhilinde kendi kendine yeterli olması öngörülür.

Devlet çıkarı bağlamında en önemli öncelik güvenlik ve hayatını idame ettirmektir. Ulusal çıkarlarını maksimize etmeye çalışan rasyonel varlıklar olarak devletler, bazen diğer devletlere büyük bir maliyete neden olacak şekilde güç, toprak ve kaynaklar arayışındadırlar. Bu ilişki durumunun doğal sonucu, savaşlar ve

¹⁴⁷ Morgenthau, a.g.e., s. 30.

¹⁴⁸ Morgenthau, a.g.e., ss. 28–29.

uyuşmazlıklardır.¹⁴⁹ Devletler, problemleri kökten çözmekten ziyade zararı minimize etmeye çalışırlar. Realist yaklaşıma göre bir devletin güç imkân ve yeteneklerinin genişlemesiyle birlikte, diğer devletlere hükmetme isteği artar. Böyle bir ortamda işbirliği nadiren olur.¹⁵⁰ Tüm bu ortak temel argümanların yanı sıra klasik realistlerden farklı olarak Neorealistler, “sistem yapısına”¹⁵¹ özel önem atfederler. Neorealistlere göre sistem yapısı büyük güçler arasındaki güç paylaşımına göre tanımlanmıştır.

Düzenin oluşturulmasında ve sürdürülmesi konusunda Realist ve Neorealistlerin öne sürdüğü reçete uluslararası ve bölgesel ölçekte güçler dengesini yakalamaktır. Morgenthau’ya göre, güçler dengesi kavramı, statükoyu devam ettirme ya da yıkmaya amacında olan güç mücadelesi içindeki devletlerin zaruri olarak başvurduğu politikaları veya devletlerin mevcut durumu korumak doğrultusunda izlediği politikaların toplamıdır.¹⁵² Waltz’a göre ise, anarşik düzen ve hayatta kalma güdüsüyle hareket eden birimlerin (devletler) mevcudiyeti varoluş koşulları olduğu güçler dengesi,

¹⁴⁹ Michael Mastanduno, A Realist View: Three Images of the Coming International Order, T. V. Paul & John A. Hall (ed.), *International Order...*, a.g.e., ss. 20.22. (ss. 19–41). Ayrıca bkz., John A. Hall ve T. V. Paul, Introduction, Paul & Hall (ed.), *International Order...*, a.g.e., s. 5. (ss. 1–15); Tim Dunne – Brian C. Schmidt, Realism, Baylis, vd., *The Globalization...*, a.g.e., ss. 91-106; Steven L. Lamy, Contemporary Mainstream Approaches: Neo-Realism and Neo-Liberalism, Baylis, vd., *The Globalization...*, a.g.e., ss. 124–142; John Baylis, International and Global Security, Baylis, vd., *The Globalization...*, a.g.e., ss. 228- 241.

¹⁵⁰ Grieco’ya göre devletler, uluslararası sistemde güçlerini ve mutlak kazançlarını artırmak için rekabetçi bir girişim olarak nispi olarak güç pozisyonlarına etki edecek işbirliklerine gidebilirler. Diğer taraftan, öteki devlet tarafından aldatılmak ve diğer aktörün nispi kazancı uluslararası işbirliğinin önündeki iki engeldir. Grieco, J. Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institution, *International Organization*, Sayı 42 Ağustos 1988, ss. 485-507. Aktaran, Lamy, Contemporary Mainstream..., Baylis, vd., *The Globalization...*, a.g.e., ss. 124–142.

¹⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, McGraw-Hill, New York, 1979.

¹⁵² Morgenthau, a.g.e., s. 167. Morgenthau “güçler dengesi” kavramını dört farklı anlamda kullanır: (a). Belirli bir ilişki durumu amacı doğrultusunda izlenen siyaset (b) gerçek bir ilişki durumu (c) gücün yaklaşık olarak eşit dağılımı (d) gücün herhangi bir şekilde dağılımı.

bir dengeleme pratiğidir.¹⁵³ Dolayısıyla dost-düşman ülke ayrıştırmasının zor ve savaşın yaygın olduğu anarşik yapılarda, her devletin kendi gücünü artırmak, güvenliğini sağlamak ve hayatta kalma arzusuyla uyguladığı politikaların tümüdür. Bu politikalar niyetinden emin olunmayan diğer devletleri bir başkasıyla dengeleme pratiğidir.¹⁵⁴ Güçler dengesi, egemen her devletin belirlenmiş ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek için biriktirdiği güce karşı oluşan tehditleri bertaraf etmek veya diğer devletlerin bu yönde ilerlemesini engellemek üzere kurduğu bir güvenlik mekanizmasıdır.¹⁵⁵

Dengeyi yakalamak için örneğin diplomasi, caydırıcılık veya savaş gibi çeşitli mekanizmalar vardır. Fakat devletler hegemonya iddiasıyla yükselen bir güç ile karşılaştıklarında birlikte hareket ederek müttefik olurlar. Realistlere göre “barış, sadece, hem büyük güçler arasında hem de bölgesel güçler arasında güç dengesi oluştu(ruldu)ğu zaman korunabilir” varsayımına dayanan güçler dengesinin olmaması durumunda güçlü olan zayıf olana saldırabilir. Düzeni tehdit eden devletin güç artırma isteklerini kısıtlamak için dengeleyici bir güç zaruridir. Güç imkân ve kapasitelerinde eşitlik barışı korur. Çünkü gücünü artırmak isteyen devlet, bu tür amaçlarına askeri yoldan ulaşamayacağı için eline böyle bir fırsat geçse dahi güç kullanmaktan çekinir.¹⁵⁶

Realizme göre kalıcı ve ideal bir güçler dengesini oluşturmak imkânsıza yakındır. Mearsheimer, barış ve istikrar dönemi olan çift-kutuplu Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle beraber ortaya çıkan aşırı milliyetçiliğin ve etnik uyuşmazlıkların neden olduğu rekabetlerin istikrarsızlığı ve uyuşmazlıkları yaygınlaştırdığını vurgular. Bunun bir sonucu olarak da 17. yüzyıldan beri uluslararası ilişkileri şekillendiren geleneksel çok taraflı güçler dengesi sistemine dönüldüğünü iddia eder.¹⁵⁷ Öte yandan uluslararası

¹⁵³ Waltz, *Theory...*, a.g.e., s. 117- 121.

¹⁵⁴ Waltz, *Theory...*, a.g.e., s. 117- 123; Kardaş, a.g.m., s. 130.

¹⁵⁵ Kardaş, a.g.m., s. 131.

¹⁵⁶ Mastanduno, *A Realist View*, a.g.e., ss. 20-22. Ayrıca bkz., Hall ve Paul, *Introduction*, a.g.e., s. 5.

¹⁵⁷ John J. Mearsheimer, *Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War*, *International Security*, Cilt 15, Sayı 1, Yaz 1990, ss. 5-56.

sistemde silah teknolojisi ve ekonomide yaşanan değişimler yüzünden güçler dengesi de sürekli değişme potansiyeli olan bir mücadele halini alır.¹⁵⁸

Uluslararası İlişkiler teorileri içinde başka hiçbir teori Neorealizm kadar güvenliğe vurgu yapmaz. Neorealistlere göre devletleri harekete geçiren temel güdü güvenlidir. Fakat Neorealist literatüre baktığımızda güvenliği anlamını açıklamaya çok da dikkat etmediklerini görürüz. Kenneth Waltz’a göre anarşide güvenlik en yüksek amaçtır. Eğer hayatta kalma/*survival* sağlanırsa, devletler, huzur, kazanç ve güç gibi diğer amaçlarını gerçekleştirmek için daha fazla çaba harcayabilirler.¹⁵⁹ Waltz, bu bakış açısıyla, Baldwin’inde¹⁶⁰ belirttiği gibi, “hayatta kalma” ile “güvenlik” arasında doğrudan bir bağ kurar ve her iki kavramı birbirine eşitler: Güvenlik=hayatta kalma. Neorealistlere göre, bir devletin vatandaşlarının herhangi bir isteğini yerine getirebilmesi için öncelikli olarak güvenliği sağlaması zorunludur. Bu nedenle devletin hayatta kalmasını sağlamak yeterlidir. Zira devletin yaşaması ancak güvenliğinin sağlanması ile mümkündür. Neorealistlere göre hayatta kalma asla tamamen sağlanmaz, fakat yaklaşık olarak sağlanabilir bir amaçtır.

Neorealistlere göre güvenlik, sıfır toplamlı bir oyun (*zero-sum game*) olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla güvenlik ikilemine/*security dilemma* neden olur. Güvenlik ikilemi, uluslararası anarşik sistemde, bir devletin kendi başına artırmaya çalıştığı güvenliğinin istemeden bir diğer devletin güvenliğinin azalmasına yol açtığı durumları tanımlamak için kullanılır.¹⁶¹ Bu durumun sebebi devletlerin kendi güvenliklerini artırma hamlelerini savunma amaçlı olarak görürken, diğer devletlerin bu artırım potansiyel olarak tehlikeli ve hatta saldırı amaçlı olarak yorumlamalarıdır.¹⁶² Güvenlik

¹⁵⁸ Kardaş, a.g.m., s. 131.

¹⁵⁹ Waltz, *Theory...*, a.g.e., s. 126

¹⁶⁰ Baldwin, a.g.m., s. 22-22.

¹⁶¹ Kardaş, a.g.m., s. 129.

¹⁶² John Herz, Idealist International and the Security Dilemma, *World Politics*, Cilt 2, Sayı 2, 1950, s. 157 ve Robert Jervis, Cooperation under the Security Dilemma, *World Politics*, Cilt 30, Sayı 2, 1978, s. 179’dan aktaran Kardaş, a.g.m., s. 129-130.

ikilemi bir trajedidir. Yani devletlerin isteklerinin değil, içinde bulundukları durumun bir sonucudur.¹⁶³

Neorealistler ulusal güvenlik kavramını bir devletin kendisini dış tehditlerden koruması durumu olarak tanımlarken, uluslararası güvenlik kavramı ise devletlerin ortak güvenliklerini yalnız sağlayamadıkları durumlarda yaptıkları işbirliğini ifade etmektedir. Neorealist bakış açısından uluslararası güvenlik kavramını kullanmak önemlidir. Zira güvenlik sorunları giderek daha fazla uluslararasılaşmakta ve giderek askeri ve teknik konuların dışındaki alanları da içermeye başlamıştır.¹⁶⁴

2.2. Liberalizm, Uluslararası Düzen ve Güvenlik

Liberal Uluslararası İlişkiler düşüncesi, Aydınlanma dönemi siyaset felsefesi düşünürlerinin insan doğası, ulusal ve uluslararası alana ilişkin görüşlerine dayanmaktadır. Realizm ile karşılaştırıldığında iyimser bir insan doğası anlayışına sahip Liberalizmin temel varsayımları, insanoğlunun sahip olduğu nitelikler itibarıyla eşit olduğu, doğal ihtiyaçlara ve isteklere sahip olduğu, akılla donatıldığı ve rasyonel yollarla ihtiyaçlarını ve isteklerini gidermeye çalıştığıdır.¹⁶⁵ Özellikle Immanuel Kant, John Locke, John Stuart Mill, Jeremy Bentham ve Hugo Grotius gibi düşünürlerin ulusal ve uluslararası alana ilişkin görüşlerinden etkilenen Liberal Uluslararası İlişkiler teorisinin gelişimini tarihsel olarak iki ana evrede inceleyebiliriz.¹⁶⁶ *İdealizm* veya *Wilsoncu idealizm*¹⁶⁷ olarak da adlandırılan ilk evre, temelde Birinci Dünya Savaşı

¹⁶³ Waltz, *Theory...*, a.g.e., s. 187.

¹⁶⁴ Tanrısever, a.g.m., s. 116-117.

¹⁶⁵ Torbjon L. Knutsen, *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, Çev. Mehmet Özay, Açılım Kitap, İstanbul, 2006, ss. 339.

¹⁶⁶ Tim Dunne, *Liberalism*, Baylis vd., a.g.e., s. 110. (ss. 110-122).

¹⁶⁷ Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'un 8 Ocak 1918'de açıkladığı ünlü 14 Nokta (14 *Points*) idealizmin temel ilkeleri olarak kabul görmüştür. Wilson, savaşın çıkış nedeni olarak gizli diplomasi yoluyla kurulan ittifakların oluşturduğu güçler dengesini ve sömürgecilik yarışıyla silahlanmaya dayanan mevcut uluslararası siyaset anlayışı olduğunu ileri sürer. Wilson bu anlayıştan hareket ederek ünlü 14

sonrası savaşın yıkıcılığına karşı duyulan tepkinin bir ürünüdür. Savaşın neden olduğu bunalımdan bir çıkış yolu arayan dönemin liberal uluslararası ilişkiler düşüncesi, Wilson İlkeleri'nde somutlaştığı gibi uluslararası alanda açık diplomasi temelinde aktif, kurucu, düzenleyici ve yönlendirici bir nitelik taşır.¹⁶⁸ Zira dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson'a göre uluslararası güvenlik, gizli ikili diplomatik ilişkilere ve güç dengesinin kör bir inancına bırakılamaz. Bu nedenle dünya barışı, uluslararası anarşiyi düzenleyecek bir uluslararası kurumun oluşturulmasıyla sağlanabilir.¹⁶⁹

2.2.1. İdealizm'den Liberalizm'e Tarihsel Süreç

Uluslararası barışın demokratik devletlerin işbirliğine ve dünya kamuoyunun sağduyusuna dayalı olarak gerçekleştirilebileceği düşüncesinden¹⁷⁰ hareket eden “İdealizm”, demokratik olmayan otoriter-baskıcı devletlerin varlığı ile devletler arasında uyuşmazlıkların artmasını önleyecek ve işbirliğinin gelişmesine katkıda bulunacak uluslararası oluşumların yetersizliğinin savaşa neden olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Bu varsayım hem ulusal hem de uluslararası alanda bir değişim arayışını ifade etmektedir. Ulusal alanda, otoriter-baskıcı devletlerin yerine liberal

Nokta'yı açıklar: Uluslararası diplomasiyi açık diplomasi ile yürütülmesi; halklara kendi geleceğini belirleme/*self-determinasyon* hakkının verilmesi; devletlerin karşılıklı olarak birbirlerinin siyasi bağımsızlığına saygı göstermesi; tüm devletlerin siyasi bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini garanti altına alacak uluslararası bir örgütün kurulması; anlaşmazlıkların görüşmeler yolu ile çözülmesi ve ülkeler arasındaki bütün ekonomik engellerin kaldırılarak karşılıklı ticaretin güçlendirilmesine dayanan ekonomik liberalleşmenin yaygınlaşması. Woodrow Wilson, President Woodrow Wilson's Fourteen Points, The World War I Document Archive, <http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/> ayrıca bkz. Deniz Ülke Arıboğan, *Uluslararası İlişkiler Düşüncesi Tarihsel Gelişim*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 178-179.

¹⁶⁸ İdealizm olarak adlandırılan dönemin Liberal uluslararası ilişkiler düşüncesinin aktif, kurucu, düzenleyici ve yönlendirici nitelikleri 1919 Versay Antlaşması sonrasında hayata geçmeye başlamıştır. Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz., aşağıda II. Bölüm, 1.3.2. Versay Düzeni, ss.

¹⁶⁹ Dunne, a.g.m., s. 113.

¹⁷⁰ Dougherty ve Pfaltzgraff, a.g.e., s. 314.

demokratik cumhuriyetlerin, uluslararası alanda ise devletlerarası uyumsuzlukları önleyici “açık diplomasi” gibi çeşitli araçlar ile uluslararası işbirliğini geliştirecek kurumların oluşturulması gerektiğini öne sürmekteydiler.

Realizmin İkinci Dünya Savaşı’yla beraber akademik alanda artan etkisinin yanı sıra Soğuk Savaş ortamında SSCB liderliğindeki Marksist öğretinin varlığı, idealizmin ütopyacılık olarak görülüp etkisinin azalmasına neden olmuştur. Soğuk Savaş döneminde uluslararası düzen, temelde iki başat güç arasındaki güç ilişkilerinin incelenmesine ve süper güçler arasındaki göreceli dengeye dayalı realist anlayışa göre açıklanmaya çalışılırken, liberalizmin etkisinin sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan 1968’de Bretton Woods sisteminin çökmesiyle birlikte Yetmişler boyunca yaşanan ekonomik kriz ve artan küresel sorunlarla birlikte yetmişlerde giderek daha fazla gelişen liberal kurumsalcılık ve karşılıklı bağımlılık¹⁷¹ yaklaşımı

¹⁷¹ Keohane ve Nye, a.g.e.. Burada dikkat çekilmek istenen husus, Keohane ve Nye’in geliştirdikleri “kompleks karşılıklı bağımlılık” teorisinin büyük ölçüde David Mitrany ve Ernest B. Haas’ın İşlevselci (Functionalist) çalışmalarından etkilenmiş olmasıdır. Knutsen, a.g.e., s. 326; Dunne, a.g.m., s. 114.

Mitrany ve Hass öncülüğünde 1950’lerde başlayan ve uluslararası ilişkiler literatüründe daha çok İşlevselci teorik çalışmalar olarak kabul edilen karşılıklı bağımlılık yaklaşımlarının sistematize edilerek uluslararası ilişkiler alanını açıklama ve anlama çabası olduğudur. Mitrany’nin çalışmaları özellikle devletler arası barışın sağlanması konusunda spesifik alan bazlı (*ramification*) karşılıklı işbirliğinin/bağımlılığın oluşturulmasına yoğunlaşmıştır. 1943’te yayınlanan *A Working Peace System* çalışmasında Mitrany’nin amacı savaş sonrası Avrupa’da barışın sağlanmasıdır. Karşılıklı bağımlılık yoluyla oluşturulacak bölgesel bütünleşme ile kıta güvenliği ve düzeni arasında tutarlı ve anlamlı bir ilişki kurmaktadır. Bkz. David Mitrany, *A Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization*, Royal Institute of International Affairs, Londra, 1943; ve David Mitrany, *The Functional Theory of Politics* Martin Robertson, Londra, 1975.

Yeni-İşlevselci Ernest B. Haas’ın, *Beyond the Nation State*, başlıklı çalışması 1964 tarihli. Haas teorik tanımlamaya ve tasvire giderken, Kıta Avrupa’sında pratik anlamda Robert Schuman ve Jean Monnet yeni-işlevselciliği temsil etmeye başlıyorlardı. Yeni-işlevselci kuramın, işlevselci kuramdan temel farkı bölgesel anlamda bir ekonomik ve teknik işbirliğini öngörmekle birlikte Avrupa Topluluğu’nun kurulmasından yola çıkan ampirik bir metotla ekonomik sürecin ardından siyasal bütünleşme sürecinin takip edileceğini (*spill-over effect*) ortaya koymuş olmasıdır. Ernest B. Haas, *Beyond the Nation State*, Stanford University Press, Stanford, 1964; Ernest B. Haas, *The Uniting of Europe: Political, Social, & Economic Forces, 1950–1957*, The University of Notre Dame Press, New York, 2003.

çerçevesinde Liberal Uluslararası İlişkiler düşüncesi yeniden canlanmaya başlar.¹⁷² Soğuk Savaş döneminin yumuşama/*détente* dönemine denk gelen Liberalizmin ikinci evresi, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile farklı bir nitelik arz etmeye başlar. Komünizmin çökmesi ve Marksist tehdidin ortadan kalması, Francis Fukuyama tarafından Liberalizm'in nihai zaferi olarak nitelendirilmiştir.¹⁷³ Soğuk Savaşın sona ermesi, yaşanan değişimi açıklamakta zorlanan Realizmin eleştirilmesine neden olurken, ulusal ve uluslararası alanla ilgili liberal düşüncelerin hızlı yayılmasının önünü açmıştır. Komünizmin çökmesiyle birlikte Doğu Blok'unda yer alan devletlerin, ulusal alanda liberal çoğulcu demokratik bir sisteme geçmeleri uluslararası alanda da önemli etkiler bırakmıştır. İşbirliği ve bölgeselleşme hareketlerinde yaşanan gelişmeler bu durumun bir göstergesidir.

2.2.2. Liberal Dünya Düzeni Görüşü ve Farklı Liberalizm Türleri

Liberal dünya düzeni görüşü, Sørensen'e göre, liberal değerlerin şekillendirdiği bir dünya düzenini ifade eder.¹⁷⁴ Liberal değerler hangileridir sorusuna Hobhouse, sivil, mali, bireysel, sosyal, ekonomik özgürlük, yurtiçi (domestic) özgürlüğü, bölgesel-ırksal ve ulusal özgürlük, uluslararası özgürlük ile siyasal özgürlük ve halk egemenliği¹⁷⁵

¹⁷² Dunne, a.g.m., s. 115. Liberal düşünce geleneğinden beslenen farklı liberal uluslararası ilişkiler teorileri vardır. Söz konusu teorileri çeşitli sınıflandırma çalışmaları mevcuttur. Örneğin Dunne, liberalizmi, liberal uluslararasıılık, idealizm ve liberal kurumsalcılık olarak üçe ayırır. Bkz. Dunne, a.g.m. ss. 110–122. Bu çalışmada söz konusu sınıflandırmaların hepsine değinilerek ortak özellikleri üzerine yoğunlaşılacaktır. Anglo-Sakson ve Alman uluslararası ilişkiler geleneğinde neo-liberalizmin farklı algılandığını belirten İnat ve Balcı'nın yaptığı Liberal Uluslararası İlişkiler teorilerinin tasnifi için bkz., Kemal İnat – Ali Balcı, *Dış Politika: Teorik Perspektifler*, Dağı, a.g.e., ss. 238–265. (ss. 212–287)

¹⁷³ Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çev. Zülfü Dicleli, 2. Baskı, Gün Yayıncılık, İstanbul, 1999.

¹⁷⁴ Georg Sørensen, Liberalism of Restraint and Liberalism of Imposition: Liberal Values and World Order in the New Millennium, *International Relations*, Cilt 20, Sayı 3, 2006, s. 254 (ss. 251 – 272).

¹⁷⁵ L.T. Hobhouse, *Liberalism and Other Writings*, Ed. James Meadowcroft, Cambridge University Press, New York, 1994, ss. 10–21.

cevabını verir. Knutsen, liberal bakış açısını “eşitlik”, “rasyonalite”, “özgürlük” ve “mülkiyet” kavramları etrafında özetler.¹⁷⁶ 1997’de Oxford’da yapılan Uluslararası Liberaller Kongresinde kabul edilen Liberal Manifesto’ya göre “özgürlük, sorumluluk, hoşgörü, sosyal adalet ve fırsat eşitliği” temel liberal değerlerdir. Bu değerlerin hayata geçirilmesi hususunda Manifesto’da şu görüşler yer almaktadır:

*Biz sivil toplum ve anayasal demokrasinin adil ve istikrarlı siyasi bir düzen sağlayacağına... ...serbest pazar kurallarına dayalı bir ekonominin kaynakları ve zenginliği en verimli şekilde dağıtacağına, yaratıcılığı teşvik edeceğine ve esnekliği destekleyeceğine... ...uluslararası hukuk çerçevesinde, insan hakları, etnik ve ulusal azınlıkların haklarına saygılı, tüm dünyada ekonomik gelişmenin ortak vaatleri çerçevesinde demokratik toplumlar arasında bölgesel ve küresel organizasyonlar yoluyla yakın işbirliğinin ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik ile dünya barışı için gerekli temel olduğuna inanıyoruz.*¹⁷⁷

Bu açıklamalardan hareketle liberalizm, “birey”i, “bireysel çıkar”ı, güçlü ve her şeyi kontrol eden devlete karşı bireyin haklarını koruyan sınırlı devlette cumhuriyetçi/demokratik yönetimin gerekliliğini serbest ticareti ve piyasa ekonomisi ile “kozmpolit değerler”i savunur diyebiliriz. Liberalizmin Uluslararası İlişkiler’deki yerini Doyle, şöyle ifade etmektedir: “Liberalizm, sosyal refah ve sosyal demokrasiden, serbest ticarete kadar değişik alanlarda siyasal toplumların dış politika ilişkilerinin yörüngesini ve algısını şekillendiren kurumsal yapılar bütünü ve özgün bir ideolojik çerçevedir.”¹⁷⁸

¹⁷⁶ Knutsen, a.g.e., s. 204.

¹⁷⁷ Liberal International, ‘The Liberal Agenda for the 21st Century: The Quality of Liberty in Open Civic Societies’ (Oxford: Congress of Liberal International, 1997), available at http://www.liberalinternational.org/editorial.asp?ia_id=647 (Erişim 24 Nisan 2006). Dünya liberal siyasi partiler federasyonu olarak 1947’de kurulan Uluslararası Liberal/Liberal International’ca ilan edilen Manifesto, 475 temsilci tarafından kabul edilmiştir.

¹⁷⁸ Michael W. Doyle, *Ways of War and Peace: Realism, Liberalism and Socialism*, W.W. Norton & Company, New York, 1997, s. 252.

Liberallere göre bir liberal düzen aşağıdan gelebileceği gibi yukarıdan da gelebilir. Sosyolojik ve ekonomik liberalizm yaklaşımları aşağıdan-yukarıya bir düzen öngörürken, cumhuriyetçi ve kurumsal liberalizm yukarıdan-aşağıya bir yapı öngörür.¹⁷⁹ Sosyolojik liberalizm, dünya düzeni için işbirliğini ve barışı daha çok destekleyici olarak, ulusal hükümetler arasındaki ilişkilerden ziyade insanlar (sivil toplum gibi) arasındaki ilişkilere dikkat çeker. Giderek daha fazla örtüşen ulusaları [insan] iletişim ağlarının, insanların düşman kamplara bölünmesini zorlaştırdığını vurgulayan liberallere göre böyle bir çoğulcu dünya daha barışçıldır.

Ekonomik liberalizme göre ise serbest pazar piyasasının ekonomik aktörleri liberal dünya düzeninin en güçlü kuvvetleridir. Ekonomik liberalizmi savunanlara göre, uluslararası barış ve refah, hükümetler aracılığıyla değil, özelleştirilmiş ekonomik faaliyetler ile serbest pazarın olduğu bir dünyada ekonomik ve kültürel değişim yoluyla olur.¹⁸⁰ Serbest ticaretin tüm dünya sathına yayılmasıyla birlikte gelişen ekonomik karşılıklı bağımlılık, uluslararası çatışmaları ve savaşları ortadan kaldıracak, böylece, yaşanan gelişmeler kozmopolitanizmi desteklerken, dünya halkları arasında uyum ve anlayışın da gelişmesine neden olacaktır.¹⁸¹

Cumhuriyetçi liberalizm, diğer siyasi sistemlerle karşılaştırıldığında demokrasilerin daha barışçıl ve yasalara uyan sistem olduğunu iddia eder. Demokrasilerin birbiriyle savaşmadığını öne süren liberaller, dünyada sayıları artan demokrasilerle birlikte işbirliğini önceleyen daha barışçıl bir dünya düzenine doğru yol alındığını öne sürerler.¹⁸² Kurumsal liberalizm devletler arasında işbirliğini destekleyen

¹⁷⁹ Sørensen, Liberalism..., a.g.m., s. 255.

¹⁸⁰ Sørensen, Liberalism..., a.g.m., s. 255.

¹⁸¹ Andrew Heywood, *Political Ideologies: An Introduction*, Macmillan Press Ltd., London, 1992, s. 39.

¹⁸² Doyle'un çalışmaları bu konuya yoğunlaşmıştır. Bkz., Michael W. Doyle, Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs, *Philosophy and Public Affairs*, Cilt 12, Sayı 3, 1983, ss. 205–35; Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs 2, *Philosophy and Public Affairs*, Cilt 12, Sayı 4, 1983, ss. 323–54; Michael W. Doyle, Liberalism and World Politics, *Controversies in International Relations Theory*, St.Martin's Press, New York, 1995. Ayrıca kapsamlı bir değerlendirme için bkz., John MacMillan, *On Liberal Peace: Democracy, War and International Order*, Tauris Academic Studies, London, 1998.

uluslararası kurumların rolüne vurgu yapar. Bu kurumlar, devletler arasında bilgi akışını ve görüşme platformu sağlarken, aynı zamanda verilen sözlere bağlı kalmayı da sağlar. Uluslararası kurumlar böylece devletler arasında güvenliğin tesisinde yardımcı olurlar.¹⁸³

2.2.3. Liberalizme Göre İnsan Doğası ve Doğa Halinin Düzenle İlişkisi

Liberal teorinin merkezinde insan ve toplum algısı vardır. Rasyonel bireyler olarak tüm insanlar aynı ve eşit haklara sahiptir. Bu haklar tüm insanların doğal ve dokunulmaz haklarıdır. Bu durum aynı zamanda liberalizmin evrenselciliğini gösterir.¹⁸⁴ Liberalizmin kurucusu kabul edilen John Locke'un insan, toplum ve devlet anlayışı liberal düşünceyi şekillendirmiştir. Locke, insan merkezli toplum ve devlet modeli önermiştir. Hobbes'un aksine Locke doğa hali ile savaş hali arasında kesin bir ayrım yapar. Doğa hali, Hobbes'ta olduğu gibi bir savaş hali değildir. Doğa halinde iyi niyet, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma mümkündür. Çünkü insan bencil, ihtiraslı ve güç peşinde koşan bir yaratık değil, genelde iyi ve ortak bir güce itaat etmeden beraber yaşayabilecek kadar akıllı bir varlıktır.¹⁸⁵

Locke'a göre insanın doğa halinde sahip olduğu özgürlük, eşitlik¹⁸⁶, mülkiyet ve yaşam hakları dokunulmazdır ve hiçbir şekilde bir başkasına devredilemez. Locke'a göre devletin sorumluluğu bu hakları korumaktır.¹⁸⁷ Toplum, rasyonel bireylerden

¹⁸³ Sørensen, *Liberalism...*, a.g.m., s. 255.

¹⁸⁴ Heywood, *Political Ideologies...*, a.g.e., s. 21.

¹⁸⁵ Yurdusev, a.g.m., s. 48. Yurdusev çalışmasında Uluslararası İlişkiler teorilerini Realizm, Rasyonalizm ve Radikalizm olarak sınıflandırır. Bu sınıflandırma içerisinde Locke'u Rasyonalizm çatısı altında işler. Biz bu çalışmamızda Yurdusev'in yaptığı sınıflandırmadan farklı olarak Locke'u Liberalizm düşüncesi altında değerlendiriyoruz.

¹⁸⁶ Eşitlik kavramından kasıt, maddi ve toplumsal malların insanlar arasında eşit dağılımı değil, bütün insanların eşit yaratıldığına yapılan vurgu ve fırsat eşitliğidir. Bkz. Knutsen, a.g.e., s. 204.

¹⁸⁷ John Locke, *Natural Rights and Government by Consent*, Alan Gewirth Ed., *Political Philosophy*, Macmillan Company, New York, 1965, ss. 46-61.

oluşan bir yapıdır. En iyi toplum rasyonel bireylerine en çok özgürlüğü veren toplumdur.¹⁸⁸ Bu nedenle toplum, devlet ve devletler arası ilişkilerde birey ve onun hakları merkezi rol oynar. Toplumun her bireyi görev, sorumluluk ve ödevlerinin farkında olarak toplumsal ilişkileri yönlendirir. Bireyler ve grupların kendi çıkarlarını sürdürmeye odaklanması realistlerin iddia ettiği gibi çatışma ile sonuçlanması anlamına gelmez. Liberaller bu sürecin, toplumsal uyum olarak da tanımlanan, kendi içinde bir doğal denge oluşturacağını iddia eder.¹⁸⁹ Hobhouse, toplumsal uyum ve dengeyi yaratması için devlete düzenleyici bir rol verir.¹⁹⁰ Liberaller aynı düşüncüyü uluslararası alana taşır ve çıkarların uyumunda düzenleyici rolü uluslararası hukuka ve uluslararası kurumlara verir.¹⁹¹ Rasyonel bireyle özdeşleştirilen ulus-devlet, çıkarlarını evrensel ahlaki değerler çerçevesinde uluslararası hukuk içinde rasyonel bir şekilde gerçekleştirerek uluslararası düzen ve uyuma yol açarlar.¹⁹² Zira her ne kadar Locke da, Hobbes gibi uluslararası alanı doğa hali olarak nitelendirse de, Hobbes'tan farklı olarak bu doğa halini sürekli bir savaş hali olarak nitelendirmez.¹⁹³

Liberal Uluslararası İlişkiler düşüncesine göre insan doğası özü itibarıyla iyi ve fedakârdır. Karşılıklı yardım ve işbirliğine açıktır. Liberaller, realistler gibi insanları birbirinin kurdu olarak görmez. Kötü insan davranışlarının temel nedeni insan doğası değildir. İnsanları kötümserliğe iten, bencil, çıkarıcı ve başkalarına zarar vermeye iten unsurlar kurumlar ve yapısal düzenlemelerin bir sonucudur. Bu noktada realistlerin ileri sürdüğü gibi insanlar arasındaki savaş kaçınılmaz değildir. Savaşa neden olan unsurlar kolektif ve çok taraflı bir çaba ile azaltılırsa savaş olma olasılığı da azalır. Liberaller bu

¹⁸⁸ Knutsen, a.g.e., s. 204. Ayrıca bkz., Arı, a.g.e., ss. 354-387; Yücel Bozdağlıoğlu, Liberalizm, Haydar Çakmak, Der., *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*, Platin Yayınları, Ankara, 2007. ss. 154-161.

¹⁸⁹ Heywood, *Political Ideologies...*, a.g.e., s. 25.

¹⁹⁰ Hobhouse, a.g.e., s. 40.

¹⁹¹ Dunne, a.g.m., s. 113.

¹⁹² Knutsen, a.g.e., s. 204-207. Ayrıca bkz. Scott Burchill, Liberalism, Scott Burchill, Andrew Linklater, v.d., *Theories of International Relations*, 3. Baskı, Macmillan Press, London, 2005, ss. 55-84;

¹⁹³ Yurdusev, a.g.m., s. 48.

nedenle çıkarların çatışmasından/*conflict of interests* ziyade, çıkarın uyumu/*harmony of interests* olacağını vurgularlar. Bu iyimser insan doğası yaklaşımı, liberalizmin bireylerle uluslar arasında yaptığı analogiden hareketle uluslararası alana taşındığında devletler arasında işbirliğini önceleyen, uyuşmazlıkların çözümünde çok taraflılığa ve uluslararası kurumsallaşmaya önem veren bir teorinin kökeni olarak ortaya çıkar.

2.2.4 Liberalizme Göre Uluslararası Düzen ve Güvenlik

Liberal uluslararası düzen görüşü, ulusal alanda demokratik devlet yapısının oluşmasına dayanır. Richardson, bu durumu iç siyasi yapının yeniden organizasyonuna dayalı olarak yeni ve barışçıl bir dış siyaset sürecine girilmesi olarak tanımlar.¹⁹⁴ Kant, “Ebedi Barış (*Perpetual Peace*)”¹⁹⁵ üzerine başlıklı eserinde demokrasilerin doğası itibarıyla diğer siyasi sistemlere nazaran daha az savaş yanlısı olduğunu öne sürer. Bu tezden hareket eden Demokratik Barış teorisini geliştiren liberal demokratlar, liberal demokrasinin tüm dünyaya yayılmasıyla birlikte barış ve uyumun sağlanacağını iddia ederler. Doyle’a göre Kant’ın “ebedi barış” için öne sürdüğü şartların asıl amacı, devletler arasında güven ve saygıya dayalı bir sistem oluşturmaktır.¹⁹⁶ Kant’a göre böyle bir uluslararası sistem oluştuğunda bir barıştan söz edebiliriz. Kant “ebedi barış” için altı maddelik bir şartlar bildirgesi sunar:

¹⁹⁴ James L. Richardson, *Contending Liberalism in World Politics: Ideology and Power*, Lynne Rienner Publishers, Colorado, 2001, s. 57.

¹⁹⁵ Kant’ın “Perpetual Peace” kavramı Nejat Bozkurt tarafından Türkçeye “sürekli (ebedi) barış”; Tolga Erdal ve Fatih Durmuş’un Türkçe yayına hazırladıkları *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme* başlıklı kitabında “daimi barış” olarak tercüme edilmiştir. Bu çalışmada “ebedi barış”’a yapılan atıflarda şu yöntem izlenmiştir. Makalenin İngilizce baskısı ile Nejat Bozkurt ve Tolga Erdal-Fatih Durmuş’un tercüme çalışmaları birlikte değerlendirilerek yeniden yorumlanma yoluna gidilmiştir. Immanuel Kant, *Perpetual Peace and Other Essays on Politics, History, and Morals*, Translated and Introduction Ted Humprey, Hackett Publishing Company, Indianapolis, 1983; Immanuel Kant, *Seçilmiş Yazılar*, çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, Sürekli (Ebedi) Barış Üstüne Felsefi bir Deneme, ss. 225- 267. Kant, Williams, vd., a.g.e., ss. 165–179.

¹⁹⁶ Doyle, *Ways of War...*, s. 256.

1. *İçinde başka bir savaşa sebep olabilecek nedenleri barındıran hiçbir antlaşma bir barış antlaşması olamaz.*
2. *İster küçük ister büyük hiçbir bağımsız devlet, başka bir devleti miras, mübadele, alım-satım veya bağış yolu ile hâkimiyeti altına alamaz.*
3. *Sürekli ordular (Miles perpetuus) zamanla tamamen tasfiye edilmelidir.*
4. *Devlet çıkarını gözetmek ve itibarını zedelememek için borçlanmamalıdır.*
5. *Hiçbir devlet, bir başka devletin yönetimine ve anayasasına zor kullanarak müdahale etmemelidir.*
6. *Savaştaki bir devlet, savaş süresince, karşılıklı güveni imkânsız hale getirerek gelecekteki muhtemel bir barışı engelleyebilecek davranışlardan kaçınmalıdır. Bu davranışlar, suçsuz kimseleri öldürmek, zehirleyici maddeler kullanmak, suikastlar düzenlemek, antlaşmalara aykırı davranmak, karşı devletin halkını isyana veya ihanete teşvik etmek vb.¹⁹⁷*

Kant burada öne sürdüğü şartların devletlerin uyması bakımından yasa değerinde olduğunu belirtir ve aralarında şöyle bir ayrıma gider. Kant'a göre, I, V. ve VI. şartlar koşulları gözetmeksizin hemen uygulanması gereken bağlayıcı katı yasalarken (*leges strictae*), II. III. ve IV. şartlar, hukuk kuralının dışına çıkmamakla birlikte, uygulanmaları ön koşullara ve özel durumlara göre değişebilen esnek (*leges latae*) niteliktedir. Bundan dolayı hemen uygulanması yerine uygun zaman ve şart beklenebilir.¹⁹⁸ Kant devletler arasında ebedi barışın tesisi için nihai üç madde sayar:

1. *Her devletin sivil anayasası cumhuriyetçi olmalıdır.*
2. *Devletler hukuku bağımsız devletlerden oluşan bir federasyona dayanmalıdır.*
3. *Kozmopolitan bir hak olarak dünya vatandaşlığı hakkı, evrensel bir hoşgörü dâhilinde olmalıdır.¹⁹⁹*

¹⁹⁷ Kant, *Perpetual Peace*... , ss. 107-110.

¹⁹⁸ Kant, *Perpetual Peace*... , s. 110.

¹⁹⁹ Kant, *Perpetual Peace*... , s. 112-119.

Kant, “ebedi barış”ın oluşmasında ulusal alanda cumhuriyetçi yönetime, uluslararası alanda federasyona/birliğe ve kozmopolitlikte ise devletler hukukuna rol yükler ve bu üç madde arasında doğrudan bir korelasyon kurar. Ulusal alanda demokratik değer ve kurumlara sahip devlet, uluslararası alanda devletler hukukuna saygılı davranır. Bu anlamda liberal/demokratik devlet uluslararası alanda pasifisttir.²⁰⁰ Doyle’un belirttiği gibi bu üç unsurun sadece birinin mevcut olması “ebedi barış”ı sağlamaz. “Ebedi barış”, uzun bir çabayı ve söz konusu üç unsurun karşılıklı etkileşim içinde olduğu bir alanı zorunlu kılar.²⁰¹

Kant’ın fikirlerinden hareketle geliştirilen demokratik barış teorisinin çıkış noktası liberal demokratik değer ve kurumlardır. Kant’ın cumhuriyetçi devletlere yüklediği “ebedi barış” misyonu ve rolü demokratik barış teorisinde liberal/demokratik devletlere aittir. Burada vurgulanması gereken nokta liberallerin uluslararası alanı, liberal/demokratik değerleri paylaşan devletler ve liberal olmayan devletler olarak ikiye ayırmasıdır. Demokratik barış teorisi, liberal ve demokratik ortak değerleri ve kurumları paylaşan devletlerin birbirlerinin doğal müttefikleri olduğunu iddia eder.²⁰² Bundan dolayı müttefiklerin birbirleriyle barışçıl ilişkiler geliştireceği ve uyuşmazlık durumunda öncelikli olarak savaşa başvurmayacağını iddia eder.²⁰³ Böylece bu devletler arasında bir barış alanı/*zone of peace* meydana gelir.²⁰⁴ Diğer taraftan liberal/demokratik değerleri paylaşmayan devletlerle olan ilişkilerinin çatışma ile

²⁰⁰ Burchill, Liberalism, a.g.e., s. 59. Ayrıca bkz., Michael W. Doyle, A Liberal View: Preserving and Expanding the Liberal Pacific Union, Paul ve Hall (ed.), *International Order...*, a.g.e., ss. 41-67; Doyle, *Ways of War...* a.g.e., (özellikle II. Bölüm) ss. 205 – 311.

²⁰¹ Doyle, Liberalism and World..., a.g.e., s. 100.

²⁰² Doyle, A Liberal View: Preserving..., a.g.e., s. 41.

²⁰³ Burchill, Liberalism, a.g.e., s. 60.

²⁰⁴ Doyle, Liberalism and World..., a.g.e., ss. 89–92. Doyle, yaklaşık iki yüz yıllık bir süreçte varolan liberal demokratik devletler arasındaki ilişkileri inceler ve tarihsel bir analizle liberal demokratik devletler arasında herhangi bir savaşın olmadığını iddia eder. Liberal devletlerle liberal olmayan devletler arasındaki savaşlar da liberal devletlerin liberal devletleri desteklediğini belirtir.

sonuçlanabileceği öngörülür. Demokratik olmayan devletlerin demokratik değer ve kurumları benimsemesi yoluyla demokratik barış alanının genişleyeceği beklenir.²⁰⁵

Liberal kurumsalcı teorisinin önemli temsilcilerinden Robert Keohane ve Joseph Nye, 1970’lerde yaşanan gelişmelere paralel olarak devletleri uluslararası alanda temel aktör olduklarını kabul ederken, uluslararası düzenin gittikçe artan bir şekilde uluslararası ve ulus-ötesi aktörler tarafından oluşturulduğunu ve sürdürüldüğünü öne sürdüler. Keohane ve Nye’in Liberal Uluslararası İlişkiler teorisinden hareketle geliştirdikleri “kompleks karşılıklı bağımlılık” yaklaşımını bir taraftan ekonomik işbirliği üzerine inşa ederken diğer taraftan uluslararası ilişkilerin geleneksel ilgi alanlarıyla güvensizlik, etki ve yapısal güç ile irtibatlandırdılar.²⁰⁶

Keohane ve Nye’a göre, artan “kompleks karşılıklı bağımlılık”la birlikte askeri gücün amaç ve çıkarların gerçekleştirilmesinde veya onlara ulaşmada en etkin bir yol olmaktan çıkmıştır.²⁰⁷ Bunun en önemli sonucu askeri imkân ve yetenekleri bakımından

²⁰⁵ Burchill, barış alanının (*zone of peace*) Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle Fukuyamacı iyimserlik temelinde merkezden çevreye doğru genişlediğini ifade eder. Burchill, Liberalism, a.g.e., ss. 59–60.

²⁰⁶ Knutsen, a.g.e., s. 327; ayrıca bkz., Arı, a.g.e. ss. 405–445.

²⁰⁷ Keohane ve Nye, a.g.e., ss. 23–37. Keohane ve Nye, siyasal realizmin (political realism) dünya politikasında yaşanan durumu açıklayamadığını öne sürerek, realizmin tam tersi ideal bir model olduğunu ileri sürerek “kompleks karşılıklı bağımlılık” teorisini geliştirdiler. Keohane ve Nye’e göre “kompleks karşılıklı bağımlılık” teorisinin üç ana özelliği vardır (ss. 23–34):

Toplumları birbirine bağlayan devletlerarası, hükümetler-ötesi ve ulus-ötesi çok sayıda kanal vardır. Hükümetler-ötesi ve ulus-ötesi kanallar, devletlerin tek temel aktör olduğu varsayımının yumuşatılması veya dönüştürülmesi durumunda uygulanabilirler.

Devletlerarası ilişkilerin gündemi her zaman askeri güvenlik değildir. Bundan dolayı gündem açık ve tutarlı bir hiyerarşik yapılanma içinde belirlenmez. Uluslararası gündemi belirleyen çoğu konu devletlerin iç politika sorunlarından dolayı ortaya çıkar. Bu nedenle realistlerin iddia ettiği gibi iç/dış ayrımı giderek muğlâklaşır. Farklı sorunlar, hem devlet-içi hem de devletlerarasında farklı derecelerde ittifaklar veya çatışmalar çıkmasına neden olabilir.

Devletler sorunların çözümünde veya çıkarların gerçekleştirilmesinde her zaman ve durumda askeri güce başvurmaz. Devletler özellikle kompleks karşılıklı bağımlılığın hakim olduğu konularda askeri güçlerini kullanmazlar. Fakat başka alanlarda ve konularda askeri gücü öncelikli olarak kullanabilirler.

zayıf olan devletlerin çeşitli imkân ve kapasitelerini kullanarak ulusal çıkarları doğrultusunda sorunları birbirine bağlama ve sonuçları etkileme ihtimali belirmiştir. Keohane ve Nye göre, karşılıklı bağımlılık, devletlerarasında veya farklı ülkelerdeki aktörler arasında karşılıklı etkilerle şekillenmiş durumdur. Bu nedenle, karşılıklı bağımlılık, hem dış bir gücün tek taraflı etkisi anlamındaki bağımlılıktan (dependence) hem de devletlerarası ilişkileri etkileyecek önemli maliyeti olmayan insanların birbirine bağlanmasından (*human interconnectedness*) farklıdır. Uluslararası etkileşimi artıran unsurlar para, eşya, insan ve iletişimdir. İnsanlar arasında bağı artıran bu etkileşimlerin karşılıklı bağımlılık çerçevesinde ele alınabilmesi için maliyet unsuru belirleyicidir.²⁰⁸ Ticaret tüm bu unsurların yer aldığı bir faaliyettir. Bu nedenle devletler arasında işbirliğini ve dolayısıyla karşılıklı bağımlılığı artıran en önemli unsur ticarettir.

Liberalizme göre bir devletin egemenliğinden ödün vererek işbirliğini tercih etmesi çıkarlarından vazgeçtiği anlamına gelmez. Aksine, bir devletin çıkarı diğer devletin çıkarına bağlıdır. İşbirliği yapmaması o devletin kısa vadeli bir projeksiyonla dar görüşlü olduğu anlamına gelir.²⁰⁹ İşbirliği, liberalizmin temelini oluşturan özgürlüğün geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için gereklidir. Zira işbirliği yoluyla uluslararası etkileşimin ve karşılıklı bağımlılığın neden olacağı muhtemel zararları azaltılabilir ve kazançlar maksimize edilebilir. İşbirliği aynı zamanda, uluslararası barış, refah ve adaletin sağlanması için de zorunludur.²¹⁰ Bundan dolayı işbirliğinin kurumsallaşması aynı zamanda uluslararası barışa katkı yapar fakat barışı garanti etmez.²¹¹ Etkileşim ve işbirliği, kurumlar -örneğin hükümetlerarası ve ulus-üstü hükümet-dışı örgütler, uluslararası örgütler, uluslararası rejimler, uluslararası işbirlikleri ve konvansiyonlar- tarafından yapılandırılır.

²⁰⁸ Keohane ve Nye, a.g.e., ss. 8–9. Ayrıca bkz. Arı, a.g.e., ss. 422 – 445.

²⁰⁹ Arı, a.g.e., s. 365.

²¹⁰ Mark W. Zacher and Richard A. Matthew, Liberal International Theory: Common Needs, Divergent Strands, Charles W. Kegley Jr., *Controversies in International Relations Theory, Realism and the Neoliberal Challenge*, St.Martin's Press, New York, 1995, ss. 110, 117-118 (ss. 107-150), aktaran Arı, a.g.e., 365.

²¹¹ Dunne, a.g.m., s. 116.

Uluslararası alanda devletin çıkarı, üyesi olduğu veya bazı zamanlarda üyesi olmadığı söz konusu kurumların politikasından etkilenir. Bu durum kurumların içeriklerine ve belirleyicilik özelliklerine göre değişiklik göstermektedir.²¹² Karşılıklı bağımlılığı güçlendiren uluslararası kurumlar, devletlerarasında karşılıklı olarak çıkarların uyumuna yol açarken devletin kararlarını ve davranışlarını etkilemektedir. Bu anlamda liberal kurumsalcılar, *Wilsoncu idealistler* gibi uluslararası örgütlere düzenleyici ve kurucu bir rol atfederler.²¹³ Liberaller bu düşünceden hareketle, uluslararası düzenin oluşturulmasında ve güvenliğinin sürdürülmesinde serbest ticaretin etkili olduğu ekonomik imkân ve yeteneklerin önem kazanmaya başladığını, dolayısıyla askeri kapasitenin belirleyici rolünün zayıfladığını iddia etmektedir.

Liberal uluslararası ilişkiler düşüncesinin uluslararası düzene ilişkin görüşlerinin ana hatlarını kısaca şöyle özetleyebiliriz. İlk olarak uluslararası alanın temel aktörleri sadece devletler değildir. Devletlerin yanında bireyler, uluslararası sivil toplum kuruluşları, ulus-ötesi hükümet-dışı örgütler, uluslararası kurumlar, uluslararası rejimler ve sözleşmeler uluslararası alanın aktörleridir. Liberallere göre devletler realistlerin iddia ettiği gibi bütüncül/*unitary* aktörler değildir. Devlet, toplumda bulunan farklı çıkar gruplarının (birey, çeşitli çıkar grupları ve bürokrasi) önceliklerini temsil eden bir araç olduğundan dolayı bütüncül bir tavır içinde değildirler. Liberallere göre bütüncül bir aktör olmayan devletin realistlerin iddia ettiği gibi rasyonel davranışlarda bulunacağını söyleyemeyiz. Çünkü devletin uluslararası alanda hareketini belirleyen çeşitli etkenler vardır. Örneğin politika yapımcılarının ve karar vericilerin kişisel özellikleri ile ideolojik eğilimleri; kamuoyunun tercihi; çıkar gruplarının istekleri; bürokrasinin tutumu; uluslararası kurumların devletlerin davranışlarını ve kararlarını etkileme gücü gibi. Liberaller uluslararası düzeni şekillendiren konular arasında realistlerin yaptığı gibi üst-alt siyaset sınıflandırması yapılmasına karşı çıkarlar. Dolayısıyla realistlerden farklı olarak liberaller, askeri, güç ve güvenlik gibi üst-siyaset/*high-politics* konuların yanı sıra, ekonomik, sosyal ve çevre gibi alt-

²¹² Robert Keohane, *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*, Westview Press, Colorado, 1989, s. 2.

²¹³ Bkz., yukarıda s. ve II. Bölüm Versay Düzeni, ss.

siyaset/low-politics konularının da uluslararası düzenin şekillenmesinde etkili olduğu görüşündedirler.²¹⁴

Küreselleşmeyle birlikte uluslararası düzenin aktörleri arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisinin artması, liberallere göre, devletlerin egemenliklerin sınırlayan olumsuz bir gelişmeden ziyade hem dünya barışını ve düzenini sağlayacak hem de uyuşmazlıkların çözümünde şiddet kullanımını hafifletebilecek işbirliği için gereklidir. Zira ancak bu tür bir yolla *Hobbes'un anarşi ve düzen ikilemine getirilen Hobbesçu çözümün ötesine geçebiliriz*.²¹⁵ Güvenlik ikilemi yerini işbirliğinin yol açması düşünülen kolektif güvenlik anlayışına bırakır. Papasotiriou, liberallerin işbirliği ile düzen, barış ve güvenlik arasında kurduğu bu doğrudan ilişkiyi eleştirir. 1914 öncesi Avrupa'da ki yoğun karşılıklı bağımlılığın iki rakip koalisyonun oluşması ve I. Dünya Savaşının başlamasını önleyememesini örnek gösteren Papasotiriou'ya göre ekonomik karşılıklı bağımlılık, geleneksel güvenlik ikilemini aşmada yetersiz kalmıştır.²¹⁶

2.3. İngiliz Okulu, Uluslararası Düzen ve Güvenlik

Uluslararası ilişkiler disiplininin gelişimi ve şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan ve özellikle uluslararası düzen kavramı hakkında alternatif bir tanımlama sunan kuramlardan biri de İngiliz Okulu²¹⁷ yaklaşımıdır. Uluslararası ilişkileri,

²¹⁴ İnät ve Balcı, a.g.m., ss. 244–245.

²¹⁵ Robert O. Keohane, *Sovereignty in International Society*, Held ve McGrew (ed.), a.g.e., ss. 119–120. (ss. 109–123.) Makalenin Türkçesi için bkz. Held ve McGrew (der.), a.g.e., ss. 178-196.

²¹⁶ Harry Papasotiriou, *Hegemonic Orders in an Anarchical Society: Conditions for Stability*, Politics and International Law Colloquium, UCLA Workshop, 23 Şubat 2006, s. 10–11.

²¹⁷ 1959–1984 arasında toplanan Britanya Uluslararası Politika Teori Komitesi/ British Committee on the Theory of International Politics (BUPTK)'in bir ürünü olan İngiliz Okulu'nun “İngilizliği/Englishness” tartışmalıdır. Watson'ın belirttiği gibi BUPTK'in İrlandalı ve Avustralyalı üyeleri vardır. Diğer bir ayrıntı ise 1959'da ilk toplantılarının Amerikan Rockefeller Vakfı tarafından Amerikan Uluslararası İlişkiler Komitesinin Britanyalı ortağı olması için finanse edilmiştir. Bkz. Adam Watson, *The Evolution of International Society*, Routledge, London, 1992, ss. 2-3; Andrew Linklater ve Hidemi Suganami, *The English School of International Relations: a Contemporary Reassessment*, Cambridge University Pres,

“uluslararası toplum” kavramına odaklanarak açıklama çerçevesi sunan İngiliz Okulu yaklaşımı, her ne kadar realist ve liberal yaklaşımlardan etkilenmiş olsa da her ikisinden de farklı bir uluslararası düzen açıklaması yapmaktadır. Bu çalışmamızda İngiliz Okulu’nun uluslararası düzene ilişkin yaklaşımı özellikle Hedley Bull’un *The Anarchical Society* adlı eserinde düzenin üç unsuru [güç kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa ve egemenliğe saygı] Avrupa Birliği uluslararası alanını açıklamak için temel çerçeve olarak kullanılacaktır.

Cambridge, 2006, s. 21. 2 numaralı dipnot, ayrıca bkz., Jacek Czaputowicz, *The English School of International Relations and its Approach to European Integration*, *Studies & Analyses*, Cilt 2, No: 2, The “Polska w Europie” Foundation, 2003, s. 4, 4 numaralı dipnot ve s. 43 (ss. 3-55). <http://www.pwe.org.pl/pdf/sa/sa00600.pdf>

Prof. Barry Buzan tarafından yönetilen <http://www.polis.leeds.ac.uk/research/international-relations-security/english-school/> internet ağ sayfasında İngiliz Okulu ile ilgili çeşitli okuma materyallerine, araştırma projelerine ve Okulun bilimsel çıktılarının bibliyografyasına yer verilmektedir. Britanya Uluslararası Çalışmalar Derneği (British International Studies Association, BISA) çatısı altında düzenli konferanslar düzenlenmektedir. BISA Konferanslarında sunulan İngiliz Okulu ile ilgili bildirilerin listesine <http://www.polis.leeds.ac.uk/assets/files/research/english-school/english-school-conference-papers.pdf> adresinden ulaşılabilir. İngiliz Okulu hakkında yapılan çalışmaların bibliyografya listesi için bkz., <http://www.polis.leeds.ac.uk/assets/files/research/english-school/current-es-bibl-june-09.doc>

İngiliz Okulu içerisinde halen devam etmekte olan Çalışma Grupları şunlardır: Diplomasi (Paul Sharp, Iver B. Neuman, Geoffrey Wiseman, bilgi için bkz., <http://www.polis.leeds.ac.uk/research/international-relations-security/english-school/working-groups/diplomacy.php>), İngiliz Okulu –Avrupa Birliği (Thomas Diez, Richard Whitman, Ian Manners, bilgi için bkz., <http://www.polis.leeds.ac.uk/research/international-relations-security/english-school/working-groups/european-union.php>), İngiliz Okulu Teorisi (Charles Jones, Richard Little, John Williams, bilgi için bkz., <http://www.polis.leeds.ac.uk/research/international-relations-security/english-school/working-groups/theory.php>). Hâlihazırda devam eden bu çalışma gruplarından başka “Uluslararası Toplumun Tarihi” (Andrea K. Riemer, Yannis A. Stivachtis) ve “Hukuk, Ahlak ve Dış Politika” (Nicolas Wheeler, Andrew Hurrell, Tim Dunne) çalışma grupları 1999’da oluşturulmuş olmalarına rağmen son iki yıldır grubun çalışıp çalışmadığına dair herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. İki yıl öncesine kadar Kent Üniversitesi Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Bölümü bünyesinde yer alan İngiliz Okulu internet sayfası <http://www.ukc.ac.uk/politics/englishschool>, Leeds Üniversitesi bünyesinde (<http://www.polis.leeds.ac.uk/research/international-relations-security/english-school>) faaliyet göstermektedir.

2.3.1. İngiliz Okulunun Ortaya Çıkışı

Uluslararası İlişkiler Teorilerinden İngiliz Okulu aynı zamanda Liberal Realizm, Buzanizm, Londra Ekonomi Okulu (*London School of Economics – LSE*), Uluslararası Toplum Okulu veya Britanya Kurumsalcıları²¹⁸ olarak da bilinir. Realizmin Britanya versiyonu²¹⁹ olarak da tanımlanan “İngiliz Okulu” kavramsallaştırılması Uluslararası İlişkiler disiplini içinde ilk kez 1980’lerin başlarında kullanılmış²²⁰ olsa da, yaklaşımının ortaya çıkışını Britanya Uluslararası Politika Teori Komitesi’nin (BUPTK) toplandığı ellilerin sonuna kadar götürebiliriz. Yılda üç defa çoğunlukla Cambridge’de Peterhouse College’da toplanan Komite, “devletler toplumu” ya da “uluslararası toplum” fikrini odak alan farklı disiplinlerden bir grup düşünürden oluşmaktaydı.²²¹ Wight, “Uluslararası [İlişkiler] teorilerinin temel sorusu uluslararası toplum ve bu uluslararası toplumun doğası nedir?”²²² sorusunun temel soruları olduğunu vurgulamaktadır. Okul’un kurucusu Herbert Butterfield’in 1958’de Martin Wight’e yazdığı mektupta İngiliz Okulu’nun amacı şöyle açıklanmaktadır:

“[amacımız] ne klasik anlamda diplomatik tarih çalışmak ne de güncel sorunları tartışmaktır. Fakat [amacımız] diplomatik faaliyetlerin ardında yatan temel varsayımları; bir ülkenin belirli bir dış politikaya sahip olmasının ardında yatan

²¹⁸ Hidemi Suganami, *The Structure of Institutionalism: An Anatomy of British Mainstream International Relations*, *International Relations*, Cilt 7, No. 5, 1983, ss. 2362-2381.

²¹⁹ Andrew Linklater, *The English School*, Scott Burchill, Andrew Linklater, et.all, *Theories of International Relations*, 3. Ed., Palgrave MacMillan, New York, 2005, s. 85. (84-109), Ayrıca bkz., Alex J. Bellamy, *The English School*, Martin Griffiths (ed.), *International relations Theory for the Twenty-First Century: An Introduction*, Routledge, New York, 2007, ss. 75-88.

²²⁰ Richard E. Jones, *The English School of International Relations: A Case for Closure*, *Review of International Studies*, Cilt 7, No. 1, 1981, ss. 1–13.

²²¹ Watson, *The Evolution of...*, a.g.e., ss. 2-5.

²²² Wight, *International Theory...*, ss. xi-xii.

sebepleri, uluslararası uyumsuzlukların etik mantığını ve uluslararası çalışmaların bilimsel olarak ne ölçekte (ya da derece) uygulanabileceğini ortaya koymaktır.”²²³

BUPTK başkanlığını sırasıyla Herbert Butterfield, Martin Wight, Adam Watson ve Hedley Bull yapmıştır. Bull’un 1985’te ölmesiyle birlikte John Vincent başkanlığa seçilmiş fakat Komite resmi toplantılarını askıya almıştır. Her ne kadar İngiliz Okulu çalışmaları devam etmiş olsa da 1999’a kadar akademik faaliyet ve yayında dikkate değer bir azalma olduğu söylenebilir. 1999’da Britanya Uluslararası Çalışmalar Derneği/*British International Studies Association*-BISA’nın yıllık konferansında LSE’den Barry Buzan İngiliz Okulu çalışmalarını tekrar canlandırma çağrısında bulunmuştur. Sonraki yıllarda ise Okul’un temel eserleri, çalışma konuları ve araştırma ajandası ile ilgili bildirilerin sayısında dikkate değer bir artış gözlenmiştir.²²⁴ 1930-1962 yılları arasında LSE Uluslararası İlişkiler Bölüm başkanlığı yapan Charles Anthony Woodward Manning’in entelektüel öncülüğünde²²⁵ gelişmeye başlayan İngiliz Okulu’nun önemli düşünürleri, başlarda Herbert Butterfield, Martin Wight, Adam Watson, Hedley Bull, Alan James ve John Vincent iken son yıllarda özellikle Barry Buzan ve Richard Little’in çalışmaları ile Rönesans yaşayan Okul’un diğer temsilcileri Robert Jackson, Tim Dunne, Andrew Linklater, Andrew Hurrell, James Der Derian ve Nicholas Wheeler’dır.

²²³ Adam Watson, *The British Committee for the Theory of International Politics*, 1998, s. 1. metin tamamına <http://www.polis.leeds.ac.uk/assets/files/research/english-school/watson98.pdf> adresinden ulaşılabilir.

²²⁴ Andrew Linklater ve Hidemi Suganami, *The English School of International Relations: a Contemporary Reassessment*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 12.

²²⁵ Prof. Manning’in Uluslararası İlişkiler çalışmalarına yaptığı katkılar için bkz., Hidemi Suganami, *C. A. W. Manning and the Study of International Relations*, *Review of International Studies*, Cilt: 27, No: 1, 2001, ss. 91–107; David Long, *C. A. W. Manning and the Discipline of International Relations*, *The Round Table: The Commonwealth Journal of International Affairs*, Cilt 94, No: 378, Ocak 2005, ss. 77–96.

Martin Wight ve Hedley Bull, İngiliz Okulu'nun kurucuları olarak kabul edilirler. Okul'un üç kurucu metni ise, Wight'in *Devlet Sistemleri (Systems of State)*²²⁶, *Güç Politikaları (Power Politics)*²²⁷ ve Bull'un *Anarşik Toplum* adlı eserleridir. Uluslararası İlişkiler teorilerinden Rasyonalist olarak da adlandırılan Grotiusyan²²⁸ geleneği takip eden İngiliz Okulu, realist "güç siyaseti" ile ütopyacı olarak nitelenen idealizm arasında ara yolu (*via media*) benimsemiştir.²²⁹ Buna göre, anarşik uluslararası alanda Realistlerin ileri sürdüğünden daha fazla uluslararası siyasete alan varken, bu alan İdealistlerin/Liberallerin iddia ettiği kadar kozmopolit olmayacaktır.²³⁰ Bu noktada İngiliz Okulu ekolünün diğer teorilerden ayırıcı özelliği ortaya çıkar: Düzen. Diğer bir deyişle, Okul'un dünya siyasetinde bir devletler sistemi tarafından güçlendirildiği varsayılan düzen ilkesi üstüne yaptığı vurgudur. Bu dünya algılamasına göre devletler ne Hobbes ya da Machiavelli'nin ortaya koyduğu şekilde vahşi bir ormandaki hayvanlar

²²⁶ Martin Wight, *Systems of States*, Hedley Bull (ed.), Leicester University Press, London, 1977.

²²⁷ Martin Wight, *Power Politics*, Hedley Bull ve Carstaan Holbraad (ed.), Leicester University Press, Leicester, 1978.

²²⁸ Hugo Grotius'un Uluslararası İlişkilere etkilerini kapsamlı şekilde inceleyen bir çalışma için bkz., Hedley Bull, Benedict Kingsbury, Adam Roberts (eds.), *Hugo Grotius and International Relations*, Clarendon Press, Oxford, 1992, Kitabın özellikle 1. Bölüm: Benedict Kingsbury ve Adam Roberts, Introduction: Grotian Thought in International Relations, ss. 1-65 ve 2. Bölüm: Hedley Bull, The Importance of Grotius in the Study of International Relations, ss. 65-95, çağdaş uluslararası ilişkilere etkisini ele almaktadır.

²²⁹ A. Nuri Yurdusev, Civilizations and International Systems: Toynbee, Wight and Bull, British International Studies Association, 27. Yıllık Konferansı'nda sunulan bildiri, London School of Economics, 16-18, Aralık 2002.

²³⁰ Andrew Linklater, The English School, Scott Burchill, Andrew Linklater, et.all, *Theories of International Relations*, 3. Ed., Palgrave MacMillan, New York, 2005, s. 85. (84-109), Söz konusu kitaba yapılan atıflarda Muhammed Ali Ağcan ve Ali Aslan'ın Küre Yayınları için hazırladığı Türkçe tercümesinden de yararlanılmıştır.

gibi bir arada var olurlar ne de Kantçılar ve onların olası müttefikleri olan Marksistlerin öngördüğü gibi bir geçiş fenomenidirler.²³¹

1959'da başlayan toplantı serilerinde yapılan tartışmalar yaklaşımın gelişim sürecini belirlemiştir. Bu tartışmaların ilk meyvesi 1966'da Butterfield ve Wight tarafından *Diplomatic Investigations*²³² adıyla yayınlanmıştır. Bu ilk kuruluş aşaması sonrasında yaklaşımın klasikleri ortaya konmaya başlanmıştır. Seksenlerde başlayan eleştirel yaklaşımlar ve 1989-91 döneminde SSCB ve Doğu Blok'unun çözülmesiyle birlikte Komünizmin tarih sahnesinden çekilmesi, Uluslararası İlişkiler çalışmalarında Realist, Liberal ve Marksist yaklaşımlardan farklı alternatif arayışların giderek artmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemdeki teorik ve siyasal gelişmelerinde etkisiyle İngiliz Okulu yaklaşımını ele alan akademik faaliyet ve yayınların artmaya başladığını görmekteyiz.²³³ İngiliz Okulu yaklaşımının başlangıcından günümüze temel düşünürlerini ve gelişim aşamaları gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

²³¹ Gordan Campbell, *Uluslararası İlişkiler: Britanyalı Bakış Açısı*, Ayhan Kaya - Günay Göksu Özdoğan (Der.), *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar: Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Küresel Adalet ve Güvenlik*, Bağlam yayınları, İstanbul, 2003. s. 24 (ss. 21-31)

²³² Herbert Butterfield ve Martin Wight (eds), *Diplomatic Investigations: Essays on the Theory of International Politics*, George Allen & Unwin, London, 1966.

²³³ Örneğin Millennium'un İngiliz Okulu yaklaşımını ele aldığı 1992 (Cilt 21, Sayı 3) Kış özel sayısı daha sonra Fawn ve Larkins tarafından 1996'da yeniden yayınlandı. Rick Fawn ve Jeremy Larkins (ed.), *International Society after the Cold War: Anarchy and Order Reconsidered*, Palgrave-Macmillan, 1996. Avrupa Siyasi Araştırmalar Konsorsiyumu/*European Consortium of Political Research* ECPR'ın İrlanda Limerick Üniversitesi'nde 30 Mart-4 Nisan 1992'de düzenlediği ve Soğuk Savaş sonrası uluslararası toplum fikrini küresel değişimlere göre yeniden yorumlayan "Uluslararası Toplumun Doğasını Yeniden Düşünmek/ *The Nature of International Society Reconsidered*", başlıklı Limerick çalıştayının bildirileri Barbara Allen Robertson (ed.), *International Society and the Development of International Relations Theory*, Pinter, Londra, 1998 kitabında yer almıştır. Tim Dunne'in 1993'te hazırladığı doktora tezinden hareketle yayınladığı, Tim Dunne, *Inventing International Society: A History of the English School*, Macmillan, London, 1998 çalışma dönemin dikkat çeken çalışmalarıdır.

Tablo 4: İngiliz Okulu Yaklaşımının Gelişim Süreci/Aşamaları²³⁴

Aşamalar	Temsilciler ve eserleri	İlgi alanı
I. Aşama Kuruluş 1959 – 1966	Britanya Uluslararası İlişkiler Teori Komitesi'nin (BUPTK)'in kurulması H. Butterfield, M. Wight, <i>Diplomatic Investigations</i> , C.A.W. Manning, <i>The Nature of International Society</i>	Uluslararası ilişkileri kuramsallaştırmada kullanılan bir araç olarak uluslararası toplum
II. Aşama Birleşme/Güçlendirme (Konsolidasyon) 1966 – 1977	H. Bull, <i>The Anarchical Society</i> ; M. Wight, <i>Systems of States</i> ; J. Vincent, <i>Nonintervention and International Order</i>	Batı Uluslararası toplumunun doğası Tarihsel perspektiften Uluslararası toplum
III. Aşama Yeniden canlanma 1977 – 1992	H. Bull, M. Watson, <i>The Expansion of International Society</i> ; J. Vincent, <i>Foreign Policy and Human Rights</i> ; J.D.B. Miller, J. Vincent (ed.), <i>Order and Violence: Hedley Bull and International Relations</i> ; H. Bull, B. Kingsbury, A. Roberts, <i>Hugo Grotius and International Relations</i> (ayrıca: M. Donelan, J. Mayal, C. Navari)	Tarihsel karşılaştırmalı perspektiften uluslararası toplum Uluslararası toplumun yayılması Okul'un kendi kimliği üzerine derinlemesine düşünme ve yeni yorumlamaların başlaması
IV. Aşama Yayılma 1992 -	'Millennium', özel sayısı, (Kış 1992) Beyond International Society, Barbara A. Robertson (ed.), <i>International Society and the Development of International Relations Theory</i> . Yeni nesil: B. Buzan, T. Dunne, Knudsen, O. Waever, N. Wheeler	Realizm, Rejim Teorisi, Konstruktivizm ve küreselleşme gibi diğer Uluslararası İlişkiler teorilerine; alternatif olarak İngiliz Okulu yaklaşımı

Kaynak: Jacek Czaputowicz, *The English School of International Relations and its Approach to European Integration, Studies & Analyses, Cilt 2, No: 2, The "Polska w Europie" Foundation, 2003, ss. 3-55. <http://www.pwe.org.pl/pdf/sa/sa00600.pdf>*

²³⁴ Benzer bir tarihi aşamalandırma çalışması için bkz. Barry Buzan, *The English School as a Research Program: An Overview, and a Proposal for Reconvening*, BISA Conference, Manchester, 1999, s. 3. <http://people.cas.sc.edu/coate/Readings/Buzan.pdf>

Jacek Czaputowicz, *The English School of International Relations and its Approach to European Integration, Studies & Analyses, Cilt 2, No: 2, The "Polska w Europie" Foundation, 2003, s. 4, 4 numaralı dipnot, s. 43 (ss. 3-55). <http://www.pwe.org.pl/pdf/sa/sa00600.pdf>*

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere, İngiliz Okulu'nun temel-kurucu iddiası, egemen devletlerin bir devletler toplumu/uluslararası toplum oluşturduğudur. Diğer taraftan bu yapıda devletler daha yüksek bir otoriteye itaat etmek zorunda olmadıklarından, yani amir bir üst-otorite bulunmadığından, bu anarşik bir uluslararası toplumdur. İngiliz Okulu'na göre her ne kadar dünya siyasetinin yapısı, şiddeti de içeren anarşik bir yapı olsa da ana karakteri kaotik değildir. Zira uluslararası hukuk ve ahlak böylesi bir anarşik yapıyı önemli ölçüde kontrol etmekte ve denetim altına almaktadır. Devletlerin yüzyıllar boyunca tarihsel süreçte siyaseten egemen eşitlerden oluşan bir toplum yaratmakta başarılı olmaları gerçeği, uluslararası ilişkilerin en çarpıcı boyutlarından birisi olarak görülmektedir.²³⁵

2.3.2. İngiliz Okulu'na Göre Uluslararası İlişkiler

İngiliz Okulu, uluslararası ilişkileri uluslararası toplum kavramını merkeze alarak açıklamaya çalışır. Bu nedenle uluslararası toplum teorisi olarak da adlandırılır. Uluslararası toplum teorisi en geniş anlamı ile diplomasi, düzen ve uluslararası hukuk gibi devletlerin ortak değer ve ilkeleri ile bunların uluslararası ilişkilere etkilerini inceler.²³⁶ İngiliz Okulu'na göre, uluslararası alan realistlerin öngördüğü gibi anarşik bir yapıda olmasına rağmen, anarşi devletlerin davranışları üzerinde belirleyici değildir. Bu noktadan hareket ederek devletler toplumuna vurgu yaparlar. Uluslararası toplum fikri özellikle devletlerin karşılıklı olarak egemenliklerini tanıyan uluslararası hukuk, savaş, büyük güçler, diplomasi ve güçler dengesi gibi uluslararası ilişkileri düzenleyen temel kurumlar yoluyla hayatiyet kazanır. İngiliz Okulu düşünürleri, bu fikirlerin kaynağının Ortaçağ Hristiyan toplumları içinde yavaş yavaş geliştiğini ileri sürerken, egemen

²³⁵ Andrew Linklater, *The English School*, Scott Burchill, Andrew Linklater, et.all, *Theories of International Relations*, 3. Ed., Palgrave MacMillan, New York, 2005, s. 84. (84-109), Söz konusu kitaba yapılan atıflarda Muhammed Ali Ağcan ve Ali Aslan'ın Küre Yayınları için hazırladığı Türkçe tercümesinden de yararlanılmıştır.

²³⁶ Jacek Czaputowicz, *The English School of International Relations and its Approach to European Integration*, *Studies & Analyses*, Cilt 2, No: 2, The "Polska w Europie" Foundation, 2003, ss. 3-55. <http://www.pwe.org.pl/pdf/sa/sa00600.pdf>

devletlerin hayatta kalma gibi temel amaçlarını muhafaza etmek ve geliştirmekle öncelikli olarak ilgilendiklerini iddia ederler.²³⁷ İngiliz Okulu, çağdaş devletler toplumunun Roma İmparatorluğu ve Ortaçağ Hristiyan dünyasının temsil ettiği ortak bir medeniyet²³⁸ ile Lockevari bir sözleşmenin harmanlanmış ürünü olduğunu vurgular.

Bull, tüm toplumların- yurtiçi/ulusal (*domestic*) ve uluslararası- şiddete yönelik sınırlamalar getirmek, mülkiyet haklarını korumak ve desteklemek ile anlaşmalarda ahde vefa olmak üzere üç “temel hedefi” gerçekleştirmek için düzenlemelere sahip olduğunu ileri sürer. Bu üç hedef hem ulusal hem de uluslararası alan için geçerlidir. Linklater’a göre, Bull’un bu yaklaşımı uluslararası alana taşındığında, şu anlamlara gelmektedir: Devletlerin birbirleriyle olan sorunlarını çözmede güç kullanımını sınırlamak, mülkiyete diğer bir deyişle egemenliğe (bir diğer devletin siyasi bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne) saygılı olmak ve bağımsız siyasi topluluklar olarak birbirleriyle ilişkilerinde karşılıklı güveni korumaya, anlaşmalara saygıya, ahde vefaya çoğunlukla bağlı kalmak. Bu paylaşılan çıkarlar- herhangi bir ortak kültür veya yaşam tarzının değil- uluslararası toplumun nihai temelidir.²³⁹ Bu nedenledir ki, İngiliz Okulu devletlerin egemenlik haklarını amir bir otoriteye devretmeksizin bir uluslararası toplum oluşturabileceğini iddia eder.

Wight’ın *Society of States* eserindekinе benzer bir şekilde Bull’da, *The Anarchical Society* adlı eserinde, dünya siyasi tarihini salt bir uluslararası sistemden ziyade bir uluslararası toplum oluşturma süreci olarak okumaktadır.²⁴⁰ Fakat Bull, Wight’dan farklı olarak uluslararası toplum ile uluslararası sistemi ayrı ayrı tanımlayarak aralarında bir ayırım yapar. Bull’a göre uluslararası sistem (veya devletler

²³⁷ Örneğin bkz., Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e.,

²³⁸ Yurdusev’e göre İngiliz Okulu medeniyet kavramını medeniyet tarihçisi Arnold Toynbee’den etkilenecek uluslararası ilişkilere taşımıştır. Bkz., A. Nuri Yurdusev, *Civilizations and International Systems: Toynbee, Wight and Bull*, British International Studies Association, 27. Yıllık Konferansı’nda sunulan bildiri, London School of Economics, 16-18, Aralık 2002.

²³⁹ Linklater, *The English School*, a.g.e., s. 91.

²⁴⁰ Ayrıca benzer bir tarih okuması için bkz. Barry Buzan ve Richard Little, *International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 2001.

sistemi), “iki veya daha fazla devletin birbirleriyle yeterince temasının olduğu ve - en azından belli ölçüde - bir bütünün parçaları olarak hareket edebildikleri ve birbirlerinin kararlarına yeterince etki yapabildikleri zaman” meydana gelir.²⁴¹ Uluslararası toplum (veya devletler toplumu) ise, “bir grup devletin belli ortak çıkar ve değerlerin farkında olarak, birbirleriyle olan ilişkilerinde kendilerini bir ortak kurallar bütününe bağlı kabul etmeleri ve ortak kurumların işleyişini paylaşmaları bağlamında bir toplum oluşturdukları zaman varolur”.²⁴² Bull’a göre siyasi liderler arasında yüzyıllar boyunca yavaş yavaş gelişen ortak normlar ve anlayışlar kümesi vardır. Söz konusu siyasi liderler tarafından üzerlerinde anlaşılmış normlar ve ortak anlayışlar kümesi uluslararası toplumun oluşmasında önemli rol oynar.²⁴³ Armstrong, Bullvari bir “uluslararası toplum” tanımlaması yapar: Uluslararası toplum, “farklı siyasi toplulukların birbirleriyle etkileşim süreçlerinde geliştirdikleri kurallara, kurumlara ve paylaşılan uygulamalara işaret eder.”²⁴⁴

Bull da, Waltz ve Neo-Realistler gibi, devletlerin kendi üzerlerinde hiçbir güç kabul etmedikleri uluslararası ilişkiler alanını amir bir otoritenin olmadığı uluslararası anarşi durumu olarak ele alır. Uluslararası alanın bu ana özelliğini Waltz’a benzer bir şekilde Bull da uluslararası ilişkilerin esas belirleyicisi olarak görmektedir. Diğer taraftan Bull, Waltz’ın güç mücadelelerinin sadece güç dengesi tarafından sınırlanabileceği yönündeki argümanını kabul etmez. Bunun yerine Bull, daha önce yukarıda değinildiği gibi dünya siyasetinde potansiyel olarak uluslararası bir toplumun varlığından çıkarılan bir düzen görür.²⁴⁵ Her devletin şiddet araçlarının kontrolünün tekeline sahip olması gerçeğine karşın, uluslararası sistem bir savaş durumu olmaktan çok uzaktır. Güç ve şiddet kullanımının sınırlandırılmasındaki ortak çıkar, devletlerin

²⁴¹ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 9.

²⁴² Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., ss. 13.

²⁴³ Bull, *The Anarchical Society*, ss. 13 – 19.

²⁴⁴ David Armstrong, *The Evolution of International Society*, John Baylis, Steve Smith ve Patricia Owens, (der.), *Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 4. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2008, s. 37.

²⁴⁵ Armstrong, *The Evolution of International Society*, a.g.e., s. 38.

uzlaşma ve anlaşma mekanizmalarını geliştirmesine yol açmıştır ki bu, uluslararası toplumu mümkün kılmıştır.²⁴⁶ Düzeni sağlayan böylesi bir devletler topluluğu/uluslararası toplum, bir grup devlet belirli ortak çıkarlar ve ortak değerlerin farkında olarak, kendilerini birbirleriyle ilişkilerinde ortak bir kurallar kümesine bağlı algıladıkları ve ortak kurumların paylaşıldığı bir topluluk meydana getirdiğinde ortaya çıkar.

İngiliz Okulu, devletlerarası ilişkilerin tarihi süreç içinde düzenleyici ortak kurallar ve kurumlar vasıtasıyla çoğunlukla ve engellenemez bir şekilde üyelerin ortak değerlerin farkında oldukları bir noktaya, “uluslararası siyasi kültüre”²⁴⁷, doğru evrildiğini ileri sürer. Bu noktada devletler pragmatik olarak birlikte varolmaya yönelik ortak “bir diplomatik kültürün”²⁴⁸ hem parçası hem de böylesi bir kültürün üreticisidirler. Uluslararası siyasi kültür, diplomatik kültürü güçlendiren bir etki

²⁴⁶ Linklater, *The English School*, a.g.e., s. 87.

²⁴⁷ Bull, uluslararası siyasi kültürü, devletleri içeren, devletler sistemi toplumlarına yönelik davranışlarını belirleyen entelektüel ve moral kültür olarak tanımlamaktadır. Bkz., Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 304.

²⁴⁸ Bull’a göre bir diplomatik kültür, devletlerin resmi temsilcileri tarafından sahip olunan ortak fikirler ve değerlerin tümüne denir. Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 304. Ayrıca bkz. James Der Derian, *On Diplomacy: A Genealogy of Western Estrangement*, Basil Blackwell, Oxford, 1987, Özellikle ss. 30-44 arasında diplomatik kültür (diplomatic culture) başlığını taşıyan 3. bölümde Der Derian, diplomatik kültürü Bull’un yapmış olduğu diplomatik kültür-uluslararası siyasi kültür ayrımına *yabancılaşma/alienation* kavramını da dikkate alarak derinlemesine analiz etmektedir. Der Derian’a göre uluslararası toplumun intersübjektif (diplomatik) ve yapısal (uluslararası siyasi) yönleri arasında bu tür soybilimsel (genealogy) bir ayrım yapmak ilham verici olsa da, Bull’dan farklı olarak, diplomatların öznel niyetlerinin uluslararası toplumun nesnel normlarından ayrılması gerektiğine vurgu yapar. Bu noktada Der Derian, Bull’un tanımlamasına *yabancılaşma/alienation* kavramını ekler. Der Derian “diplomatik kültürü, aralarında sorun olanlar arasında sosyal sınırlamalar ve sembolik güçlerce yapılan arabuluculuk” olarak tanımlar (s. 42). Bkz., Der Derian, *On Diplomacy...*, a.g.e., ss. 8-42. Ayrıca bkz., James Der Derian, *Critical Practices of International Relations: Selected Essays*, Routledge, New York, 2009, ss. 10-27.

yapar.²⁴⁹ İngiliz Okulu devletlerarası ilişkileri düzenleyen bir kurum olarak diplomasiye önem verir.²⁵⁰

Uluslararası ilişkileri kavramsallaştırırken diplomasiye merkezi bir rol veren²⁵¹ Wight'e göre diplomasi, ihtilaflı çıkarları görüşmeler ve uzlaşma yoluyla düzenleme çabasıdır.²⁵² Bir sistem olarak diplomasi, "güçler arasında iletişim sanatıdır" ki bu nedenle, "uluslararası sistemin ana kurumu diplomatik sistemdir."²⁵³ Uluslararası toplum farklı inanç gruplarını ve radikal bir şekilde birbirinden farklı kültür ve yönetim felsefesine sahip devletleri içerebilir. Bull'a göre diplomasi, uluslararası sistemde yer alan devletler arasında karşılıklı anlayışı teşvik eder ve çok farklı kültürlerle bağlı ve birbirlerinin arzularını ve niyetlerini yanlış anlamaya meyilli toplumlar arasında ortak zemini keşfetmeye çalışan bir kurumdur.²⁵⁴ Der Derian ise diplomasiyi "aralarında sorun olan kişiler, gruplar veya birimler arasında arabuluculuk" olarak tanımlar.²⁵⁵ Bu

²⁴⁹ Linklater ve Suganami, *The English School of International*, a.g.e., 136. (28 numaralı dipnot)

²⁵⁰ İngiliz Okulu içinden diplomasi konusunda yapılan çalışmaların kapsamlı bir değerlendirmesi için bkz., Iver B. Neumann, *The English School on Diplomacy*, Discussion Papers in Diplomacy, No. 79, Netherlands Institute of International Relations, The Hague, 2002, ss. 1-28.

İngiliz Okulu'nun diplomasi konusunda temel metinleri şunlardır. H. Butterfield and M. Wight (eds), *Diplomatic Investigations: Essays on the Theory of International Politics*, George Allen & Unwin, London, 1966; Hedley Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., özellikle 7. Bölüm, ss. 156-178; Karl Schweizer ve Paul Sharp, eds., *The International Thought of Herbert Butterfield*, Palgrave, Basingstoke, 2007, 19-21. bölümler; ve Martin Wight, *Power Politics*, a.g.e. Uluslararası toplumun ortaya çıkışında diplomasi'nin rolünü sadece İngiliz Okulu yaklaşımı içine hapsedmek doğru değildir. Örneğin Kalevi Jaakko Holsti, *International Politics: A Framework for Analysis*, a.g.e., 8. Bölüm.

²⁵¹ Iver B. Neumann, *The English School on Diplomacy*, Discussion Papers in Diplomacy, No. 79, Netherlands Institute of International Relations, The Hague, 2002, s. 2.

²⁵² Wight, *Power Politics*, a.g.e., s. 89.

²⁵³ Wight, *Power Politics*, a.g.e., s. 113,

²⁵⁴ Bull, *The Anarchical Society*, ss. 156-178, Der Derian, *On Diplomacy...*, a.g.e., ss. 105-133.

²⁵⁵ Der Derian, diplomasi kavramına *yabancılaşma/alienation* ve *arayı açma/estrangement* terimlerini eklemiştir. Neumann'a göre Der Derian, diplomasiyi *yabancılaşma* ve *soybilim/genealogy* bağlamında analiz etmesiyle birlikte İngiliz Okulu'ndan ayrıldığını ileri sürer. Bkz., Neumann, *The English School on Diplomacy*, a.g.e., s. 23. Harold Nicholson, ise Oxford İngilizce Sözlüğü'nün diplomasi tanımını

tanımlar ışığında diplomasiyi şöyle tanımlayabiliriz: Diplomasi, küresel siyasete etki etme amacıyla olan aktörler arasında ilişkileri düzenleyen iletişim kurumudur.

İngiliz Okulu, uluslararası topluma bakış açıları bağlamında Bull'un betimlediği şekilde, çoğulcu (*pluralist*) ve dayanışmacı (*solidarist*) olmak üzere iki ana kategoriye ayrılabilir.²⁵⁶ Çoğulcular,²⁵⁷ insanlar arasındaki siyasi ve dini görüşlerde farklılıklar ile etnik ve dilsel gelenekler gibi unsurlardan hareketle insanlığın çeşitliliğine vurgu yaparlar. En önemli temsilcisi Hedley Bull olan Çoğulcular, büyük ölçüde klasik realist düşünürlerden Hans Morgenthau, George Kennan ve Reinhold Niebuhr'dan etkilenmişlerdir. Bull teorisinde daha çok devlet-merkezci çoğulcuları destekleyen argümanlar üretmiş ve insan hakları ve dünya çapında adaleti aramanın sisteme olumsuz etkilerine dikkat çekmiştir.

benimser. “Diplomasi uluslararası ilişkilerin müzakereler yoluyla yönetilmesi; bu ilişkilerin büyükelçiler ve elçiler yoluyla ayarlanması ve yürütülmesinde başvurulan yöntemler, diplomatik işi ya da sanattır.” Harold Nicholson, *Diplomacy*, Oxford University Press, Oxford, 1950, s. 15. Türkçe çevirisi için bkz., Harold Nicholson, *Diplomasi*, Mete Ergin (çev.), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1970, s. 19.

²⁵⁶ Hedley Bull, *The Grotian Conception of International Society*, H. Butterfield and M. Wight (eds), *Diplomatic Investigations: Essays on the Theory of International Politics*, George Allen & Unwin, London, 1966, ss. 51-74.

İngiliz Okulu içindeki Çoğulcu-Dayanışmacı tartışması ayrıntılı bilgi için bkz., Kai Alderson ve Andrew Hurrell, (der.), *Hedley Bull on International Society*, Oxford University Press, Oxford, 2000. Wheeler, *Saving Strangers* adlı kitabında İngiliz Okulu içinde çoğulcularla-dayanışmacılar arasında insani müdahalenin meşruiyeti konusundaki yaklaşım farklılığına dikkat çeker. Nicholas J. Wheeler, *Pluralist or Solidarist Conceptions of International Society: Bull and Vincent on Humanitarian Intervention*, *Millennium-Journal of International Studies*, 1992, Cilt 21, No: 2, ss. 463-487; Nicholas J. Wheeler, *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society*, Oxford University Press, Oxford, 2002. Çoğulcu-Dayanışmacı tartışmasını dünya toplumu kavramı çerçevesinde ortak paylaşılan değerler bağlamında elen alan bir çalışma için bkz., Barry Buzan, *From International to World Society? English School Theory and the Social Structure of Globalisation*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, ss. 139-161.

²⁵⁷ Robert Jackson, 2001'de yayınlanan “Küresel Sözleşme/*The Global Covenant* adlı eserinde, çoğulculuğun yapısını incelemektedir. Jackson'da Bull gibi siyasi ve kültürel çeşitliliğin uluslararası toplumun temel özelliklerinden olduğunu vurgular. Bkz., Robert Jackson, *The Global Covenant: Human Conduct in a World of States*, Oxford University Press, Oxford, 2001.

Adalet ve insan hakları gibi normatif ve kozmopolitan kaygılar ile yazan Dayanışmacılar, devletlerin değil bireylerin haklarının uluslararası alanda korunması üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Bireyi uluslararası hukukun bir öznesi olarak gören dayanışmacılar, pozitif hukuktan daha ziyade Grotius gibi doğal hukuka dayanmaktadırlar. Dayanışmacıların yazılarında insan hakları devletlerin egemenlik haklarının önüne geçmekte ve dayanışmacılar evrensel insan haklarına dayanan, ortak değerlerin yaygın olarak paylaşıldığı ve dolayısıyla daha müdahaleci bir uluslararası toplumun nasıl ortaya çıkabileceği üzerine eğilmektedirler.

Dayanışmacı-çoğulcu tartışmasının özü uluslararası toplumun doğası ve potansiyeli üzerinedir. Özellikle ortak kurallar, değerler ve kurumların şu an için ne kadar yerleşmiş olduğu ve bu kurallar-değerlerkurumlar bütünüünün daha ne kadar uluslararası topluma nüfuz edebileceği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Dayanışmacılarla çoğulcular arasındaki en önemli fark kozmopolitanizme bakışlarında ortaya çıkar. Diğer taraftan İngiliz Okulu'nda aynı zamanda içkin bir kozmopolitanizmden her ne kadar söz edilebilse de Bull ve ardılları, sınırları belli olmayan kozmopolitizmin uluslararası topluma zarar vereceğini ve realistlerin öngördüğü bir anarşiye yol açma tehlikesi olduğunu iddia ederler. Bu nedenle Bull ve ardıllar, içkin ve sınırlı kozmopolitanizmden yanadırlar.²⁵⁸ Dayanışmacılar, insani müdahaleyi savunurken, çoğulcular ülkelerin egemenliğine ve uluslararası düzene daha çok önem verirler. Dayanışmacılar ise devletler toplumunun devletlerin siyasi bağımsızlığına ve iç işlerine müdahale etmek anlamına gelse de insan hakları gibi bazı konularda daha fazla şeyler yapması gerektiğini ileri sürerler. Buna karşılık Çoğulcular, insani müdahalenin devletlerin birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen güç kullanmama, iç işlerine müdahale etmeme ve egemenlik gibi temel önemli kurallarını ihlal etmek anlamına geldiğini belirtirler. Bu nedenle Çoğulcular, farklı adalet anlayışları olan devletler arasında uluslararası toplum

²⁵⁸ Dayanışmacı-Çoğulcu tartışmasını kozmopolitizm üzerinden değerlendiren bir çalışma için bkz., Joao M. Almeida, *Hedley Bull, "Embedded Cosmopolitanism", and the Pluralist-Solidarist Debate*, Richard Little ve John Williams (eds.) *The Anarchical Society in a Globalized World*, Palgrave, New York, 2006, ss. 51-72.

kuralları uluslararası düzeni nasıl sağlar sorusuna odaklanmışlardır.²⁵⁹ Dayanışmacılar, düzen ile adalet arasındaki ilişkiyi çoğulcular gibi sürekli bir gerilim hali olarak görmezler. Dayanışmacılara göre bu gerilim her ikisinin de (düzen ve adalet) birbirine karşılıklı bağımlılığını tanıyan pratikler oluşturma ve geliştirme yoluyla aşılabılır.²⁶⁰ Dayanışmacıların en önemli temsilcileri R.J. Vincent, Nicholas Wheeler, Timothy Dunne, Robert Jackson ve James Mayall'dır. Wheeler insani müdahale kavramı etrafında inşa ettiği dayanışmacı görüşü “Yabancıları Kurtarmak/*Saving Strangers*” adlı eserinde ele almaktadır. Dayanışmacılar, özellikle realist Stanley Hoffman'dan etkilenmişlerdir.²⁶¹

İngiliz Okulu üyeleri, Realistler gibi uluslararası alanın anarşi durumunu kabul etmelerine rağmen, devletlerin sürekli bir güç mücadelesi içinde olduklarını kabul etmezler. Onlar, her ne kadar, devletlerin ideallerini nasıl gerçekleştirebileceklerine dair farklı ve çatışan fikirlere sahip olduklarını kabul etseler de bu durumu sürekli bir çatışma hali olarak nitelemezler. Farklılaşan ve çatışan çıkarların diplomasi, uluslararası hukuk ve uluslararası kurumlar yoluyla uzlaştırılabileceğini iddia ederler. Diğer taraftan, söz konusu farklılaşan ve çatışan ideallerin -örneğin insan hakları ihlalleri- devletler arası ilişkileri olumsuz etkileyen ve uluslararası düzene zarar veren büyük moral anlaşmazlıklar üretecek potansiyele sahip olduğu gerçeğini yadsımazlar. Söz konusu farklı ve çatışması muhtemel çıkarlar arasında uzlaşmayı sağlayarak ortak çıkar

²⁵⁹ Knudsen, Tonny Brems, *International Society and International Solidarity: Recapturing the Solidarist Origins of the English School*, Avrupa Siyasi Araştırmalar Konsorsiyumunun International Relations in Europe: Concepts, Schools and Institutions başlıklı 28. Ortak Oturum Çalıştayında (28. Joint Sessions of Workshops of the European Consortium for Political Research), sunulan bildiri, 14-19 Nisan 2000, Kopenhag,

<http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/copenhagen/ws11/knudsen.PDF> adresinden bildiriye ulaşılabilir.

²⁶⁰ Nicholas J. Wheeler, *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society*, Oxford University Press, Oxford, 2002. ss. 11- 13 ve 21-55.

²⁶¹ Dayanışmacı ve çoğulculardan başka en belirgin olan bölünme, Okul'un yaklaşımının tarihsel ve normatif olması gerektiğini ileri süren Robert Jackson ve Tim Dunne ile metodolojik olarak “çoğulcu” olsa da saha da “pozitivist” yaklaşımının benimseyen Barry Buzan ve Richard Little arasındadır.

anlayışını teşvik etmek, birbirlerinin arzularını ve niyetlerini yanlış anlamaya meyilli toplumlar arasında ortak zemini keşfetmek, İngiliz Okulu'na göre diplomasi'nin ana görevidir. Uluslararası hukuk ve uluslararası kurumlar ise uzlaşma ve ortak çıkar anlayışını derinleştirerek kurumsallaştırmaktadır. Uluslararası düzenin sürdürülebilirliğini sağlayan bu kurumlar vasıtasıyla söz konusu çatışan çıkarlar ve ideallerin şiddet yoluyla çözülmesi büyük ölçüde engellenmektedir. Uluslararası topluma kendine özgü mantığı veren 'normatif' ve 'kurumsal' etkenlere odaklanma, İngiliz Okulu'nun analiz tarzının ayırt edici bir özelliğidir.²⁶²

İngiliz Okulu yazarları, küresel siyasal sistemde uluslararası toplumu oluşturan ulus-devletlerin ulusal ve özellikle de büyük güçlerinin hayati siyasi ve iktisadi çıkarlarını olumsuz etkileyecek muhtemel radikal değişimlere kuşkuyla yaklaşırlar. Çünkü söz konusu radikal değişimler uluslararası toplumunu altını oyabilecek bir nitelik arz edebilir. Bu durumda uluslararası toplumun temellerini anlamak ve onun nasıl güçlendirilebileceğini sormak dikkate değerdir. Linklater'a göre, Soğuk Savaş yıllarında, İngiliz Okulu yazarları adalet ve refahın değil, düzenin önemini vurgulamak eğilimindedir.²⁶³ Bunun en veciz örneğini Wight'ın şu ifadesinde görmekteyiz: "Tüm zamanlar için başlıca siyasal görev; hukukun, adaletin ve refahın gelişmesini mümkün kılan düzeni veya güvenliğini sağlamaktır."²⁶⁴ Bu nedenle Soğuk Savaş dönemi İngiliz Okulu çalışmalarının açık bir şekilde statüko eğilimli olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer taraftan Wight, ahlaka ve adalete yönelik taleplerin her zaman uluslararası ilişkileri etkilediğini ileri sürmüştür. Bu durumun bir yansıması olarak 1980'den sonra Dayanışmacı İngiliz Okulu yazarları yoksulluk ve insan hakları konusunda daha açık bir ahlaki duruş sergilemektedirler. Özellikle 1989-91 döneminde –Doğu Bloğunun yıkılmasından sonra– 'eleştirel uluslararası toplum' yaklaşımının

²⁶² Linklater, *The English School*, a.g.e., s. 92.

²⁶³ Linklater, *The English School*, a.g.e., s. 88.

²⁶⁴ Wight, 1977, 1992

üyeleri,²⁶⁵ gittikçe artan bir şekilde uluslararası düzeni önceleyen “devlet”ten ziyade dünya düzenini savunan “insan”a yoğunlaşan²⁶⁶ çalışmalar ortaya koymuşlardır. Bu çalışmalarda kozmopolitan değerleri geliştirmek için işbirliği yapan devletlerin “iyi uluslararası vatandaşları”²⁶⁷ (“good international citizens”) olmaya odaklanmışlardır.

Uluslararası alanda düzen ve güvenliğin nasıl kurulduğunu, iç/ulusal (*inside*) alan ile dış/uluslararası (*outside*) alanın birbirini nasıl ve ne kadar etkileyebileceği sorusu üzerinden giderek açıklayabiliriz. Realist, Liberal ve İngiliz Okulu’nun bu soruya verdiği cevapları karşılaştırmalı olarak ele alabiliriz. Neo-Realizm’e göre uluslararası sistem, devletlerin davranışları üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Waltz’a göre uluslararası sistem, yapısı gereği devletlerin mevcut rejim tarzına ve ideolojik kanaatine aldırmaksızın kaçınılmaz bir şekilde güç ve güvenlik mücadelesine girmeye zorlamaktadır.²⁶⁸ Liberal düşünür Michael Doyle, Neo-realizmi eleştirirken liberal devletlerle liberal-olmayan devletler arasında dünya düzeni, güvenlik ve barışa yaklaşımları bağlamında bir ayrım yapar. Doyle’ye göre, liberal devletler birbirleriyle olan ilişkilerinde demokratik işbirliğini geliştirmeye barışçıl bir dünya inşa etmeye yönelik güçlü bir eğilime sahipken, liberal-olmayan devletlerde böylesi bir eğilim daha zayıftır.²⁶⁹ Waltz, uluslararası (dış/*outside*) alan ile ulusal alan (iç/*inside*) arasında birbirlerini etkileme kapasitesi bakımından yapısal bir duruma vurgu yapar: Dış, iç’in yapısına aldırmaksızın devletleri güç ve güvenlik mücadelesine zorlar. Liberaller ise iç’in dış’ın şekillenmesinde önemli rol oynadığını iddia eder. İngiliz Okulu düşünürlerine göre, “iç”in “dış”ı ya da tam tersine “dış”ın “iç”i nasıl etkilediğini anlamak önemlidir.

²⁶⁵ Dayanışmacı İngiliz Okulu’ndan Tim Dunne, Andrew Linklater, Philip Allott, Andrew Hurrell, Ole Waever ve Martin Griffiths, “Eleştirel Uluslararası Toplum” yaklaşımının önemli temsilcilerindendir.

²⁶⁶ Nicholas J. Rengger, *International Relations, Political Theory and the Problem of Order: Beyond International Relations Theory?*, Routledge, Londra, 2000, s. 90.

²⁶⁷ Linklater, *The English School*, a.g.e., ss. 88.

²⁶⁸ Waltz, *Theory of International Politics*, a.g.e.

²⁶⁹ Michael W. Doyle, *A Liberal View: Preserving and Expanding the Liberal Pacific Union*, Paul ve Hall (ed.), *International Order...*, a.g.e., ss. 41-67.

Bir devletin iç/ulusal alanda yaptığı tercihler (ideolojisi, tavır ve davranışları gibi), dış/uluslararası alanı dolayısıyla uluslararası düzeni, barışı ve güvenliği ne ölçüde etkiler ve ne kadar şekillendirebilir? Söz konusu tercihlerin gerçekleşmesini, amir bir otoritenin olmadığı anarşik yapının sınırlamaları ne ölçüde engelleyebilir? Wight, Devlet Sistemleri/*Systems of States*'de, uluslararası topluma üyeliği belirleyen kuralların tarihsel süreç içerisinde dönüşüm geçirdiğini ve değiştiğini vurgular. Meşruiyet kavramından hareket eden Wight, Fransız Devrimi'nden sonra uluslararası meşruiyet ilkesinin hanedanlıktan halka geçmeye başladığını vurgular. Uluslararası meşruiyet ilkesi, Fransız Devrimi'ne kadar yöneticilerin hak, iddia, prestij ve statüsüyle ilgiliyken, devrim sonrasında yönetilenlerin onayı, hak ve iddialarından neşet etmektedir. Egemen gücün meşru sahibi bireysel prenslerden yönetilen ulusa geçmiştir. Bu fikri dönüşüm zamanla tüm dünyaya yayılmıştır. "Bu ilkeler uluslararası toplumu meydana getiren devletlerin büyük çoğunluğunun *içişlerinde* ve aynı zamanda birbirleriyle ilişkilerinde geçerli olan (ya da en azından tanınan) ilkelerdir." İşte söz konusu tüm bu gelişmeler Wight'e göre, meşruiyeti sağlayan ilkelerdeki bu değişim uluslararası ile ulusal/devletiçi siyaset arasındaki yakınlaşmaya işaret etmektedir.²⁷⁰ İngiliz Okulu'nun uluslararası ilişkilerde meşruiyet ve farklı kültür ve inanç sistemlerinin bir arada dostça yaşayabilmesini mümkün kılacak "normatif" ilkeler ile uluslararası sistemdeki tüm devletler arasında ortak anlayış ve uzlaşma mantığını geliştiren "kurumsal" etkenlere yaptığı vurgu onun ayırt edici bir özeliğidir.

2.3.3. İngiliz Okulu'na Yönelik Eleştiriler

İngiliz Okulu yaklaşımına yönelik eleştirileri genel olarak, Okul'un tarih algısı, düzen ve güvenlik anlayışı, uluslararası ekonomi politikle olan ilişkisi başlıkları altında toplayabiliriz.²⁷¹ Spegele'ye göre İngiliz Okulu, kendi teorik yaklaşımına uygun bir

²⁷⁰ Wight, *Systems of States*, a.g.e., 153.

²⁷¹ Barry Buzan, *From International to World Society: The English School Theory and the Social Structure of Globalisation*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, ss. 10-27.

şekilde tarihi amaçsal/teleolojik nedenlerle seçmeci bir şekilde ele almaktadır.²⁷² Williams’a göre birey (insan) güvenliğinin uluslararası toplum yaklaşımının içine dahil edilmesi gerektiğini iddia eder. Ayrıca Williams’a göre, Eleştirel Güvenlik Çalışmaları İngiliz Okulu’nun güvenlik çalışmalarındaki yetersizliğini ortaya çıkarmıştır. Williams, İngiliz Okulu’nun “Güvenlik nedir?”, “Kimin güvenliği daha önceliklidir?” ve “Bir güvenlik meselesinin maliyeti nedir?” gibi sorulara cevap vermede yetersiz kaldığını ileri sürmektedir. Uzun vadede uluslararası düzenden ziyade insanın özgürleşmesinin/*human emancipation* öncelikli değer haline geleceğini iddia eden Eleştirel Güvenlik Çalışmaları bu bağlamda İngiliz Okulu’nu devlet merkezli olmakla eleştirmiş ve böylesi bir durumda insanın güvenliğini kim sağlayacaktır sorusunu gündeme getirmiştir. Diğer bir deyişle, insanın özgürleşmesine yönelik güvenlik politikalarını (*emancipatory politics of security*) kim veya ne sağlayabilir.²⁷³

İngiliz Okulu’nu düzen kavramını merkeze alarak eleştiren Bleiker’e göre, İngiliz Okulu yaklaşımı metodolojik olarak düzen kavramını çoğulculuğu içeren kapsamlı bir şekilde açıklamaktan uzaktır. Düzen’in metodolojik olarak çoğulculuğu içerdiğini belirten Bleiker’e göre yaklaşım bunu karşılamaktan uzaktır. Sosyal refaha ulaşmak için belli bir düzey/derecede bir düzene ihtiyaç olduğunu öne süren İngiliz Okulu yaklaşımının böylesi bir “düzen” anlayışı ile yoğun olarak meşgul olmasının baskı ve zulmü artırmaya hizmet edeceğini iddia eden Bleiker’e göre bu durum, büyük ihtimalle, düzen ile değil düzensizlik ile sonuçlanacaktır.²⁷⁴

İngiliz Okulu’na yönelik diğer bir eleştiri ise, yaklaşımın uluslararası ilişkileri açıklarken uluslararası ekonomi politiği ihmal ettiği ve dikkate almadığı yönündedir. Buzan söz konusu ihmalin çoğulcu-dayanışmacı ayrışmasını da derinleştiren bazı olumsuz sonuçları olduğunu belirtir ve devletler arası anlayış ve uzlaşmayı artıran bir olgu

²⁷² Roger D. Spegele, *Traditional Political Realism and the Writings of History*, Alex J. Bellamy (ed.), *International Society and Its Critics*, Oxford University Press, Oxford, 2005, ss. 97-115.

²⁷³ Paul Williams, *Critical Security Studies*, Alex J. Bellamy (ed.), *International Society and Its Critics*, Oxford University Press, Oxford, 2005, (ss. 135-151)

²⁷⁴ Roland Bleiker, *Order and Disorder in World Politics*, Alex J. Bellamy (ed.), *International Society and Its Critics*, Oxford University Press, Oxford, 2005, ss. 179-193.

olarak uluslararası ekonomi politiği İngiliz Okulu yaklaşımının içine yerleştirmeye çalışır.²⁷⁵ İngiliz Okulu'na yönelik en ciddi eleştiri, yaklaşımın maddi kapasitelerden ziyade, fikirlerin uluslararası politika davranışlarını şekillendirdiğine yaptığı vurgudur.

İngiliz Okulu'nun yukarıdaki tabloda da (Tablo 1.) gösterildiği gibi I. Kuruluş aşamasında anarşi kavramı üzerinden Realizm ve Liberalizm ile kurduğu sıkı bağ, özellikle Seksenlerde Uluslararası İlişkiler literatüründe etkisi giderek artan Eleştirel Okul'un ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerine yönelttiği eleştirilerle birlikte Okul'un temsilcilerinin Realizm ile arasındaki bağ oldukça zayıflatmıştır. Bu durumun en önemli göstergesi Andrew Linklater, Richard Wyn Jones gibi İngiliz Okulu teorisyenlerinin çalışmalarıdır. Her ne kadar İngiliz Okulu teorisyenleri, genellikle uluslararası düzeni anlamaya ilgi göstermişlerse de küresel adalete yönelik olasılıklar üzerinde de düşünmüş ve bazıları –Linklater ve Jones– daha adil bir dünya düzeni yaratmayı ahlaki bir tutum olarak görmüşlerdir.²⁷⁶

Bölüm Sonucu: Realizm ve Liberalizme Göre Düzen

Uluslararası İlişkiler disiplininin kurucu iki teorisi aynı zamanda disiplin içindeki daha sonraki tartışmaları da belirleyici rol oynamışlardır. Özellikle Realizmin uluslararası ilişkileri amir bir otoritenin olmadığı anlamda anarşik olarak tanımlaması uluslararası alanı açıklama, anlama ve anlamlandırma çabasındaki diğer tüm teoriler

²⁷⁵ Barry Buzan, *International Political Economy and Globalization*, Alex J. Bellamy (ed.), *International Society and Its Critics*, Oxford University Press, Oxford, 2005, (ss. 115-135).

Alex J. Bellamy (ed.), *International Society and Its Critics*, Oxford University Press, Oxford, 2005. Kitabın özellikle “Critical Engagements with International Society” başlığını taşıyan ve 6 makaleyi içeren (Roger D. Spegele, *Traditional Political Realism and the Writings of History*, (ss. 97-115), Barry Buzan, *International Political Economy and Globalization*, (ss. 115-135), Paul Williams, *Critical Security Studies*, (ss. 135-151), Jacqui True, *Feminism*, (ss. 151-163), Matthew Patterson, *Global Environment Governance*, (ss. 163-179), Roland Bleiker, *Order and Disorder in World Politics* (ss. 179-193) II. kısmı İngiliz Okuluna yönelik çeşitli eleştirileri içermektedir.

²⁷⁶ Linklater, *The English School*, a.g.e., ss. 108–109.

tarafından “verili” (given) olarak alınmıştır. Ayrıca Realistlerin öne sürdüğü devletin uluslararası alanın en başat aktörü olduğu fikri diğer teoriler tarafından her ne kadar sistem içindeki rolü eleştirilse de kabul edilegelmiştir. Bu çalışmada ele alınan her üç teori de (Realizm, Liberalizm ve İngiliz Okulu) “verili” olarak kabul ettiği uluslararası alanın “anarşik” özelliğinin kaynağını devletlerin özgürlük²⁷⁷ (hayatta kalma/*survival*) ve güvenlik (*security*) ve gibi iki arayışının amir bir otorite tarafından yönetilmemesine diğer bir deyişle güvence altına alınmayışına bağlamaktadırlar. Zira bu durum devletler arasında güvensizlik, uyuşmazlık ve rutin bir şekilde üretilen şiddete (savaş, terör vs.) yol açmaktadır. Söz konusu teoriler, tam da bu nedenden dolayı uluslararası düzeni “amir bir otoritenin olmadığı anlamda anarşik” olarak kabul ederken bu durumu açıklama, anlama, anlamlandırma ve çözüm önerileri sunma biçimleri ile aktörleri farklılık göstermektedir.

Realistlere göre uluslararası düzen, anarşik yapı içinde güçlerini maksimize etmeye çalışan devletlerin çıkar ve güç mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan güçler dengesi ile oluşturulabilir. Realistler, devletlerin güvenliği ve hayatta kalma arasında doğrudan bir bağ vardır ve son kertede güvenlik ve hayatta kalma birbirine eşitlenir. Liberalleri Realistlerden ayıran en temel fark, uluslararası alanın aktörlerinin çeşitlenmesi (devletler, uluslararası hukuk ve uluslararası örgütler) ile güç mücadelesinin çıkarların uyumu (*harmony of interests*) sonucu oluşan işbirliği temelinde barışçıl araçlarla düzenin kurulması fikridir. Realist ve Liberal Uluslararası İlişkiler teorileri arasında “ara yol (*via media*)” olarak kabul edilen ve her iki ana akımın özelliklerini içinde barındıran İngiliz Okulu yaklaşımı ise Realistler gibi devletlerin başat ana aktörler olduğunu kabul ederken aynı zamanda Liberallerin öne sürdüğü gibi uluslararası örgütler, uluslararası hukuk gibi aktörlerin varlığını da kabul eder. İngiliz Okulu’nun en belirgin farklılığı uluslararası alanı normlar, değerler ve gelenekler üzerine inşa edilmiş uluslararası toplum (*international society*) temelinde açıklamasıdır. Bir sonraki bölümde İngiliz Okulu’nun düzen çalışmaları en önemli temsilcisi Hedley Bull’un görüşleri çerçevesinde incelenecektir.

²⁷⁷ Uluslararası İlişkiler yazınında devletlerin hayatta kalma arayışı tarafımızca özgürlük arayışının bir parçası olarak yorumlanmıştır. Zira devletlerin ortaya çıkış ve hayatını devam ettirebilme amacıyla güç ve güvenlik arayışları özgürlüklerini koruma güdüsünden kaynaklanmaktadır.

BÖLÜM III

HEDLEY BULL’UN DÜZEN VE GÜVENLİK ANLAYIŞI

Giriş

Bu çalışmada kuramsal çerçevesini kullandığımız İngiliz Okulu düşünürü Hedley Bull’un beslendiği kaynakları ve ortaya koyduğu yaklaşımı detaylı bir şekilde ele almak çalışmanın sıhhati açısından zaruridir. Zira Bull’u anlayabildiğimiz ölçüde kavramsal ve kuramsal çerçevesini çalışmamızda doğru kullanabiliriz.

Bull uluslararası toplum teorisini geliştirirken siyasal düşünce geleneği içinde doğal hukuk düşüncesi ile uluslararası hukuk disiplininin ortaya çıkışında ve gelişmesinde önemli bir yere sahip olan Hugo Grotius’dan²⁷⁸ etkilenmiştir.²⁷⁹ Doğal hukuk anlayışının kurucusu olan Grotius’a göre hukukun kaynağı, din, çıkar veya güç

²⁷⁸ Gerçek ismi *Huig de Groot*’un Latince eponimi “Hugo Grotius” ile meşhur olan 1583–1645 tarihleri arasında yaşamış Hollandalı hukuk düşünüdür. Doğal hukuk ve çağdaş uluslararası hukukun kurucusu kabul edilen Grotius’un önemli eserleri Açık, Serbest Deniz/*Mare Liberum* ve Savaş ve Barış Hukuku/*De Jure Belli Act Pacis*’dir. Bu çalışmada, Hugo Grotius, *The Rights of War and Peace*, I. II. ve III. Cilt, Richard Tuck (Editör ve giriş tanıtımı ile birlikte), Liberty Fund, Indianapolis, 2005, ile kitabın 1925’te Francis W. Kesley vd. tarafından yapılan ve <http://www.lonang.com/exlibris/grotius/index.html> adresinde yayınlanmakta olan İngilizce tercümesinden faydalanılmıştır. Savaş ve Barış Hukuku başlıklı çalışmasının bazı temel bölümleri seçilerek Seha L. Meray tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Hugo Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku (De Jure Belli Ac Pacis)*, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967. Ayrıca Yıldırım Torun’un, Hugo Grotius’un hukuk ve siyaset felsefesini inceleyen “*Hugo Grotius’un Hukuk ve Siyaset Felsefesi*” başlıklı çalışması Türkçe’deki en kapsamlı Grotius çalışması olarak göze çarpmaktadır. Yıldırım Torun, *Hugo Grotius’un Hukuk ve Siyaset Felsefesi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005.

²⁷⁹ Jeffrey genelde İngiliz Okulu özel olarak da Martin Wight ve Hedley Bull’un 20. yüzyılda Grotiusyan uluslararası ilişkiler anlayışının yerleşmesine önemli katkıları olan önderler olduğunu belirtir. Jeffrey, Wight ve Bull’un çalışmalarının Grotiusyan geleneğin yeniden canlanmasına olan katkılarına vurgu yapar. Jeffery, a.g.e., s. 16, 20 ve 28; ayrıca çalışmanın 4. bölümü Grotiusyan geleneğin yeniden canlanmasını konu almaktadır. ss. 85-111.

değil insanın doğasında var olan toplumsallık eğilimidir. İnsanın toplum halinde yaşaması, insanın barış, güvenlik ve akla uygun bir düzen içinde ortak yaşamaya duyduğu istekten kaynaklanır. Grotius’a göre esas olan toplumsal bir düzen kurmak ve sürdürmektir. Grotius’a göre, şiddete başvurma, ahde vefasızlık ve adalete aykırılık, rasyonel insanların kurduğu toplum düzenine aykırılıktır. Bu nedenle, insanlar arası ilişkilerde şiddete başvurmayı ve zor kullanmayı sınırlayarak güvenliğı sağlamak düzenin dayandığı temel unsur olan toplumsallığın gerekli şartlarından biridir. Güvenlik aynı zamanda karşılıklı ortak çıkar (birlikte yaşamak, toplumsallık) temelinde tarafların bir birine verdiği söze bağlı kalmayı da zorunlu kılar. Düzenin amacı ise, ortak yardımlaşma ve dayanışma yoluyla, herkesin hak ve hukukunu korumaktır. Bütün insanlık için değişmez ve geçerli olan şiddet kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa/*pacta sunt servanda* gibi, bazı temel doğal hukuk kuralları vardır. Her ne kadar savaşı doğal bir durum olarak görse de Grotius, savaşta tüm kanunların yürürlükten kalktığı görüşünü reddeder ve barış sırasında geçerli olan kanun ve ilkelerin savaş süresince geçerli olduğunu savunur.

Grotiusyan geleneğı takip ederek uluslararası toplum düşüncesini Uluslararası İlişkiler çalışmalarının temel araştırma konusu haline getiren İngiliz Okulu ve yaklaşımının en önemli temsilcilerinden Hedley Bull, *Anarşik Toplum* çalışmasıyla disiplinde düzen çalışmalarının yolunu açmıştır. Her ne kadar Bull öncesinde de uluslararası ilişkilerin doğasına ve işleyişine yönelik çeşitli çalışmalar olsa da “düzen” kavramını merkeze alarak uluslararası ilişkileri açıklayan ilk sistemli çalışma Bull’un çalışmasıdır. Bull çalışmasında uluslararası ilişkilerin anarşik bir yapıda olsa da bir “toplum” olduğunu iddia eder. Dolayısıyla her toplum gibi bireylerden (ulus-devlet) oluşan uluslararası alanın da anarşik de olsa bir düzeni olduğunu vurgular. Tam da bu nedenden dolayı kitabının adı *Anarşik Toplum*’dur. Toplum bireylerden oluştuğundan dolayıdır ki toplumsal düzen, toplumu oluşturan bireysel aktörlerin faaliyetlerinin bir örüntüsüdür.

3.1. Hedley Bull’a Göre Uluslararası Alan

Bull, devletlerin temel aktör olduğu uluslararası ilişkilerin anarşik bir alan olduğunu kabul etmekle birlikte devletlerin belirli değerler ve ilkeler çerçevesinde bir toplum oluşturduklarını ileri sürer. Yukarıda değindiğimiz bu üç ilke Vestfalyan anlamda düzenin oluşturulmasında ve sürdürülmesinde hayati öneme sahip devletler arası davranış kodlarıdır.²⁸⁰ Bull, uluslararası ilişkilerdeki düzeni sosyal hayat, uluslararası düzen ve dünya düzeni olarak üç kategoriye ayırır. Bu üç düzey arasında her birinin temel birincil amaçlarına uygun bir ayırım yapar. Bull, sosyal hayatta düzeni, sosyal yaşamın temel, birincil ya da evrensel amaçlarını içeren “insan faaliyetlerinin bir örüntüsü” olarak tanımlar.²⁸¹

Sosyal hayattaki düzen, bir toplumda, özel mülkiyetin korunması ve şiddete karşı güvenliğin sağlanması ile verilen sözlerin yerine getirilmesi gibi üç evrensel amacın devamını sağlayan temel düzenleme ve yerleştirmelerdir. Bu nedenle söz konusu faaliyetler örüntüsü, sosyal yaşamın temel, birincil ya da evrensel amaçlarını içeren farklı parçaların yerli yerine iyi güzel ve doğru bir şekilde yerleştirilmesi sonucu ortaya çıkar ve sosyal hayatta düzeni oluşturur.²⁸² Uluslararası düzen, devletler toplumunun/*society of states* temel birincil amaçlarının devamını sağlayan faaliyetler örüntüsüdür. Bull’a göre, (a) uluslararası toplumun kendisinin korunması, (b) devletler toplumu üye ülkelerin bağımsızlığı, (c) barış ve istikrar ile (d) savaş hukuku gibi uluslararası davranış kural ve normlarının geliştirilmesi olmak üzere devletler toplumunun dört temel ve birincil amacı vardır. Uluslararası toplumun üyeleri bu amaçlara uygun davranış kodları geliştirirken güçler dengesi, uluslararası hukuk, diplomasi, savaş ve büyük güçler gibi kurumlar oluşturmuşlardır. Bull, uluslararası düzenden daha geniş, önemli ve öncelikli değer olduğunu vurguladığı dünya düzenini ise en geniş anlamı ile bir bütün olarak insanlık arasındaki düzen olarak tanımlar.

²⁸⁰ Benzer bir argümantasyon için bkz., Barry Buzan, Rethinking Hedley Bull on the Institutions of International Society, Little ve Williams (eds.), a.g.e., s. 79.

²⁸¹ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 6.

²⁸² Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., ss. 4-6.

Dünya düzeni tüm insanlık arasındaki adalet, gelişme, haklar, özgürleşme gibi değerlerle öncelikli olarak ilgilidir.

Gerçekte Bull, uluslararası düzenin geçici bir düzen formu olduğunu söyler. Çünkü sosyal hayatın temel birimi bireylerdir. Bu nedenle esas birincil temel değer dünya düzenidir. Uluslararası düzen ise araçsal bir değerdir. Fakat uluslararası düzenin araçsal bir değere sahip olması onun dünya düzeni için hayati bir önemi olduğu gerçeğini göz ardı etmemizi gerektirmez. Zira Bull’a göre mevcut devletler sistemi, dünya düzenine ulaşmak için herhangi bir dünya hükümetinden daha güçlü imkân ve yeteneklere sahiptir. Bu nedenledir ki Bull, -her ne kadar devletleri insanoğlunun düzen için ürettiği tek yol olarak görmese de ve devletler düzeninin bir gün aşılabileceğini ifade etse de-, *Anarşik Toplum* çalışmasında mevcut dünya sisteminin ötesinde adil bir dünya düzeni hakkındaki düşüncelerini açık bir biçimde ortaya koymamıştır.

Bull, düzen ile adaleti karşılıklı bir ikilem olarak doğrudan ele almaktan kaçınır.²⁸³ Bull’a göre birinin yerine diğerini ikame ederek seçim yapmaya zorlamak veya birini dışlayarak diğerini tercih etmek doğru değildir. Zira her düzen belirli bir düzeyde de olsa adaleti gerçekleştirmeye çalışır. Dünya siyasetinde düzenin korunması talebi ile adil bir değişim isteği karşılıklı olarak birbirini dışlamaz.²⁸⁴ Fakat bir seçim yapmak zorunda kalınması durumunda düzeni önceler. Dolayısıyla Bull’a göre, düzen ile adalet arasında bir seçim yapılması gerekirse düzen tercih edilmelidir. Çünkü öncelikli olarak düzen, diğer tüm değerlerin gerçekleşebilmesi için bir ön koşuldur.²⁸⁵ İkinci olarak düzen ve adalet bir ikilem olarak ortaya konulduğunda mevcut konjonktürel şartlar içerisinde uluslararası sistemin merkez aktörü egemen devlet iken, bu ikileme açık ve net bir çözüm bulmak oldukça zordur.

²⁸³ Bull’un düzen ile adalet arasında tartışmayı ele aldığı *Anarşik Toplum* kitabının 4. Bölümü “Dünya Siyasetinde Düzen Adalet Karşıtlığı” başlığını taşımaktadır. Bkz., Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., ss. 74 – 95.

²⁸⁴ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 91.

²⁸⁵ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 93.

Devlet egemen olduğu toprak parçası üzerinde yaşayan insanlar arasında mükemmel olmasa da belirli bir düzen kurmuştur. Devlet toplumsal alanda güvenlik, adalet, özgürlük, istikrar gibi temel değerleri üreten düzeni sağlayan temel bir araç işlevi görmektedir. Bull bu noktadan hareket ederek gerek toplumsal alanda gerekse uluslararası alanda düzen olmaksızın güvenlik, özgürlük, istikrar gibi temel değerler sağlanamayacağını ifade eder. Düzen bu tür söz konusu değerlerin hayata geçirilebilmesi ve belirli bir seviyede gerçekleştirilebilmesi için ön şarttır. Bu nedenledir ki, Bull'un değerler arasında yaptığı öncelikler hiyerarşisinde düzen adaletten önce gelir. Yine bu nedenledir ki, “anarşik toplumda” düzen mükemmel değildir. Düzenin mükemmel olmaması belli bir derecede veya düzeyde düzen olmadığı anlamına gelmez. Herhangi bir toplum düzeninin, ortak çıkarlar temelinde oluşan yaşamın temel amaçları kapsamında bireysel aktörlerin davranışlarını şekillendiren belirli değer ve ilkelerin kabulüyle ortaya çıkan faaliyetler yoluyla gerçekleştiğini iddia eden Bull'a göre söz konusu değer ve ilkeler zaman zaman ihlal edilse de meşru ve bağlayıcıdır.²⁸⁶

Toplumun belirli özellikleri olduğunu açıklayan Bull, sosyal hayatta düzeni kuran ve sürekliliğini sağlayan belirli değerler, ilkeler ve kurumlara benzer bir şekilde uluslararası alanın da söz konusu değerler, ilkeler ve kurumlarca şekillendirildiğini iddia eder. Bu nedenle Bull'a göre uluslararası toplum herhangi bir toplum biçiminden farklı değildir. Bull'a göre toplumu bir arada tutan ortak çıkardır. Ortak çıkar amaçlanan hedefe göre belirlenir. Bull'a göre toplumsal düzeni, değerler ile bir dizi ilke veya kurallardan oluşan kurumlar birlikte sağlar.²⁸⁷ İlkel devletsiz toplumlardan modern uluslararası topluma kadar her dönemde bu durumun çeşitli örnekleri mevcuttur. Her ne kadar ilkel devletsiz toplumlarda, hükümet gibi bir kurum veya kurumlar grubu olmasa da “düzenli anarşi”²⁸⁸den söz edebiliriz. İlkel devletsiz toplumlarda uzmanlaşmış siyasi irade olmasa da söz konusu “düzenli anarşi”yi sağlayan kurallar söz konusudur. Bull, bu toplumların toplumsal olarak bir arada yaşamının temel amaçlarına uyarak açıkça bir

²⁸⁶ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., ss. 53–54.

²⁸⁷ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., ss. 5-19.

²⁸⁸ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 57.

düzenlilik hali sergilediklerine dikkat çeker. Toplumsal olarak bir arada yaşamamanın ilkel devletsiz toplumlarda belirli bazı kuralların oluşmasına ve gelenek haline gelmesine yol açtığını belirten Bull’a göre, bu geleneği ihlal eden eylemler veya kendi-başinalık/self-help²⁸⁹ hareketleri cezalandırılır. Zira ilkel devletsiz toplumlarda genel bir kendi-başinalık hakkı yoktur, sadece güç kullanma yetkisine sahip kişi veya grupların sınırlı bir hakkı olabilir.²⁹⁰

Modern devlette, “hükümet” diye adlandırılan toplumsal düzeni ve kuralların uygulanmasını sağlayan bir kurum ya da kurumlar grubu bulunmaktadır. Devlet içinde meşru güç kullanma tekeline sahip olan tek kurum hükümettir. Uluslararası toplum, anarşik bir toplum olduğu için devletler arasındaki düzen hükümete bağlıdır. Zira modern dönemde devlet olmanın temel şartlarından biri hükümete sahip olmaktır. İlkel devletsiz toplumlarda, toplumsal yaşamın temel amaçları içindeki ortak çıkarların şekillendirdiği temel değer ve ilkeler yoluyla düzen sağlanır.²⁹¹ Bu toplumlar, kendi içlerinde idareyi sağlama anlamında toplumsal olarak bir arada yaşamamanın amaçlarına uygun bir şekilde düzenlilik göstermektedirler. Söz konusu idarenin şekillenmesinde, kurallar hayati öneme sahiptir. Kuralların işlevleri, bir takım düzen sağlayıcı işlevlerin yerine getirilmesine bağlıdır. Bull’a göre kurallar, herhangi bir merkezi kural yapıcı otoriteden çıkmaz. Komşu, soydaş ya da yerel grupların birbirleri ile ilişkilerinin pratiğinden kaynaklanır. Gelenekle somut hale gelme sürecinde ahlaksal ve dini inançlarla onanır. Gelenek ya da yerleşmiş pratik, ilkel devletsiz toplumlarda kuralların tek kaynağıdır. Bu kurallara uyum, meşru ve bağlayıcıdır. İhlal söz konusu olduğunda, ilkel devletsiz toplumların kendine özgü ceza araçları –örneğin kabile yaşlılarınca lanetlenmek vb.–, devreye girer. İlkel devletsiz toplumlardaki, kendi başinalık hareketleri kuralların baskıcı yaptırımını sağlamanın yanında, toplumsal grupları

²⁸⁹ (a) Başkasına muhtaç olmaksızın kendi başına yapabilmek, (b) kendi kendine yetme, (c) kendi-başinalık anlamlarına gelen “self-help” kelimesini Türkçeye tercüme ederken metin içindeki bağlamına sadık kalarak her üç anlamda da kullandım.

²⁹⁰ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., ss. 58–59.

²⁹¹ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 58.

birleştirmeye ve doğru ile yanlışın hukuki ve ahlaki kriterlerini belirlemeye hizmet eder. Ayrıca, gruba bağlılığı ve kuralın süregelen geçerliliğinin devamını sağlar.²⁹²

Bull'a göre ilkel devletsiz toplumlar düzenin korunması açısından uluslararası toplumla açıkça benzerlikler göstermektedir. Her iki durumda da, baskın, amir bir güç olmamasına rağmen, belirli bir düzen korunmaktadır. Bu her iki durumda da, belirli değer ve ilkelerin bazı araçlar yoluyla düzeni sağlamasıyla olmaktadır. Modern toplumlarda hükümet, ilkel toplumlarda ise gruplar bu rolü üstlenir. Her iki toplumda da siyasal olarak yetkin gruplar, düzeni korumak için meşru olarak güç kullanabilirler. Bunlar dışındaki hiçbir kurum güç kullanma yetkisine sahip değildir.²⁹³

Diğer taraftan, her iki toplum arasında çok önemli farklar vardır. Ulusal toplumda devlet, yurttaşları ve toprakları üzerinde yüksek yargılama hakkına sahip olarak egemendir. Bu nedenle, diğer ülke vatandaşlarına karşı dışlayıcıdır. İlkel toplumlarda, dışlayıcı haklar yoktur. Topraklarıyla ilişkileri de belirsizdir. İlkel devletsiz toplumların dayandıkları kültür, büyüsel ve dinsel bir inanç içerir. Uluslararası toplum ise, kilisenin ve ilahi otoritenin yıkılışından doğan laik modern dünyanın bir parçasıdır. Günümüz uluslararası toplumu, kültürel olarak heterojen iken, ilkel toplumların kültürleri homojendir. Uluslararası toplum ve ilkel devletsiz toplumların büyüklükleri arasında çok önemli farklılıklar bulunmaktadır.²⁹⁴ İlkel devletsiz toplumlar hem nüfus, hem de coğrafi olarak uluslararası toplumla karşılaştırıldıklarında oldukça küçüktürler.

Her ne kadar yukarıda söz ettiğimiz ayırım noktaları olsa da, ilkel anarşik toplumlarda toplumsal uyumu yaratan güçler uluslararası topluma göre çok daha güçlüdür. İlkel devletsiz toplumların daha az dışlayıcı ve kendilerine saygılı birimlerden oluşan doğası, kültürel homojenliği, kurallarının büyüsel ve dinsel inançlara dayanması ile küçük ve içten dünyası, bunların tümü, bu sistemlerde hükümet olmasa da, etkileyici düzeyde bir toplumsal dayanışma bulunduğunu göstermektedir. Uluslararası toplumda

²⁹² Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 57-59.

²⁹³ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 59-60.

²⁹⁴ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 60-62

düzenin korunması, yalnızca bir hükümet eksikliği içinde değil, bu tür bir toplumsal dayanışmanın da yokluğunda gerçekleşmek zorundadır.²⁹⁵

Daha öncede belirtildiği gibi Bull, düzenin korunması ve sürdürülebilir olması için üç ilke ortaya koyar: Güç/şiddet kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa ve karşılıklı egemenliğe saygı. Egemenlik uluslararası toplumun anahtar ilkesidir. Egemenliğin yanı sıra ahde vefa ve güç kullanımının sınırlandırılması ise birlikte yaşamın temel kurallarıdır. Bu üç ilke toplumsallık halinin asgari davranış ilkeleridir.²⁹⁶ Bull 1961’de yaptığı bir konuşmada bu üç ilke hakkındaki görüşlerini şöyle açıklar:

Egemen devletler kendi davranışlarını yöneten yasalar kabul ederler; ve gerçekte bu yasalar (bunları [yasaları] isterseniz hukuk olarak adlandırın veya adlandırmayın) – bireyleri de kapsayan tüm toplumlarda mevcuttur– uluslararası toplumda da vardır. Sanırım tüm toplumlarda üç yasa kabul edilmiştir: (1) dürüstlük, sözünde durma, uluslararası ilişkilerde ahde vefa ilkesi/pacta sunt servanda; (2) hayat ile ilgili yasa – yaşamı sona erdirecek gelişigüzel bir hak olamaz, [şiddetin/güç kullanımının sınırlandırılması]; (3) mülkiyet hakkında kural [karşılıklı egemenliğe saygı]. Tüm toplumlarda mevcut olan bu üç yasa veya ilke, -dürüstlük, hayat ve mülkiyet- kabul edilmeksizin herhangi bir sosyal hayat olamaz. Bu onların uluslararası toplumun doğasından neşet eden yasalar olduğu dışında doğal hukuk oldukları anlamına gelmez. Tüm bu yasalar ihlal edilse de uluslararası toplumda vardır. Tüm toplumlarda, ihlal edilmişlerdir, fakat bu yasalara saygı her zaman vardır. Bu yasalar olmaksızın herhangi düzenli ve öngörülebilir uluslararası ilişkiden bahsedemeyiz.²⁹⁷

²⁹⁵ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 62.

²⁹⁶ Buzan, *Rethinking Hedley Bull*..., Little ve Williams (eds.), a.g.e., s. 79.

²⁹⁷ *Introductory Talk by Hedley Bull, International Society and Anarchy*, British Committee on the Theory of International Politics, 21-24 Haziran 1961, Bull Papers’dan aktaran Kai Alderson ve Andrew Hurrell, *Introductory Note*, (Bull’un, “Society and Anarchy in International Society”, 1966, başlıklı makalesinin giriş kısmında Alderson ve Hurrell tarafından yazılan giriş notu) Alderson ve Hurrell, (der.), a.g.e., ss. 78.

Köşeli parantez içinde yer alan ifadeler açıklayıcı olması bakımından tarafımdan metne eklenmiştir.

Bull, yukarıdaki konuşmasında da belirttiği üzere, her üç ilkeyi neden seçtiğini açıklamak için belirli çerçeveler sunar:²⁹⁸ Öncelikle bu üç ilke bir grup insanın oluşturduğu birlikteliği toplum olarak tanımlamak için temel/*elementary* unsurlardır. Toplumun diğer amaçlarının gerçekleşebilmesi için bu üç ilkenin belirli bir düzeyde gerçekleşmiş olması gerekir. Örneğin ölüm veya yaralanma gibi tehditlere karşı can güvenliğinin sağlanması durumunda insan enerjisini veya dikkatini diğer nesnelere yöneltebilir. Güvenlik belirli bir düzeyde sağlanmadan insanın diğer şeylerle uğraşması beklenemez. Yine aynı şekilde toplum içinde yaşamının olmazsa olmaz koşullarından biri de anlaşmalarda verilen sözlerin yerine getirilmesidir. Zira anlaşmalar toplumsallığı güçlendiren işbirliğini kolaylaştırıcı faktörlerdir. Bull'un *Anarşik Toplum*da bireysel anlamda mülkiyet/*property* olarak tanımladığı unsur uluslararası alanda egemenlik tanımına karşı gelmektedir. Bull'a göre her ne kadar mülkiyet şartlara bağlı olsa da tüm sosyal yaşamın öncelikli amaçlarından birisidir. Bu üç ilke tüm gerçek toplumlarca dikkate alınması bağlamında aynı zamanda evrenseldir/*universal*.²⁹⁹

Bull'a göre düzenli, öngörülebilir ve tahmin edilebilir bir uluslararası ilişkilerden söz edebilmek için bu üç ilkeye saygılı olmak ve bu ilkeleri ihlal etmemek gerekir. Söz konusu üç ilkeyi açıklama çerçevesini anlamlandırabilmek için Bull'un insan doğasına ve uluslararası ilişkiler alanının doğası ve işleyişine dair görüşlerini Realist ve Liberal teoriyle karşılaştırmak gerekmektedir.³⁰⁰

Bull, güç ve şiddet kullanımının sınırlandırılmasını hayatın devamını sağlama açısından 'kaçınılmaz' olarak görmektedir. Bu nedenle bir insanı diğer insanın kurdu olarak betimleyen Hobbessçu ve güçlünün zayıfı yok ettiği Darwinist toplumcu anlayışlardan ayrılır. Bull, her ne kadar insan doğasının kötümser yanını inkâr etmemiş olsa da, çalışmalarında kötümser insan doğası anlayışı merkezi rol oynamaz. Bull'a göre üç nedenden dolayı, uluslararası ilişkileri Hobbessçu perspektiften açıklamaya çalışmak yetersiz ve hatalıdır.

²⁹⁸ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 5. Bull, *Anarşik Toplum* adlı çalışmasında bu üç ilke için çoğunlukla amaç/*goal* terimini kullanmıştır. Biz burada amaç yerine ilke terimini kullanmayı tercih ettik.

²⁹⁹ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 5.

³⁰⁰ Realist ve Liberal Uluslararası İlişkiler teoriler kavramsal çerçeve kısmında ayrıca ele alınacaktır.

İlk olarak devletler, güvenlikleri için bütün güçlerini sürekli bir çatışma için harcamazlar. Doğru ve yanlış kavramlarının uluslararası hayatta hiçbir rol oynamadığını iddia etmek doğru değildir ve son olarak devletler siyasal bir form olmalarından dolayı insanlardan farklıdır.³⁰¹ Savaşı tamamen reddetmeyen Bull, onun olumlu işlevleri olabileceğini de ileri sürer. Savaşın olması uluslararası toplumun oluşmasını engellemez. Hatta bazı durumlarda savaştan dolayı güç dengesi ve hukukun uygulanması anlamında olduğu gibi uluslararası toplum düşüncesinin ivme kazanmasına neden olabilir. Diğer taraftan Bull, çoğu uluslararası sorun veya uyuşmazlığın doğrudan anarşik olmasa da anarşik yapıyı da içeren bir tarzda kabul edilmiş belirli kurallar ve normlar çerçevesinde ortaya çıktığını ve sonuçlandığını iddia eder. Şöyle ki uyuşmazlıklar, ideolojik temelli veya farklı medeniyetlerin temsilcileri arasında veya mevcut hukuki, moral ve siyasi düzen içinde patlak veren iç savaş şeklinde ortaya çıkabilir. Her üç durumda da uyuşmazlığın bir tarafı, diğer tarafı hukuk dışında olmakla, ahlaki davranmamakla ve normatif kısıtlamalara uymamakla suçlarken kendi koyduğu kuralların tek geçerli ahlaki ve evrensel değerler ile normlar olduğunu iddia eder.

Bull'a göre her ne kadar bazı devletler arası uyuşmazlıklar buna benzer karakterler taşısa da çoğu uyuşmazlıklar en azından asgari düzeyde ortak normlar ve uluslararası toplum genel çerçevesi içinde meydana gelmektedir³⁰² ve uluslararası alan her ne kadar anarşik olsa da devletlerarası ilişkiler sadece bir güç mücadelesi değildir. Güç mücadelesinin ötesinde devletler arasındaki ilişkilerde güç kullanmayı kısıtlayan işbirliği temelinde ortak uzlaş ve anlaşma etrafında şekillenen ortak çıkar temelinde birleşmiş bir uluslararası toplumun olduğunu iddia eden Bull, ortak değerler ve kurumlara özel önem atfetmektedir. Bull, uluslararası alanı amir bir otoritenin olmadığı anarşik bir yapı olarak kabul ederek bir anlamda Realist bir çerçeve çizerek analizini yapmaya başlamış olsa da; işbirliğine, ortak değer ve normlar ile kurumlara yaptığı vurgu nedeniyle Realist anlayıştan ayrılır.

³⁰¹ Bull'un Hobbes'un insan doğasına ilişkin görüşlerini eleştirdiği bir çalışma için bkz., Hedley Bull, *Hobbes and the International Anarchy*, *Social Research*, Cilt: 48, Sayı: 4, 1981, ss.717 -738.

³⁰² Bull, *Hobbes and the International Anarchy*, a.g.e.

Bull, uluslararası ilişkileri açıklamada Hobbessçu yaklaşım gibi, Kantçı anlamda insan doğasına yaklaşımdan hareket eden teorilerinde devleti dışlamalarından doğan zafiyetlerini öne çıkarır. Kantian anlamda devletsiz bir dünya hükümeti olmasının zorluğuna dikkat çeken Bull'un, "içkin kozmopolitanizm/*embedded cosmopolitanism*"³⁰³ olarak da tanımlayabileceğimiz dünya düzeni yaklaşımı için öne sürdüğü çözüm "hükümet gibi amir bir otoritenin olmadığı uluslararası toplumun üyeleri olan egemen devletler arasında işbirliğini" sağlamaktır.

Bull'un dünya düzeni için öne sürdüğü öneri neden Kantian olmadığını açıkça ortaya koyar. Bull, her ne kadar dünya düzenini uluslararası düzene göre daha asli ve öncelikli³⁰⁴ olarak algılasa da mevcut gerçeklik içinde devletlerin uluslararası alanın en temel aktörlerinden biri olarak olumlu role sahip olduklarını vurgular.³⁰⁵ Devlet, Bull'a göre, her ne kadar henüz tam gelişmemiş ve mükemmel olmayan bir düzen formu olsa da anarşiyi bir şekilde engelleyerek uluslararası toplumun gelişmesi ve sürdürülebilmesinde merkezi bir rol oynar. Bu noktada Bull için devletin önemi ortaya çıkmaktadır. Bull, Realistler kadar devleti önemserken, Liberaller kadar da işbirliğine ve birlikte yaşamak gibi ortak bir çıkara özel önem atfetmektedir. Grotiusyan geleneği takip eden Bull'un konumu Realistler ile Liberaller arasında bir ara yol (*via media*) olarak tanımlanabilir.

Bull'a göre insan doğası gereği toplum içinde yaşama eğilimindedir. İnsanın toplumsallık eğilimi hayatı idame ettirmeye yönelik tehditlerden uzak bir şekilde güvenli bir ortamda barış içinde bir arada yaşama arzusundan kaynaklanır. Bir arada yaşama isteği bir diğerinin niyetinden dolayıdır ki, Bull'a göre esas olan bir düzen kurmak ve onu sürdürmektir. Toplumsallık eğilimi insanın bir diğerinin kurdu olmasını engellediği gibi büyük olanın küçük olanı, güçlünün zayıfı yok etmesinin de önüne geçer. Bu nedenle toplumsallık eğilimi tüm insanlık arasında güvenlik, barış ve düzenin

³⁰³ Joao M. Almeida, Hedley Bull, "Embedded Cosmopolitanism", and the Pluralist-Solidarist Debate, Little ve Williams (eds.), a.g.e., ss. 51-72.

³⁰⁴ Bull, *The Anarchical Society...*, a.g.e., s. 21.

³⁰⁵ Hedley Bull, The State's Positive Role in World Affairs, *Daedalus*, Cilt 108, Sayı. 4, 1979, ss. 111-123.

tesis edilmesinde anahtar role sahiptir. Toplumsallık eğiliminin doğası gereği bir arada yaşamayı zorunlu kılmasından dolayı, toplumu oluşturan üyeler arasında birbirini yok edici güç kullanma eylemlerini toplumsallığı ihlal edici faaliyetler olarak görür ve kısıtlar.

Toplum üyelerinin bireysel olarak keyfi bir şekilde güç kullanarak şiddete başvurusu düzene aykırıdır. Bireyler sadece meşru müdafaa gibi belirli şartlarda ve kısıtlı olarak güç kullanarak şiddete başvurabilirler. Güç kullanma yoluyla şiddete başvurma hakkı sadece belirli bir grup insana veya bir kuruma verilmiştir. Daha önce belirtildiği üzere gerek ilkel devletsiz toplumlarda gerekse modern toplumlarda bu hak toplumun tüm üyelerine değil, onlar adına hareket eden bir kişi, grup veya kuruma devredilmiş durumdadır. Toplum içinde keyfi bir şekilde güç kullanan ve şiddete başvuran kişiler cezalandırılır. Böylesi bir durumda herhangi amir bir siyasi otoritenin olmadığı ilkel devletsiz toplumlarda bile toplumsallık eğilimi değerler, ortak çıkarlar ve gelenekler bağlamında kendini gösterir ve çoğunlukla kabile büyükleri söz konusu suçu işleyen kişilere ceza verme hakkına sahiptir. Modern toplumlarda meşru güç kullanma ve şiddete başvurma hakkı hükümet yoluyla sadece devlete aittir.

Toplumsallık insana güvenli bir ortam sunar. Güç kullanmayı sadece belirli kişi veya kurumların tekeline veren toplumsallık böylece keyfi güç kullanmayı ve şiddete başvurmayı sınırlayarak kargaşa ile kaosu önlerken güvenliği sağlar. Güvenlik aynı zamanda karşılıklı ortak çıkar (birlikte yaşamak, toplumsallık) temelinde tarafların birbirine verdiği söze bağlı kalmayı da zorunlu kılar. Verilen sözü yerine getirme ve söze bağlılık diğer bir deyişle ahde vefa, toplumu oluşturan üyeler arasında karşılıklı anlaş ve uzlaş temelinde işbirliğini geliştiren güven artırıcı bir mekanizmadır. Toplumu oluşturan bir üyenin diğer üyenin varlığını tanınması ve kabul etmesi bu süreçte gerçekleşir.

Bull, insan hayatı ile devlet hayatı arasında bir benzerlik kurar. Bu analogiden hareketle toplumsallığın devletler içinde geçerli olduğunu belirtir. Nasıl ki insan toplumsallık özelliği dolayısıyla toplum içinde yaşamaya meyillidir ve toplumsal düzen için toplumun tarihi süreçte tekrarlar sonucu oluşturduğu adet, gelenek ve kültürün insanı uymaya teşvik ettiği değer, norm ve ilkelere uygun davranır, benzer şekilde

herhangi bir devlet de devletler toplumunun kendi değer, norm ve ilkelerine uyar. Devletlerin sadece güç artırma peşinde koşmadıklarını, güvenlikleri için diğerlerini yok eden bir tarzda hareket etmediğini, devletlerin tarihte zaman zaman bu tür eylemleri olmuş olsa da devletler arası ilişkilerde savaşın veya kaosu ana akım haline gelmediğini, onun yerine devletlerin belirli değer, norm ve ilkeler çerçevesinde kendi aralarında ilişki kurduklarını ileri sürer. Bull, savaşı reddetmez, hatta onu düzenin kurumlarından biri olarak ortaya koyarken,³⁰⁶ sınırsız savaşın sistemin çöküşüne neden olacağını ileri sürer. Diğer taraftan Bull, 1945'ten sonra uluslararası toplumun, devletler arası savaşları devletler sisteminin hayatını idame ettirmesiyle uyumlu bir şekilde sınırlı tutmakta başarılı olduğunu vurgular.³⁰⁷ Bu başarıda Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası örgütlerin ötesinde devletler arasında mevcut olan davranış kodları etkili olmuştur. Söz konusu davranış kodları tarihi süreç içinde şekillenmiş ve belirli değerler, normlar ile kurumlar meydana getirmiştir.

Uluslararası toplum, genelde anarşik olarak düşünülmeyle birlikte, üyeleri tarafından değer verilen bir dizi kurumu –güçler dengesi, uluslararası hukuk, diplomasi, savaş ve büyük güçler– da ifade eder.³⁰⁸ Bull'un kurumdan kastı organizasyon veya idari bir mekanizma değildir. Bull, uluslararası toplumun merkezi aktörü devletin konumunu ve varlığını sembolize eden kurumu, “ortak çıkarların gerçekleşmesine yönelik olarak şekillenmiş pratikler ve alışkanlıklar seti”³⁰⁹ olarak tanımlar. Bull, BM gibi bürokratik örgütlenmesi olan uluslararası yapıların önemini vurgulamakla birlikte bunların dışında “güçler dengesi, uluslararası hukuk, diplomasi, savaş ve büyük güçler” gibi başkaca kurumlardan bahseder. Bu kurumların, uluslararası toplumun hem oluşmasında hem de hayatını idame ettirmesinde önemli rolleri olduğunu vurgulayan Bull, devletler arası ilişkilerde yukarıda belirtilen üç ilkenin büyük ölçüde bu kurumlar aracılığıyla var olduğunu belirtir.

³⁰⁶ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., ss.178-194.

³⁰⁷ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s.192.

³⁰⁸ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., ss. 68-71.

³⁰⁹ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 71.

Bull, ulusal alanda kaosu, kargaşayı ve anarşiyi önleyen hükümetin bir kurum olduğunu vurguladıktan sonra uluslararası alanın kendine özgü kurumları olduğunu belirtir. Bull'un ortaya koyduğu kurumlar devlet gibi bürokratik bir mekanizmayla çalışan kurumlar değildir.³¹⁰ Söz konusu kurumlar uluslararası ilişkileri düzenleyen temel kurumların mahiyetleri ve işleyişi farklıdır. Bull, düzenin kurumları arasında öncelikli işlevlerine göre bir görev dağılımı yapar. Güçler dengesi, savaş ve büyük güçler, güç ve şiddet kullanımının sınırlandırılmasının nasıl yönetileceği ile ilgiliyken, diplomasi ve uluslararası hukuk kurumları iletişim, görüşme ve antlaşmalara sadakat ile ilgilidir.³¹¹ Bunların hepsinin belirli bir düzeyde çalışmasıyla uluslararası düzen hayatiyet kazanır. Dolayısıyla uluslararası düzen sadece bir tanesine değil, hepsinin birlikte var olmasına dayanır. Örneğin tek başına uluslararası hukukun varlığı düzenin oluşması ve sürdürülebilirliği için yeterli değildir. Bu noktada uluslararası toplumun kurumlarını kısaca ele almak faydalı olacaktır.

Bull, güçler dengesini, “herhangi bir gücün diğerleri üstünde bir konumda olmaması durumunda oluşan ilişki durumu”³¹² olarak tanımlar. Bu ilişki; durumunun mahiyeti, içerdiği aktör sayısı (sade/karmaşık), kapsadığı coğrafi alan (genel/yerel), yapıları (objektif/sübjektif) ve oluşma durumlarına (tesadüfi/bilinçli) göre tanımlanabilir.³¹³ Soğuk Savaş döneminde iki büyük güç ABD ile SSCB arasında olan güçler dengesi gibi “sade/simple” veya Versay Düzeni’nde olduğu gibi çok sayıda gücü içerecek şekilde “karmaşık/complex” olabilir. Güçler dengesi küresel ölçekte tüm uluslararası sistemi ilgilendiren tarzda ise genel güçler dengesi olarak tanımlanır. Diğer taraftan güçler dengesi Ortadoğu içi güçler dengesi, Avrupa içi güçler dengesi gibi, yerel alt bölgelerde de ortaya çıkabilir. Kutuplaşma, güç dağılımı, gücün değişebilirliği,

³¹⁰ Bull'un ortaya koyduğu kurum anlayışı ve onun genel bir tartışması için bkz. Buzan, Rethinking Hedley Bull..., Little ve Williams (eds.), a.g.e., ss. 75-96.

³¹¹ Buzan, Rethinking Hedley Bull..., Little ve Williams (eds.) a.g.e., s. 82.

³¹² Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 97.

³¹³ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., ss. 97-102.

coğrafi dağılımı ve nükleer silahların gelişmesi güç dengesi sistemini etkileyen faktörlerdir.³¹⁴

Diğer taraftan güçler dengesinin nesnel unsurlara dayanması gerekir. Bull, bu noktada İkinci Dünya Savaşı başlangıcında Alman askeri gücünü örnek olarak ele almaktadır. 1939-40 döneminde Alman askeri gücünü kıtada dengeleyecek başka bir gücün olmaması nedeniyle güçler dengesinin Almanların zaferleri sonrasında ortadan kalktığını ve onun yerine Alman üstünlüğünün geldiğini belirtir.³¹⁵ Bull, güçler dengesinde herhangi bir devletin askeri olarak diğerlerinden üstün olmadığı anlayışının genel bir inanış olduğunu belirtir. Bu inanışın objektif verilerle doğrulanması gerektiğini belirten Bull, 1939-40 Almanya örneğinde olduğu gibi, öznel olması durumunda güçler dengesinin bozulacağına işaret eder.

Bull, son olarak güçler dengesinin, Fransız Devrimi sonrasındaki Napolyon Savaşları sırasında oluşan güçler dengesi örneğinde olduğu gibi, zaruri şartlar nedeniyle aktörlerin herhangi bir bilinçli hareketi olmaksızın kendiliğinden, tesadüfi olarak oluşabileceğini ifade ederken bazı durumlarda da aktörlerin bilinçli tasarrufları sonucu meydana geldiğini ileri sürer. Güçler dengesi kurumunun varlığı devletler arasında ortaya çıkan sorunlarda güç kullanımını sınırlayıcı bir etkiye neden olmaktadır.³¹⁶ Güç dengesi, Bull'un düşüncesinde bir anlamda anarşinin yerini alır. Zira anarşi durumunda olduğu gibi güç dengesi sisteminde de üst amir bir otorite yoktur; güç oranları birbirine yakın güçler vardır.³¹⁷

³¹⁴ Richard Little, The Balance of Power and Great Power Management, Little ve Williams (eds.), a.g.e., ss. 101-102. (97-120)

³¹⁵ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 99.

³¹⁶ Bull, güçler dengesinin karşılıklı nükleer caydırıcılık üzerinden güç kullanımını nasıl sınırlandırıdığını açıklamaya çalışır. Bull'a göre karşılıklı nükleer caydırıcılık ki süper güç arasında nükleer barışı korurken maliyeti çok yüksek olan nükleer savaş da önlemektedir. Ayrıca nükleer savaş dışında, iki gücü doğrudan karşı karşıya getirecek uyuşmazlıkların yayılmasına karşı bir korku yayararak barışın korunmasına olumlu katkı sağlamaktadır. Üçüncü olarak da uluslararası sistem içindeki genel güçler dengesini korumaktadır. Bkz., Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., ss. 112- 121.

³¹⁷ Little, The Balance of Power and Great Power Management, Little ve Williams (eds.), a.g.e., s. 101.

Bull, uluslararası toplumun bir kurumu olarak uluslararası hukuku, “dünya siyaseti içinde yer alan devletler ve diğer aktörler üzerinde birbirleri arasındaki ilişkileri düzenleyen ve onlar üzerinde bağlayıcı etkisi olan kurallar bütünü”³¹⁸ olarak tanımlar. Bull, uluslararası düzenin işleyişinde uluslararası hukukun dört türlü işlevi olduğunu vurgular.³¹⁹ Uluslararası hukuk, kendi egemenlik sahaları içinde tek otorite olan devletler arasında, hem devletleri hem de uluslararası alanın diğer aktörlerini birbirine bağlayan ortak kurallar seti olarak üst normatif prensipler işlevi görmektedir. Bull’a göre, uluslararası hukukun bu işlevi dolayısıyla hem Hobbessçu bir uluslararası siyaset ve Kantian anlamda kozmopolit evrensel bir devlet; hem de bir ırkın veya milletin üstünlüğüne dayalı evrensel imparatorluk gibi alternatiflerden uzağız.

Uluslararası hukukun ikinci işlevi ise devletler ve uluslararası toplumun diğer aktörleri arasında birlikte var olmanın temel kurallarını –devletler ve diğer aktörler arasında şiddetin sınırlandırılmasına ilişki kurallar, antlaşmalara ilişkin kurallar ile egemenlik ve bağımsızlığa ilişkin kurallar– ortaya koymasıdır. Üçüncü olarak uluslararası hukuk birlikte var olmanın ve işbirliğinin kuralları gibi uluslararası toplumun diğer kurallarına da itaat etmeyi gerektiren bağlayıcılığa sahiptir. Bull, her ne kadar güçler dengesi sisteminin uluslararası hukukun belirli ilkelerini ihlal ederek işlemekte³²⁰ olduğunu kabul etse de, etkili bir güçler dengesi sistemi için uluslararası hukuku olmazsa olmaz şart olarak görür.³²¹ Son olarak uluslararası hukuk, devletlere ve uluslararası toplumun diğer aktörlerine herhangi bir konu, olgu veya sorunla ilgili olarak kendi görüşlerini ve niyetlerini açıklama imkânı sunarken, diğerlerine ise ilgili olguyla bağlantılı gelecek politikaları hakkında şüpheleri giderici güvenceler sağlamaktadır.

³¹⁸ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 122.

³¹⁹ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., ss. 134-136.

³²⁰ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 104.

³²¹ David Armstrong, *The Nature of Law in an Anarchical Society*, Little ve Williams (eds.), a.g.e., ss. 123.

Uluslararası düzenin bir kurumu olarak diplomasi en genel tabiriyle, dünya siyasetindeki aktörler –devletler ve diğer varlıklar- arasında resmi araçları kullanarak barışçıl yollarla kurulan ilişki biçimi olarak tanımlanabilir. Bull’a göre diplomasi iletişim, görüşme, bilgi toplama, ihtilafları azaltma ve sembolik olmak üzere beş işlevi vardır.³²² Tüm bu işlevler çoğunlukla birbirini tamamlayıcı işlevler icra eder. Örneğin diplomasi yoluyla bir devletin varlığı kabul edilir ve siyasi lideri devletin uluslararası toplum içinde ve uluslararası düzen de temsil edilmesini sağlar. İletişim olmaksızın ne uluslararası toplumun varlığından ne de uluslararası sistemden söz edebiliriz. Bu nedenle dünya siyasetinin temel aktörleri ve devletlerin siyasi liderleri arasında iletişimi kolaylaştıran diplomasi bu işlevi düzen için hayatidir.

Bull’a göre devletler ve diğer siyasi birimler arası anlaşma görüşmeleri olmasaydı, dünya siyasetinin siyasi birimleri arasındaki ilişki büyük olasılıkla düşmanca olurdu. Diplomasi siyasi birimlerin farkı çıkarlarını belirli ölçüde bir noktada mantık ve ikna yoluyla örtüştürme işlevi görmektedir. Her ülke bir diğeri veya dış dünyadaki gelişmeler hakkında bilgi toplama ve bilgilenme ihtiyacını diplomasi ve onun çeşitli araçları yoluyla sağlar. Diplomasi bir diğer işlevi de uluslararası ilişkilerde her zaman var olan ihtilafların neden olabileceği uyuşmazlıkların etkisini azaltmaktır. Farklı değerler, öncelikler, önyargılar ve duyarlılıklara sahip siyasi birimler arasında ortak çıkarlar ve sıkı ilişkiler olsa da her zaman ihtilaf olması muhtemeldir. Söz konusu ihtilaflar ince bir anlayış ve dille, diplomatik kurallar içinde zorbalık ve tehdit içermeden mantık ve ikna yoluyla aşılabılır hale gelir. Son olarak diplomasi bizzat kendi varlığı devletler toplumunun varlığını sembolize eder. Bir kurum olarak diplomasi, düzenin hem kurulması hem de sürdürülmesinde temel ilkelerinin gerçekleştirilmesinde kritik bir role sahiptir. Uluslararası toplumun üyeleri arasında iletişimi sağlayan diplomasi, muhtemel ihtilafların –güç kullanmaya ve şiddete başvurmaksızın– barışçıl yollarla siyasi temsilciler veya liderlerce çözüme kavuşturulmasını kolaylaştırır. Diplomasi sona erdiği noktada savaş başlar.

Egemen devletlerin ortak değerler ve çıkarlar etrafında oluşturduğu toplum düşüncesinden hareket eden Bull’un güç kullanımının sınırlandırılması, antlaşmaların

³²² Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., ss. 163-166 ve 172-177.

kutsallığı ve onlara bağlılık temelinde inşa ettiği uluslararası düzen görüşü içinde savaşın bir kurum olarak yer alması ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir. Diğer taraftan güç kullanımının sınırlandırılması ilkesinin bizatihi varlığı bile Bull'un savaşı neden bir kurum olarak gördüğünü anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bull, egemen devletlerin çıkarlarının zaman zaman çatışabileceği gerçeğini göz ardı etmez. Ona göre savaş siyasetin çöküşüdür.³²³ Bull'a göre önemli olan söz konusu çatışmanın sınırlı güç kullanımı ile aşılmasıdır.

Bull, Clausevitz'in siyasetin başka araçlarla (şiddet araçlarıyla) devamı³²⁴ olarak tanımladığı savaşı sadece güçlerin çatışması olarak görmez³²⁵ ve onu siyasi birimler arasındaki organize şiddet olarak tanımlar.³²⁶ Bull aynı zamanda Clausevitzyen anlamda siyasetin bir aracı olarak savaşın insan [devlet] ilişkilerindeki rolünün azaltılmasını önemserken, diğer taraftan onun hiçbir işlevi veya amaca hizmet etmediği düşüncesinden vazgeçmemiz gerektiğinin vurgular.³²⁷ Bu nedenle her ne kadar savaş, bir organize şiddet eylemi olarak toplumsallığa olumsuz etkileri olsa da; şiddet ve güç kullanımının savaşla ilgili olmayanlara zarar verilmemesi, masumların öldürülmemesi gibi belirli değer, norm ve kurallarla sınırlandırılması durumunda, düzenin işleyişi ve sürdürülebilmesi açısından uluslararası düzenin önemli bir kurumudur.

Her siyasi birim tarafından uygulanan organize şiddeti savaş olarak tanımlayamayız. Modern devletler sisteminde savaş deyince ilk akla gelen şiddet kullanma meşruiyeti olan egemen devletler arasında vuku bulan organize şiddet eylemidir. Bull'a göre bu modern anlamdaki savaş tanımı –egemen devletler arasındaki

³²³ Hedley Bull, War in History, 1967, Bull Papers'dan aktaran Kai Alderson ve Andrew Hurrell, International Society and Academic Study of International Relations, Alderson ve Hurrell, a.g.e., s. 21.

³²⁴ Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, Çev: Şiar Yalçın, May Yayınları, 1975, İstanbul, ss. 64-66.

³²⁵ Charles A. Jones, War in the Twenty-first Century: An Institution in Crisis, Little ve Williams (eds.), a.g.e., s. 163.

³²⁶ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 178.

³²⁷ Bull, War in History, 1967, Bull Papers'dan aktaran Alderson ve Hurrell, International Society..., Alderson ve Hurrell, a.g.e., s. 21.

organize şiddet– şiddetin azaltılması veya sınırlandırılması sürecinin bir sonucudur.³²⁸ Tarihsel olarak savaşların devlet, uluslararası sistem ve uluslararası toplum açısından işlevleri olduğunu belirten Bull’a göre devlet açısından savaş, Bismarck’ın Almanya’yı birleştirme hedefi örneğinde olduğu gibi “devletin hedeflerini kazanmada politikanın bir aracıdır”.³²⁹

Uluslararası sistem açısından, büyük ve küçük güçler, ittifaklar, nüfuz alanları, güç dengesi, hegemonya gibi savaş da herhangi bir zamanda sistemi şekillendiren temel belirleyicilerden biri olarak ortaya çıkar. Savaş veya savaş tehdidi, bir devletin güçlenip zayıflaması, yaşayıp yaşamaması, sınırlarının değişip değişmemesi, başka devletlerle olan uyuşmazlıkların çözülüp çözülememesi, hangi hükümetin yönetip yönetmeyeceği gibi konuların belirlenmesinde yardımcı olur. Bir bütün olarak devletler sistemince kabul edilen ortak değerler, kurallar ve kurumları kapsayan uluslararası toplum açısından savaş ikili bir yüze sahiptir.

Bir taraftan savaş, uluslararası toplumun çöküş tehdidinin yanı sıra tüm herkesin birbirine düşman olduğu ya da saf bir düşmanlık durumunu da içeren düzensizliğin bir manifestosudur. Dolayısıyla uluslararası topluma göre savaş, kurallarla sınırlanarak kontrol altına alınması gereken bir durumdur. Diğer taraftan uluslararası toplum perspektifinden savaş, uluslararası toplumun belirli amaçlarını –örneğin uluslararası hukukun uygulanması, güç dengesinin korunması ve hukuktaki bazı değişikliklerin yapılması– gerçekleştirmek için adil bir araç olarak görülebilir.³³⁰

Uluslararası toplum devletlerin savaş açma haklarını dört yolla sınırlamayı öngörür. İlk olarak uluslararası toplumda sadece egemen devletler savaş açma hakkına sahiptir. İkinci olarak uluslararası toplum geleneksel savaş kuralları gibi örneklerden hareket ederek devletlerin savaş davranışlarını sınırlamayı empoze etmeye çalışır. Savaşların coğrafi olarak yayılmasını önlemeyi amaçlayan uluslararası toplum devletlerin sadece meşru nedenlerle savaşa gidebileceğini yönünde sınırlamalar

³²⁸ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 179.

³²⁹ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., ss. 180-181.

³³⁰ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 181.

getirmektedir. Savaşı sınırlama ve kontrol altında tutma davranışları sergilemesine rağmen uluslararası toplum, savaşın uluslararası düzenin sürdürülmesinde olumlu katkısı olduğu gerçeğini inkâr etmez. Savaş, herhangi bir saldırı karşısında veya hukuki hakların ve toprak bütünlüğünün savunulması gibi meşru durumlarda uluslararası hukukun uygulanmasının bir aracı haline gelir. Üçüncü olarak, özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren bugüne kadar geline süreçte savaşlar, devletler sisteminin hayatını idame ettirmesinde gerekli bir araç olan güç dengesinin korunmasına olumlu yönde hizmet etmiştir. Son olarak, uluslararası düzen ironik bir şekilde barışçıl değişim araçlarından yoksundur; bu nedenle adil bir değişim için savaşa ihtiyaç duyar.³³¹ Bull, ayrıca devlet dışı grupların uluslararası alanda savaş başlattıklarına dikkat çekerek bu grupların devleti sınırlayan uluslararası toplumun değer, norm ve ilkelerine kendilerinin bağımlı hissetmediklerine vurgu yapar.³³²

Uluslararası toplumun bir diğer kurumu da büyük güçlerdir. İki veya daha fazla benzer statüdeki gücün var olmasıyla oluşan büyük güçler kulübünde tek bir büyük güç yoktur. Büyük güçler, Bull'a göre, askeri güç ve kapasiteleri bakımından kendi kendine yeten uluslararası toplumun önde gelen güçleri olmalıdırlar. Büyük güçler başkaları tarafından güç olarak kabul edilirler ve bunun bir sonucu olarak büyük güçlerin liderlerinin ve halklarının bazı hak ve görevleri olduğu düşünülür. Büyük güçler uluslararası düzenin işleyişinde barış ve güvenliğini etkileyen olayları belirlemede önemli rol oynarlar. Bu nedenle sorumluluk taşırlar. Taşıdıkları bu yönetsel sorumluluğun ışığında politikalarını değiştirme görevleri söz konusudur. Fakat Napolyon Fransası ve Nazi Almanyası gibi örnekler askeri olarak ön sıralarda yer alan büyük güçlerin bu yönetsel sorumluluğu almaktan kaçınabileceklerini göstermiştir.³³³

Büyük güçlerin uluslararası düzene katkıları devletler arasındaki güç eşitsizliği gerçeğinden ortaya çıkar. Soğuk Savaş döneminde Batı Bloğu içinde ABD'nin, Doğu Bloğu içinde de SSCB'nin sahip oldukları hegemon konum dolayısıyla, söz konusu

³³¹ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 183.

³³² Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., ss. 192-193.

³³³ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 196.

bloklar içinde yaşanan uyuşmazlıklar hegemonca çözüme kavuşturulmuştur. Diğer taraftan Bull'un da vurguladığı gibi uluslararası sistem içinde yer alan devletlerin güç eşitsizliği büyük devletlerin uyuşmazlık durumlarında daha fazla söz sahibi olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Örneğin iki blok arasında Avrupa siyasi sorunları veya Orta Avrupa'da silahlanma gibi konular tartışılırken büyük güçler ABD ve SSCB'nin bölge ülkeleri olan Bulgaristan veya Belçika'dan daha fazla söz sahibi olduğu bir gerçektir. Bu gerçekliklerden hareketle Bull, büyük güçlerin uluslararası düzene iki yolla katkıda bulunduğunu söyler:

- a. Büyük güçlerin birbirleriyle olan ilişkilerini yönetme,
- b. Büyük güçlerin üstünlüklerinden yararlanarak uluslararası toplumun ilişkilerine bir bütün olarak bir derecede merkezi yön verme.³³⁴

Her iki katkı da, genel güç dengesinin korunmasında ve ortaya çıkan krizlerin kontrol edilmesinde yardım eder. Bull, diğer taraftan, Avrupa tarihinden Napolyon Fransa'sı, birleşme sonrası İtalya ve Almanya gibi çeşitli örneklerden hareketle büyük güçlerin sıklıkla düzenden daha ziyade düzensizliği, genel güç dengesini korumaktan ziyade bozmayı, krizleri kontrol etmekten ziyade kışkırtmayı ve savaşları sınırlamaktan ziyade kazanmayı teşvik ettiklerini belirtir. Bu nedenle büyük güçlerin rolleri veya işlevleri sıkı sıkıya birbiriyle bağlıdır.³³⁵

Uluslararası toplumun bu beş kurumu düzenin sağlanmasında ve üç ilkenin hayata geçirilmesinde hayati öneme sahiptir. Bull, *Anarşik Toplum* çalışmasında söz konusu kurumların uluslararası toplumun üyeleri arasındaki rol ve işlevlerine değinirken güç kullanımının sınırlandırılması ve karşılıklı egemenliğe saygı ilkelerine sıkça atıf yapmaktadır. Güçler dengesi, uluslararası hukuk, diplomasi savaş ve büyük güçler kurumlarının en önemli rol ve işlevlerinden biri ortaya çıkan sorunlarda veya uyuşmazlıklarda çözüm için güç kullanmadan ve şiddete başvurmadan bir sonuca

³³⁴ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 200.

³³⁵ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 201.

ulaşılması, eğer güce ve şiddete başvurulması kaçınılmaz ise kısıtlı ve meşru güç kullanılarak sonuca ulaşılması gerektiği ifade edilmektedir. Büyük güçlerin oluşturduğu genel güçler dengesi, uluslararası hukuk ve diplomasi gibi kurumlarla birlikte uluslararası toplumun üyeleri arasında toplumsallığı artırıcı işbirliğine yönelik ortak anlayış ve uzlaşma kültürünü destekleyerek ortaya çıkan uyumsuzlukların genel ve yıkıcı bir savaşa dönüşmeden çözülmesine hizmet eder. Düzenin oluşturulması ve hayatını idame ettirmesi, düzenin tüm kurumların birbirleriyle örtüşen işlevlerinin örüntüsü içinde gerçekleşir.

Güç kullanımının sınırlandırılmaması durumunda büyük güçlerden bir tanesinin aşırı güç kullanımı onu diğer güçlerin üzerinde bir konuma taşıyabilir. Böylesi bir durumda artık yeni bir düzenden söz etmemiz gerekir. Diğer taraftan söz konusu gücün konumunun mutlak olmaması diğer büyük güçleri ona karşı ortak hareket etmeye teşvik edebilir. Bull, büyük güçlerin sıklıkla bu tür eğilimleri olduğu gerçeğini yadsımaz. Bu duruma çözüm olarak öne sürdüğü güç kullanımının sınırlandırılması ve verilen sözlere sadık kalma ile antlaşmalara saygı ilkelerinin bağlayıcılığına vurgu yapar. Her ne kadar Bull, konuyu açıklarken mümkün olduğu derecede Realist bir analiz yapsa da “içkin kozmopolitizm” çoğu noktada kendini hissettirir. İnsanı rasyonel bir varlık olarak tanımlayan Bull, devletlerin de rasyonel olduğunu ileri sürer. Bu rasyonellik kendisini en iyi güç kullanımının sınırlandırılması ilkesinde kendini gösterir. Güçler dengesi, benzer güce sahip devletler arasında olası bir savaş, - Altmışlarda yaşanan nükleer yok olma tehlikesi örneğinde olduğu gibi- dünya düzenini yıkıcı, tamamen ortadan kaldırıcı etkileri olma ihtimali nedeniyle engeller. Zira her ne kadar devletler mevcut düzenden hoşnut olmasalar ve onu değiştirmek için çeşitli çabalar içinde olsalar da dünya düzenin tamamen ortadan kalkması, söz konusu devletler için rasyonel bir seçenek değildir.

Bull uluslararası toplumu oluşturan kurumları derinlemesine açıklama yoluna giderken düzenin temel ilkeleri olarak tanımladığı ilkelere –güç/şiddet kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa//*Pacta Sunt Servanda* ve karşılıklı egemenliğe saygı- detaylı açıklamalar getirmemiştir. Alderson ve Hurrell’in belirttiği gibi söz konusu

ilkeler belirsizdir, tam olarak iyi ve detaylı bir şekilde açıklanmamışlardır.³³⁶ Gerek kurumların gerekse de düzenin sürdürülebilir kılınmasında en temel ilkeler olarak belirtilen her üç ilkenin de nasıl ve ne şekilde hayata geçirileceği konusunda Bull açıklayıcı değildir. Söz konusu her üç ilke içinde sadece uluslararası toplumun ortak değerleri ve kuralları vurgusunu yapar. Çünkü Bull'un toplumsallık anlayışı bu üç ilkenin gerçekleşmesine dayanır ve söz konusu üç ilke toplumsallığın olmazsa olmaz (*sine qua non*) şartlarıdır. Diğer taraftan uluslararası toplumu devletlerin varlığına dayandıran Bull, devletin en belirgin özelliği olan egemenliği ve egemenliğin karşılıklı olarak tanınmasını birlikte yaşamının temel unsuru olarak görür³³⁷ ve uluslararası düzenin merkezine yerleştirir. Bu durumdan hareketle diyebiliriz ki Bull, devletlerin birbirlerinin karşılıklı egemenliği tanımalarını devlet olmanın ön bir koşulu olarak görmekte ve verili olarak kabul etmektedir. Tam da bu nedenden dolayı detaylı bir açıklama ihtiyacı duymaz.

Bull, güç kullanımının kısıtlanması ve antlaşmalara saygılı olma-ahde vefa ilkelerini toplumsallık özelliğinin en temel göstergeleri olarak kabul eder. Bu nedenle her iki ilkeyi de verili/*given* olarak görür. Uluslararası toplumunun kurumlarından birinin savaş olması bu iki ilkenin zaman zaman ihlal edilebileceğinin bir göstergesidir. Bull, savaşı uluslararası toplumun bir kurumu olarak ele alırken aynı zamanda onun kaçınılmaz olduğunu kabul eder. Bull, uluslararası toplumda savaş tehdidi algısının var olması ile uluslararası toplumun amaçlarına ulaşmak için savaşın araçsallaştırılması arasında bir gerilim olduğunu vurgular.³³⁸ Her ne kadar uluslararası düzen ortak değer, norm ve çıkarlar temelinde gerçekleşen toplumsallık uzlaşısının bir sonucu ortaya çıksa da mükemmel değildir. Mükemmel olmaması kötü olduğu anlamına gelmez. Tam tersine mükemmel olmaması aslında her an yeniden üretilmesini de beraberinde getirir.

³³⁶ Alderson ve Hurrell, *Bull's Conception of International Society*, Alderson ve Hurrell, (der.), a.g.e., s. 27; Buzan, *Rethinking Hedley Bull...*, Little ve Williams (eds.), a.g.e., s. 89

³³⁷ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 30; Bull, *Justice in International Relations: The Hagey Lectures (1984)*, Alderson ve Hurrell, (der.), a.g.e., s. 223.

³³⁸ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., ss. 181–182, ve 191.

Uzlaş, sistemde yer alan aktörlerin karşılıklı olarak bazı noktalardan vazgeçmesiyle oluşur. Zira uzlaş aktörlerin karşılıklı olarak birbirlerini anlama (anla-anla) stratejisine dayanır. Sistem içinde yer alan aktörler arasında ortak değer, norm ve çıkar, aktörlerin birbirlerinin çıkarını anladığı ölçüde ve kendi çıkarlarını diğerlerine anlatabildiği ölçüde ortaya çıkar. Büyük güçlerin yükselişi ve düşüşü ile değişmesi muhtemel güçler dengesinin yeniden yapılanması sorununu beraberinde getirir. Söz konusu sorunların uluslararası hukuk ve diplomasi gibi kurumlar yoluyla aşılammaması durumunda çoğunlukla savaş kurumuna başvurulur. Bull'un bu noktada güç kullanımının sınırlandırılmasına özel önem atfettiğini görmekteyiz. Zira Bull'a göre savaş adil, meşru ve sınırlı olmalıdır.³³⁹ Konumuz açısından Bull'un savaşın sınırlı olmasına dair görüşleri önemlidir. Daha önce de belirtildiği gibi Bull, Clausevitzyen anlamda siyasetin şiddet araçlarıyla organize bir şekilde yeniden üretimi olarak savaşın adil araçlar yoluyla sınırlı olması gerektiğini vurgular.

Bull, *Anarşik Toplum*'da egemen devletlerin güç kullanımının sınırlandırılması kuralını, savaşın adil nedeni, Milletler Cemiyeti veya BM sözleşmeleri gibi uluslararası sözleşmeler, güç kullanımının ve savaşın coğrafi olarak da yayılmasının engellenmesi amacıyla savaşanların ve tarafsızların birbirleriyle olan ilişkilerindeki hak ve görevleri bağlamında ele alır,³⁴⁰ fakat detaylı açıklama getirmez. Bu nedenle Bull'un diğer çalışmaları bu konuda daha aydınlatıcıdır. Bull, savaşın meşru ve adil nedenleri yaklaşımının savaşı sınırlandırmadığını ileri sürer. Bull'a göre önemli olan savaşın adil nedeni değil, adil ve meşru bir aracının olmasıdır. Ona göre savaşın adil nedenleri olduğunu ileri sürmek savaşı kaçınılmaz bir olgu olarak verili kabul etmeyi

³³⁹ Bull'un uluslararası toplumun bir kurumu olarak savaş hakkındaki görüşleri için bkz., Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., ss. 178-193; Bull, *The Grotian Conception of International Society*, Butterfield ve Wight (eds), *Diplomatic Investigations...*, ss. 51-73; Bull, *The Grotian Conception of International Society*, British Committee on the Theory of International Politics, 15 Nisan 1962'de yaptığı konuşma. Metnin tamamı için bkz., Alderson ve Hurrell, a.g.e., ss. 119-124.

³⁴⁰ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 66.

beraberinde getirir ve bu durum savaşan tarafların gc kullanımını meşrulaştırıcı bir işlev görmektedir.³⁴¹

Adil neden/*just cause* ile adil araç/*just means* arasında ne gibi bir fark vardır? Grotiusyan düşünceden hareket eden Bull’a göre savaşın  türlü adil nedeni olabilir. Bunlar; meşru müdafaa olarak kendini savunma, mülkiyetin (bağımsızlığı kurmak, işgal edilen toprak parçasının yeniden alınması veya vatandaşların korunması vb) yeniden kurtarılması ve ceza vermektir.³⁴² Bull’a göre savaşlara adil bir neden aramak uluslararası düzene veya istikrara katkı yapmaz, tam tersine uluslararası pratikte ve uluslararası hukukta kendi amacını baltalayan bir işlev görür.³⁴³ Diğer taraftan adil ve meşru neden ileri sürülerek kısıtsız savaşın n açılabilir. Kısıtsız savaş siyasetin bir aracı -bir kurum olarak savaş düzen içinde yapılması gereken değişimleri yapma- olarak işlev grmez³⁴⁴ ve savaşan taraflara ve düzene daha çok zarar verir. Bu nedenle Bull’a göre, egemen devletlerin savaş davranışlarının ve gc kullanma pratiklerinin sınırlandırılması anlamında savaş veya gc kullanımı amaçlanan hedefle orantılı olmalı veya savaşçı olmayanlara dokunulmamalı ya da gerektiğinden daha fazla şiddet kullanılmamalıdır.³⁴⁵ Savaşın sadece saldırgana karşı direnme amacıyla olması durumunda adil bir nedeni olabilir. Tüm insanlığı yok etmesi muhtemel nükleer bir savaşın hiçbir şekilde adil bir nedeni olamayacağını savunur.

Adil ve meşru araç ise şiddet araçlarının her türlüsünün savaşta kullanılmasına karşı çıkar. Örneğin savaşanlar dışında masumların hayatına mal olan nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar meşru ve adil savaş araçları değildir. Adil ve meşru savaş araçları sadece savaşanları ve doğrudan savaş ile ilişkili olan araçları yok etmeye yöneliktir. Bull, bu nedenle meşru savaş doktrininden ziyade nedeni meşru veya gayri meşru olsun her türlü savaşın kullanılan araçlar yoluyla kısıtlanmasını öngörür. Zira Bull’a göre

³⁴¹ Bull, *The Grotian Conception of International Society*, Alderson ve Hurrell, a.g.e., ss. 119–124.

³⁴² Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 191.

³⁴³ Bull, *The Grotian Conception of International Society*, Alderson ve Hurrell, a.g.e., s. 121.

³⁴⁴ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 190.

³⁴⁵ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 66.

savaşın meşru veya gayri meşruluğundan ziyade önemli olan onun kısıtlı ve sınırlı tutulmasıdır. Savaşın yayılmasını önlemek için egemenlik hakkı ve devletlerin iç işlerine müdahale edilmemesi, savaş hukuku, tarafsızlık hakkı, ittifaklardan doğan zorunluluklar ve uluslararası hukuk gibi araçlar kullanılabilir.³⁴⁶

Diğer taraftan Bull'a göre savaşı sınırlı tutmak için savaşı ilan eden devletin adil ve meşru bir savaş nedeni olup olmadığına dikkat edilmelidir. Zira savaş, sadece kullanılan araçlar anlamında değil, katılan aktörler bağlamında da sınırlı tutulmalıdır ve savaşı sınırlı tutmak için tüm adil ve meşru argümanlar kullanılmadır. Bu nedenle Bull, adil ve meşru olmayan bir nedenle savaşa giren bir devlet ile aynı ittifaka üye devletlerin peşi-sıra zincirleme takılma (*bandwagoning*) şeklinde savaşa katılmasını doğru bulmaz. Bull'a göre savaş adil ve meşru değilse ittifak dolayısıyla oluşan zorunluluklar ortadan kalkar.³⁴⁷ Bu düşüncesini düzenin bir diğer ilkesi olan ahde vefa/*pacta sunt servanda* ilkesine yaptığı vurgu ile karşılaştırılınca Bull'un durduğu nokta daha net anlaşılabilir.

Bull, gayri meşru bir şekilde ihlal edilmesi veya saldırıya uğraması sonucu taraf devletleri savaşa sürükleyecek kolektif güvenlik anlayışına dayanan ittifak antlaşmalarına sadakat ile diğer türlü antlaşmalara bağlılık arasında kategorik olarak bir ayırım yapar. Devletlerin bireysel olarak ikili veya çoklu yaptığı antlaşmalar baskı altında yapılmış olsalar dahi geçerlidir ve taraf devletlerin antlaşmaya bağlı kalmaları esastır. BM sözleşmeleri ve savaşı kısıtlayıcı diğer tüm uluslararası sözleşme ve antlaşmalara sadakat düzenin varlığı için gereklidir. Diğer taraftan kolektif güvenlik anlayışına dayanan ittifak antlaşmaları ile ittifaktan dolayı oluşan ahde vefa zorunluluğu arasındaki bağlantıyı açıklamada Bull iki noktaya dikkat çeker. Öncelikle ittifaklar ve koalisyonlar sınırlı bir amaç için kurulurlar ve amaca ulaşılmıncaya veya ittifakın amacı ortadan kalkıncaya varlık nedeni (*raison d'être*) de kalmaz.³⁴⁸ İkinci olarak Bull'a göre, ittifaklarda ahde vefa sınırsız değildir. Belirli ilkelere bağlıdır. Fakat Bull, ahde vefa ile

³⁴⁶ Bull, *The Grotian Conception of International Society*, Alderson ve Hurrell, a.g.e., s. 110.

³⁴⁷ Bull, *The Grotian Conception of International Society*, Alderson ve Hurrell, a.g.e., s. 121.

³⁴⁸ Bull, *Justice in International Relations: The Hagey Lectures (1984)*, Alderson ve Hurrell, (der.), a.g.e., s. 244.

değişim arasındaki gerilimden³⁴⁹ dolayı bu ilkelerin ne olduğunu açıkça söylemekten kaçınır. Zira Bull, bir taraftan toplumsallığın temel kuralı olarak gördüğü ahde vefa ile diğer taraftan sosyal hayatın değişmez gerçekliği olarak nitelediği değişim arasında rasyonel bir ara-yol arayışındadır.

Egemenliğe saygı, güç kullanımının sınırlandırılması ve ahde vefa birbiri içine geçmiş ve zaman zaman da birini diğerine önceleyen bir şekilde tezahür edebilir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta Bull'un egemenliğe verdiği önemdir. Eğer ki uluslararası düzen egemen devletlerin varlığından neşet ediyorsa o zaman devletlerin egemenliğine saygı diğer iki ilkeden daha esastır ve önceliklidir. Bu durumda diyebiliriz ki üçü arasında devletin varlığını ifade eden egemenliğe saygı ilkesi en temel öncelikli ilkedir. Fakat bu egemenliğin hiçbir zaman ihlal edilmeyeceği anlamına gelmemektedir. Bull'a göre temel kriter, düzende meydana gelecek değişimin barışçıl bir şekilde olmasıdır. Bull, özellikle 1940'lardan sonra başlayan ve büyük bir dünya savaşına yol açmadan daha çok kısıtlı bir şekilde devam eden ve sonuçlanan dekolonizasyon sürecine dikkat çekerek yeni bağımsızlığını kazanan devletlerle birlikte Avrupa uluslararası düzeninin tüm dünyaya yayıldığını belirtir.

Diğer taraftan Bull'un *Anarşik Toplum*'da herhangi bir savaş durumunda, bu üç ilke arasında -güç kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa ve egemenliğe saygı- nasıl bir seçim yapılacağı konusunu açıkça ifade etmediği için bu konusundaki görüşlerini konuyu doğrudan ilgilendiren alanlarda yazdıklarından hareketle ortaya koymaya çalışabiliriz.

Bull'a göre ittifaklarda devletlerin bir diğer devlet yanında savaşa katılmaları ancak savaş adil ve meşru ise olur. Daha önce değinildiği gibi adil bir savaş ve meşru olmayan savaş durumunda ittifak sisteminin zorunlulukları ortadan kalkar. Bu tür durumlarda bazı devletler savaşa katılmak istemeyebilir ve durumlarını tarafsız/*neutral* veya savaşta olmayan/*non-belligerent* olarak tanımlamak isteyebilirler. Bu noktada devletlerin savaş durumunda tarafsız kalıp kalamayacağı sorusuna cevap vermek gerekir. Bull, açıkça devletlerin tarafsız kalma hakkı olduğunu savunurken, tarafsızlığın

³⁴⁹ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., ss. 34–35.

ittifak bozucu etkileri olduğunu kabul eder ve ittifakı korumanın önemini de işaret eder.³⁵⁰

Devletlerin savaş durumunda tarafsız kalıp kalamayacağı konusunda Bull, tarafsızlığı savaşın coğrafi olarak yayılmasını önlemenin bir aracı olarak görse de adil bir nedenden dolayı savaşan devlet için ayrımcılık³⁵¹ anlamına gelebileceğini belirterek Grotiusyan gelenekten hareketle savaşın nedeninin adil olup olmamasına göre devletlerin davranışlarının şekillenebileceğini belirtir.³⁵² Bull’a göre, Milletler Cemiyeti ve BM sözleşmelerinde adil savaş doktrinine vurgu yapılmasının ana nedeni devletlerin tarafsız kalma hakkının zayıflamasının bir sonucudur. Bull’a göre bu vurgu devletlerin tarafsız kalma hakkının kısmen de olsa kuvvetlendirmiş ve onları “nitelikli tarafsızlık” ya da “savaşçı olmamaya” dönüştürmüştür.³⁵³ Bu nedenle Milletler Cemiyeti ve BM Sözleşmelerinde vurgulanan “kolektif güvenlik” anlayışına uygun bir şekilde tarafsız devletler, savaşan devletlere karşı tarafsız davranabilirler.³⁵⁴

Bull, Edward Hallett Carr’ın Yirmi Yıllık Kriz/*The Twenty Years’s Crises*³⁵⁵ başlıklı çalışmasının otuzuncu yılında yazdığı değerlendirme yazısında ahde vefa ilkesini bilginin sosyolojisi bağlamında ele alarak söz konusu ilkenin dönemin şartlarına göre farklı anlamlar içerebileceğini vurgular. Bazı zamanlarda bazı güçler, sosyal birlikte varolmanın temel şartlarından doğan özel nedenler dolayısıyla *pact sunt servanda* ilkesini destekleyebilirler. Örneğin iki savaş arası dönemde statükoyu ve barışı korumak için Milletler Cemiyeti’nin zorunlulukları ile anlaşmalara bağlı kalmak, bir taraftan dünya barışının korunmasına hizmet ederken diğer taraftan tam da Hitler’in

³⁵⁰ Bull, The Grotian Conception of International Society, Alderson ve Hurrell, a.g.e., ss. 124.

³⁵¹ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 34.

³⁵² Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 38.

³⁵³ Bull, The Grotian Conception of International Society, Alderson ve Hurrell, a.g.e., ss. 106-107.

³⁵⁴ Bull, *The Anarchical Society*, a.g.e., s. 38.

³⁵⁵ Edward Hallett Carr, *The Twenty Years’ Crises 1919–1939 An Introduction to the Study of International Relations*, Harper & Row Publishers, New York, 1964.

iddia ettiği gibi İngiliz ve Fransızların özel çıkarlarını yansıtmaktadır.³⁵⁶ Diğer taraftan antlaşmaları ihlal etmek beraberinde güç kullanımına ve egemenliğinin ihlal edilmesine neden olabilir. Bu nedenle Bull’a göre üç ilke –güç kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa ve karşılıklı egemenliğe saygı– arasında konjonktürel gerçekliklerden hareket ederek fakat onlara da mutlak anlamda bağı kalmadan uluslararası toplumun kurumları yoluyla rasyonel denge bulunabilir.

Bölüm Sonucu: Ara Yol olarak İngiliz Okulu

Realizm ile Liberalizm arasında bir ara yol olarak ortaya çıkan İngiliz Okulu her iki teörinin bazı belirli argümanlarını bünyesinde barındırır. İngiliz Okulu yaklaşımının en önemli temsilcisi olan Hedley Bull, Realistlerin öne sürdüğü anarşik uluslararası alan tasvirini ve devletin temel aktör olduğu iddiası ile Liberallerin işbirliği ve çıkarların uyumu kavramlarını bir arada değerlendirerek devletlerin toplumsallık halinde “düzen” içinde yaşadıklarını ileri sürer. Çalışmanın birinci bölümünde detaylı ve kapsamlı bir şekilde ele alınmış olan Bull’un *Anarşik Toplum* çalışmasında ortaya koyduğu düzen anlayışı toplumsallık fikrine dayanır. Bir arada var olmak ve yaşamak anlamındaki toplumsallığın ise üç temel ilkesi vardır: Güç/şiddet kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa//*Pacta Sunt Servanda* ve karşılıklı egemenliğe saygı. Düzenin yani toplumsallık halinin ise belirli norm, değer ve ilkeler ile kurumlar -güçler dengesi, uluslararası hukuk, diplomasi, savaş ve büyük güçler- üzerinden gerçekleştiğine dikkat çeker.

Realistlerden farklı olarak Bull, sadece güç dengesi tarafından sınırlanabilecek güç mücadelelerinin kaçınılmazlığı iddiasına karşı çıkar. Bull’a göre dünya siyasetinde potansiyel olarak uluslararası bir toplumun varlığı, dolayısıyla bir “düzen” söz konusudur. Bull’a göre tarihte çeşitli uluslararası toplum örnekleri olmuştur. Söz

³⁵⁶ Hedley Bull, *The Twenty Years’ Crisis Thirty Years On*, *International Journal*, Cilt 42, Sayı 4, Güz 1969, ss. 625-638. Bu çalışmada Alderson ve Hurrell tarafından derlenen kitapta yer alan çalışmanın tıpkı basımı kullanılmıştır. Bkz., Hedley Bull, *The Twenty Years’ Crisis Thirty Years On*, Alderson ve Hurrell, (der.), a.g.e., s. 127 ve 130 (125-138).

konusu uluslararası toplum örneklerinin hepsi, Bull'a göre dil, ahlak, din ve sanatı kapsayan ortak bir kültüre/medeniyete sahiptirler. Aynı kültür havzası içindeki devletler arasında böylesi ortak bir kültürün varlığı ortak kurallar ve kurumların oluşması için gerekli olan iletişim ve karşılıklı anlayışın gelişmesine yol açmıştır.

Modern uluslararası toplum, İngiliz Okulu'na göre Avrupa devletler sisteminin tarihi süreçte tüm dünyaya yayılması sonucu ortaya çıkmıştır. Vestfalya'da ortaya çıkan ulus-devlet formu, önce Viyana ve Versay Antlaşmalarıyla Avrupa kıtasına yayılmış, II. Dünya Savaşı sonrasında ise tüm dünyayı kaplamıştır. Bu süreçte imparatorlukların çöküşü ve dekolonizasyon sonrasında Avrupai Vestfalyan devlet modeli tüm dünyaya yayılarak küreselleşmiştir. Diğer taraftan klasik Vestfalyan anarşi, bölgesel ve uluslararası düzenlemeler yoluyla aşılmaya çalışılmaktadır. Bu noktada en kritik tecrübe Avrupa bütünleşme sürecidir. Avrupa bütünleşme sürecinin Soğuk Savaş sonrası dönemde siyasal alana taşınmasıyla birlikte yeni bir düzen formunun ortaya çıktığı iddia edilebilir. Bu nedenle bir sonraki bölümünde Avrupa devletler sisteminin ortaya çıkışı, Viyana, Versay ve Yalta düzenleri ile Avrupa bütünleşmesinin tarihi süreçte geçirdiği evrim ele alınacaktır.

II. KISIM

TARİHİ ÇERÇEVE

Komünizm sonrası Avrupa’da ekonomik bütünleşmeden siyasi bütünleşmeye doğru yavaş yavaş evrilen devletlerarası düzenin tarihi doğası ve ana unsurları nedir? İki bölümden oluşan bu kısımda doğmakta olan düzenin tarihi süreçte nasıl inşa edilmeye çalışıldığını ortaya koymaya çalışılacaktır. Tarihi çerçeve kısmının ilk bölümünde Avrupa’da devletler sisteminin ortaya çıkışı ve tarihi süreçte aldığı şekil tasvir edilip tanımlanacaktır. Bu tasvir ve tanımlama işlemi sırasında Hedley Bull’un 1977’de yayınlanan *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*³⁵⁷ başlıklı çalışmasında, düzenin oluşması ve sürdürülebilir kılınabilmesi için birlikte yaşamının üç kuralı olarak öne sürüldüğü üç alan üzerine yoğunlaşılacaktır: Güç kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa/*Pacta Sunt Servande* ve karşılıklı egemenliğe saygı. Bull’a göre bu üç ilke devletler toplumun altyapısını oluşturur. Bu üç ilke olmaksızın toplumsallıktan bahsetmemiz güçleşir.

Bu kısımda söz konusu alanları modern Avrupa tarihi içinden örnekleri göz önünde bulundurarak bugün Avrupa’da var olan düzenin genel özellikleri ve bu özelliklerin tarihi süreçte nasıl evrildiği ele alınacaktır. Bugünkü AB uluslararası düzeninin başlangıç noktasından bugüne nasıl bir tarihi seyir izlediği tasvir edilip açıklanacaktır. Bu nedenle öncelikle Vestaflya öncesi Avrupa’da düzenin temel karakteristiği tasvir edilecektir. Daha sonra Vestfalya düzeninin temel özellikleri ve ilkeleri ortaya konacaktır. Vestfalyan düzenin tarihi tecrübesi Viyana, Versay ve Yalta düzenlerinden hareketle açıklanacaktır. Bu kısmının ikinci bölümünde ise Vestfalyan düzen anlayışının Avrupa bütünleşme süreci ile birlikte nasıl değişip dönüşmeye başladığını açıklanacaktır.

³⁵⁷ Bull, *The Anarchical Society*..., a.g.e..

BÖLÜM III

AVRUPA'DA DEVLETLER DÜZENİNİN

ORTAYA ÇIKIŞI, GELİŞİMİ

3.1. Vestfalya Öncesi Avrupa'da Düzen

Avrupa kıtasında birlik, istikrar, barış, güvenliğin sağlanması ve böylece düzeninin oluşturulması için tarih boyunca bir arayışın olduğu çeşitli çalışmalarda vurgulanmaktadır. Söz konusu çalışmalar Vestfalya öncesi Avrupa düzeni ile Vestfalya sonrası dönem arasında belirli keskin farklılıkların ve değişimlerin olduğunu önemle vurgularlar. Vestfalya bu noktada bir dönüşüme işaret eder. Vestfalya öncesi dönemde Avrupa düzeninin genel özellikleri şunlardır: Bir düzen örüntüsü içinde çalışan çeşitli siyasi ünite türlerinin (kilise, imparatorluk, krallık, prenslik, vs) karmaşık bir şekilde birbirinin içine nüfuz edebildiği ve tam da bu nedenden dolayı otoriteleri büyük ölçüde örtüşen siyasi ve ruhani unsurların çoğul sadakat sistemi içinde yer aldıkları, iktidarın çoğu zaman yerel unsurlarca icra edildiği ve güç paylaşımının farklı düzeylerde çok merkezli bir şekilde yapıldığı siyasi üniteler arasında sınırların muğlâk olduğu bir düzen.

Vestfalya öncesi Avrupa düzeninin tarihsel süreçte nasıl evrildiğini şu şekilde sınıflandırabiliriz: (1) Başlangıç evresi 192 – 800. (2) Gelişme ve yaygınlaşma 800 – 1270 (3) Ortaçağ Avrupa düzenin çözülmesi ve dağılması 1270–1648.

Ortaçağ Avrupa düzeninin ortaya çıkaran ön önemli olay şüphesiz Roma İmparatorluğu'nun zayıflaması ve M.Ö. 30'larda başlayan *Roma Barışı*'nin (*Pax-Romana*)³⁵⁸ M.S. 192'de başlayan pagan Germen³⁵⁹ kabilelerinin saldırılarıyla

³⁵⁸ Roma İmparatorluğu'nun en güçlü zamanlarında (M.Ö. 30-M.S.192) kıtada sağladığı güvenli, istikrarlı, barışın hüküm sürdüğü zaman *Pax-Romana* (Roma barışı) olarak kavramsallaştırılmıştı. *Pax Romana*, hukukun geçerli olduğu dolayısıyla şiddetten arınmış güvenli bir mekânın adıydı. *Pax Romana*'nın bittiği yerde ise *Terra incognitae*'nin (bilinmeyen topraklar) toprakları başlardı. Hukuki

*Limes*³⁶⁰’in aşılması ve bunun doğal sonucu olarak Avrupa’da düzenin sarsılmaya başlamasıdır. Dönemin belirleyici diğer olayları ise şunlardır: Hunların Orta Asya

olarak Roma hukukunun geçerli olmadığı alanlar anlamındaki *Terra incognitae*’nın siyasal literatürdeki anlamı ise (Roma anlayışına göre) kişi özgürlüğü ve güvenliğinin olmadığı, şiddetin, istikrarsızlığın, huzursuzluğun olduğu dolayısıyla hukukun etkin bir biçimde işlemediği topraklar olmasıdır. Gerek kişisel gerekse toplumsal, ekonomik, sosyal ve siyasal uyumsuzlukların ve sorunların belli bir hukuk çerçevesinde çözüme kavuşturulması medeni-çağdaş olmanın daha net bir ifadeyle insan/devlet olmanın temel değeri ve parametresiydi. Bu nedenle *Terra incognitae*’da yaşayanların *Pax Romana*’yı istikrarsızlığa sürüklememeleri için arada bir tampon bölge oluşturulması kaçınılmaz oldu. Bu bölge *Limes* olarak adlandırıldı. Roma imparatorluğu kuzeydoğusundaki ve doğusundaki Ostragotlar, Vizigotlar gibi Germen kabilelerinin saldırılarını durdurmak için bu hat boyunca Tuna’dan Ren nehrine kadarki coğrafyada güçlü istihkâmlar yapılarak *Limes* oluşturuldu.

³⁵⁹ “Germen” kelimesi bazı metinlerde “Cermen” olarak geçmektedir. Biz bu çalışmada “Germen” kelimesini kullanmayı tercih ettik.

³⁶⁰ Sınır anlamına gelen Matematiksel bir terim olan “lim” kelimesinden türetilen bir kelime olan “*limes*” literal anlamda sözlük anlamı itibarıyla “bir yolu ve ya bir akarsu yatağını sınırlayan; bir sınır çizgisi veya işareti; herhangi bir ayrımı belirten ya da alanları sınırlayan her türlü engel anlamına gelmektedir.

Tarihte Roma İmparatorluğunun savunma sınırı ve sistemini sınırlayan anlamında kullanılan “*Limes*”, Norman Davies’e göre, “*limes*” sınır (frontier) hattı, Roma İmparatorluğunun savunması için hayati özelliği vardı. Norman Davies, *Europe: A History*, Oxford University Press, Oxford, 1996, 185–188, kitabın Türkçe tercümesi için bkz. Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, İmge Kitabevi, 2005. Burada dikkat çekilmek istenen nokta, İngilizcede farklı iki anlama gelen “border” ve “frontier” kavramlarının Türkçeye, “Sınır” olarak çevrilmesi özellikle “frontier” kavramı ile anlatılmak istenen durumun anlam kaybına yol açmaktadır. Zira “border/sınır” kavramından farklı olarak “frontier” kavramı “ufuk sınırı” anlamında bir olguya işaret etmektedir. Sınır kavramı net ve kesin bir sınıra gönderme yaparken devletin sınırı ile etkisinin örtüşmesine atıf yapmaktadır. Frontier/ufuk sınırı kavramı ise her ne kadar devletlerin sınırına atıf yaparken, etki alanının sınırların ötesine de diğer devletlerin egemenlik alanlarına da nüfuz etmesine gönderme yapmaktadır.

Geostratejik bir tanımlama olarak sınır kavramının çeşitli düzeylerde farklı yorumları vardır. Örneğin, *March*/sınır bölgesi; *frontier*/ufuk sınırı; *Limes*; *networked (non) border*/ağ sınır gibi Söz konusu kavramların Avrupa Birliği örneğindeki anlamları için bkz. Christopher S. Browning ve Pertti Joenniemi, “Geostrategies of the European Neighbourhood Policy”, *European Journal of International Relations*, Cilt 1, Sayı 3, 2008, s. 519–551; Jan Zielonka (ed.), *Europe Unbound: Enlarging and Reshaping the Boundaries of the European Union*, Routledge, Londra, 2002; Ortadoğu örneği için bkz., Mesut Özcan, *Sorunlu Miras Irak*, Küre Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 5–45.

steplerinden Ukrayna ve Doğu Avrupa düzlüklerini aşarak bölgede yaşayan Ostrogotlar, Vizigotlar, Franklar gibi Germen kabilelerini, Orta ve Batı Avrupa'ya doğru göçe zorlaması ve söz konusu göçlerin bir sonucu olarak 350'lerden itibaren *Limes*'in ortadan kalkması sonucu Roma İmparatorluğunu tehdit etmeye başlaması; Roma'nın Hristiyanlaşmaya başladığı bu dönemde pagan Germen kavimlerinin saldırılarının Roma-Germen gerilimini tırmandırması ve 476'da Batı Roma İmparatorluğunun yıkılması ve sonrasında 800'lere kadar devam eden Avrupa'da güçlü merkezi siyasi otorite boşluğunun kilise tarafından doldurulması.

800 yılında Kutsal Roma-Germen İmparatorluğunun kurulmasından 1270 Haçlı Seferlerinin sonuna kadarki geçen süreç Ortaçağ Avrupa düzeninin geliştiği kurumlarını kurduğu ve yaygınlaştığı dönemi ifade eder. Orta Avrupa'da 800'lere kadar devam eden kargaşa ve kaosa neden olan Roma-Germen gerilimi, 800'de bir Germen kavmi olan Frankların Kralı Şarlman/Charlemagne'in³⁶¹ Papa Leo tarafından "imparator" unvanı ile verilerek Kutsal Roma-Germen İmparatoru (KRGİ Holy Roman-German Empire) olarak taç giydirilmesiyle aşıldı. Yerleşik düzeni temsil eden Roma ile göçerkonar/nomadik ve barbar Germen kavimleri arasındaki gerilimin aşılmasında Hristiyanlık (Kutsal) tutkal görevini üstlendi. Bu olaydan çıkan iki sonuç vardır. İlk olarak, "dünya imparatorluğu geleneğinin-Roma" devam ettiğidir. Diğer sonuçsa, Germen kavimlerinden Frankların kurduğu Karolenj devletinin Kralı Şarlman'ın Hristiyanlığın dini önderi Papa tarafından Hristiyanlığın hamisi olarak ilan edilerek dünyevi/siyasal iktidarın önderi olduğunun göstergesi imparatorluk tacının verilmesidir. Böylece, Hristiyanlığın dünya üzerinde yayılmasından ve savunulmasından İmparatorun papaya karşı sorumlu olduğu kabul edilmiştir. Şarlman'ın Kutsal Roma-Germen İmparatoru olarak ilan edilmesiyle Roma'nın evrenselciliği ile Hristiyan evrenselciliği birleştirilmiştir.³⁶² Bu durum Bull tarafından birbiriyle örtüşen otoriteler olarak tasvir

³⁶¹ Şarlman/Charlemagne (742-814), Latince adı *Carolus Magnus*, Büyük Şarlman/Charles the Great, 768-814 tarihleri arasında Karolenj Kralı olan Şarlman 800'den itibaren Papa tarafından Kutsal Roma-Germen İmparatoru ilan edildi. Şarlman, 732'de Puvaty'a da Endülüs İslam ordularını Fransa'da durduran Karolenj devletinin kurucusu Charles Martel/*Carolus Martellus*'in (686-741) torunudur.

³⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz., Davies, a.g.e.; Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge, Ankara, 2002,

edilmiştir. Örtüşen otoritelerin bir sonucu olarak sadakat sadece bağlı bulunan devlete değil aynı zamanda hatta ondan daha fazla bir şekilde evrensel olan Vatikan'a olmaya başladı. KRGİ'nin kurulmasıyla Bull'un Ortaçağ uluslararası düzeni olarak tanımladığı düzen bu şekilde hayat bulmuş oluyordu. Ortaçağ düzeni, KRGİ parçalanmasıyla siyasal olarak bir bütünlük arz etmekten uzaklaşmış olsa da zihinsel arkaplanda yaşamını idame ettirmiştir.

Roma sonrası Avrupa'da KRGİ'yle istikrar, güvenlik, barış ve düzen yeniden sağlandı. 843 Verdun Antlaşmasıyla³⁶³ üçe bölünmesiyle zayıflamaya başlayan İmparatorluk, Uralları aşan Orta Asya kavimleri Avarlar, Peçenekler, Oğuzlar ve Bulgarların bölgede yaşayan Macarları ve Slavları, Orta ve Güneydoğu Avrupa'ya sürmeye başlamasıyla etkinliğini iyice yitirdi. Ayrıca aynı dönemde kuzeyden gelen Viking saldırıları da İmparatorluğun merkezi otoritesinin zayıflamasında önemli rol oynadı. İmparatorluk orduları, güneyden, -Endülüs/İspanya ve Kuzey Afrika'dan- Müslümanlar, kuzeyden -İskandinavya'dan- Vikingler, doğudan Macarlar ve Slavların saldırılarıyla mücadele etmekte etkisiz kaldı. Avrupa'da güvenli bir ortamı ortadan kaldıran bu gelişmeler *siyasal iktidarın yerelleşmesi* olgusuna da hız kazandı. Merkezi siyasi idarelerin zayıflaması sonucu yerel beyler ile kontların etkisi giderek arttı. Yeni düzen Feodalite olarak adlandırıldı. Bu dönemde etkili bir savunma sistemi olarak ortaya çıkan şövalyeler modern döneme kadar düzenin en önemli unsuru oldu. 1000'e kadar Avrupa bu saldırılardan kurtulamadı, ancak bu dönemlerde Ruslar (962), Macarlar (1000) ve İskandinavların (1000'ler) Hristiyanlığa geçişi sayesinde bu çatışmalar sona erdi.

Avrupa'da *siyasal iktidarın yerelleşmesinin* bir sonucu olarak İran ve Bizans gibi Avrupa'da da geniş topraklar bu şövalyeleri beslemeye ayrıldı. Sonuçta 1000'lere gelindiğinde Avrupa'nın çoğu bölgesi şövalyelerin denetimine girdi. 1096'da başlayan ve 1270'e kadar devam eden Haçlı Seferleri, Avrupa'nın siyasi ve ekonomik yapısını

³⁶³ Kutsal Roma Germen İmparatoru Louis'in imparatorluk topraklarını üç oğlu arasında paylaştırdığı antlaşma. Verdun Antlaşmasıyla çizilen sınır ile bugünkü Almanya-Fransa sınırı arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.

değiştirmiştir.³⁶⁴ Bu dönemde Avrupa’da görülen bir başka değişim ise ağır sabanın bulunmasıdır. Şövalyenin beslenebilmesi için gerekli ekonomik destek saban tarafından sağlandı, diğer taraftansa Avrupa’nın kuzey denizlerinde ticaret gelişmeye başladı, korsanlar ticaretin daha karlı olduğunu görünce limanlara yerleşti. Feodalizmin temelini oluşturacak şövalye-ağır saban-ticaret üçlüsü bu dönemde oluşmaya başladı.³⁶⁵

Bir başka yenilik ise yel değirmenleri oldu. Avrupalılar, yel ve su değirmenleri sayesinde enerji ihtiyacını karşıladı, aynı dönemde bulunan hamut sayesinde de atın da

³⁶⁴ Haçlı Seferleri ile ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz., Prof. Dr. Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, III. Baskı, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004.

³⁶⁵ Feo, sığır mülkiyeti demektir. Güney Avrupa’da toprak kuru olduğu için toprağı az eşeleyerek verim alınabiliyordu. Kuzey Avrupa’da ise toprak balçık olduğundan toprağı derinden kazmak için 7-8 tane öküz ile çekilen pulluk kullanılması zorunluydu. Tek bir ailenin bu kadar hayvana sahip olması güçtü. Aile bireyleri (hala, teyze, amca vs.) bir araya gelerek bu gücü oluşturuyorlardı. Siyasi olarak insanlar güvenlik içinde yaşabilmek için güçlü bir otoriteye sığınmak zorundaydılar. Feodal yapıda toprağın en az 1/3’i ya da yarısı beye aitti. Toprağın diğer bölümünde serf denilen köylüler kendileri için ekip biçiyorlardı. Mesela, 5000 kişilik bir toplulukta, toprağın yarısı 4900 kişiye (serflere), diğer yarısı ise 100 kişiye (lordun ailesi) aitti. Lorda bu toprak fazla gelirken, köylülere toprak yetmiyordu. Köylü ailelerin bazı üyeleri haftanın birkaç günü lordun toprağında karşılıksız olarak çalışmak zorundaydı. Ayrıca kendi toprağının üretiminden lorda ayni veya nakdi ödeme yapıyordu. Bu yapıya Manoryal örgütlenme deniyor (Manor, hem köylünün hem de efendinin topraklarını içermekte). Toprak üzerinde oturan veya onu işleyen köylüler, toprağın mülkiyetine sahip değillerdi. Bu örgütlenmenin en önemli özelliği, az çok kendine yeterli olması, piyasaya dönük üretim yapmayan bir nitelik taşıması, manor içindeki tüm ilişkilerin senyör tarafından denetlenmesi ve serflerin toprağı ve senyöre bağımlı olmalarıdır. Bugün Avrupa Birliği içinde Manor sisteminin işleyişine benzer çiftliklerin oluşması ilginç benzerlik oluşturmaktadır.

Feodal ilişkinin doğasını “vassallık” oluşturmaktaydı. Avrupa’da toprak sahiplerinin varlıklarını korumak için, köylülerin de güvenlik içinde yaşamak için “adamlara” ihtiyaçları vardı. Böyle bir ihtiyacın ürünü olarak doğan vassallık “Aynı sosyal dünyaya” ait kişiler arasında “bir adamın, kutsal bir törenle bir lorda bağlılık taahhüdünde bulunması” ile gerçekleşiyordu. Senyör, vassala belirli bir toprak parçası üzerinde haklar tanıyordu. Senyör vassalın koruyuculuğı görevini üstlenmişti. Buna karşılık vassal da kendisine verilen toprak parçası üzerindeki üretim faaliyetlerini senyör adına düzenleyecek, gerektiğinde senyöre silah ve asker temin edecek, şövalyelerden oluşan bir savaşçı grubunu eğitip hazırlayacak, senyörün maiyetine ve danışma kuruluna katılacaktı.

bir yük hayvanı olarak kullanılması sağlandı.³⁶⁶ Batı Avrupa’da ormanların temizlenmesi ile ekilen alanlar genişledi, böylece köyler 1300’lerdeki Büyük Veba Salgınına³⁶⁷ kadar genişledi, kentler de aynı hızla genişlediler, bunun en büyük nedeni Avrupa’da herkesin ihtiyaç duyacağı maddelerin pazarda satılmasıdır. Yerel güvenliğin şövalyelerce sağlanması ile önem kazanan ticaretin çekiciliği korsanları tüccarlığa yöneltti. Tüccarların artması yeni bir sosyal sınıfın –burjuvazinin- ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Tüccarların, Avrupa kentlerine yerleşmesi şehir-devletlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Şehir sayısındaki artış daha fazla gıda ihtiyacının beraberinde getirdi. Ticari gelişme hızlanırken lortların ekim alanlarını genişletmeleri köyler arasındaki iletişimin artmasına yol açtı. Köylüleri yeni açılan ekim alanlarına teşvik için özgürlüklerinin verilmesi, serflik kurumunun 12–15. yüzyıl arasında ortadan kalkmaya başlamasına zemin hazırladı.

15. yüzyıla gelindiğinde Avrupa’da temel güçler; kilise/imparatorluk, ulusal monarşiler, feodal prensler, kent-devletleridir. Bull’un ortaçağ düzeni olarak tasvir ettiği düzenin temel güçleri arasında modern anlamda tanımlanmış bir sınır anlayışı yoktu. Bu güçlerin siyasal egemenlikleri arasındaki geçişkenlikler ve otoritelerinin birbiriyle örtüşmesi farklı bir düzen algısını ortaya çıkarmaktadır. Her ne kadar farklı siyasal yapılar kendi coğrafyalarında kısmı bir özerkliğe veya egemenliğe sahip olsalar da hepsi sonuçta Vatikan’daki Papa’nın üst otoritesini bağlayıcı olarak kabul ediyordu. 13. yüzyılda Fransa ve İngiltere’de homojen ve güçlü krallıklar kurulurken, Almanya ve İtalya’da KRGİ’nun zaaflarını değerlendiren küçük kent-devletleri ortaya çıkmış, monarşilerin siyasal önderliklerine karşın, 11. yüzyıldan başlayarak 15 yüzyıla kadar özellikle İtalyan kent-devletleri ekonomik ve kültürel önderliği ele geçirdi. Akdeniz ticareti 1453’te İstanbul’un fethine kadar Avrupa’nın kaderini belirledi. Diğer önemli olayda 1346–1453 yılları arasında Fransa ile İngiltere arasında vuku bulan 100 Yıl Savaşlarıdır. 1453 sonrasında İtalyan kent-devletlerinin deniz üstünlüğünün Akdeniz’de

³⁶⁶ Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, İmge, Ankara, 2002; Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge, Ankara, 2002; Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, İmge, Ankara, 2002.

³⁶⁷ Büyük Veba Salgını, 1347-1351 tarihleri arasında Avrupa nüfusunun yaklaşık 1/3’nün ölümüne neden oldu.

sona ermesi, Venedik'in zayıflaması ve Akdeniz'i kaybetmeleri Avrupa'nın okyanuslara açılmasına yol açtı.

Rönesans ve reform hareketleri İngiltere, İskoçya, İsveç, Norveç, Danimarka, Kuzey Almanya ve Bohemya monarklarının kendi ulusal kiliselerini kurmalarıyla sonuçlandı. Alman Protestan prensleri ve kent-devletlerinin Katolik KRGİ'na karşı savaşmaları ve Katolik Fransa'dan destek görmeleri 1555 yılında Protestanların zaferi ile sonuçlandı. 1555 Augsburg Barışı ile tarihte ilk defa her prensliğin kendi vatandaşlarının dinini belirlemesine (*cuius regio eius religio*) imkân tanındı. Augsburg Barışı'na rağmen KRGİ'nun Protestanlara baskıya devam etmesi nedeniyle Protestan Prenslerin 1608'de KRGİ'na karşı birlik oluşturdular ve Hollanda, İngiltere ve Fransa'dan destek gördüler.³⁶⁸ Katolik prenslikler de KRGİ çatısı altında ve Bavyera'nın önderliğinde toplandı.

Her ne kadar 30 Yıl Savaşları mezhep/din savaşları olarak adlandırılrsa da Lee'nin de belirttiği gibi savaşlar sırasında din, diplomatik haklılığı ortaya koymaya yarayan bir bahane ve siyasi kararların kılıfı olarak kullanıldı.³⁶⁹ Bu ittifaklar, her ne kadar savaşı başlatan unsur mezhep/din farklılığı olsa da savaşı 30 yıl sürdüren siyasi gücün belirlemiş olduğu ulusal çıkar gibi realpolitik faktörlerin devletlerin dış politikasının belirlenmesinde öncelikli hale gelmeye başlamasıdır.³⁷⁰ Vestfalya ile Protestanlık güçlenirken, Almanya sayıları 200'ü aşan sayıda bağımsız küçük prenslik/devlete bölündü. KRGİ da olan Avusturya Habsburglarının Avrupa'daki hâkimiyetleri sona ererken Fransa, Avrupa'nın büyük gücü olarak ortaya çıkıyordu.

³⁶⁸ Knutsen'nin belirttiği gibi, Ortaçağın erken dönemleri söz konusu olduğunda bu modern etiketleri kullanmak gerçekçi değildir. Çünkü bu dönem söz konusu olduğunda Avrupa, İngiltere, Fransa, Avusturya gibi adlandırmaları kullanmak tarihi bir çelişkidir.

³⁶⁹ Lee: a.g.e., s. 115.

³⁷⁰ Fransa Başbakanı Kardinal Richelieu (1624–1640), Hikmet-i Hükümet/Raison D'état kavramını kullanarak KRGİ II. Ferdinand'a karşı Protestan olan İsveç Kralı Gustov Adolphus ile ittifak yaptı. Richelieu'dan sonraki Fransız Başbakanı Kardinal Mazarin ise, Ferdinand'ı yenmek için Alman Protestan prensleriyle anlaşmalar yaptı. Aynı zamanda Katolik İspanya Katolik Fransa'ya karşı savaş açıyor ve bunun karşısında Fransa'nın yardımına ise Protestan Oliver Cromwell geliyordu. Henry Kissenger, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, ss. 41–56.

Ulusal çıkarın öncelendiği, güçler dengesinin gözetildiği, devletlerin toprak kazanmak için diğerine savaş açtığı bu yeni dönemde, Realpolitik kendi düzenini Vestfalya Antlaşmasıyla birlikte Avrupa’da yavaş yavaş ortaya çıkarmaya başladı.

3.2. Vestfalya Antlaşması ve Yeni Düzenin Temel İlkeleri

Uluslararası İlişkiler alanındaki uzmanlar arasında, genelde modern uluslararası düzenin özelde de Avrupa devletlerarası sisteminin doğasının büyük ölçüde Vestfalya Barışını takiben toprağa bağımlı, egemen devletlerin doğuşuyla belirlendiğiyle ilgili genel kabul vardır.³⁷¹ Otuz Yıl Savaşlarının (1618–1648)³⁷² sonunda imzalanan Vestfalya Antlaşması³⁷³ genelde dünya tarihi özelde Avrupa tarihi açısından bir değişim sürecini başlatmıştır. Barış aslında yalnızca Alman içişleriyle ilgilidir. Bununla birlikte Otuz Yıl Savaşlarına büyük Avrupa güçlerin çoğu da katıldığından dolayı, Barış geniş uzun dönemli öneme sahiptir.³⁷⁴

³⁷¹ Kalevi Holsti, *Peace and War: Armed Conflicts and International Order, 1648-1989* Cambridge University Press, Cambridge, 1991, s. 20. Ayrıca bkz. Torbjon L. Knutsen, *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, Çev. Mehmet Özay, Açılım Kitap, İstanbul, 2006, s. 15.

³⁷² Richard Bonney, *The Thirty Years' War 1618-1648*, Osprey Publishing, Oxford, 2002; Buzan and Richard Little, *International Systems in World History*, Oxford University Press, Oxford, 2000; Norman Davies, *Europe: A History*, Oxford University Press, Oxford, 1996, kitabın Türkçe tercümesi için bkz. Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, İmge Kitabevi, 2005; Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler (1494-1789)*, Dost Kitabevi, Ankara, 2004; Henry Kissenger, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998; William H. McNeil, *Dünya Tarihi*, Çev. Alaaddin Şenel, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2004; Colin McEvedy, *Ortaçağ Tarih Atlası*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2001.

³⁷³ Vestfalya Antlaşması, Habsburg İmparatorluğu elçilerinin Fransa ile Muenster’de ve İsveç ile de Osnabrueck’te imzaladıkları antlaşma serilerinin genel addır. Lee, a.g.e., s. 124.

³⁷⁴ E.A. Beller, “Thirty Years War,” *The New Cambridge Modern History*, Vol. IV, J.P. Cooper, ed., (Cambridge: Cambridge University Press, 1970), ss. 306-358, aktaran Jan Zielonka, *Europe as Empire...*, a.g.e., s. 255, 45 No’lu dipnot.

Vestfalya öncesi dönemde imparatorlukların sabit coğrafi sınırlarında söz etmek güçtür ve tam da bu nedenden dolayı imparatorlukların siyasi kontrollerinin kapsamı ve şekli çeşitliydi.³⁷⁵ Geleneksel Ortaçağ Avrupa düzenini temsil eden *Respublica Christiana*'da³⁷⁶ Roma Kilisesinin meşru ve meşrulaştırıcı otoritesinin dışında kalan bağımsız ve egemen bir birim mevcut değildi. Adam Watson, *The Evolution of International Society* başlıklı çalışmasında, 1648 öncesi Ortaçağ Avrupasının genel özelliği olarak siyasi birimlerin belirli sınırlar ile birbirinden ayrılmış devletlere bölünmemiş olduğunu vurgularken; söz konusu siyasi birimlerin işlevlerine göre dikey olarak bir düzen oluşturdıklarına dikkat çekiyor.³⁷⁷ Ruggie, Ortaçağ Avrupa'sının çeşitli siyasi birimlerden oluşan bu durumunu "heterojen"³⁷⁸ olarak belirtse de sınırları³⁷⁹ ve yetkileri belli, "egemen" topraksal/territoryal³⁸⁰ devletlerden bahsetmek zordur. Ortaçağ Avrupası, Bull tarafından karmaşık bir "örtüşen otorite ve çoğul sadakat sistemi"³⁸¹ olarak tarif edilmiştir.

³⁷⁵ Barry Buzan and Richard Little, *International Systems in World History*, Oxford University Press, Oxford, 2000, ss. 176–182 ve Watson, *The Evolution of ...*, a.g.e., ss. 14–16.

³⁷⁶ İnsanı aynı kökten üreyen, Tanrısal inayetli, yeryüzü devletinin yurttaşı olarak ele alan Aziz Augustinus'un öğretisi, *Respublica Christiana* düşüncesinin temelini oluşturur. Bu düşünce, Ortaçağ Avrupasını inanç bütünlüğünde dini lider Papa önderliğinde Hristiyanlık şemsiyesi altında birleştirmiştir.

³⁷⁷ Watson, *The Evolution of ...*, a.g.e., ss. 138-151.

³⁷⁸ John Gerard Ruggie, "Continuity and Transformation in the World Polity: Towards a Neorealist Synthesis", *Neorealism and Its Critics*, ed. Robert O. Keohane, Columbia University Press, New York, 1986, s. 143.

³⁷⁹ Tek boyutlu sınır kavramı Ortaçağ'da bilinmiyordu; sınırlar, hatlardan ziyade coğrafi bölgeler olarak görülüyordu ve sınırlar oldukça açıktı. Bununla birlikte idari, ekonomik, askeri ve kültürel sınırlar arasında herhangi bir örtüşme hemen hemen yoktu. Bkz. Buzan ve Little, a.g.e.

³⁸⁰ John Gerard Ruggie, "Continuity and Transformation in the World Polity: Towards a Neorealist Synthesis", *Neorealism and Its Critics*, ed. Robert O. Keohane, Columbia University Press, New York, 1986, s. 143.

³⁸¹ Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 2. Edition, Columbia University Press, New York, 1995, s. 254.

Vestfalya Antlaşması siyasi birimler arasında dikey olarak var olan düzeni yatay hale dönüştürmüştür. İki evrensel varlığın, Papalık³⁸² ve imparatorluk, amir hakları artık kabul görmüyordu.³⁸³ Bu noktada Vestfalya Antlaşmasıyla birlikte dönemin siyasi birimlerinin –imparatorluk, krallık, prenslik vb- yönetimleri altındaki halklar üzerinde, antlaşmalarla belirlenmiş sınırlar dâhilinde dış müdahale olmaksızın mutlak güç kullanma hakkı olan temel siyasi aktör³⁸⁴ olduğu kabul edilmeye başlandı.³⁸⁵ Tüm bu gelişmeler siyasi birimlerle yönetimleri altındaki kişiler arasındaki bağı sağlayan unsurların içeriğinde de bir değişikliğe neden olmuştur. Papalık ve imparatorluğun zayıflamasıyla birlikte evrensel *dini/ruhani* paradigmaların³⁸⁶ yerini daha *seküler/dünyevi* söylemler almıştır.³⁸⁷ Şöyle ki, Vestfalya ile birlikte aynı dili, dini

³⁸² Papalık, Kilisenin manevi “güç”üne ve iyi organize edilmiş vergilendirmeye güveniyordu.

³⁸³ Kalevi Holsti, *Peace and War: Armed Conflicts and International Order, 1648–1989* Cambridge University Press, Cambridge, 1991, s. 25.

³⁸⁴ Makyavel Prens adlı eserinde “siyasi birim içerisinde birlik ve düzeni” sağlayabilmek için hükümdarın sınırsız hak ve yetkilerle donatılması gerektiğini vurgular. Niccolo Machiavelli, *Prens*, Çev. Selahattin Bağdatlı, Derin Yayınları, İstanbul, 1999.

³⁸⁵ Zira Anthony Pagden’in belirttiği gibi, 1562’den 1598’e kadar Fransa’da yaşanan iç kargaşalık ve kaos, 1642-1648 kanlı İngiliz iç savaşı ve 1618-1648 arasında tüm Avrupa’yı kasıp kavuran yıkıcı çatışma ve ayaklanmalara karşı devletin güç ve otoritesinin nasıl pekiştirileceği sorusuna cevap arayan dönemin düşünürleri devlet içi siyasi düzen üzerine yoğunlaşmışlardır. Jean Bodin, Hugo Grotius ve Thomas Hobbes’un çalışmaları örnek olarak gösterilebilir. Anthony Pagden, “Stoicism, Cosmopolitanism, and the Legacy of European Imperialism, Constellations, Cilt 7, Sayı 1, Blackwell Publishers, Oxford, 2000, s. 9.

³⁸⁶ Kuhn, *paradigma*’yı özel-tarihsel bir zihni çerçeve içerisinde anlam kazanan, kurgusal ön-kabuller üzerine inşa edilmiş sübjektif bir bakış açısı olarak tanımlamaktadır. Bkz. Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Çev. Nilüfer Kuyaş, 4. baskı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1995. Michel Foucault’un *discourse/söylem*’i ile Louis Althusser’in *sorunsal/problematique*, ve Ludwig Wittgenstein’in *sistem/system* kavramsallaştırılması aynı olguyu tanımlayan diğer kavramsallaştırmadır. Nilüfer Kuyaş, “Çevirmenin Sunuşu”, Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Çev. Nilüfer Kuyaş, 4. baskı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 11.

³⁸⁷ Bu noktada Makyavel’in siyaset üzerine olan çalışmalarıyla birlikte Jean Bodin’in egemenlik üzerine olan çalışmaları Vestfalya için ilham kaynağı olmuştur. Ortaçağ’da mutlak olmayan egemenlik kavramı Jean Bodin’in çalışmalarıyla mutlak hale gelmeye başlamıştır.

ve kültürü paylaşan toplulukların oluşturduğu ve “ulus” olarak tanımlanan yeni soyut bir birime bağlılık önem kazanmaya başladı. Modern anlamda ulusların var olmadığı Ortaçağ’da kültürel kimlikte önemli değildi.³⁸⁸ Ulus kimliği, Vestfalya Barışıyla birlikte Avrupa içi devletlerarası ilişkileri şekillendiren unsurlardan biri haline geldi.

Vestfalya Antlaşması, Avrupa’da bağımsız egemen devletlerin varlığını kabul eden ilk resmi belge olma özelliğini taşımaktadır. 1648 Vestfalya Antlaşması, Avrupa’nın *topraksal/teritoryal* devletlere bölündüğünü onayladı ve devletlerin *egemenliği* ile *eşitlik* prensibini devletlerarası ikili ilişkilerin iki temel prensibi olarak belirledi. Holsti’nin vurguladığı gibi, Vestfalya Antlaşmasıyla “devletler tarafından devletler için oluşturulmuş bir düzen” ortaya çıktı.³⁸⁹ Vestfalyan devletler düzeninin öngördüğü yeni normatif düzenleme eski sistemin yapısında ve aktörlerin davranışlarını derinden etkiledi. Vestfalya öncesi siyasi birimler arasındaki dikey yapılanma 1648 Barışıyla birlikte yatay düzlemde şekillenirken teorik olarak eşit ve egemen devletlerarasında çıkacak sorunların çözümünde devletlere çözümü hukuken dayatacak herhangi bir gücün olmayışı nedeniyle anarşikti. Bu durumu, Kenneth Waltz, *Man, the State and War. A Theoretical Analysis* başlıklı çalışmasında şöyle ifade etmektedir: “Egemen devletlerle birlikte, aralarında uygulanabilir hukuk sisteminin bulunmadığı, her devletin kendi mantığı veya arzularına göre maruz kaldığı mağduriyetleri ve emelleri hakkında hüküm verdiği çok sayıdaki egemen devletin varlığıyla birlikte bazen savaşa kadar giden çatışmanın meydana gelmesi kaçınılmazdır.”³⁹⁰ En güçlü devletin hegemonyasından kaçınmanın anahtar yolları, kendi kendine yetme ve güç dengesi³⁹¹ siyasetidir. Sınırların dokunulmazlığı ve toprağın savunulması en önemli kaygı olmuştur. Devletler, güvenlikleri için birbirleriyle ittifaklar kurmuşlardır, fakat ittifaklar

³⁸⁸ Zielonka, *Europe as Empire...*, a.g.e., s. 11.

³⁸⁹ Kalevi Holsti, *Peace and War: Armed Conflicts and International Order, 1648-1989*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, s. 25.

³⁹⁰ Kenneth N. Waltz, *Man, the State and War. A Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York, 2001, s. 159.

³⁹¹ Güç dengesi sistemi, krizleri hatta savaşları önlemek iddiasında değil, hem bir devletin diğerlerini egemenliği altına alma arzusunu hem de anlaşmazlıkları sınırlamaktır. Sistemin amacı, barıştan çok istikrarın sürdürülmesi ve aşırılıklardan kaçınmanın sağlanmasıdır. Bkz. Kissinger, a.g.e., ss. 4-5.

gerçek ya da hayali dengesizliklerden kaynaklanan uyuşmazlıkları önlemede çoğunlukla başarısız olmuşlardır. Bull işte tam da bu başarısızlık durumundan hareket ederek “Anarşik Toplum” adlı çalışmasını yazmıştır. Modern dönem uluslararası alanını amir bir otorite olmadığı için anarşik olarak tasvir eden genel Uluslararası İlişkiler yazını içinde Bull’un toplumsallığa ve normatifliğe vurgu yapan çalışması önemli bir dönüm noktasıdır. Devletler arası ilişkileri salt güç kavgası olarak tasvir etmeyen Bull, uluslararası alanın her ne kadar anarşik bir yapısı olsa da belirli kurallar ve ilkeler çerçevesinde alanın varlığını idame ettirdiğini söyler. Bull, Vestfalyan uluslararası alan içinde oluşan düzenin genel ilkelerini belirler. Çalışmanın devamında Vestfalyan düzen örnekleri içinde bu ilkelerin nasıl hayata geçirildiğini açıklamaya çalışacağız.

Tablo 5. Vestfalyan Devletlerarası Sistemin Genel Özellikleri³⁹²

Amir bir güç merkezi olmayan temelde anarşik
Bütün devletler resmen eşit ve egemenlikleri belirli bir toprak parçası üzerinde mutlak
Devletlerarası düzenin temel ilkesi diğer ülkelerin iç işlerine müdahale etmemek
Ulusal hükümetler ana devletlerarası aktörlerken karar alma sisteminde diğer aktörlerin girdisi çok az
Devletlerarası siyasetin özünde dengeleme, peşi-sıra zincirleme takılma (<i>bandwagoning</i>), toprak kazanma ve etki sahasını genişletme için mücadele gibi konular var.
Çıkarlar, verili ve hatta ebedi olarak göz önüne alınır ve esas olarak ulusal güvenlik hakkındadır.
Uyuşmazlıklar öncelikli olarak sınırlar ve onlar üzerine yargı hakkındadır
Devletler kendi güvenliklerini caydırıcı askeri seçenekler ve topraksal savunma sistemi yoluyla sağlamaktadır.

³⁹² Zielonka, *Europe as Empire...*, a.g.e., s. 153.

3.3. Vestfalyan Düzen Örnekleri

Bu bölümde Bull'un Anarşik Toplum eserinde ortaya koyduğu düzenin ilkelerinin tarihsel süreçte nasıl hayata geçirildiğini ele alacağız. Düzen örneklerinin temel özelliklerinin üç ilke çerçevesinde nasıl pratiğe geçirildiğini açıklamaya çalışacağız. 1555 Augsburg Barışı ile başlatabileceğimiz Avrupa'daki ulus-devletleşme süreci, 1648 Vestfalya Antlaşması ile kurumsallaşmış, 1789 Fransız devrimi ile iyice pekişmiştir. Vestfalya Barışı ile ortaya konan yeni yaklaşımların temeline rasyonel çıkarları uğruna mücadele eden ulus-devlet oturmuştur. Çeşitli uluslardan oluşan bir siyasi idare birimi olarak gerek imparatorluklar içinde gerekse onlar arasında ortaya çıkan mücadele yeni dönemin düzenini şekillendirmiştir. 1555'den 1815'e kadarki dönemi Vestfalya uluslararası düzeninin Avrupa-içi kurumsallaşması yolunda hazırlık dönemi olarak adlandırmak yerinde olacaktır. Bugün Vestfalyan düzen olarak adlandırdığımız yapının ortaya çıktığı bu dönemin belirleyici olayları şunlardır: 1610–1640 arasında Fransa'nın büyük bir güç olarak ortaya çıkması, 1648 Vestfalya Antlaşması, 1600'ler boyunca önce Hollanda sonra Fransa'nın 1700'lerde İngiltere'nin, İspanya ve Portekiz'in karşısında büyük birer güç olarak sivrilmeleri, 1713 Utrecht Antlaşması ile güçler dengesi kavramının somut bir şekilde ilk kez uluslararası bir antlaşmada ortaya çıkması (Anglo-Fransız Antlaşmasının 6. Maddesi)³⁹³ ve İngiltere'nin Fransa'nın yerini alarak Avrupa içi düzene katılımı ve 1700'lerle birlikte Rusya'nın Doğu Avrupa'da artan nüfuzu, Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlaması (1699 – 1792) ve 1789 Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları (1803–1815).

Bull'un çalışmamıza konu olan üç ilkesi, Vestfalyan devlet düzeni içinde önce antlaşmalara saygı/ahde vefa ve egemenliğe saygı ilkeleri çerçevesinde hayat bulurken devletlerarası ilişkilerde güç/şiddet kullanımının kısıtlanması ilk kez Viyana Kongresi'nde "Avrupa Uyum (concert of Europe)" içindeki güçler dengesi üzerinden tanımlanmaya çalışılırken daha sonraki süreçte devletlerarası sorunların savaş ile değil barışçıl mekanizmalarla çözülmesi için yapılan girişimlerle sağlanmaya çalışılmıştır. I. ve II. Dünya Savaşlarındaki kıyım sorunların çözümünde güç kullanımının

³⁹³ Hagen Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, Çev. Timuçin Binder, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 73. Güç dengesi kavramı Fransa'yı Avrupa'dan tamamen silmenin önüne geçti

sınırlandırılması girişimlerinin yoğunlaşmasına ve derinleşmesine neden olmuştur. Söz konusu tarihsel sürecin nasıl şekillendiği Bull'un düzen anlayışı ekseninde devam eden bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Napolyon Savaşlarından sonra yapılan 1814–15 Viyana Kongresinde oluşturulan ve daha sonraları Viyana Düzeni olarak adlandırılan Avrupa devletlerarası düzeni Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle sona ermiştir. Savaş sonrasında Wilson ilkeleri temelinde 1919 Versay Antlaşmasıyla oluşturulan Avrupa devletlerarası düzeni kısa ömürlü olmuştur. Versay ile kurulan düzen, Ekim 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesiyle fiilen sona erdi. İkinci Dünya Savaşı sonunda oluşturulan Yalta Düzeni, 1989–1991 döneminde Komünizm çökmesiyle önemli küresel boyutta bir değişim yaşamıştır. Günümüzde küresel ölçekte yaşamını sürdüren Yalta düzeni, Avrupa ölçeğinde her ne kadar Vestfalyan devletler sisteminin genel-geçer özelliklerini taşıyor olsa da 1951'den itibaren yavaş yavaş hareket eden köklü bir değişim içindedir. 1951'den itibaren ekonomik alanda başlayan devletlerarası uzlaş kademeli olarak kurumsallaşmış ve bu kurumsallaşma 1992 Maastricht Antlaşması'yla siyasi alana taşınmıştır.

3.3.1. Viyana Düzeni

Vestfalya Antlaşmasından sonra kurulan yeni dünya düzeninde ilk kapsamlı değişim Napolyon Savaşları'ndan sonra 1815 yılında oluşturulan Viyana Kongresi ile olmuştur.³⁹⁴ Napolyon Savaşlarının ve Kant'ın “*Ebedi Barış/Eternal Peace*” adlı çalışmasının hemen sonrasında, örneğin, “Uyum Sistemi” büyük güçler arasında düzenli görüşmeler mekanizması ile topraklar ve insanların yeniden dağıtımı yoluyla bir güç

³⁹⁴ Viyana Düzeni içinde yaşanan tarihsel/siyasi gelişmeler hakkında kapsamlı bilgi için bkz: Henry Kissenger, *Diplomasi*, ss. 63–203, özellikle Bölüm Dört, ss. 63-87; R. R. Palmer , Joel Colton, *A History of The Modern World*, Von Hoffman Press, New York, Seventh Edition, 1992, ss. 441–452. Stephen Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789–1980*, Dost Kitabevi, 2. Basım, Ankara, 2004, ss. 50–58. Davies, a.g.e. ss. 807-943.

dengesi kurma arayışıdır.³⁹⁵ Viyana Düzeni, aslında Vestfalya Düzeni içinde süreklilik unsurları temellinde zamanın şartlarına göre yeni bir okumadır. Viyana Kongresinde amaç Orta Avrupa'nın dağınık, parçalanmış ve güçsüz yapısının alman konfederasyonu oluşturularak Avrupa güç dengesini sürdürmektir.³⁹⁶ Napolyon Savaşları ile sarsılan Avrupa'nın siyasi durumunu yeniden düzenlemek için Avrupalı devletlerin bir girişimi olarak Viyana Kongresi sonucu oluşturulan düzen, Birinci Dünya Savaşına kadar etkisini devam ettirmiştir. Yapısı itibariyle Avrupa devletlerinin oluşturduğu bir düzen olmasına rağmen, dönemin büyük devletlerinden oluştuğu için etkisi Avrupa dışına taşan bir düzenlemedir. Bundan dolayı Viyana Düzeni bir dünya düzeni olarak da tanımlanmaktadır.

Bu noktada Bull'un "Anaşık Toplum" eserinde tanımladığı gibi bir karmaşık güçler dengesinden (complex balance of power)³⁹⁷ söz edebiliriz. Bull, ikiden fazla gücün yer aldığı ve çeşitli düzeylerde sistemi etkileyen güçlerin değişen ve karmaşık diplomatik ittifaklar yoluyla oluşturulan güçler dengesinin bir düzen oluşturduğunu ileri sürer.³⁹⁸ Bull, söz konusu karmaşık güçler dengesini içinde düzeni kuran üç ilkenin ittifakların yapısına uygun bir şekilde dönüştüğünü belirtir. Zira savaş düzeninin bir unsuru olarak kabul etmesi her ne kadar güç kullanımının sınırlandırılması ilkesi ile çelişiyor gibi gözükse de aslında bu ilke, savaşın kaçınılmazlığı karşısında onu sınırlama ilkesi olarak Bull tarafından düzenin ana unsuru olarak görülmüştür. Bull,

³⁹⁵ Edmund Burke, bu durumu "diplomatik Avrupa cumhuriyeti" olarak adlandırır. Aktaran, Hedley Bull ve Adam Watson, *The Expansion of International Society*, Clarendon Press, Oxford, 1984, s. 1.

Viyana Kongresi sonuç belgesi galipler arasında toprak dağıtımını şöyle yapıyordu: Rusya, Finlandiya, Doğu Polonya'dan bazı bölgeler ile Besarabya'yı; Prusya, Saksonya ve Ren Irmağının sol yanını; Avusturya, Hollanda'nın güneyini kaybederken, Kuzey İtalya'da Lombardiya-Venedik Krallığı'nın denetimine ve 39 devleti kapsayan Germen Konfederasyonu'nun başkanlığına sahip oldu. İngiltere deniz üstünlüğünü sağlamlaştırmak için Helgoland, Malta, Santa Lucia ve Trinidad gibi stratejik noktaları kazanımlar elde etti. Fransa, Hollanda, İsviçre, Sardinya Krallığı gibi tampon devletlerle çevrildi.

³⁹⁶ Hagen Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, Çev. Timuçin Binder, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 196-197.

³⁹⁷ Bull, *Anarchical Society*, a.g.e., s. 97.

³⁹⁸ A.g.e., s. 97 - 102.

ittifaklar sistemi içinde yeniden savaşın bir araç olarak kullanılabileceği gerçeğinden hareket ederek ilkeleri statik değil dinamik unsurlar olarak görmüştür. Bull, dünya düzeni uluslararası siyasi tarihi ile ilgili bir çalışma yapmamıştır. Fakat teorisini geliştirirken kullandığı tarihsel örneklerden hareketle Bull'un söz konusu üç ilkenin karmaşık güçler dengesi içinde oluşan dünya düzeni içinde nasıl hayat bulduğunu ve dönüştüğünü anlayabiliriz. Bu nedenle aşağıda Viyana Düzeni içinde üç ilkenin Bullvari bir okumayla nasıl hayat bulduğunu ve dönüştüğünü incelemeye çalışacağız.

Bull, Viyana Düzenini de karmaşık güçler dengesinin bir örneği olarak göstermektedir. Oluşturulan Viyana Düzeni ile dönemin Avrupalı beş büyük devleti (*Pentarchy*³⁹⁹: İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya, Prusya/Almanya) belirli aralıklarla yapılan toplantılarla hem Avrupa'nın işlerini hem de dönemin büyük güçlerinin Avrupa dışındaki rekabetini de düzenlemeyi amaçladılar. Kurulan bu düzenle Avrupalı büyük devletler kendi aralarındaki çatışmaları önleyerek, siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumayı amaçlamışlardır. Bu dönemde diplomasi önem kazandı. Fransız Dışişleri Bakanı Talleyrand; İngiliz Dışişleri Bakanları Castlereagh, Canning ve Palmerstone, Avusturya Şansölyesi Klement von Metternich bu dönemin önemli devlet adamı ve diplomatlarıdır. Viyana Düzeni oluşturulurken katılımcı devletler, ulusal çıkarlarını güç dengesi çerçevesinde korumayı ve sürdürmeyi amaçlayan politika takip etmişlerdir.

Denge ilkesi hiçbir devletin Avrupa kıtasında hegemonya kurmasına izin vermiyordu. Dengeyi bozmaya yönelik devlete karşı diğer tüm devletlerin kolektif güvenlik anlayışıyla güç birliği içinde hareket etmesini öngören denge ilkesi düzenin muhafazası içinde ortak sorumlulukları vurgulamaktadır. Herhangi bir kolektif güvenlik düzenlemelerinin siyasi amacı belirli bir düzeyde caydırıcılık yaratarak düzeni bozucu saldırıganlıkları önlemektir.⁴⁰⁰ Dolayısıyla Viyana düzeninin tam olarak

³⁹⁹ Pentarchy: Beş büyük Avrupa gücü.

⁴⁰⁰ John F. Troxell, *Military Power and the Use of Force*, J. Boone Bartholomees Jr. (ed.), *Theory of War and Strategy*, Volume I., 3rd Edition, U. S. Army War College, Guide to National Security Issues, June 2008, s. 217.

kurumsallaşmamış kolektif güvenlik düzenlemeleri dengeyi belirli bir düzeyde korumayı amaçlamıştır.⁴⁰¹

Diğer taraftan bütün devletlerin benzer sorumluluk anlayışına sahip olduğunu söyleyemeyiz. Her devlet, bu ilkeyi, kendi çıkarı doğrultusunda yorumlamıştır. Söz konusu ilke hakkında Metternich'in yorumu ile İngiliz diplomatlarının yorumu arasında bariz bir fark vardır. Metternich imparatorlukların korunması için ayrılıkçı ulusçu hareketlere karşı bir politika izlerken İngiltere, bu tür ayrılıkçı hareketlere karşı daha liberal bir politika izlerken çoğunlukla destek vermiştir. Metternich'in yorumu, Avusturya İmparatorluğu'nun siyasi kültürü, jeopolitik, jeokültürel ve jeostratejik konumu ile çıkarları göz önünde bulundurulduğunda daha net anlaşılmaktadır. Bu noktadan hareketle diyebiliriz ki, Metternich'in olaylara yaklaşımı ve üretmeye çalıştığı politikalar, her ne kadar liberal fikirler içerse de, Realist Uluslararası İlişkiler teorisinin düzen ve güvenlik anlayışına daha uygundur. Metternich, Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan milliyetçiliğin muhtemel zararlarını minimize etmeyi amaçlamaktadır. Metternich'in amacı, Avrupa kıtasının ortasında kurulu çok-uluslu imparatorluğunun güvenliğini sağlama (*security*) ve hayatını idame ettirmedir (*survival*). Benzer bir şekilde İngiliz diplomatlarının konuyu ele alışları, İngiliz İmparatorluğunun küresel vizyonu jeopolitik, jeokültürel, jeostratejik konumu ve çıkarlarıyla doğrudan ilintilidir. Her ne kadar İngiliz İmparatorluğu çok-uluslu bir karakter taşısa da, imparatorluğun merkezi olan Britanya Adası homejen bir nüfusa sahipti. Bu durum İngilizlerin ayrılıkçı ulusçu hareketlere karşı diğer Avrupa imparatorluklarından daha esnek bir politika izlemelerinin bir nedenidir.

En genel anlamıyla Viyana ile Londra arasındaki görüş farklılığı ve bu iki yorum arasında yaşanan gerilim “Avrupa Uyumu”nu şekillendiren ana saiklerden birisidir. Metternichce temsil edilen mevcut statükoyu koruma anlayışı ile İngilizlerce temsil edilen liberal anlayış arasında yaşanan gerilimin yönetil(eme)mesine göre Avrupa Uyumunu üç ana döneme ayırabiliriz. 1815–1854 arası “uzun barış dönemi”,

⁴⁰¹ Louis J. Nigro Jr., Theory and Practice of Modern Diplomacy: Origins and Development to 1914, Bartholomees, a.g.e., ss. 204–205;

1854 – 1871 savaşlar ve birlik dönemi ile 1871–1914 barış ve ittifaklar dönemi.⁴⁰² Bu üç dönemin ortak özelliği her ne kadar, barış dönemlerinde Avrupalı Büyük Güçler arasında çatışmalar olsa da söz konusu çatışmalar⁴⁰³, gerek ölçek gerekse amaç bakımından sınırlıdır. Genel amaca ulaşıldıktan sonra eski düzen yeniden kurulabilmiştir.⁴⁰⁴

3.3.1.1. “Avrupa Uyumu”nun Çalışması

1815–1854 arası dönemde, 1821 Yunan İsyanı’na destek veren Avrupalı devletler Avrupa Uyumunun “statükoyu koruma” temel ilkesini çiğnerken, ulusal çıkarları temelinde ortak yaklaşımı Osmanlı Devletinin bir Avrupa devleti olmadığı bu nedenle de söz konusu desteğin Avrupa içi güç dengesi bozmayacağı yönündedir. Bu yaklaşım konjonktürelidir. Zira Doğu Avrupa ve Balkanlar’da artan Rus etkisi ve bölgeyi yönetimi altında tutan Osmanlı Devleti’nin zayıflayan yapısı, Avrupa içi güçler dengesini ve Avrupa Uyumu’nu tehdit eder boyuta gelmeye başladı. Bu nedenle Avrupalı devletler Rusya’ya karşı Osmanlı Devletine destek vermek durumunda kalmıştır. Örneğin, Kırım Savaşı (1853–1856) sırasında İngiltere ve Fransa, Avrupa’da güç dengesinin bozulmaması için Rusya’ya karşı ulusal çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti’nin yanında savaşa katılmışlardır. Savaş sonunda imzalanan 1856 Paris Barış Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti Avrupa devletleri arasında kabul edilmiştir. 1830 ve 1848 Devrimleri⁴⁰⁵, Mısır sorunu (1832–1841) ile İtalya ve Almanya’nın⁴⁰⁶ 1859–1871 arasında birliklerini sağlaması, Avrupa Uyumu’nu etkileyen diğer olaylardır.

⁴⁰² Anthony Best, J. M. Hanhimäki, Joseph A. Maiola, Kirsten E. Schulze, *Uluslararası Siyasi Tarih 20. Yüzyıl*, Çev. Taciser Ulaş Belge-Emel Kurt, Yayınodası Yayınları, İstanbul, 2008, s. 1.

⁴⁰³ 1856 sonrasında Avrupa’da yaşanan büyük savaşlar şunlardır: Avusturya’ya karşı Fransa, Savoy ve İtalyanlar (1858), Danimarka’ya karşı Prusya ve Avusturya (1864), Avusturya’ya karşı Prusya ve İtalya (1866), Fransa’ya karşı Prusya ve Alman devletleri (1870).

⁴⁰⁴ Eric Hobsbawn, *Devrim Çağı*, Dost Yayınları, Ankara, 2005. Best, vd., a.g.e., s. 1.

⁴⁰⁵ 1830 ayaklanmaları daha liberal bir niteliktedir, ancak 1848 devrimleri özellikle İtalya, Avusturya ve Macaristan’da daha ulusçu (yabancı egemenliğine karşı) niteliktedir. 1848’de ulusçuluk Avrupa’nın en

İtalyan birliğinden ziyade Almanya'nın⁴⁰⁷ büyük bir güç olarak Orta Avrupa'da ortaya çıkması kıta içi güçler dengesini derinden etkiledi. Şarlman'ın 800'lerdeki Kutsal Roma-Germen İmparatorluğundan beri tarihte ilk kez Merkezi Avrupa'ya büyük bir güç hâkimdi. Fransa 1871 yenilgisini ve kaybedilen toprakları (Alsace-Lorraine'i ve Saar) geri almak için mücadele edecekti. Orta Avrupa'yı kaybeden Avusturya ise yeni çıkar alanı olarak Osmanlı egemenliğinde bulunan Balkanlara yönelecek ve bölgede etkinliğini artırmayı amaçlayan Rusya ile çıkarları çatışacaktır. Avusturya'nın yenilmesini fırsat bilen Rusya ise Panslavizm politikası ile Balkanlar'da genişlemeye çalışacaktır. Avrupa içi güçler dengesinin yeniden organizasyonuna neden olan bu gelişmeler, 1870 sonrasında sömürgeciliğin tüm dünyayı paylaşmasında etkili oldu. Bu dönemde ortaya çıkan II. Sanayi Devrimi rekabetin ekonomik boyutunu pekiştirdi. 1870 -1914 arası dönem II. Sanayi Devriminin tetiklediği sömürgecilik mücadelesi şeklinde geçmiştir. 1871–1914 barış ve ittifaklar dönemini, a). 1871–90 Bismarck dönemi; b). 1890–1905 yeni denge dönemi; c). 1905–1914 savaşa hazırlık dönemleri olarak üçe ayırabiliriz.

1871–90 dönemi aynı zamanda Alman birliğini sağlayan Şansölye Otto von Bismarck'ın kurulan birliği koruma ve savunma ile Almanya'yı büyük kara askeri gücü haline getirme düşüncesinin hayata geçtiği dönemdir. Bismarck, olası meydan

önemli ideolojisi haline geliyordu. Bkz.; Eric Hobsbawm, *Devrim Çağı*, a.g.e.; Charles Tilly, *Avrupa'da Devrimler 1492 -1992*, Çeviren Özden Arıkan, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005.

⁴⁰⁶ Almanya'nın birliğini sağlamasında, Alman Gümrük Birliği (*Zollverein*) ve Prusya'nın siyasi etkinliği iki önemli etkidir. Alman *Zollverein* tarihte göze çarpan en önemli gümrük birliğidir. Burada belirgin şekilde siyasi birlik, gümrük birliğinden sonra gelişmiştir ve gümrük birliğinin buna katkısı olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz., Jacob Viner, *The Customs Union Issue*, Carnegie Endowment for International Peace, New York, 1950, ss. 97–102; ayrıca, Meltem Sarıbeyoğlu, *Dünya Ticaret Örgütü'nün Antlaşmalara Dayalı Milletlerarası Ekonomik Düzendeki Yeri ve Türk Hukukuna Etkisi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Anabilim Dalı, Kamu Hukuku Bilim Dalı doktora tezi, 2008, ss. 285- 288. Söz konusu tez daha sonra yayınlanmıştır. Meltem Sarıbeyoğlu, *Uluslararası Ekonomi Hukuku Açısından Dünya Ticaret Örgütü Gümrük Birliği ve Türkiye*, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2010.

⁴⁰⁷ Almanya adı verilen topraklar, iki büyük devlet olan Avusturya ve Almanya arasında paylaşılmıştı. Tarihte bu durum Alman İkiliği (German Duality) olarak tanımlanmaktadır.

okumaları en aza indirme çabasının bir ürünü olarak ittifaklar sistemini geliştirmiştir. Bismark, Reich'i⁴⁰⁸ korumak için 1872'de Alman, Rus ve Avusturya-Macaristan⁴⁰⁹ İmparatorluklarıyla Berlin'de askeri işbirliği anlaşması imzaladı. Bu ilk ittifak sistemiyle Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın Fransa ile ittifak kurması engellendi. Bu ittifak antlaşmasına 1874'de İtalya'da katıldı. Fakat bu ittifak sistemi 1875-78 Balkan bunalımı sırasında dağıldı. Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında bulunan Balkanlar'da çıkan ulusçu hareketlere destek veren Rusya ile güneyinde bir Slav devletinin kurulmasından çekinen Avusturya arasındaki rekabeti hızlandırdı. Rus ordularının İstanbul önlerine kadar gelmesi başta İngiltere ve Almanya olmak üzere diğer Avrupa devletlerinin endişelendirdi. Almanya ve İngiltere'nin girişimleri sonucu 1878 Osmanlı-Rus Ayastefanos/Yeşilköy Antlaşması Berlin'de revize edildi. Yapılan revizyona göre Avusturya-Macaristan ile Rusya arasında Balkanlar'da bir denge oluşturuldu. Viyana, Bosna-Hersek'i idare etme hakkını elde ederken, Rus etkinliği Doğu Balkanlarla sınırlandırılıyordu. İngiltere ise Hindistan deniz ticareti yolunu güvence altına almak için Kıbrıs'a yerleşiyordu.

Berlin Kongresi, Osmanlı Devleti'nin Avrupa düzenindeki dengeleri değiştirici etkisini ortaya koyarken Balkanlar'daki ulusçuluk hareketlerinin varlığını Avrupa siyasetine taşıdı. Bu durum, bölgede kurulması muhtemel yeni devletlerin Avrupalı güçlere olan mali bağımlılığını ve büyük devletlerin bölgedeki nüfuzunu pekiştirdi. 1875-78 Balkan bunalımına kadar Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünden yana olan İngiltere, Doğu Sorunu olarak adlandırdıkları Osmanlı Devleti'nin geleceğinin ne olacağı ve muhtemel dağılma durumunda topraklarının nasıl paylaşılacağı konusunda planlar üretmeye başladı.⁴¹⁰

⁴⁰⁸ Reich: Almanca devlet anlamına kullanılan sözcük.

⁴⁰⁹ 1848 ulusçu ayaklanmalarının en fazla etkilediği imparatorluklardan biri Avusturya imparatorluğudur. Macarların ayaklanması ve devleti parçalanmaya götürmesini engellemek amacıyla 1866'da imparatorluğun adı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olarak değiştirildi.

⁴¹⁰ Osmanlı Devletinin 19. yüzyıl dünya düzeni algılaması hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bkz., Cemil Aydın, "Emperyalizm Karşıtı Bir İmparatorluk: Osmanlı Tecrübesi Işığında 19. Yüzyıl Dünya Düzeni", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 12 Sayı: 22, 2007 /1, İstanbul, 2007., ss. 39-85.

Bismarck, Berlin Kongresi'nin ardından ikinci bir ittifak sistemi oluşturmaya girişti. İlk olarak muhtemel Rus saldırısına karşı Avusturya-Macaristan ile anlaştı. Ülkede yaşanan iç karışıklıklar Rusya'yı 1881'de, 1872 antlaşmasını uzatmaya itti. Bu durum, Fransa'ya karşı bir savaş durumunda Rusya'nın tarafsızlığını güvence altına alıyordu. Fransa'nın 1881'de Tunus'u ilhak etmesi İtalya'yı endişelendirdi. 1882'de İtalya, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile bir Fransız saldırısı durumunda yardım öngören Üçlü İttifak'ı imzaladı. Fransa'yı saldırıya uğraması durumunda bile tek başına bırakan yeni bir durum ortaya çıktı. Balkan bunalımı ve Rusya'nın karşı çıkmasına rağmen Bulgaristan'da bir Saksonya-Coburg prensinin tahta çıkması ile giderek güçlenen Fransız milliyetçiliği Bismarck'ın ikinci ittifak sistemini gözden geçirmesine neden oldu.

Bismarck'ın üçüncü ittifak sistemi aslında ikinci ittifak sisteminin revize edilmiş şeklidir. Üçüncü sistem öncelikle süresi uzatılan İtalya ile yapılan ittifak antlaşmasını kapsıyordu. Bu sistem 1887'de, Almanya ve Rusya'nın, Fransız ya da Avusturya-Macaristan'ın muhtemel saldırısı karşısında tarafsız kalacakları konusunda karşılıklı taahhütler içeren Alman-Rus Reasürans Antlaşmasını imzalamasıyla tamamlandı. Bismarck aynı zamanda, Mısır'daki Fransız-İngiliz rekabeti, Tunus'taki İtalyan-Fransız rekabetinden yararlanarak İtalya ile İngiltere arasında Akdeniz'de statükonun muhafazası için arabuluculuk yaptı. Bismarck, söz konusu anlaşmalara İspanya'yı da katarak, Fransa'yı hem kıta Avrupa'sında hem de Akdeniz'de yalnız bırakmış oluyordu. Bismarck'ın ittifak sistemleri, çeşitli düzenlemelerle Avrupa içi düzenin sürdürülmesine katkıda bulunmuştur.

3.3.1.2. Uyumdan Bozulmaya Avrupa

Yeni denge dönemi olarak adlandırılan 1890–1905 döneminin alt yapısını şekillendiren bu gelişmeler devletlerarası ilişkilerin seyrine de etki etmiştir. Ekonomik olarak giderek güçlenen Kayzer II. Willhelm liderliğindeki Almanya'nın Bismarck'ın ittifaklar sistemine son vermesi devletler arası dengelerin yeniden oluşturulmasına zemin hazırladı. 1890'da II. Willhelm'in isteği doğrultusunda Alman-Rus Reasürans

Antlaşması'nın yenilenmemesi, Rusya'yı ihtiyacı olduğu ekonomik yardımı Paris'ten bulma arayışına itmiştir. Fransa'yı kıtadaki yalnız bırakılmışlığından kurtaran bu anlaşma “dizginleme” temelinde yapılan bir düzenlemeydi. Buna göre muhtemel bir Fransa-Almanya savaşında St. Petersburg destek vermeyecekti, buna karşılık Paris'te Orta ve Doğu Asya'da Londra karşısında Rusya'yı desteklemeyecekti. İttifak Rusya'ya Balkanlar'da geniş bir hareket serbestisi sağlıyordu. Diğer taraftan Fransa, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun parçalanmasından ve Almanya'nın bölge üzerinde hak iddia ederek Adriyatik Denizine ulaşmasından korkuyordu.⁴¹¹ Balkanlar'daki Sırp ulusçuluğundan rahatsızlık duyan Viyana, 1897'de St Petersburg ile bölgede birbirlerinin çıkarlarını tehdit etmemek üzere anlaştı.⁴¹²

İngiltere ile Rusya arasında Asya'da yaşanan jeopolitik rekabet, sanayi ve ticari alanlara da sıçramış bulunuyordu. Asya'da Rusya'da mücadele eden İngiltere, Alman Kayser'inin yayılmacı eğilimlerinden endişe duymaya başladı. Avrupa'da artan Alman ve Rus nüfuzu İngiltere'yi endişelendiriyordu. Orta ve Doğu Avrupa'daki konumunu güçlendiren Kayzer Almanya'sının gözünü kıta dışına çevirmesinden rahatsızlık duymaya başlamıştı. 1898'de yapılan antlaşmayla İngiltere ile Almanya, Afrika'daki Portekiz sömürgelerini paylaştı. Benzer bir antlaşmayı Rusya ile de yapmak isteyen İngiltere'nin bu isteği gerçekleşmedi. Berlin, Londra'yı Avusturya-Macaristan ve İtalya ile birlikte oluşturdukları üçlü ittifaka katılmaya davet etti. Muhtemel bir Balkan bunalımında dışarıda kalmak isteyen Londra, Rus-İngiliz görüşmelerini anlaşma olmaksızın sonlandırdı. Rus tehdidine karşı İngiltere, önce 1902'de Japonya ile 1904'te de Fransa ile ittifak anlaşması imzaladı.

Londra'nın 1904'te Fransa ile imzaladığı Antant Kordiyal (*Entente Cordiale*⁴¹³) Avrupa içi düzeni etkileyen önemli bir dönüm noktasıdır. Antant Kordiyal

⁴¹¹ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar)*, çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 1998, s. 252.

⁴¹² Best, vd., a.g.e., s. 13.

⁴¹³ İçten yürekten gelen anlaşma anlamına gelen Fransızca sözcükler. İngiltere'yle Fransa arasındaki anlaşmazlığı çözerek çatışma ortamına son veren ve I. Dünya Savaşından önceki on yıl boyunca iki ülkenin Alman baskılarına karşı diplomatik işbirliğine girmesini kolaylaştıran anlaşma.

ile İngiltere ve Fransa, birbirlerinin Mısır ve Fas'taki haklarını kabul ederken, Almanya gittikçe kıtada yalnızlaşmaktadır. Zira İtalya, 1900'de Akdeniz'de nüfuz alanları konusunda Paris ile anlaşarak, Fransa'nın Mağrip'teki nüfuzunu tanımaya karşılık Osmanlı hakimiyetindeki Trablus/Libya'yı kendi nüfuz alanı ilan ediyordu. İtalya diğer taraftan Almanya ve Avusturya-Macaristan ile üçlü ittifakın bir üyesi olmaya devam ediyordu. 1904 İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Fransa'ya Avrupa'da aradığı desteği sağlamış oldu. Başlangıçta Avrupa içi düzenin korunması ile ilgili karşılıklı herhangi bir taahhüt içermeyen Antant Kordiyal, 1905 sonrası Almanya'nın daha tehlikeli bir tehdit olarak görülmeye başlanması ve yaşanan diğer gelişmelere paralel olarak içerik değişikliğine uğramıştır. Şöyle ki her ne kadar Londra 1914'te Fransa'nın yanında savaşa girerken kararını stratejik temellere dayandırarak verse de Antant Kordiyal'in etkisi (Antlaşmalara sadakat, ahde vefa /*Pacta Sunt Servande*) yadsınamaz.⁴¹⁴

1904–1905 Japon-Rus savaşı büyük güçler arasındaki dengeleri etkiledi. Japonya'nın İngiltere'nin desteği ile Rusya'yı yenmesi St. Petersburg'un Paris dışında destek aramasına neden oldu. Diğer taraftan Almanya'nın Osmanlı Devletiyle sıkı ilişkiler kurmaya çalışması ve Berlin-Bağdat demiryolunu yapmayı üstlenmesi St. Peterburg'u endişelendirdi. Rusya, 1907'de Londra ile Orta Asya üzerinde anlaşma yoluna giderek İngilizlerin Tibet'i boşaltmalarına karşılık, Afganistan'dan çekildi ve İran'ın iki ülke arasında paylaşıldı.

Balkanlar'da Osmanlı'nın zayıflamasına paralel olarak gelişen olaylar, Balkan uluslarının Avrupalı devletlerin ve Rusya'nın desteği ile birer birer bağımsızlığını kazanmasıyla sonuçlandı. 1911'de yeni Balkan devletleri birleşerek Osmanlı devletine saldırdı. Avrupalı büyük devletler savaşın bölgeyle sınırlı kalmasına özen göstererek müdahaleden kaçındılar. Zira 1890'lardan itibaren tüm devletler büyük bir silahlanma yarışı içine girmişlerdi. 1900'de Fransa ile yaptığı ittifak anlaşması çerçevesinde İtalya,

⁴¹⁴ Dönemin İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey bu durumu şöyle ifade eder: “Entente ama ondan da ötesi, her zaman hissedilir kuvvetli bir yakınlık göstermemiz Fransa'da, bizim onları destekleyeceğimize ilişkin bir güven yarattı. Eğer bu beklenti hüsrana uğratılırsa, Fransızlar bizi hiçbir zaman affetmez”. Best, vd., a.g.e., s. 9.

Balkan savaşını fırsatında yararlanmak için Osmanlı devletinin Afrika'daki son toprağı Trablus'u işgal etti. Balkanlar'daki savaşın sonunda Avrupa devletleri Londra Antlaşması'yla Osmanlı'yı İstanbul banliyölerine kadar geri çekilmeye zorladı. Osmanlı topraklarının paylaşılmasında Balkan devletlerinin aralarında anlaşamamaları savaşın tekrar başlamasına neden oldu. 1913 Bükreş Antlaşması Osmanlı'nın Doğu Trakya dışında Balkanlar'dan tamamen çekildiğini onayladı. Balkan Savaşı sırasında büyük devletler genel bir savaşı önlemiş olmalarına karşın 1912'den itibaren giderek daha fazla bir şekilde savaş hazırlıklarını hızlandırdılar. Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya gibi ölkeler askeri düzenlerini ve ittifaklarını güçlendirdiler.

Savaşı başlatan kıvılcım Balkanlar'dan geldi. 28 Haziran 1914'te Saraybosna'yı ziyaret eden Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Veliaht Prensi Ardişük Ferdinand ve eşinin Sırp milliyetçisi Gavrilo Princip tarafından öldürölmesi Viyana'nın Sırbistan'a savaş ilan etmesine neden oldu. İttifaklar sisteminin peşi-sıra zincirleme takılma etkisi (*bandwagoning effect*) savaşın kısa sürede yayılmasına neden oldu. Belgrat'a savaş ilan etmenin Rusya'yla savaşmak olduğunun farkında olan Viyana'nın yanında yer alan Almanya, Rusya'ya ve onun müttefiki Fransa'ya savaş ilan etti. Savaş kısa bir süre içinde tüm Avrupa'ya yayılırken Uzakdoğu'da etkinliğini artırmak isteyen Japonya'nın katılmasıyla bir dünya savaşına dönüştü. Sadece Amerika ve İtalya tarafsız kaldıklarını açıklamıştı. İtalya, Fransa, İngiltere ve Rusya'nın oluşturduğu itilaf devletleri yanında savaşa katıldı. şubat 1917'de St. Petersburg'da yaşanan devrim, Çarlık Rusya'sının savaştan çekilmesine neden oldu. 1917'de Amerika'da Almanya'ya karşı savaş ilan etmesi, Avrupa'da savaşın seyrini değiştirdi. Savaş, 1918'in sonbaharında müttefiklerin zaferi ile sonuçlandı.

3.3.1.3. Değerlendirme

1815 Viyana Kongresi sonrasında Avrupa'da en büyük güç olarak İngiltere, kıta Avrupa'sında kara gücü olarak Avusturya ve Rusya vardı. Fransa savaş sonunda zayıflamış olmakla birlikte sistemin dışına itilmemiştir. Prusya ise Alman devletleri içersinde giderek gücünü artırmaya başlamıştı. Bu sisteme 1856'da Osmanlı Devleti,

1870’de İtalya, ve 1871’de Almanya büyük devletler olarak katılmışlardır.⁴¹⁵ Yeni devletlerin “Avrupa Uyumu”na katılmaları hem kıta içi hem küresel siyasal ve ekonomik dengeleri etkiledi. Sanayi Devrimi ile birlikte dünya ekonomisinin başat gücü haline gelen İngiltere’nin konumu sanayileşmenin tüm Avrupa sathına yayılmasıyla birlikte değişim gösterdi. Fransız Devriminin ulusçuluk fikirleri ile sanayi devriminin coğrafi genişlemesi Avrupa uluslararası alanında yeni ekonomik ve siyasi güç merkezlerinin ortaya çıkmasına neden oldu.

Özellikle 1848–1870 arası dönemde Avrupa, olağanüstü ekonomik genişlemeye şahit oldu. Ekonomik genişleme, demografik değişim⁴¹⁶, Avrupa dışı dünyayı sömürgeleştirme yarışı ve ulusçu hareketleri tetikledi. İngiltere, Belçika ve Prusya ekonomileri kapitalistleşerek hızla büyüdü. Demiryolu dışında telgraf ve buharlı gemi sayesinde kapitalist ekonominin coğrafi alanı hızla genişledi.⁴¹⁷ Sömürgecilik yarışıyla birlikte tüm dünya bu ekonominin bir parçası haline gelmeye başladı. Dünya bir taraftan hızla küreselleşirken, buna bir çelişki olarak uluslaşma da hızlanıyordu. Bu uluslaşma sömürgeci ekonomik küreselleşmeyi de etkiledi. Almanya ve İtalya 1880’lerle beraber serbest ticarete karşı gümrük tarifeleri uygulamaya başladı. 1890’lar birlikte İngiltere’nin ekonomik üstünlüğü Almanya ve Amerika’nın meydan okumasıyla karşı karşıya geldi. Savaş öncesi dönemde, 1913’te Almanya ve Amerika, İngiltere’nin dünya ekonomisindeki üstünlüğünü ele geçirmiş durumdaydılar.

Büyük devletler arasında gerek Avrupa içi gerekse de küresel ölçekteki sömürgecilik yarışı, siyasal ve ekonomik nüfuz alanları yaratma mücadelesi, ulusçuluk

⁴¹⁵ 1815’te 16 devletten (Portekiz, İspanya, Fransa, İsviçre, İtalya, İngiltere, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Danimarka, Almanya, Norveç, İsveç, Rusya, Avusturya ve Osmanlı Devleti) oluşan Avrupa devletler sisteminde 1914’te 22 devlet (Portekiz, İspanya, Fransa, İsviçre, İtalya, İngiltere, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Danimarka, Almanya, Norveç, İsveç, Rusya, Avusturya-Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Arnavutluk, Yunanistan ve Osmanlı Devleti) bulunmaktadır.

⁴¹⁶ 1851–1901 arasında Avrupa’nın toplam nüfuz artışı %50’dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Frank Tipton Tipton B. Frank ve Robert Aldrich, *An Economic and Social History of Europe: 1890–1939*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1987; Colin McEvedy, *Yakınçağ Tarih Atlası: 1815’ten 2000’e Avrupa*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 10–11; 30–33, 40–43.

⁴¹⁷ Eric Hobsbawn, *Devrim Çağı*, a.g.e.

hareketleri ve silahlanma yarışı Viyana düzeninin sonunu hazırlamıştır. Uluslararası politika, doğanın boşluk kabul etmediğine benzer bir şekilde, dengelenmemiş gücü kabul etmez.⁴¹⁸ I. Dünya Savaşı öncesi Avrupa içi güç dengeleme mücadelesinin yönetilmesinde diplomasinin etkisi ulusal çıkar maksimizasyonu peşindeki devletlerin davranışları karşısında oldukça sınırlı kalmıştır. Uluslararası diplomasinin bir uluslararası örgüt şemsiyesi altında kurumsallaşmamış olması, diplomasinin devletlerarası uzlaşının sağlanmasında etkili bir araç olmasını engellemiştir.

Diplomasi, her ne kadar ittifaklar sisteminin oluşturulması sürecinde başarılı bir işlev görmüş olsa da zıt görüşler arasında ortak uzlaş alanının azalmasını engelleyememiştir. Bu durum Avrupa kıtasındaki güçler arasında bölgesel düzeyde giderek artan güç mücadelesinin küresel ölçekteki izdüşümleri mücadelenin sıcak çatışmaya dönüşmesi sürecini hızlandırmıştır. İttifaklar sistemi içinde ahde vefanın etkin varlığı devletlerin birbirinin ardına peşi sıra takılmasını da (*bandwagoning*) beraberinde getirmiştir. Nitekim bunun bir sonucu olarak 28 Haziran 1914'te Veliiaht Prensi Ardişük Ferdinand ve eşinin Saraybosna'da öldürülmesinin ardından Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilan etmesi her iki tarafın dahil olduğu ittifaklar sisteminin işlemesine neden olmuş ve savaş bir anda tüm Avrupa sathına yayılmıştır.

Bull'un düzenin üç unsuru olareak öngördüğü güç kullanımının sınırlandırılmasını, ahde vefayı ve karşılıklı egemenliğe saygıyı sağlayacak araçların belli bir düzeyde, birbirleriyle uyumlu uygun konumlara dengeli bir şekilde yerleştirilmesi durumunda düzen sürdürülebilir hale gelmektedir. Viyana Düzeninin sonunu hazırlayan ve I. Dünya Savaşı'na neden olan unsurlar incelendiğinde bu durum daha net anlaşılabilir. I. Dünya Savaşı'nın başlaması söz konusu üç unsurun tek başlarına düzenin koruyucusu olmadıklarını göstermiştir. Her üç unsorda eş zamanlı olarak birbirleriyle zaman zaman tamamen, zaman zaman da kısmen örtüşecek şekilde etkileşim halinde, birbirlerine olumlu nüfuz etmeleri durumunda düzen gerçekleşir. Üç unsur arasında oluşacak dengeli ilişki istikrarı getirecektir. İstikrarlı ilişkiler bütünü bir güvenlik alanı ortaya çıkarır. Güvenlik düzenin öncülüdür. Uluslararası toplumun

⁴¹⁸ Kenneth N. Waltz, Structural Realism after the Cold War, *International Securty*, Cilt 25, Sayı 1, Yaz 2000, s. 28. (ss. 5-41)

üyeleri arasında istikrarlı bir ilişkiler bütünü sağlanmadan güvenlik, toplumun her üyesinin-en azından büyük çoğunluğunun- güvenlik ihtiyacı sağlanmadan düzen sağlanamaz, var olan düzeninde sürdürülebilir olması zorlaşır.

Bu noktada tartışılması gereken bir diğer önemli hususta bu üç unsur arasında bir öncelik sıralaması olup olamayacağıdır. Her ne kadar bu üç unsur arasında kesin ve mutlak bir öncelik sıralaması yapmak mümkün olmasa da konjonktürel olarak şartlar dâhilinde bir sıralama yapmak gerekebilir. Bu nedenle öncelik sıralaması, her olay ve olguda genel ve özel öncelikler ekseninde değişkenlik gösterebilir. I. Dünya Savaşı tecrübesi tam da Bull'un uluslararası toplumun oluşmasında önemli rol oynadığını iddia ettiği siyasi liderler arasında yaşanan tecrübelerden çıkarılan derslerce şekillenen ve yavaş yavaş gelişen ortak normlar ile anlayışlar kümesinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.⁴¹⁹ Viyana Düzeni'nin tecrübeleri ışığında düzenin üç unsurunu istikrarlı ve dengeli bir ilişki içinde tutmak amacıyla Versay'da Milletler Cemiyeti adıyla bir uluslararası örgüt oluşturuldu. Milletler Cemiyeti, Bull'un öne sürdüğü üç ilkenin kurumsallaşması ve devletlerarası ilişkileri düzenleyen ana unsurlar haline gelmesinde önemli bir dönemeci ifade eder.

Tablo 6. Viyana Düzeninin Genel Özellikleri (1815–1914 Avrupa)

Avrupalı büyük güçler arasında denge ve uyum: Dengeleme siyaseti ve uyum ile düzenin anarşik yapısını yönetilmesi
Büyük devletler resmen eşit, büyük güçler arasında eşitliği bozacak her türlü girişimin kısıtlanması
Büyük güçler arasında düzenin temel ilkesi diğer güçlerin iç işlerine müdahale etmemek, imparatorluklar içindeki ayrılıkçı hareketlere destek vermemek.
Avrupa uyumunda karar alma sisteminde temel aktör monarşiler ve ulusal hükümetler
Avrupa Uyumunun özünde dengeleme, ittifak, peşi-sıra zincirleme takılma (<i>bandwagoning</i>), toprak kazanma ve etki sahasını genişletme için silahlanma ve mücadele gibi konular
Uyuşmazlıkların temel nedeni öncelikli olarak toprak kazanma ve etki sahasını genişletme çabalarıdır.
Devletler çıkarlarını ve güvenliklerini, ittifaklar, diplomasi, caydırıcı askeri seçenekler ve topraksal savunma sistemi yoluyla sağlamaktadır.
Kara imparatorluğundan deniz aşırı sömürge imparatorluğuna doğru evrilme.

⁴¹⁹ Bull, *The Anarchical Society*, ss. 13 – 19.

3.3.2. *Versay Düzeni*

Napolyon Savaşlarını sona erdiren 1815 Viyana Kongresi'nden beri tüm Avrupa devletlerinin yer aldığı bir savaş olmamıştı. 1871'den beri ise hiçbir Avrupalı devlet birbiriyle savaşmamıştı. Büyük güçler ancak zayıflarla ve Avrupa dışı güçlerle savaştılar. Her ne kadar Doğu Sorunu olarak adlandırılan Osmanlı toprakları büyük devletlerarasında hep bir savaş konusu olarak kalsa da yine de kontrolden çıkmamış ve hiçbir büyük güç savaşmak istememişti. Hatta 1911-13 Balkan Savaşları sırasında, genel bir savaşa yol açma endişesi yüzünden hiçbir Avrupalı büyük devlet savaşa doğrudan katılmamaya özen göstermişti.

1914'te Balkanlarda başlayan ve bir anda tüm Avrupa ülkelerini içine çeken savaş, 1918'in sonbaharında ateşkesle sona erdi. 1919'da I. Dünya Savaşını sona erdiren antlaşmalardan⁴²⁰ Versay Antlaşması⁴²¹, gerek sonuçları gerekse etkileri bakımından 1939'a kadar sürecek dönemi şekillendirmiştir. Zira Almanya dışındaki diğer ittifak devletleriyle yapılan tüm antlaşmalar Versay Antlaşmasına göre şekillenmiştir. İtilaf devletleri Almanya ile nihai bir antlaşma imzalamadan diğer itilaf devletleriyle antlaşmaya yanaşmamışlardı. Bu nedenle iki savaş arasındaki dönemi Versay Düzeni⁴²² olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. 1914'te başlayan savaş, Almanya'nın üstünlüğü ile devam ederken 1917'de savaşın seyri Rusya'nın çekilmesi ve ABD'nin savaşa katılmasıyla değişmiştir. 1815 Viyana Kongresinin diplomatik

⁴²⁰ Almanya ile 28 Haziran 1919 Versay; Avusturya ile 19 Eylül 1919'da Saint German, Macaristan ile 2 Haziran 1920'de Trianon, Bulgaristan ile 27 Kasım 1919'da Neuilly, Osmanlı Devleti ile 10 Kasım 1920'de Sevr Antlaşması ve Türkiye ile 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması.

⁴²¹ 28 Haziran 1919'da imzalanan Versay Antlaşması/ *The Versailles Treaty*'nin tam metni için bkz., http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/versailles_menu.asp

⁴²² Versay Düzeni aynı zamanda Paris Düzeni olarak da adlandırılmaktadır. Zira 28 Haziran 1919'da Versailles Sarayında imzalanan barış antlaşması, Ocak 1919'da başlayan Paris barış konferansının bir ürünüdür. Bkz., Best, vd., a.g.e., s. 37-38. Margaret Macmillan, *Paris 1919: Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi*, Çev. Belkıs Dışbudak, ODTÜ Yayıncılık, 2004; Henry Kissenger, a.g.e. Bölüm Dokuz, ss. 203-230; Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar)*, çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 1998, ss. 323 – 405.

sistemi olan Avrupa içi güçler dengesi ve uyumu, Rus, Alman, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorluklarının devrilmesi ve parçalanmasıyla ortaya çıkan yeni ulus-devletlerle geçerliliğini yitirdi. Bu nedenle, Viyana düzeninden farklı olarak Versay’da monarşik dayanışmadan söz edemeyiz.

Amerika’nın savaşa girerken Avrupalı güçlere kabul ettirdiği şartlar, sadece küresel düzlemde değil kıta içi düzlemde de Avrupalıların etkinliklerini kaybetmeye başladıklarını göstermektedir. Oysaki kıta içi dengeye dayanan Avrupa Uyumu düzeni Avrupa’nın dünyaya yayılmasında ve İngiltere’nin başat küresel güç olmasında önemli bir işlev görmüştü. Avrupalı güçlerin kıta içi düzenin sağlanmasında etkinliklerinin yitirmelerinin yanı sıra uluslararası alanda Japonya ve Amerika’nın artan gücü, Avrupa’nın uluslararası rolünün azalmaya başladığına işaret etmekteydi. Savaş süresince meydana gelen söz konusu değişimlerin bir sonucu olarak Avrupa’nın savaş sonrası yeni kurulan uluslararası düzendeki yeri, düzenin yeniden yapılanışına paralel bir şekilde yeniden konumlandırılmıştır.

Her ne kadar savaşı kazanan Fransa, İngiltere İtalya ve Amerika’nın savaş sonrası düzenin kurulmasına yönelik görüşleri farklılık gösterse de, Wilson İlkeleri⁴²³ olarak da adlandırılan Washington’un savaşa girerken öne sürdüğü şartlar ve savaş sonrası izlediği tutum ve politikalar yeni düzenin temelini oluşturmuştur. Wilson’un öne sürdüğü ilkelerden hareketle I. Dünya Savaşı sonrası yeni uluslararası düzenin temel ilkelerini Richardson, “kamuoyuna ve aklın gücüne duyulan güven, uluslararası toplumda çıkarların uyuşması fikri, güç dengesinin reddi ile ortak güvenlik anlayışına dayalı uluslararası kurumlar”⁴²⁴ olarak ifade eder.

1919 ve 1920’de imzalanan barış antlaşmaları⁴²⁵ düzenin şeklini belirlemiştir. Savaş öncesinde Avrupa’da 16 olan devlet sayısı 1919’a gelindiğinde 30’a

⁴²³ Bkz., yukarıda dipnot. 241. Woodrow Wilson, President Woodrow Wilson’s Fourteen Points, The World War I Document Archive, <http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/>

⁴²⁴ James L. Richardson, *Contending Liberalism in World Politics: Ideology and Power*, Lynne Rienner Publishers, Colorado, 2001, s. 63–64.

⁴²⁵ Bkz., yukarıda dipnot 420.

yükselmişti.⁴²⁶ Avrupa’da yeni kurulan ulus-devletler birlikte Vestfalyan tarzda uluslararası düzen Avrupa ölçeğinde gerçekleşirken diğer yandan teorik olarak eşit ulus-devletlerarasında ortak güvenlik temelinde barışı tesis edecek ve gerekirse dayatacak herhangi bir gücün olmayışı nedeniyle anarşik olan uluslararası alanın düzenlenmesi için ilk defa devletler-üstü uluslararası bir örgüt kuruluyordu: Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam/*League of Nations*).⁴²⁷ Savaşın galipleri olarak İngiltere, Fransa ve İtalya Avrupa’daki büyük güçler olarak MC Konseyi daimi üyesi oldular. Versay Antlaşmasına ek olarak konan Milletler Cemiyeti Sözleşmesiyle⁴²⁸ ulusların kendi kaderini tayin hakkı (*self-determinasyon*) uluslararası alanda ilk kez tanınıyordu. Ulusların kendi kaderini tayin hakkının iki işlevi olmuştur. Avrupa’da dağılan imparatorlukların toprakları üzerinde yeni ulus-devletler kurulurken, savaşı kaybeden Almanya ve Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan milletler ve sömürgeler için manda rejimi oluşturuluyordu.⁴²⁹

⁴²⁶ Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’da bulunan devletler şunlardır: Portekiz, İspanya, Fransa, İsviçre, İtalya, İngiltere, İrlanda, İzlanda, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Danimarka, Norveç, İsveç, Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya, Rusya, Polonya, Almanya, Avusturya, Macaristan, Çekoslovakya, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Arnavutluk, Yunanistan ve Osmanlı Devleti (1923’ten sonra Türkiye).

⁴²⁷ 42 kurucu üyesi olan Milletler Cemiyeti’ne toplam 63 ülke üye olmuştur. Avrupa ülkelerinin hepsi 1919–1934 tarihleri arasında MC’ye üye olmuşlardır.

⁴²⁸ Milletler Cemiyeti Sözleşmesi (*The Covenant of the League of Nations*) tam metni için bkz. Anique H. M. van Ginneken, *Historical Dictionary of the League of Nations*, The Scarecrow Press, Oxford, 2006, ss. 203–217. Ayrıca bkz. http://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp; Sözleşmenin Türkçe metni için bkz., Gündüz, a.g.e., ss. 72–80.

⁴²⁹ Milletler Cemiyeti Sözleşmesi 22. maddesi Manda rejimi ile ilgili düzenlemeleri içerir: Savaş sonrasında daha önce kendilerini yöneten devletlerin egemenliğine bağlı olmaktan çıkmış ve modern dünyanın özellikle ağır koşulları altında kendi kendilerini yönetme yeteneğinden henüz yoksun halkların yaşadığı sömürgeler ve ülkeler – Irak, Suriye, Filistin, Ruanda-Burundi, Tanzanya, Kamerun, Togo, Güney Batı Afrika Yeni Gine, Nauru, Batı Samoa, Güney Pasifik adaları- için mandater atanmasını öngörür. Avustralya, Belçika, Fransa, Japonya, İngiltere ve Yeni Zelanda mandater devletlerdir.

3.3.2.1. Milletler Cemiyeti Sözleşmesi ve Paris Paktı

I. Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası ilişkilere yeni bir düzen getirmeyi amaçlayan MC'nin en temel amacı, Sözleşmesinin giriş bölümünde *uluslararası işbirliğini geliştirmek ve uluslararası barış ile güvenliği sağlamak*" ve devletlerarası uyuşmazlıkların çözümünde güç kullanımını kısıtlanması olarak açıklanmıştır. Bu nedenle diyebiliriz ki Milletler Cemiyeti anlayışına göre "düzen", barış ve güvenliğin sağlanması ile sağlanır. Düzeni sağlamanın temel anahtarı da devletlerarası ilişkilerde güç kullanımının kısıtlanmasıdır. Diğer bir deyişle ortaya çıkan herhangi bir sorunun çözümünde öncelikli olarak güce başvurmak barışı ve güvenliği ortadan kaldırır. MC sisteminde güç kullanımına çeşitli sınırlamalar getirmenin yanı sıra devletlerin ortak bir güvenlik anlayışının parçası olması öngörülmüştür. Tam da bu nedenden dolayıdır ki MC, kolektif bir güvenlik sistemi oluşturarak dünya savaşı gibi yıkıcı savaş tehdidine karşı caydırıcı olabilmeyi ve kalıcı barışı sağlayabilmeyi hedeflemekteydi. Fakat kolektif güvenlik sistemi ile MC, zayıf devletlerin güvenliğini önemli ölçüde büyük güçlere bırakıyordu.⁴³⁰ Güçlü devletlerin kendi aralarındaki çıkarları söz konusu olduğunda ve güçlü devletlerden herhangi biri, MC üyesi olsun veya olmasın, zayıf devlete karşı bir ihlale giriştiğinde MC Konseyinde yer alan diğer güçlü devletlerin çıkarları peşinde gitmeyeceğinin bir garantisi yoktu. Sorun, zayıf devletlerarasında iken MC Sözleşme hükümlerinin başarılı bir şekilde uygulandığını görmekteyiz.

Güç kullanımına karşı ilk ve geniş kapsamlı düzenleme girişimi Milletler Cemiyeti Sözleşmesi ile olmuştur. Milletler Cemiyeti Sözleşmesi, devletlerarası sorunların çözümünde, devletlerin savaşa başvurma hakkını kısıtlayarak, sorunların güç kullanmadan barışçıl yollardan çözümü için hakemlik ve arabuluculuk gibi araçları düzenlemiştir. 26 maddeden oluşan MC Sözleşmesinin 13 maddesi (1, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19), uluslararası barışı korumak, devletlerarasında çıkabilecek anlaşmazlık ve çatışmaları barışçıl çözümlere kavuşturarak olası savaşları engellemek esaslarını içermektedir. Bu maddelerden 7'si (1, 8, 12, 13, 15, 16, 17) doğrudan güç kullanımının sınırlandırılmasına ilişkin esaslar içerir. MC Sözleşmesi devletlerarası ilişkilerde güç kullanımına sınırlama getirmek amacıyla ilk defa evrensel düzeyde bir

⁴³⁰ Watson, *The Evolution of ...*, a.g.e., s. 282-284.

takım düzenlemeler içermektedir. Sözleşmenin 1. maddesinin 2. bendinde devletlerin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmesi konusunda etkin güvenceler vermesinin yanı sıra *“hava, kara ve deniz kuvvetleriyle silâhları konusunda MC’nin koyduğu düzenlemeleri kabul etmesi”*ni MC’ye üye olmanın ön koşulu haline getirmesi güç kullanımının sınırlandırılması konusundaki hassasiyete işaret etmektedir. MC sözleşmesi üye ülkelere *“mevcut silâhlarının erişmiş olduğu düzeyi, kara, deniz ve hava kuvvetlerinin programlarını ve savaşta kullanılmaya elverişli olan endüstrilerinin durumuna ilişkin bütün bilgileri eksiksiz olarak birbirleriyle”* paylaşmalarını gerekli kılıyordu (8. md. 6 bend).

MC Sözleşmesi maddeleri incelendiği zaman devletlerarası ilişkilerde güç kullanımını, açık diplomasi, hakemlik, arabuluculuk ve MC Konseyinin kararları ile kısıtlamayı ve ya en azından ertelemeyi öngördüğünü görmekteyiz. Her ne kadar MC Sözleşmesi savaşı yasaklamasa da sözleşmeyi imzalamış olan ülkelerin, savaşa başlamadan önce sunulan uzlaşi tekliflerini dikkate almalarını zorunlu kılıyordu. Şöyle ki, MC Sözleşmesinin 12, 13 ve 15 maddeleri, üye ülkeler arasında savaşa sebep olacak bir sorunun ortaya çıkması durumunda, soruna taraf ülkelerin çatışmalara başlamadan önce hakemliğe ve arabuluculuğa başvurmalarını veya hukuki çözüm yollarını tercih etmelerini tavsiye etmektedir. Eğer hakemlik, arabuluculuk ve hukuki yollarla bir çözüme ulaşılmadıysa, o zaman MC Konseyinin soruşturmasına başvurulacaktı. Eğer arabuluculuk, hukuki yollar ve Konseyin soruşturmasından da bir çözüme ulaşılamaması durumunda ve savaş kaçınılmaz ise, devletler bu durumda ancak üç ay sonra savaşa başlayabilirlerdi. Sözleşmenin 16. maddesi 12, 13 ve 15. maddeleri ihlal ederek savaşa başvuran devletleri, kolektif güvenlik anlayışı gereği MC’nin tüm üyelerine karşı savaş suçu işlemiş olarak kabul ediyordu. 16. madde, MC sözleşmesini ihlal ederek sorunun aşılması için güç kullanmaya başvuran devletlere karşı ekonomik, ticari, finansal bazı yaptırımlar uygulanmasını önermektedir. MC Sözleşmesinin 16. maddesinin 4 bendi MC Sözleşmesini ihlal eden devletin Konseyin oybirliği kararı ile üyeliğine son verilebileceğini belirtir. Kasım 1939’da Sovyetlerin Finlandiya’ya saldırması sonucu toplanan Konsey, 14 Aralık 1939’da Moskova’yı MC üyeliğinden çıkartmıştır. Sözleşmenin 17. maddesi ise uluslararası barışı tehdit edecek bir uyuşmazlığın taraflarından birinin veya her ikisinin de MC’ye üye olup olmamasına

bakılmaksızın, MC Konseyi tarafından, MC üyelik şartlarına uyulması çağrısı yapılmasını ve eğer çağrı ilgili devletlerce kabul edilmez ise 16. maddenin içerdiği yaptırımları uygulanmasını kabul eder.

Birçoğu teknik ve yasal sorunlarla ilgili olmak üzere, silahlı çatışmalar dâhil 60'tan fazla uluslararası uyuşmazlık davasına bakan Milletler Cemiyeti yarısını barışçıl bir çözümle sonuçlandırmıştır. Milletler Cemiyeti, 1930'lara kadar devletlerarası ilişkilerde çıkan sorunların çözüme kavuşturulmasında güç kullanımından ziyade MC sözleşmesinde yer verilen hakemlik, arabuluculuk, hukuki kısıtlama da ve savaş sonrası yapılan antlaşmalara bağlılıkta başarılı olmuştur. İlk on yılında ortaya çıkan 30 uyuşmazlığın 22'si Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında güç kullanımı olmaksızın çözülmüştür. Örneğin, Almanya-Polonya arasındaki Yukarı Silezya sorunu, İsveç ile Finlandiya arasında ki Aaland Adaları sorunu, Almanya-Litvanya arasındaki Klaipėda/Memel sorunu, Yugoslavya-Arnavutluk sınır sorunun, Yunanistan-Bulgaristan sınır sorunu ve Musul Sorunu ilgili devletlerin güç kullanımına gerek kalmadan, savaşa başvurulmaksızın Milletler Cemiyeti'nin arabuluculuğu veya hakemliğinde çözüme kavuşturulmuştur. Leticia bölgesindeki Kolombiya-Peru savaşı ise Milletler Cemiyeti'nin oluşturduğu komisyonunun arabuluculuğu sonucunda savaşın bölgeye yayılması engellenerek nihai çözüme kavuşturuldu.

Versay düzeninde güç kullanımının sınırlandırılmasına ilişkin ikinci bir girişimde 2 Ekim 1924'te imzalanan Cenevre Protokolü olarak da bilinen Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçı Yollarla Çözümü Protokolüdür.⁴³¹ Bütün uluslararası anlaşmazlıklarda MC'nin hakemliğini şart koşmakta ve saldırının kurbanı olan devlete evrensel yardım yükümlülüğü üç kriter belirlemekteydi. Saldırganın MC Konseyine uyuşmazlığı uzlaşma yoluyla çözmesine izin vermemesi, Saldırganın hakemlik, arabuluculuk ve yargı kararını kabul etmemesi ile saldırıya uğrayan devletin genel silahsızlanma planına taraf olması. Protokol 47 ülke tarafından kabul edilirken MC içindeki en önemli güç olan İngiltere tarafından çok fazla taahhüt içerdiği için

⁴³¹ Milletler Cemiyeti, 2 Ekim 1924 Uluslararası Uyuşmazlıkların Barışçı Yollarla Çözümü Protokolü/*Protocol for the Pacific Settlement of International Disputes* tam metni için bkz., <http://www.unhcr.org/refworld/docid/40421a204.html>

reddedilecekti. Zira protokolü kabul eden her üye devlet, saldırgana karşı bütün mevcut imkânları ile saldırıya uğrayan devlete yardım etme yükümlülüğünü de kabul etmiş oluyordu.⁴³² MC sisteminin büyük gücü İngiltere'nin protokolü imzalamamış olması, ABD'nin de protokolü tanımadığını ilan etmesi ve protokolden kaynaklanacak herhangi bir nedenden dolayı kendi ticaretine yapılacak bir müdahaleyi hoşgörü ile karşılamayacağını⁴³³ ilan etmesi devletlerarası ilişkilerde güç kullanımının sınırlandırılmasını amaçlayan Cenevre Protokolünün kâğıt üzerinde yaşamasına neden oldu.

Versay düzeninde güç kullanımının devletlerarası ilişkilerde yasaklanmasına dair üçüncü girişim 1928'de imzalanan Briand-Kellogg Paktı olarak da bilinen Paris Paktı'dır.⁴³⁴ Bir başlangıç ve üç maddeden oluşan Paris Paktının ilk iki maddesi savaş ile ilgili düzenlemeler getirir. Paris Paktı, birinci maddesinde açık bir şekilde savaşı yasaklar. Devletler aralarındaki uyuşmazlıkların çözümünde savaşa başvurmayı kınıyor ve birbirleriyle olan ilişkilerinde savaşı “ulusal politikalarının aracı” olarak kullanmayacaklarını açıkça ilan ediyorlardı. İkinci maddede ise devletler aralarındaki uyuşmazlığın nedeni veya kaynağı ne olursa olsun sadece barışçıl araçları kullanacaklarını ve barışçı yollar dışındaki yollara başvurmayacaklarını kabul ediyorlardı. Fakat Pakt devletlerarası uyuşmazlıkların çözümünde sadece savaşa başvurmayı diğer bir deyişle güç kullanmayı yasaklamış ve uluslararası bir suç saymıştır. Bir devletin saldırıya maruz kalması durumunda meşru müdafaa hakkı ile ilgili herhangi bir düzenleme içermemektedir. Ayrıca herhangi bir uyuşmazlık durumunda savaşı önleyici yaptırım tedbirlerinin ne olacağı Paktta düzenlememiştir. Fakat tüm bu eksikliklerine rağmen Pakt, Birleşmiş Milletler öncesi dönemde güç kullanımını kısıtlayan en önemli girişimlerden biridir. Her ne kadar Paktın tarafları

⁴³² Kissenger, a.g.e., s. 239.

⁴³³ Kissenger, a.g.e., ss. 239-240.

⁴³⁴ Paris Paktı metni için bakınız, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/kbpact.asp

antlaşmayı çiğnemiş olsa da savaş sonrası oluşturulan savaş suçları kavramına hukuksal temel olmuştur.⁴³⁵

3.3.2.2. Milletler Cemiyeti Sisteminin İşlemesi

Versay dönemini a) 1918–1925 MC sisteminin işlemeye başlaması b) 1925–1933 Barış dönemi c) 1933–1939 Bunalımlar dönemi ve MC sisteminin çökmesi olarak üç döneme ayırabiliriz. Savaş sonrası Avrupa’da ilk sorun Komünist Bolşevik Devrimin tüm Avrupa’ya yayılmasının engellenmesi ve buna bağlı olarak Sovyetlerin batı sınırlarının belirlenmesi ile ilgiliydi. Savaş sonrasında tekrar bağımsızlığının kazanan Polonya’nın yanı sıra Finlandiya, Letonya, Estonya, Litvanya’nın bağımsızlıklarını tanıyan Moskova, Besarabya bölgesini Romanya’ya bıraktı. Böylece Batı Avrupa güçleri ile komünist Moskova arasında bir *Limes* oluşturulmuş oldu. Sınırların belirlenmesi karşılıklı kuşku ve güvensizliği ortadan kaldırmadı. Zira gerek komünist sistemin gerekse kapitalist sistemin halkları etkilemedeki ideolojik vurucu gücü karşılıklı bir tehdit olarak her iki tarafta da varlığını sürdürüyordu.

Savaşı sona erdiren antlaşmalar her ne kadar ateşkes sağlayıp genel bir barış ortamı sağlamış olsa da çeşitli nedenlerden dolayı antlaşmalardan memnun olmayan devletlerin varlığı barış ortamının önündeki en büyük engeldi. Yapılan antlaşmalardan hoşnutsuz olan İtalya, Almanya, Osmanlı Devleti ve Macaristan gibi devletlerin statükoyu değiştirmeye çalışma ihtimalinin yanı sıra Fransa ve İngiltere arasında Almanya’nın geleceği ve Ortadoğu konusundaki anlaşmazlıklar MC sisteminin önündeki en önemli sorunlardır. MC sisteminde ABD’nin yer almayacağını anlaşılmaması Avrupa içi düzenin birçok tehlike ile karşı karşıya olduğunu habercisiydi.

1920 Mart’ında Amerikan Senatosunun MC’nin kurulmasını da öngören Versay Antlaşmasını onaylamamasının Avrupa’da yarattığı etki, Avrupalı güçlerin hiçbirisinin artık küresel bir güç olmadığına da işaret ediyordu. Fransa, MC’nin kolektif

⁴³⁵ Anthony Clark Arend ve Robert J. Beck, *International Law and The Use of Force: Beyond the UN Charter Paradigm*, Routledge, London ve New York, 1993, ss. 22–24.

güvenlik⁴³⁶ anlayışı nedeniyle kendi güvenliğini güvence altına alacağını düşünüyordu. Washington'un MC'nin üyesi olmayacağı anlaşılınca Paris güvenliğini sağlamlaştırmak için Belçika (1920), Polonya (1921) Çekoslovakya (1924), Romanya (1926), ve Yugoslavya (1927) ile tek tek ittifak anlaşması imzaladı. Buna karşılık Almanya'nın 1922'de Rusya ile imzaladığı Rapollo Antlaşması, Versay Düzenine indirilen ilk darbelerden biridir.⁴³⁷ Diğer bir darbe, 1923'te Fransa'nın müttefiklerine danışmadan tek taraflı olarak Alman sanayisinin kalbi olan Ruhr havzasını işgal etmesidir. İşgal, müttefikler arasında güvensizliği doruğa çıkardı. Paris'in Almanya'yı uluslararası alanda zayıflatma ısrarı için giriştiği hareketler Londra'nın desteğini kaybetmesine yol açarken, diğer taraftan İngiltere'nin güç dengesini nasıl etkileyeceğini hesaplamadan yaptığı ısrarlı uzlaşma çağrıları Fransa'da güvensizliği artırıyordu. 1923 sonbaharında Ruhr havzasından çekilen Fransız birlikleri yeni bir dönemin açılmasına neden oldu. Kollektif güvenlik sisteminin işlemeyişi dolayısıyla yeniden güçler dengesine dönülmüştür.

Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa dışına yayılmış olan sanayileşmenin etkisiyle Kuzey ve Güney Amerika, Japonya, Hindistan ve Avustralya gibi bölgelerin dünya ticaretindeki payları hızla artarken savaş sonrasında Avrupalı güçlerin payları giderek düşmekteydi. Versay'da yapılan barışla kabaca etnik sınırlara uygun olarak çizilen yeni Avrupa haritası ekonomik istikrarın tekrar sağlanması için yeterli güvence sağlamıyordu. İtalya ve Almanya başta olmak üzere Orta ve Doğu Avrupa'daki devletlerde enflasyon binlerle ifade edilir hale gelirken işsizlik devasa boyutlara ulaşmış durumdaydı. Avrupalı devletlerin özellikle İngiltere ve Fransa'ya, bu iki ülkenin de ABD'ye büyük borçları vardı. Bolşeviklerin Çarlık Rusya'sının borçlarını ödemeyi reddetmesi, İtalya ve Fransa dâhil Almanya'dan savaş tazminatı isteyen devletlerin tazminat alıncaya kadar borçlarını ödememek istemesi, Berlin'in ise savaş tazminatı olarak istenen miktarları ödemenin mümkün olmadığını ilan etmesi,

⁴³⁶ MC sözleşmesi 10. Maddesi kolektif güvenlik ile ilgilidir. *MC Üyeleri, bütün MC üyelerinin toprak bütünlükleri ile siyasal bağımsızlıklarına saygı göstermeyi ve bunları dışarıdan gelecek herhangi bir saldırıya karşı korumayı üstlenirler. Saldırı, saldırı tehdidi ya da tehlikesi durumunda, (MC Güvenlik) Konsey, bu yükümlülüğün yerine getirilmesini sağlayacak yolları belirtir.*

⁴³⁷ Kissenger, a.g.e., ss. 231-232 ve 247-249.

ekonomik gerginliklerin uluslararası siyasal platforma da taşınmasına neden oldu. Nitelikli insan gücünün önemli bir kısmını savaşlarda kaybeden Avrupalı güçler, yıkılmış ve harap haldeki sanayilerini yeniden inşa etmek için sermayeye ihtiyaç duymaktaydı. Savaş tazminatları özellikle de Fransa için çok önemliydi.⁴³⁸

Almanya'nın savaş tazminat sorunun 1924'te Dawes Planı ile makul bir çözüme kavuşturulması Fransız-Alman yakınlaşmasını sağladı. Almanya'nın batı sınırları 1925'te imzalanan Locarno Antlaşması'yla İtalya ve İngiltere tarafından da güvence altına alınıyordu.⁴³⁹ Bu durum hem Fransa'nın korkularını yatıştırıyor, hem de Almanya'ya doğu sınırlarının belirlenmesi konusunda kısmi hareket serbestisi sağlarken Eylül 1926'da Almanya'nın MC sistemine girmesinin yolunu açıyordu. 10 maddeden oluşan Locarno Paktının 2., 3., 4. ve 5. maddelerine göre imzacı devletler kendi aralarındaki uyuşmazlıklarda savaşa başvurmayacaklarını kabul ederken aralarında anlaşmazlık çıkması durumunda sorun öncelikle Milletler Cemiyeti'ne götüreceklerini ifade ediyorlardı. Devletler böylece söz konusu uyuşmazlığa Milletler Cemiyeti Sözleşmesine uygun bir şekilde barışçıl yollarla çözüm arayacaklarını taahhüt etmekteydiler. Locarno Paktı, 2. madde 1. bendi MC'nin ortak güvenlik sistemine uygun olarak saldırgan tanımını yapmıyor, fakat saldırı nereden gelirse gelsin saldırıya meşru savunma hakkını öngörmekteydi. Bundan dolayı, *casus belli* artık belli bir ülke tarafından yapılan belirli bir saldırı fiili değil, herhangi bir ülke tarafından hukuki kuralın bozulması olarak tanımlanıyordu.⁴⁴⁰

Locarno Paktı ile birlikte uluslararası topluma yeniden giren Almanya, büyük bir gücün –Fransa- olduğu batı sınırını güvence altına alırken, zayıf devletlerin –Polonya, Çekoslovakya, Avusturya- bulunduğu doğu sınırlarında hareket serbestisi kazandı. Doğu'daki en güçlü devlet olan Sovyetler Birliği'yle, Nisan 1926'da, Berlin'de bir tarafsızlık antlaşması imzaladı. Aslında Moskova ve Berlin, Polonya'ya karşı

⁴³⁸ Stromberg, a.g.e., ss. 152-153; Best vd., a.g.e., ss. 47-49.

⁴³⁹ Özgün adı “Almanya, Belçika, Fransa, Büyük Britanya ve İtalya arasında Karşılıklı Garanti Antlaşması/*Treaty of Mutual Guarantee between Germany, Belgium, France, Great Britain and Italy*” olan Locarno Paktı tam metni için bkz., http://avalon.law.yale.edu/20th_century/locarno_001.asp

⁴⁴⁰ Kissenger, a.g.e., s. 258.

birleşmişlerdi. Locarno sonrasında Amerikan sermayesinin Almanya'ya yatırım yapmaya başlamasına, Alman sanayisinin modernizasyonuna yol açtı. Diğer taraftan Alman silahsızlanmasını denetleyen Müttefikler arası Askeri Kontrol Komisyonu 1927'de tüm yetki ve sorumluluklarını elinde denetleme araçları olmayan MC'ne devretti.⁴⁴¹

Ekonomik yıkım ve self-determinasyon Avrupa'da ulusçuluk duygusunu daha da güçlendirdi. Savaşın tüm yıkıcılığına, askeri açıdan kısıtlanmasına ve ekonomik istikrarsızlığına rağmen Almanya, hala potansiyel olarak güçlü bir ülkedi. 60 milyona yakın bir nüfusu, savaştan zarar görmemiş üniversite ve teknik eğitim kurumları, demir-çelik, kimya ve elektrik tesisleri ve iç ulaştırma ağına sahipti. Ayrıca Avrupa Uyumu'nda olduğu gibi Almanya'nın yayılmacı emellerini dizginleyecek güçler dengesi artık yoktu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun dağılmış ve Rusya ise Bolşevik devrimle içine kapanmıştı. Geriye kalan Fransa ve İtalya ise ne ekonomik kaynaklar ne de insan gücü bakımından Almanya kadar güçlü değillerdi. ABD ve İngiltere ise tekrar kıta işlerine karışmak konusunda isteksiz davranmaktaydılar. Bu nedenle, Locarno Paktının varlığına rağmen Alman-Rus yakınlaşmasının sürmesi Fransa'nın güvenlik sorununu tekrar gündeme getirdi. Fransa, gün geçtikçe güçlenen Almanya karşısında iki kolu bir politika izledi: Muhtemel Alman saldırısına karşı Majino Hattını inşa etmek ve ABD'yi tekrar Avrupa kıtasına çekmek.⁴⁴²

Versay düzeninde güç kullanımının sınırlandırılmasına ilişkin ikinci bir girişimde Briand-Kellogg Paktı olarak da bilinen Paris Paktı'dır.⁴⁴³ Haziran 1927'de, Fransız Dışişleri Bakanı Aristide Briand, Washington'u Avrupa'ya çekmek için Amerikalı meslektaş Frank B. Kellog'a bir ittifak antlaşması önerdi. Buna göre iki devlet birbirleriyle ilişkilerinde savaşı reddettiklerini ve uyuşmazlıkları barışçıl yollarla çözeceklerini ilan edeceklerdi. Öneriyi kabul eden Kellog, ittifak antlaşmasının kapsamını genişletti. Paris ikili bir antlaşma önermekten Washington, daha çok

⁴⁴¹ Stromberg, a.g.e., 156.

⁴⁴² Kissenger, a.g.e., 263-264.

⁴⁴³ Paris Paktı metni için bakınız, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/kbpact.asp

devletin katılacağı çok taraflı uluslararası bir antlaşma önerdi. 27 Ağustos 1928’de Almanya, Japonya ve İtalya’nın da içinde yer aldığı on beş ülke, uluslararası anlaşmazlıkların çözümünde savaşa başvurma her türlüünü yasadışı ilan ederek reddeden bunun yerine kolektif güvenliği sağlaması için oluşturulan Milletler Cemiyeti’ni yetkili hakem kılan, daha çok Kellog-Briand Paktı olarak bilinen Paris Paktını imzaladı.

1929’a gelindiğinde uluslararası siyasette görece bir istikrar ortamı sağlanmıştı. 29 Ekim 1929’da Amerikan Wall Street Borsası’nın ani çöküşü sadece ABD ekonomisinin çöküşü anlamına gelmiyordu. Büyük Buhran, endüstri devriminden itibaren büyüyen ve tüm dünyaya yayılıp küreselleşen kapitalist ekonominin birbirine bağımlı hale getirdiği ulusal ekonomilerin, küresel ekonominin merkezinde meydana gelen bir krizden nasıl negatif olarak etkilenebileceğinin de gözler önüne serdi. Büyük Buhran’ın çok önemli ekonomik sonuçları olmakla birlikte uluslararası siyasi sonuçları daha etkili oldu: Kapitalizmle demokrasi yaşanan ekonomik ve sosyal buhranın ana nedeni olarak görülürken radikal milliyetçilik hızla arttı ve radikal siyasi hareketler ile totaliteryanizm giderek güçlendi. İtalya’da Benito Mussolini, Almanya’da Adolf Hitler, Rusya’da Joseph Stalin, İspanya’da Francisco Franco ülkelerinde radikal siyasi hareketlerin liderleri olarak iktidarı ele geçirdiler.

3.3.2.3. Bunalımlar Dönemi ve Milletler Cemiyeti Sisteminin Çöküşü

Faşist liderlerin iktidara el koymaları ve yayılmacı emelleri, kolektif güvenliğin altını oyarken barış döneminin sonunu getirdi. İlk kriz, Japonya’nın 1930’da Çin’in Mançurya bölgesini işgal etmesiyle çıktı. Gerek işgali sona erdirecek etkili araçlardan yoksun olması gerekse küresel ekonomik buhran dolayısıyla Japonya’yı protesto ile yetinmesi, MC’nin güçsüzlüğünü ortaya koyuyordu. MC’nin güçsüzlüğü, Londra’nın bekle-gör politikası ve Washington’un Avrupa’ya karşı izlediği tecrit siyaseti, Hitler ve Mussolini gibi revizyonist liderleri yayılmacı emellerini gerçekleştirmek için şevklendiriyordu. Avrupa kıtasında bunalımı getiren olay, Almanya’da Hitler’in iktidara gelmesi oldu. Doğu’ya doğru genişleyerek (*Drang nach Osten*) Almanlara yaşam alanı

(*Lebensraum*) açmayı ana hedefi olarak koyan Hitler’le birlikte Almanya, Versay Antlaşmasının getirdiği tüm kısıtlamalardan birer birer kurtulmaya çalıştı. Berlin, Ekim 1933’de Cenevre Silahsızlanma Konferansından ve MC’den çekildiğini açıkladı. Hitler, 1935 Saar Plebisiti sonrasında askerlik hizmetini yeniden getirerek büyük ve modern bir Alman ordusu yaratmaya çalıştı. Mart 1936’da Rheinland’ı tekrar askerileştirdi ve Fransa sınırına askeri tahkimatlar kurdu. Bu arada Ekim 1935’te Etiyopya’yı işgale girişen Mussolini İtalya’sına aradığı desteği verdi.

Temmuz 1936’da başlayan İspanya İç Savaşı’nda Hitler ve Mussolini’nin General Franco’ya verdiği destek Ekim 1936’da Roma-Berlin Mihveri’nin ilanına yol açtı. Kasım 1936’da Almanya ve Japonya arasında imzalanan Anti-komintern Antlaşmasına bir yıl sonra Mussolini’de katılıyordu. Roma, aynı zamanda MC’den de çekildiğini ilan etti. Avrupa’da artık hiç kimse ne Locarno’dan ne de Kellog-Briand Paktından söz ediyordu. Hitler, Mart 1938’de Avusturya’nın Reich’e katıldığını ilan ederek, hem “Anschluss”u gerçekleştiriyor hem de Alman ikiliğine son veriyordu. MC ile İngiltere ve Fransa’nın protesto etmekle yetindiği bu olay Hitler’i cesaretlendirdi. Hitler, Çekoslovakya’da Almanların yoğun olarak yaşadığı Südetan bölgesini ilhak ettiğini ilan edince, İngiltere, 29–30 Kasım 1927’de yapılan Londra Konferansında Fransa’yı yatıştırma siyaseti (*appeasement policy*) izleme konusunda ikna etti. Fransa’nın yatıştırma siyasetini kabul etmesi, 1924’te ittifak anlaşması imzaladığı Çekoslovakya’ya 1935’te verdiği güvenceye sadık kalmayacağı anlamına geliyordu. Eylül 1938 Alman, İtalyan, Fransız ve İngiliz hükümet başkanlarının katıldığı Münih Konferansı’nda, Südetan bölgesinin Reich’e katılması kabul edildi. Hitler’in savaş şantajına boyun eğen Neville Chamberlain, Hitler’e istediğini vererek “barışı kurtardığını” düşünmekteydi.

Mart 1939’da Hitler, Çekoslovakya’yı tamamen işgal edince, Londra ve Paris, Berlin’e karşı daha sert politikalar izlemek zorunda kaldı. İngiltere ve Fransa, Polonya’nın toprak bütünlüğünü garanti ettiklerini ilan etmek durumunda kaldı. Buna karşılık Hitler, Mayıs 1939’da İtalya ile ittifak anlaşması imzaladı. Alman ve Sovyet dışişleri bakanları Joachim von Ribbentrop ile Vyacheslav Mikhailovich Molotov 23 Ağustos 1929’da imzaladıkları Molotov–Ribbentrop Paktı olarak da bilinen

Saldırmazlık Paktı anlaşması ile kendi nüfuz alanlarını belirlediler ve Polonya'yı paylaştılar. Bu antlaşma aynı zamanda dönemin iki ideolojisinin, Faşizm ve Komünizm'in, ittifakı anlamına geliyordu. İki gün sonra Londra Varşova ile garantörlük ve ittifak anlaşması imzaladı. 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgale başlaması savaşı başlatan olay oldu. 3 Ekim'de İngiltere ve Fransa Almanya'ya karşı savaş ilan etti. Savaş, Versay Antlaşması'yla Avrupa'da kurulan düzenin artık tamamen yıkıldığını ve prematüre doğmuş olan MC'nin fiilen ortadan kalktığına işaret ediyordu.

3.3.2.4. Değerlendirme

Viyana düzeninden çıkartılan derslerle oluşturulan Versay Düzeni tecrübesinin tüm dünyaya yayılan bir savaşla son bulması, Bull'un öngördüğü düzenin üç unsuru arasında dönemin siyasi liderlerince yapılan öncelik sıralamasının sorunlu olduğunu göstermiştir. Söz konusu üç unsur arasında diplomasi, hukuk ve uluslararası kurumlar gibi araçlar yoluyla birbiriyle uyumlu, kendi içinde dengeli ve anlamlı bir etkileşim ilişkisi kurulamadığından dolayı ortaya çıkan siyasal istikrarsızlık, uluslararası güvenlik sorununun derinleşmesine neden olmuştur. Güvensizlik mevcut kurulu düzene yönelik yıkıcı bir tehdittir. Düzene yönelik konjonktürel meydan okumalar karşısında uluslararası toplum üyelerinin, diplomasi, uluslararası hukuk ve uluslararası kurum gibi ortak çatılar altında ürettikleri cevapların düzenin üç unsuru arasındaki anlamlı dengeyi bozmamasına dikkat edilmelidir. Örneğin İngiltere'nin güç kullanmaktan kaçınmak için yatıştırma siyaseti izlemesi sadece ahde vefa ilkesine darbe vurmakla kalmamış aynı zamanda karşılıklı egemenliğe saygı ilkesinin de Japonya, İtalya ve Almanya tarafından çiğnenmesine zemin hazırlamıştır.

1930'da Japonya'nın Mançurya'yı, İtalya'nın 1935'te Etiyopya'yı işgal etmesi ve Almanya'nın 1938'de Çekoslovakya'nın Südeten bölgesini ilhak etmesi karşısında Milletler Cemiyeti'nin etkisiz kalmasının en önemli nedeni olarak dönemin büyük güçlerinin Versay Düzeni'nin dışında kalmasıdır. Bu gelişmelerle birlikte Versay tecrübesi göstermiştir ki uluslararası düzenin sürdürülebilirliği için uluslararası sistemin tüm büyük güçlerinin oluşturulan uluslararası kuruma mutlaka üye olmaları zaruridir.

Ayrıca ortaya çıkan konjonktürel meydan okumalar karşısında uluslararası toplum üyelerinin düzenin sürdürülebilir kılınması için ilkesel bir tutum sergilemesi gerekmektedir.

Tablo 7. Versay Düzeninin genel özellikleri (1919–1945)

Amir gücün olmayışı anlamında uluslararası alan anarşik
Kolektif güvenlik ve anarşinin sınırlandırılması için Cemiyet-i Akvam'ın kurulması
Kara imparatorlukları yerini sömürge imparatorlukları ortaya çıkması
Büyük güçler arasında düzenin temel ilkesi diğer güçlerin iç işlerine müdahale etmemek
Karar alma sisteminde temel aktör devlet
Düzenin özünde kolektif güvenlik ittifakı, peşi-sıra zincirleme takılma (<i>bandwagoning</i>), toprak kazanma ve etki sahasını genişletme için silahlanma ve mücadele gibi konular var.
Devletlerarası uyuşmazlıkların temel nedeni toprak kazanma ve etki sahasını genişletmedir.
Devletler çıkarlarını ve güvenliklerini, ittifaklar, diplomasi, caydırıcı askeri seçenekler ve topraksal savunma sistemi yoluyla sağlamakta
Avrupalı güçlerin Avrupa kıtasında etkilerinin giderek azalması ve Amerika'nın büyük küresel güç olarak ortaya çıkışı
Self-determinasyon hakkının uluslararası hukukun bir parçası haline gelmesiyle birlikte ulus-devletleşme sürecinin hızlanması

3.3.3. Yalta Düzeni⁴⁴⁴

İkinci Dünya Savaşı'nın mihver devletlerinin yenilgisi ve ittifak devletlerinin galibiyetiyle sonuçlanacağı kesinleşmeye başladığı zaman ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği liderleri, önce 28 Kasım–1 Aralık 1943'de Tahran'da, 21 Ağustos–7 Ekim 1944'de Dumbarton Oaks'ta ve 4–11 Şubat 1945 tarihleri arasında Yalta'da bir araya gelerek savaş sonrası dünya düzeninin nasıl olması üzerinde görüştüler. Yalta Konferansında görüşülen konular ve alınan kararlar daha sonraki dönemi derinden etkilemiştir.⁴⁴⁵ Her ne kadar Yalta'dan sonra 17 Temmuz - 2 Ağustos 1945 tarihleri

⁴⁴⁴ Bu bölüm yazılırken şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Best, vd., a.g.e., ss. 197-315. Kissenger, a.g.e. Bölüm 16, ss. 365-393; Kennedy, *Büyük Güçlerin...*, a.g.e., 407 – 513; Davies, a.g.e., ss. 1123 – 1207; McEvedy, *Yakınçağ Tarihi ...*, a.g.e., ss. 90-103; Knutsen, a.g.e., 307-335; John Lewis Gaddis, *The Cold War: A New History*, The Penguin Press, New York, 2005; J. Robert Wegs, *Europe Since 1945: A Concise History*, St. Martin's Press, New York, 1991, ss. 1-46, 234-276; Tony Judt, *Postwar A History of Europe*, The Penguin Press, 2005, ss. 29-297 ve 763-837; Roland N. Stromberg, *Europe in the Twentieth Century*, Prentice-Hall, New Jersey, 1980, ss. 314-343 ve 433-461.

⁴⁴⁵ Yalta'da alınan kararları kısaca şöyle özetleyebiliriz. Almanya: Teslim olmasıyla birlikte başkent Berlin ortak işgal altında tutulacak, olan Almanya'nın SSCB, ABD ve İngiltere arasında üç işgal bölgesine bölünmesi kararlaştırıldı. Ayrıca İngiltere ve ABD'nin kendi bölgelerinden bir bölümü Fransa'nın kontrolüne bırakması kabul edildi. Ayrıca Alman askeri sanayisinin yok edilerek ordularının dağıtılması, savaş tazminatı alınması, savaş suçlularının cezalandırılması, Nazizmin ortadan kaldırılması ve Berlin'de kurulacak olan Kontrol Komisyonunun ülkeyi idare etmesi kararlaştırıldı.

Uzakdoğu: Moskova, Avrupa'da Almanya'nın teslim olmasını müteakiben Japonya'ya savaş açmayı ve Uzakdoğu savaşına katılma karşılığında bazı tavizler elde etmeyi başardı. Güney Sakhalin ile civarındaki adaların, Port Arthur deniz üssü ve Kuril adalarının SSCB'ye verilmesi; Mançurya, Çin'in egemenliği altında kalmakla birlikte, Doğu Çin demiryolları ve Güney Mançurya Demiryollarının Rusya ile Çin tarafından ortak işletilmesi; 1924'de Dış Moğolistan'da kurulmuş, ancak Çan Kay Sek liderliğindeki Çin tarafından reddedilmiş olan “Çin Halk Cumhuriyeti” statükosunun korunması kabul edildi.

Tamirat Borçları: Almanya'nın SSCB'ye 20 milyar dolar tamirat borcu ödemesi esas olmak kaydıyla ödeme şekli müteakip müzakerelere bırakıldı.

Birleşmiş Milletler: San Francisco'da yapılması kararlaştırılan BM Hazırlık Konferansına katılım şartı olarak 1 Mart 1945'e kadar ortak düşmana savaş ilan etme kabul edildi. Bu karar üzerine Türkiye, 23 Şubat 1945'de Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Ayrıca BM Güvenlik Konseyi daimi üyelerine veto hakkı verilmesi kabul edildi.

arasında Almanya'nın Potsdam şehrinde savaş sonrası düzen üzerine son bir toplantı yapılmışsa da sonraki dönemi şekillendirme açısından Postdam Konferansı⁴⁴⁶ Yalta'nın bir devamı niteliğindedir. Bu nedenle yeni kurulan düzeni “Postdam Düzeni” olarak adlandırmaktansa “Yalta Düzeni” tanımlamasını kullanmayı tercih ettim.

Polonya Sorunu: Geçici Polonya hükümetinin en kısa zamanda gizli oya dayanan serbest ve demokratik seçimler yapması kararlaştırıldı. Polonya'nın sınırlarının tespit edilmesi İngiliz ve Sovyet görüşlerinin farklılığı nedeniyle sonraki müzakerelere bırakıldı. Kurtarılan Avrupa Hakkında Bildiri: Bu bildiriyle, ABD, İngiltere ve Rusya eski Nazi Almanyası tarafından işgal edilmiş ülkelerde savaş sonrasında serbest seçimlerin ve demokratik rejimlerin kurulacağını teyit etti. İran'ın Durumu: Sovyet işgali altındaki petrol zengini Kuzey İran'ın durumunun görüşülmesi sonraki müzakerelere bırakıldı. Boğazlar Sorunu: Montrö Boğazlar Sözleşmesine itiraz eden Moskova'nın isteklerinin daha sonraki konferanslarda ele alınmasına ve bu konulardaki gelişmelerden Ankara'nın da haberdar edilmesi konusunda görüş birliğine varıldı.

⁴⁴⁶ Potsdam Konferansı'nda görüşülen başlıca konular şunlardır:

Polonya: 16 Ağustos 1945'te yapılan Polonya ile Sovyetler Birliği antlaşmasıyla Polonya-SSCB sınırı Curzon Hattı olarak kabul edildi.

Almanya: Tüm Nazi kurumlarının ortadan kaldırılması, ABD, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği işgal bölgelerinde ayrı ayrı demokratik rejimlerin kurulması, savaş endüstrisinin barış ekonomisinin gereksinimlerine göre yeniden yapılandırılması, donanmanın büyük bölümünün tahrip edilmesi ve savaş suçlularının yargılanması için mahkeme kurulması kararlaştırıldı. Ayrıca savaş tazminatı için herhangi bir rakam tespit edilmezken, işgal güçlerinin işgal ettikleri bölgelerden herhangi bir tamirat borcu talep etmemesine karar verildi.

Tuna Nehri: Orta ve Doğu Avrupa'nın Sovyetler Birliği'nin askerî işgali altına girmesinden dolayı Tuna'da gidiş-geliş serbestisinin sağlanması ve statüsünün yeniden tespit edilmesi kararlaştırıldı.

Avusturya: Avusturya ve başkent Viyana, Almanya gibi dört devlet arasında işgal bölgelerine ayrıldı.

İtalya: 1943'te Faşist lider Benito Mussolini'nin iktidardan uzaklaştırılmasından sonra ülkenin demokratikleştirilme yolunda gösterdiği çabalar dikkate alınarak ülke işgal edilmedi. Barış hükümlerinin mümkün olduğu kadar yumuşak tutulması fikri benimsendi.

İspanya: Francisco Franco diktatörlüğündeki İspanya'nın savaşa katılmamasına karşın Mihver devletleri ile işbirliği yaptığı için Birleşmiş Milletlere alınmaması kabul edildi.

İran: Ülkenin derhal boşaltılmasına karar verildi.

Boğazlar: Konu hakkında herhangi bir karar alınmadı ve her devletin görüşünü Ankara'ya bildirmesi kararlaştırıldı.

3.3.3.1. Birleşmiş Milletler Antlaşması

Yalta'da Birleşmiş Milletler'in kurulmasının kabul edilmesiyle savaş sonrası dönemin dünya düzeninin yeni temelleri atılırken, "Kurtarılan Avrupa Hakkında Bildiri" ve Almanya'nın geleceği etki alanları oluşturularak yeni Avrupa düzeni kurgulanmaya çalışılıyordu. Yalta Düzeni aynı zamanda Birleşmiş Milletler Düzeni olarak da adlandırılmaktadır. Zira Ağustos 1945'te San Francisco'da imzalanan BM Şartı olarak da adlandırılan BM Kurucu Antlaşmasının⁴⁴⁷ bir ürünüdür. BM Şartı içinde yer alan devletlerarası ilişkilerde güç kullanımının sınırlandırılmasını, antlaşmalara bağlılık ve devletlerin birbirlerinin egemenliğini tanınmasını vurgulayan maddeler, Yalta Düzeninde uluslararası toplumun sorunlarının barışçıl yollarla çözümünde siyasi ve hukuki alt yapısını oluşturmuştur. Diğer bir katkısı da devletlerin uluslararası meşruiyet temelli davranış seti geliştirmelerine yardımcı olmasıdır. Yeni bağımsızlığını kazanan devlet tecrübesi olmayan uluslar için BM şartı yol gösterici olmuştur. BM Şartı giriş bölümünde taraf devletler, savaşın getirdiği yıkımı tekrar yaşamamak ve daha iyi bir dünyada yaşamayı hedeflediklerini vurgularlar. Bu hedeflere ulaşmak için devletler, hem ortak çıkar dışında silahlı kuvvet kullanılmasını kısıtlayıcı ilkeler ve yöntemleri kabul ettiklerini açıklıyor hem de uluslararası barış ve güvenliği korumak için beraber hareket etmeyi ve iyi komşuluk anlayışıyla hep birlikte barış içinde yaşamayı taahhüt ediyorlardı. BM Şartının 2. madde 4. bendine göre BM üyesi ülkeler devletlerarası ilişkilerde güç kullanma tehdidin de bulunmayacaklarını ve güç kullanılmasına başvurmaktan kaçınacaklarını taahhüt etmekteydiler. Buna göre, BM'nin tüm üyeleri, uluslararası ilişkilerinde, gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı, gerekse Birleşmiş Milletlerin amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde güç kullanma tehdidine ya da güç kullanılmasına başvurmaktan kaçınmak zorundadır. BM Şartının 2. madde 4. bendi güç kullanma tehdidini ve gerçek anlamda güç kullanmayı yasaklamıştır.⁴⁴⁸ Diğer taraftan BM Şartına göre güç

⁴⁴⁷ BM Şartı/*United Nations Charter* metni için bkz., <http://www.un.org/en/documents/charter>; bundan sonraki bölümlerde BM Şartı maddeleri için ayrıca tek tek atıf yapılmayacaktır. Metnin Türkçesi için bkz. Gündüz, a.g.e., ss. 86–105 ve Bozkurt, *Türkiye'nin Uluslararası ...*, a.g.e., s. 674-697.

⁴⁴⁸ BM Şartında yer alan güç kullanımı ile ilgili maddelerinin uluslararası hukuk açısından kapsamlı bir değerlendirmesi için bkz., Arend ve Beck, a.g.e., ss. 29–47.

kullanımına kısıtlanmasının ilk ikisi yürürlükte olan sonraki ikisi yürürlükte olmayan toplam dört istisnası vardır.⁴⁴⁹

1. Meşru müdafaa hakkı (51. madde);
2. BM Güvenlik Konseyi tarafından kuvvet kullanılması (VII. Bölüm 39–51. madde)
3. BM Çerçevesinde Özel Askeri Antlaşmalar Yapılana Kadar (Güvenlik Konseyi faaliyete geçmeden) beş daimi üyenin kuvvet kullanması, (43. ve 106. madde)
4. II. Dünya Savaşında düşman devletlere karşı kuvvet kullanılması, (107. ve 53. madde)

BM Şartı 19 bölüm ve 111 maddeden oluşan Birleşmiş Milletler Şartı’nın “VI Uyuşmazlıkların Barışçı Yollarla Çözülmesi” (33- 38 maddeler) ve “VII Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler” (39–51 maddeler) bölümleri doğrudan güç kullanımının sınırlandırılması ilgilendiren konuları içerir. Uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözülmesi başlığı altındaki VI. bölümde devletler aralarında çıkan uluslararası barışı ve güvenliği tehdit edecek uyuşmazlıkları öncelikli olarak görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, hakemlik ve hukuki (Uluslararası Adalet Divanı gibi) çözüm yolları ile bölgesel kurumlar ya da düzenlemelere başvurarak veya kendi seçecekleri başkaca barışçıl yollarla çözüme kavuşturacaklarını beyan ediyorlardı. Ayrıca uluslararası barış ve güvenliği tehdit edecek bir durumda BM Güvenlik Konseyini soruna barışçıl yollardan çözüm bulma amacıyla uygun yöntem ve yollar tavsiye etmesi konusunda yetkili kılmaktadır. Aralarında uyuşmazlık olan devletlerden herhangi birinin konuyu BM Genel Kurulu ve ya BM Güvenlik Konseyi’ne getirme hakkı vardır. Genel Kurul, BM Şartının 11.

⁴⁴⁹ Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk*, 4. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2009, ss. 512-521; Enver Bozkurt, *Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanımı: Körfez Krizi Örneği ve Irak’ın Durumu, ABD’ye 11 Eylül 2001 Terörist Saldırı*, Nobel Yayınları, Ankara, 2003, ss. 20–23; Gündüz, a.g.e., ss. 51–53.

maddesinde belirtildiği üzere, konuyu gündemine alabilir ve ilgili taraflar ile bağlayıcı karar alma yetkisi olan Güvenlik Konseyine tavsiyelerde bulunabilir.

VII. bölümü oluşturan “barışın tehdidi, bozulması ve saldırı eylemi durumunda alınacak önlemler” konusunda BM Şartı, Güvenlik Konseyini yetkili kılmıştır. Güvenlik Konseyi, barışın tehdit edildiğini, bozulduğunu ya da bir saldırı eylemi olduğunu saptaması durumunda uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için ilgili tarafları gerekli ya da uygun gördüğü geçici önlemlere uymaya çağırabilir. Geçici önlemlerin yerine getirilmemesi halinde Güvenlik Konseyi öncelikli olarak güç kullanımını içermeyen ekonomik, siyasi, diplomatik her türlü yaptırım kararı alabilir. Bu yaptırımların yetersiz kalması durumunda uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için, üye devletlerin hava, deniz ya da kara kuvvetleri aracılığıyla abluka ve askeri müdahale gibi çeşitli girişimlerde bulunabilir. Bu maddenin amacı devletlerin güç kullanarak uluslararası barış ve güvenliği ihlal edici davranışlarda bulunmalarını önlemektir. Zira Milletler Cemiyeti tecrübesinden çıkartılan dersle birlikte devletlerin güç kullanarak barış ve güvenliği ihlal etmeleri durumunda BM Güvenlik Konseyi yoluyla askeri müdahale seçeneği BM Şartına dâhil edilmiştir. Barış ve güvenliği ihlal eden saldırgan güç kullanımını kısıtlamak için düzeni yeniden tesis etmek amacıyla güce başvurmak zorunda kalılabileceğini vurgulayan bu madde BM tarihinde yalnızca iki kez uygulanmıştır: Kore ve Körfez Savaşları. Bunların dışında Kasım 1992’de Somali İç Savaşı’nda da BM Güvenlik Konseyi, her ne kadar diğer bir ülkeye tehdit veya saldırı olmasa da Somali’deki durumu uluslararası barış ve güvenliğe bir tehdit olarak kabul etmiştir.⁴⁵⁰ Haziran 1950’de Kuzey Kore’nin Güney Kore’ye saldırması sonucu yapılan barış çağrılarına yanıt alınamayınca 27 Haziran 1950’de toplanan BM Güvenlik Konseyi 83 sayılı karar⁴⁵¹ ile Kuzey Kore’ye karşı güç kullanılmasına karar verdi. Konseyin BM üyelerine kararın yerine getirilmesi için çağrıda bulunmasından sonra ABD hava ve deniz kuvvetlerine Güney Kore’yi savunma emri verdi.

⁴⁵⁰ Bozkurt, *Birleşmiş Milletler Sisteminde...*, a.g.e., ss. 46-48.

⁴⁵¹ BM Güvenlik Konseyi Kore Savaşının başlamasını müteakip 82, 83, 84, 85, 88 ve 90 sayılı kararları almıştır. Kararlar için bkz., <http://www.un.org/documents/sc/res/1950/scres50.htm>

BM Güvenlik Konseyinin ikinci kez kuvvet kullanımı kararı 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi üzerine yapılan tüm barış çağrılarına, girişimlerine ve BM Güvenlik Konseyi kararlarına⁴⁵² olumsuz cevap vermesi nedeniyle olmuştur. BM Güvenlik Konseyi 678 sayılı karar⁴⁵³ ile uluslararası barışı ve güvenliği sağlamak amacıyla Irak'a karşı güç kullanmıştır.

Ayrıca BM Şartının 1 ve 2, maddelerinde devletlerin aralarındaki sorunları uluslararası barış, güvenlik ve adaleti tehlikeye düşürmeksizin uluslararası hukuka uygun bir şekilde barışçıl yollarla çözmeyi taahhüt ediyorlardır. Şartın 11. maddesi ise silahsızlanma ve silahlanmanın düzenlenmesini de kapsayacak bir şekilde BM Genel Kurulu'na uluslararası barış ve güvenliğin korunması için yapılacak işbirliği konusunda hem BM üyelerine hem de 26. maddeye göre de silahlanmanın düzenlenmesi için bir sistem kurmakla görevlendirilen BM Güvenlik Konseyine tavsiyede bulunma hakkı tanıyordu. BM'ye tüm üye devletlerin eşit oy ve görüş bildirme hakkının olduğu Genel Kurula bu hak tanınmasın ardında yatan temel neden silahsızlanma kararının tüm üye ülkelerce ortak uzlaşısı ile alınmasını sağlamak ve alınacak olası kararların üye devletlerce kolayca benimsenmesini sağlamaktır. VI. uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözülmesi ve VII. barışın tehdidi, bozulması ve saldırı eylemi durumunda alınacak önlemler bölümlerinde belirtilen yükümlülüklerin yerine getirilmesi konusunda 24. madde BM Güvenlik Konseyini yetkili kılmaktadır. Bağlayıcı karar alma yetkisine sahip olan BM Güvenlik Konseyi'nin uluslararası barışı ve güvenliği tehdit eden durum veya ihlal eden herhangi bir güç kullanımı durumunda, BM üyeleri adına, askeri müdahale dâhil ekonomik, siyasi, diplomatik yaptırım gibi barış ve güvenliği tekrar tesis edici her türlü önlemi alma sorumluluğu vardır. BM Şartı'nın bölgesel düzenlemeleri içeren VIII. bölümün 52. maddesi 2. ve 3. bendi ortaya çıkan sorunların Güvenlik Konseyine getirilmeden önce kendi bölgesi içindeki bölgesel kurum ve kuruluşların çatısı altında güç kullanımına başvurmaksızın barışçıl yollarla çözüme

⁴⁵² BM Güvenlik Konseyi Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinin ardından sırasıyla 660, 661, 662, 664, 665, 666, 667, 669, 670, 674 ve 677 sayılı kararları almıştır. BM Güvenlik Konseyi kararları için bkz., <http://www.un.org/Docs/scres/1990/scres90.htm>

⁴⁵³ BM Güvenlik Konseyi 678 sayılı kararı için bkz., <http://www.un.org/Docs/scres/1990/scres90.htm>

kavuşturulmasını öngörmektedir. Burada amaçlanan hem Güvenlik Konseyi üzerindeki yükü hafifletmek hem de sorunların bölgesel ölçekte kalması sağlanarak uluslararası barışa ve güvenliğe yönelik tehdit etkisinin azaltılmasıdır.

Devletlerarasında ortaya çıkan uyuşmazlıkların güç kullanımına gerek duyulmaksızın hukuki yollardan çözüme kavuşturulması amacıyla BM Şartının 94. maddesine göre Uluslararası Adalet Divanı yetkili kılınmıştır. BM Genel Kurulu veya Güvenlik Konseyi herhangi bir uyuşmazlık konusunda sorunun hukuki yollardan çözümü için UAD'tan görüş isteyebilir. BM üyeleri, taraf oldukları tüm uyuşmazlıklarda tüm taraflarla birlikte UAD'a başvurmaları durumunda UAD'nin kararlarına uymayı kabul ederler. Eğer taraflardan biri UAD'nin verdiği hükme uygun davranmazsa diğer taraf Güvenlik Konseyine başvurabilir. Güvenlik Konseyi gerekli gördüğü takdirde UAD hükmünün yerine getirilebilmesi için tavsiyelerde bulunabilir veya çeşitli önlemler alabilir.

BM Şartı 2. madde 1. bendi BM'nin tüm üyelerinin egemen eşitliği ilkesi üzerine kurulduğunu vurgular. 2. madde 7. bendinde devletlerin kendi içlerinde egemen olduğu kabul eder. Ayrıca BM Şartı BM'ye herhangi bir üyenin kendi iç yetki sahasına giren konulara müdahale yetkisi vermediğini ve bu tür konularda çözüme zorlayamayacağını belirtir. Diğer taraftan bu durumun VII. Bölümde -barışın tehdidi, bozulması ve saldırı eylemi durumunda alınacak önlemler- öngörölmüş olan zorlayıcı tedbirlerin uygulanmasını hiçbir şekilde engellemediği kabul edilmiştir.

BM Şartına bağlılık sistemin özünde yer alan bir özelliktir. BM Şartının giriş bölümünde *“antlaşmadan doğan yükümlölöklere saygı gösterilmesi için gerekli koşulları yaratmak”* BM'nin ana amaçlarından bir olarak açıklanmıştır. BM Şartına göre yapılan antlaşmalara saygı duymamak ve onları ihlal etmek uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden faaliyetler olarak görölmüştür. Her üye ülkenin antlaşmalardan ve BM Şartından doğan yükümlölökleri yerine getirmesi tavsiye edilmiştir. BM Şartının 6. maddesine göre BM Şartında yer alan ilkeleri ısrarla ihlal eden BM üyesi bir devleti, Güvenlik Konseyinin tavsiyesi ile Genel Kurul kararınca örgütten çıkartabilir. BM Şartı 5. maddesine göre, Güvenlik Konseyi'nin tavsiyesi üzerine Genel Kurul, Güvenlik Konseyi tarafından aleyhinde bir önleyici ya da zorlayıcı önlem alınmış bulunan bir

Birleşmiş Milletler üyesinin, üyelikten kaynaklanan hak ve ayrıcalıklarını kullanmaktan alıkoyma hakkına sahiptir. Güvenlik Konseyi, gerekli gördüğü takdirde söz konusu ülkenin bu hak ve ayrıcalıklarını kullanmasına yeniden izin verebilir.

BM Şartının Bull'un düzenin oluşması için ön gördüğü üç ilkeyi de- güç kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa ve karşılıklı egemenliğe saygı- bütüncül bir şekilde ele aldığını görmekteyiz. Güç kullanılmasının sınırlandırılması, ahde vefa ve egemenliğe saygı ilkeleri birbirleriyle ilişkili olarak ele alınmış ve birinin ihlal edilmesinin yaratacağı etkinin diğerlerini de etkileyeceği varsayılmıştır. Bu nedenle güç kullanımına sadece belirli istinai durumlarda izin verilmiştir. Devletlerarası ilişkilerde bir uyuşmazlıkların güce başvurulmadan barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması BM şartının öncelikli hedefi olarak ortaya konmuştur. BM şartı sonuç itibarıyla bir antlaşmadır ve BM şartını ihlal etmek, antlaşmayı ihlal etmek anlamına gelir ve cezai müeyyidesi de 5. ve 6. maddelerde belirtildiği gibi ya üyeliğin askıya alınması ya da üyeliğin sona erdirilmesidir. BM Şartında her üç ilkeye- güç kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa ve karşılıklı egemenliğe saygı- dair getirilen düzenlemeler ve hükümler Bull'un uluslararası toplum düzeninin oluşması için öngördüğü unsurlarla örtüşmektedir. BM Şartı ile Yalta düzenin kuruluş sürecinde bu üç unsurun oldukça önemli bir işlev yüklendiklerini görmekteyiz.

3.3.3.2. Yalta Düzeni Kuruluş Sürecinin Temel Parametreleri

1945–1950 döneminde Yalta Düzeninin hukuki, siyasi, diplomatik ve ekonomik araçları oluşturulmuştur. Kıtada büyük bir yıkıma sebep olan II. Dünya Savaşı aynı zamanda Avrupalı güçlerin dünya siyasetindeki rolünü de derinden etkilemiştir. Artık hiçbir Avrupalı güç, küresel çıkarları olduğunu iddia etse de artık küresel güç değildir. Dünya siyasetini şekillendiren güç merkezi Avrupa'dan ABD ve SSCB'ye doğru kaymıştır. Bu gelişme tüm dünyada iki önemli gelişmeyi tetiklemiştir:

- a. Aşırı milliyetçiliğe ve ırkçılığa karşı insan haklarının korunması,
- b. Savaşa karşı nefrette birlik.

Aşırı milliyetçiliğin ve ırkçılığın neden olduğu insan kıyımına karşı ilk olarak 1945 Nürnberg ve 1946'da Tokyo'da savaş suçları mahkemeleri kuruldu. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 123. oturumu 177. kararı⁴⁵⁴ ile Uluslararası Hukuk Komisyonu, "Nürnberg Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi'nin tüzüğünde ve davanın yargılanma sürecinde uygulanacak uluslararası hukuk ilkelerini belirlemek"le görevlendirildi. Daha sonraları *Nürnberg İlkeleri* olarak anılacak olan bu yedi madde şunlardır:⁴⁵⁵

1. *Uluslararası hukuka göre suç kabul edilen bir fiilde bulunan kişi, bundan sorumludur ve cezalandırılması olasıdır.*
2. *Uluslararası hukuka göre suç kabul edilen bir fiile karşı ulusal hukukta bir ceza öngörülmemiş olsa bile, bu durum, kişiyi uluslararası hukuk önünde işlediği suçun sorumluluğundan kurtarmaz.*
3. *Uluslararası hukuka göre suç kabul edilen bir fiilde bulunan kişinin, devlet başkanı ya da sorumlu hükümet memuru olmaları, işbu şahısları uluslararası hukuk önünde sorumluluktan kurtarmaz.*
4. *Bir kişinin amir ya da hükümetinin emrine uygun davranması, ahlakî irade, insan için her zaman bir imkân olduğundan, uluslararası hukuk önünde sorumluluğunu ortadan kaldırmaz.*
5. *Uluslararası hukuka göre suç işlediği iddia edilen kişi, gerçeklere ve hukuka uygun olarak adil yargılanma hakkına sahiptir.*
6. *Aşağıda sıralanan suçlar uluslararası hukuk önünde cezaî suçlar olarak belirlenmiştir:*
 - a. *Bariş karşı işlenen suçlar:*
 - i. *Saldırgan ya da uluslararası antlaşma, sözleşme ve garantileri ihlal eden bir savaşı planlama, hazırlık, teşvik ya da kışkırtma,*
 - ii. *Ortak plana işbirliği yapma ya da (i) maddede belirtilen eylemlerin başarılması karşı komplo;*
 - b. *Savaş suçları: Yasaların ya da savaş adetlerinin ihlalleri, örneğin; köle işçilere ya da herhangi bir amaçla sivil halka ya da işgal altındaki bölge halkına, savaş tutsaklarına, denizdeki insanlara, kötü muamele ya da onları ve rehineleri öldürme, sınır dışı etme; kamu ya da özel mülklerin yağmalanması, kent, kasaba ve köylerin ahlaksızca yıkımı ya da askerî gereklilikle açıklanmayacak biçimde tahrip edilmesi;*

⁴⁵⁴ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 123. oturum 177 sayılı kararı metni için bkz. *Formulation of the Principles Recognized in the Charter of the Nurnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal*: <http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/038/84/IMG/NR003884.pdf?OpenElement>

⁴⁵⁵ BM Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından kabul edilen Nürnberg İlkeleri metni için bkz. http://untreaty.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l2.pdf

c. İnsanlığa karşı işlenen suçlar: Cinayet, kitle imha, köleleştirme, sürgün ve sivil halka yapılan diğer insanlık suçları, ya da siyasî, etnik ya da dinî nedenlerle eziyet, ya da savaş suçu ya da insanlığa karşı işlenen suçlarla ilgili idam ya da eziyet ya da eylemler sürdürülmesi.

7. Savaş suçu, insanlığa ya da barışa karşı işlenen suçların fiiliyata geçirilmesinde suç ortaklığı, VI. İlkede belirtildiği üzere uluslararası hukuka göre bir suçtur.

Nürnberg İlkeleri olarak bilinen yedi temel ilke, Bull'un güç kullanımının sınırlandırılmasında vurguladığı savaşın gerek adil nedenleri gerekse adil araçları tanımlamasına uymakla birlikte asıl önemi güç kullanımının sınırlandırılmasına kapsamlı hukuki bir çerçeve çizmesidir. Bu yedi ilke Yalta döneminin uluslararası hukuk ve insan hakları açısından çerçevesini şekillendirdi. BM'nin kurulması, savaş suçluların yargılanması ile barışa ve insanlığa karşı işlenen suçların engellenmesine yönelik hukuki ve kurumsal girişimler, insanlığın savaşa karşı ortak bir nefret bilincine doğru evrilmeye başladığına yönelik iyimser açıklamaları beraberinde getirdi. Bu durum savaşın getirdiği kötümser havanın dağıtılmasında önemli rol oynadı. Savaş sonrası bu dönemi psikolojik safha olarak adlandırmak yerinde olacaktır. Psikolojik safhada amaç, savaşın insanlar üzerinde bıraktığı olumsuz ve kötümser havayı ortadan kaldırmak ve gelecekle ilgili iyimser, barışçıl bir atmosfer yaratmaktır. Bu nedenle psikolojik safhada savaşa, aşırı güç kullanımına ve ırkçılığa karşı devletler -koalisyon olarak da adlandırabileceğimiz- ortak bir duruş sergilerken sorumlular cezalandırılır. II. Dünya Savaşı sonrası psikolojik safhada, savaş suçlularının yargılamaları -Nürnberg ve Tokyo Savaş Suçları Mahkemeleri-, şiddet kullanımına karşı çeşitli hukuki ve diplomatik girişim (İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi anlaşma, sözleşmeler) ve BM gibi kurumsallaşmalarla zedelenen insan onuru onarılmaya çalışılmıştır. İzleri 1950'lere kadar süren psikolojik safha sürecinde devletler bir taraftan da stratejik safha için hazırlık yaptılar. Psikolojik safhada, siyasi entelektüel üstünlüğü söylemsel düzeyde bile olsa elinde bulunduran devletler, kendi ulusal çıkarları ile insanlığın çıkarlarını uluslararası kamuoyu önünde büyük ölçüde özdeşleştirerek stratejik safhanın önemli güçleri oldular.

Stratejik safhanın en belirgin özelliği, savaşa karşı ortak karşı duruş sergileyen güçler arasında farklılaşan ulusal çıkarlar nedeniyle koalisyonun dağılmaya başlamasıdır. Stratejik safhanın başat güçleri kendi ulusal çıkarlarına uygun stratejik değerlendirmelerine göre uluslararası tavır takınırlar. 1945 sonrası uluslararası düzen kurgulanırken dönemin başat güçleri ABD ve SSCB, yeni ekonomik, siyasi-diplomatik, askeri ve kurumsal araçlar üreterek etki alanları oluşturdular.⁴⁵⁶ Öncelikle küresel düzlemde Avrupalı güçleri saf dışı bırakmak isteyen gerek ABD gerekse SSCB, Avrupalı güçleri küresel güç yapan sömürgecilik yerine Birleşmiş Milletler sisteminin kurulmasına öncülük ettiler. Savaş sonrasında SSCB, Amerikan emperyalizmin yeni aracı olarak tanımladığı Marshall Planına karşı Kominform ile kendi bölgesinde etki alanını genişletme çabası içine girdi. Bu etki alanları nüfuz mücadelesi, komünizme karşı yapılan 1948 ve 1968 Çekoslovakya, 1956 Macaristan ayaklanmalarının kanlı bir şekilde bastırılmasına neden oldu. Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere ABD safında yer alan devletler de karşıt siyasi hareketler askeri darbeler yoluyla iktidardan uzaklaştırılmıştır.

Diğer taraftan savaş sonrasında Vestfalyan tarzı yeni düzen oluşturulma çabaları önceki örneklerden farklı olarak tüm dünyayı kapsama iddiası taşımaktaydı. Bağımsızlığını kazanan her devlet BM'yi egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün garantisi olarak görmeye başladı. Yalta düzeninin en önemli siyasi kurumu ve aracı olan BM bir anlamda Bull'un ifade ettiği devletler toplumunun kurumsallaşmış hali haline geldi. Artan devlet sayısı ve önceki kurumların ortaya çıkan yeni gerçeklikle özdeşleşememesi yeni düzenin sürdürülebilir kılınabilmesi için daha güçlü araçların devreye sokulmasını zorunlu kıldı. Bu süreçte devletlerarası güç ilişkilerinin stratejik parametreleri ekonomik, siyasi, askeri ve uluslararası kurumsal boyutta yeniden şekillenmeye başladı. Küresel siyasal kurum olarak BM kurulurken, ekonomik alanda ABD Dolar'ını uluslararası para haline getiren Bretton Woods Sistemi⁴⁵⁷ ile 1946'da

⁴⁵⁶ Ikenberry, *After Victory*/Zafer Sonrası başlıklı çalışmasında her büyük savaştan sonra kurumsal düzenlemlere gidildiğini vurgular. G. John Ikenberry, *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*, Princeton University Press, New Jersey, 2001.

⁴⁵⁷ Bretton Woods'da ABD Dolarını altına endeksleyerek oluşturulan yeni uluslararası para sisteminin iki ana özelliği vardı:

IMF ve Dünya Bankası kuruldu. 1948’de sömürgeci ticaretin yerine liberal uluslararası ticareti ikame eden ve IMF ile Dünya Bankası’yla birlikte bu alanı düzenleyen GATT sistemi oluşturulmuştur.

Bu küresel kurumsallaşmanın yanında diğer taraftan Berlin Ablukasından hemen sonra Avrupa uluslararası alanında Batı ittifakının kurumsallaşması yönünde önemli adımlar atılmıştır. Savaşın ortalarından itibaren kıtada çıkması muhtemel krizlerin sıcak bir çatışmaya dönüşmeksizin diplomasi ve savaş-dışı başka siyasi araçlar yoluyla çözümlenmesi için girişimler 1948’de Batı Avrupa Birliği, 1949’da Avrupa Konseyi ve NATO’nun kurulmasını müteakip 1951’de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kuruldu. AKÇT tecrübesi 1957 Roma Antlaşmasıyla birlikte Avrupa Ekonomik Topluluğu-AET ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu-EURATOM kurumlarının oluşmasına zemin hazırladı.

3.3.3.3. Soğuk Savaşın Başlaması

Yalta dönemini çeşitli analitik sınıflandırmalar altında inceleyebiliriz. Örneğin, Soğuk Savaş, Atom bombası ve silahlanma, dekolonizasyon veya imparatorlukların sonu. Dönemi kronolojik olarak da 4 ana evrede inceleyebiliriz: I. Soğuk Savaş (1944–69), *Détente* (1969–79), II. Soğuk Savaş (1982–89) ve Fetret Dönemi⁴⁵⁸ (1991- ...). Bu

-
- a. ABD Dolarını altına endeksleyen bu sisteme katılan ve parasını altına dönüştürülebilir yapmayı kabul eden her ülke parasının değeri dolara göre saptanacaktır. Anlaşmaya göre 1 ons altın = 35 dolar ya da 1 dolar 0,88867 gr. altın olarak belirlenmiş ve Washington dış talep olduğunda doları bu parite üzerinden altına çevirmeyi taahhüt etmiştir.
 - b. Herhangi bir ülkede parasal dengesizlikler çıkması durumunda söz konusu ülke parasının dolara karşısındaki değerini en fazla +, -, % 10 kur ayarlaması (devalüasyon veya revalüasyon) yaparak değiştirebilir. % 10’u aşan düzeltmeler için IMF’nin izni alınacaktır.

⁴⁵⁸ Zaaf, gevşeme anlamına gelen fetret, bu çalışmada siyasi irade gücünün gevşediği, düzenin norm ve ilkelerinin sorgulandığı dönemi tanımlamak için kullanılmıştır. Fetret devri, düzenin norm ve ilkelerinin yeniden tespit edilip yeniden kurulması ile son bulur.

çalışmada kronolojik dönemlendirme ile analitik sınıflandırma iç içe geçmiş bir şekilde kullanılacaktır.

I. Soğuk Savaş dönemini Dumbarton Oaks Konferansı⁴⁵⁹ ile başlatabiliriz. Soğuk Savaşın ilk yıllarını İngiltere ve ABD ile Rusya arasındaki mücadele şekillendirmiştir. İngiltere'nin özellikle I. Dünya Savaşı sonrası zayıflayan küresel güç konumu ve Sovyetler ve Amerikan'ın giderek yükselen güç haline gelmeleri Soğuk Savaş'ın gidişatını derinden etkilemiştir. Diğer önemli bir gelişmede Avrupa güçlerin savaş sonrasında azalan uluslararası etkileri ve bunun bir sonucu olarak eski sömürgelerinin birer birer self-determinasyon hakları için mücadeleye başlamaları ile hızlanan dekolonizasyon süreci SSCB-ABD arasındaki rekabetin alanlarından biri olmuştur. I. Soğuk Savaş dönemi ayrıca ABD'nin Hiroşima ve Nagazaki'de atom bombası kullanmasıyla birlikte artık önü alınamayacak bir hızla büyüyen silahlanma yarışının bir dehşet dengesi yarattığı dönemdir.

Soğuk Savaşın başlamasına neden olay nedir? sorusuna kesin ve net bir cevap verilemekle birlikte gerginlikleri artıran ve ayrışmayı derinleştiren bir dizi olayın Soğuk Savaşın başlamasına neden olduğu söylenebilir: Gouzenko Olayı⁴⁶⁰, İran Krizi⁴⁶¹, Uzun

⁴⁵⁹ Dumbarton Oaks Konferansı: 21 Ağustos – 7 Ekim 1944 tarihleri arasında Washington'da bulunan Dumbarton Oask köşkünde ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Çin'in bir araya gelerek Cemiyet-i Akvam'ın yerine yeni bir uluslararası barış ve güvenlik örgütü kurmak için yaptıkları müzakereler dizisidir. Bu görüşmelerde Birleşmiş Milletler formüle edilmiştir.

⁴⁶⁰ Igor Sergeyevic Gouzenko (1919–1982), 1945'te, Sovyetler'in Kanada, İngiltere ve ABD'de faaliyet gösteren casusluk şebekesi hakkında önemli bilgiler içeren 109 Rus gizli belgesini Sovyetlerden kaçıırarak, Kanada'ya iltica eder. Bu casusluk faaliyeti Sovyetler ile Batı arasında uzun süren bir gerilime neden olmuştur.

⁴⁶¹ İran Krizi: 1944–1946 arasında İran'la ilgili uluslararası bir krizdir. SSCB ve İngiltere tarafından işgal edilen İran'ın sona erdirilmesine yönelik yılında oluşmuş Josef Stalin yönetimindeki SSCB birlikleri İran'ın işgaline devam ediyorlardı. Rıza Şah Pehlevi'nin Hitler'e karşı sempatisini belirtmesinden sonra İngiltere ve SSCB İran'a birliklerini göndermişlerdir, bunun sonucunda Pehlevi Mauritius'a gönderilmiştir. Oğlu Muhammed Rıza Pehlevi işgal güçleri tarafından yeni kral seçilmiştir. 1946 yılında İran'ın çeşitli kesimleri İngilizler tarafından işgale uğramıştı, ayrıca Kızıl Ordu da İran'ın kuzeyini işgal etmişti. Stalin ise etki alanını yeni bağımsız devletler oluşturarak artırmayı amaçlıyordu, bu amaca dayanarak, Güney Azerbaycan Cumhuriyeti (Azerbaycan Milli Hükümeti) ve Kürt Mahabad

Telgraf /Long Telegram⁴⁶², Çin⁴⁶³ ve Yunan⁴⁶⁴ İç Savaşları ve Berlin Ablukası⁴⁶⁵. Söz konusu gelişmeler sonucunda SSCB ile ABD arasındaki ideolojik gerilim derinleşirken mücadele önce sosyo-ekonomik alana daha sonrada güvenlik alanına kaymıştır. Rekabetin askeri ayağında Kuzey Atlantik İttifakı NATO ve Varşova Paktı varken sosyo-ekonomik ayağında ise savaş sonrasında Avrupa'nın yeniden kalkındırılması

Cumhuriyeti'ni kurdu. ABD'den gelen baskı üzerine Sovyetler, İran'dan çekilirken İran ordusu İngilizlerin ve komşularının da yardımlarıyla Mahabad'ı ele geçirdi. Kürt liderler Mahabad'ın ortasındaki Dört Mum Meydanı'nda 1947'de asıldılar. Bu kriz ABD ile SSCB arasındaki farklılaşma ve ayrışmanın sebeplerinden biridir. Soğuk Savaş'ın başlangıç aşamalarından biridir.

⁴⁶² Moskova'da bulunan ABD Büyükelçiliğinde görevli George Kennan'ın 22 Şubat 1946'da gönderdiği ve uzun telgraf olarak tarihe geçen belgenin tam metni için bkz.; <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/coldwar/documents/episode-1/kennan.htm>; Telgrafın geliştirilmiş hali 1947'de, "*The Sources of Soviet Conduct*/Sovyet Davranışının Kaynakları" başlığı ve MR X imzası ile *Foreign Policy* dergisinde yayınlanmıştır. Her ne kadar dergide yayınladığı zaman henüz ABD'nin Sovyetlere yönelik resmi tutumunu yansıtmıyor olsa da daha sonraki dönemlerde ABD'nin Sovyetlere bakışını önemli ölçüde etkilemiştir. Mr. X, *The Sources of Soviet Conduct*, *Foreign Policy*, Cilt 25, Sayı 4, Temmuz 1947, ss. 562–582.

⁴⁶³ Çin İç Savaşı: 1927–1949 yılları arasında ABD ve İngiltere'nin desteklediği milliyetçilerle Sovyetlerin desteklediği Komünistler arasında Çin'de yönetimi ele geçirmek için yapılan mücadele. Savaş sonunda Çan Kay Şek liderliğindeki Milliyetçiler Formaza adasında Tayvan devletini kurarken, Mao Zedung liderliğindeki Komünistler, tüm Çin'i denetim altına almayı başardılar.

⁴⁶⁴ Yunan İç Savaşı: 1944–1948 arasında sağ-sol mücadelesi içinde Yunanistan'ı siyasi istikrarsızlık içine iten ve nüfusun 1/6'sının hayatını kaybetmesine neden olan iç savaş ABD'nin Truman Doktrini ile müdahale etmesi ve Yugoslavya'nın Komünistlere yardımı kesmesi üzerine Batı yanlısı Kralcıların zaferi ile sonuçlandı.

⁴⁶⁵ Berlin Ablukası: 24 Haziran 1948 – 11 Mayıs 1949 tarihleri arasında Sovyetler Birliği'nin Berlin'de bulunan Batılı güçlere gözdağı vermek için şehrin her türlü karayolu ve demiryolu bağlantısını kesmesi olayıdır. Yalta Konferansında Berlin, İngiliz, Fransız, Amerikan ve Rus işgal bölgelerine ayrılmıştı. 1946'da yapılan yerel seçimlerde Komünistlerin hezimete uğraması ve 1948'den itibaren de İngiliz, Amerikan ve Fransız bölgelerinin birleştirilerek ayrı bir para birimi kullanmaya başlamaları üzerine Rus Lideri Stalin, Sovyet işgal bölgesinin ortasında bulunan Berlin'den Batılı birlikleri çıkarmak için şehir ablukaya aldı. Erzsaksız kalan Berlin'e ABD hava yolu ile yardımda bulundu. Stalin herhangi bir sonuca ulaşmadan 1949'da ablukayı kaldırdı.

planları vardır: ABD ve SSCB kendi etki alanları içinde Marshall⁴⁶⁶ ve Molotov⁴⁶⁷ ekonomik yardım planlarını devreye sokmuştur.

Marshall ve Molotov planları bir anlamda Avrupa kıtasının kıta dışı iki süper güç tarafından siyasal olarak paylaşıldığını gösterirken 1914–45 sürecinde yaşanan gelişmelere paralel olarak Avrupalı güçlerin uluslararası alandaki rollerinin giderek azaldığına da işaret ediyordu. SSCB ve ABD yeni güçlü aktörler olarak uluslararası alanı şekillendiriyorlardı. Avrupa uluslararası alanında artık Avrupa dışı iki gücün askeri varlığı söz konusuydu. Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya'ya Sovyet askerleri yerleşirken Batı Avrupa'ya 400000'in üzerinde ABD askeri konuşlanıyordu.⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ Resmi adı Avrupa Kalkınma Programı/*European Recovery Program* olan ve ABD Dışişleri Bakanı George Marshall tarafından II: Dünya Savaşında yerle bir olan Avrupa ekonomilerini tekrar geliştirmek için hazırlanmış olan ekonomik yardım planı uyarınca 1948–1951 arasında 17 Avrupa ülkesi - Avusturya, Batı Almanya, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İsveç, İsviçre, İtalya (ve Trieste bölgesi), İzlanda, Lüksemburg, Norveç, Portekiz, Türkiye ve Yunanistan - ABD'den ekonomik kalkınma yardımı almıştır.

Yardımları koordine etmek amacıyla 1948'de Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı/*Organization for European Economic Co-operation-OEEC* kurulmuştur. Marshall Planını 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşma ile açıklamıştır. Konuşma metni için bkz., <http://www.america.gov/st/texttrans-english/2007/May/20070521153224MVyelwarC0.4675867.html>

⁴⁶⁷ Sovyet Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov tarafından Orta ve Doğu Avrupa'daki Komünist yönetimlere ekonomik yardım yoluyla destek olmak ve Komünist ülkeler- Bulgaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Macaristan, Polonya, Romanya ve SSCB- arasında işbirliğini geliştirmek için 1947'de önerilen plandır. Komünist ülkeler arasında ikili ticaret anlaşmalarını öngören Plan uyarınca ikili antlaşmaları ekonomik ittifaka dönüştürmek için 1949'da Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi/*The Council for Mutual Economic Assistance COMECON* kurulmuştur.

⁴⁶⁸ Şu anda merkezi Stuttgart'ta bulunan 1952'de oluşturulan Amerika Birleşik Devletleri Avrupa Komutanlığında 1953'de 400 Binden fazla asker görev yapmaktaydı. 1970'lerde *Detente* politikasının da etkisiyle bu sayı 250 Bine kadar düşürüldü. 1979 Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesinin ardından asker sayısında yeniden artış yapıldı. Çoğunluğu Batı Almanya'da olmak üzere 350 bin Amerikan askeri Avrupa'da görev yapmaktaydı. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra tekrar asker sayısında indirime gidildi. 1999'da Avrupa'da bulunan Amerikan askeri sayısı 120 binin altına düştü. Bugün yaklaşık 70 bini Almanya'da konuşlanan Amerikan askerleri Belçika, Bosna-Hersek, İtalya ve Makedonya'da

Wilson'un self-determinasyon ilkesi İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya siyasetini belirleyen temel gelişmelerden biridir. Dekolonizasyon olarak adlandırılan bu süreçte Avrupalı eski sömürge imparatorlukları çözülmeye başladı. Sömürge toprakları üzerinde Vestfalyan tarzı devletler⁴⁶⁹ birer birer bağımsızlığını ilan etmeye başladılar. 1947–80 sürecinde İngiltere, Britanya İmparatorluğundan 51 ülke, Fransa'dan 23 ülke, Portekiz'den 6 ülke, bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bağımsızlık süreçleri her ne kadar çoğunlukla silahlı mücadele yoluyla olmuş olsa da sömürgecilikten kurtulma tecrübeleri Soğuk Savaş'ında etkisiyle her devlet için farklı oldu.

Bağımsızlık için mücadele eden devletin jeopolitik konumu ve sahip olduğu doğal kaynaklar ile mevcut siyasi liderlik ve sömürgeci güce karşı iç siyasal bütünlüğü; sömürgeci gücün bağımsızlık taleplerine geliştirdiği davranış şekli (örneğin İngiltere ve Fransa'nın bağımsızlık mücadelelerine verdiği tepkiler); anti-emperyal güçlerin ideoloji ve stratejisi (ABD ve SSCB'nin tutumu); bölgede etkin olmak isteyen üçüncü güçlerin rolü (Çin Hindu bölgesinde Çin'in rolü) gibi etmenler, yeni ortaya çıkan bağımsız devletlerin sömürge imparatorluklarından ayrılmaları konusunda farklı tecrübelerle sahip olmasına neden olmuştur. Sömürgecilik sona ererken yeni kurulan devletler üzerinde siyasi kontrolün tarzı ve araçları değişik başkaca yeni formlarda yeniden üretildi. Doğu Avrupa'daki Sovyet hegemonyası ideolojik-askeri karaktere bürünürken benzer şekilde

bulunmaktadır. <http://www.eucom.mil/english/history.asp> Avrupa'da bulunan Amerikan askeri karargâhların listesi için bkz. <http://www.army.mil/info/organization/useucom/>

⁴⁶⁹ Dekolonizasyon sürecinde ortaya çıkan devletleri ulus-devlet olarak tanımlamaktansa devlet-ulus olarak kavramsallaştırmak daha doğrudur. Zira ortaya çıkan devletin üzerinde söz sahibi olduğu toplum büyük ölçüde tek bir etnik gruba veya etnisiteye dayanmamaktadır. Linz ve Stephen, Avrupa'daki birçok devlet gibi özellikle dekolonizasyon sürecinde ortaya çıkan devletlerin çok-etnili ve heterojen bir yapıya sahip olduklarını bu nedenle ulus-devletin klasik anlamda büyük ölçüde homojen ve tek bir etnik gruba dayanan özelliğinin bu devletlerde olmadığını ileri sürerler. İsviçre, Belçika, İspanya, Hindistan, Nijerya. Devlet-ulus kavramsallaştırması için bkz. Juan J. Linz, ve Alfred C. Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1996, özellikle ss. 16–38. Ayrıca bkz. Juan J. Linz, Alfred Stepan ve Yogendra Yadav, “*Nation State*” or “*State Nation*”? *Comparative Reflections on Indian Democracy*, <http://www.columbia.edu/~as48/Linz,%20Stepan,%20Yadav%20-%20Nation%20State%20or%20State%20Nation.pdf>

fakat farklı bir tarzda Orta ve Latin Amerika'daki Amerikan hegemonyası askeri darbeler yoluyla kendine hayat sahası buldu. “Üçüncü Dünya”yı oluşturan bağımsızlıklarını kazanan devletler, bu gelişmeler karşısında ABD ve Sovyet hegemonyasına karşı çıkarak 1955’te Bağlantısızlar hareketini oluşturdu.

3.3.3.4. Düzen İçinde Krizler: Dehşet Dengesinde Birlikte Yaşamak

Berlin Ablukası sonrası ilk kriz Kore Savaşı’dır. 1945 sonrası ilk savaş olan Kore Savaşı aynı zamanda Komünistlerle kapitalist Batı arasındaki ilk ciddi savaştır. Kuzey Kore ile Güney Kore arasında başlayan savaş, sorunların barışçıl yollardan güç kullanılmaksızın çözülmesini öngören BM Şartının ilk ihlali ve aynı zamanda BM Güvenlik Konseyinin uluslararası barış ve güvenliği sağlamak amacıyla ilk kez kuvvet kullandığı olaydır. Sovyetler Birliği ve Çin’in desteklediği Kuzey Kore ile büyük çoğunluğunu Amerikan askerlerinin oluşturduğu BM Güvenlik Konseyi’nin 27 Haziran 1950’de aldığı 83 sayılı karar⁴⁷⁰ ile kurulan BM gücünün desteklediği Güney Kore arasında üç yıl süren savaş ülkenin kuzey ve güney olarak bölünmesi ile sonuçlandı. Kore Savaşı aynı zamanda yeni dönemde ideolojik mücadelenin nasıl geçeceğine dair ipuçları içermektedir. Komünistler, Sovyetler ve Çin tarafından desteklenirken Komünizm karşıtları ABD başta olmak üzere batılı güçlerce desteklenmekteydi. Örneğin, Vietnam, Kongo gibi sömürgeciliğe karşı bağımsızlık mücadelesi veren ülkelerde veya Şili, Endonezya gibi rakip bloğa geçme ihtimali olan devletlerde, ideolojik mücadele, SSCB ve ABD’nin doğrudan olmasa da dolaylı olarak savaşa neden olmuştur. Kore Savaşı Avrupa uluslararası düzenini, kıtada mevcut bloklaşmayı derinleştirmesi anlamında etkilemiştir. Kore Savaşı sonrası 1955’te Almanya’ya tekrar silahlanma izninin verilmesi ve akabinde Varşova Paktının kurulması savaşın Avrupa kıtasına olan etkilerini göstermesi bakımından önemlidir.

⁴⁷⁰ BM Güvenlik Konseyi 83 sayılı kararı için bkz.,

<http://www.un.org/documents/sc/res/1950/scres50.htm>

Batı ile Doğu blokları arasında güvensizliği derinleştiren Kore Savaşı'nın bir diğer sonucu da SSCB'ye karşı Batı Avrupa'nın Amerikan konvansiyonel güçleri ile korunma altına alınmasıdır. 1953'te Stalin'in ölümü ve Avrupa Savunma Topluluğunun Fransız Senatosu tarafından reddi, 1954'te Batı Almanya'nın yeniden silahlanmasına izin verilmesine neden oldu. SSCB, bunun üzerine Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile birlikte NATO'ya karşı Varşova Paktını kurdu. Varşova Paktının kurulması silahlanma yarışını hızlandırdı. SSCB'nin konvansiyonel silahlardaki üstünlüğünü dengelemek amacıyla NATO nükleer silahları Avrupa'da konuşlandırmaya başladı. 1953'te ilk ABD nükleer bombalarının Almanya'ya yerleştirilmesinden 1960'lara kadar Batı Avrupa'da nükleer silah sayısı hızla arttı. 1960'larda sadece Batı Avrupa'da 7000'den fazla nükleer silah bulunmaktaydı. Sovyetler ise 1950–1960 arasında 1700 nükleer silaha sahip oldu.⁴⁷¹

Artan aşırı nükleer silahlanmanın yarattığı dehşet dengesi topyekûn bir savaşta tüm dünyanın topluca yok olma korkusunu beraberinde getirdi. Dehşet dengesi, BM Şartı 11. maddesinde öne sürülen silahsızlanma düzenlemesinin hayata geçirilmediğin bir sonucu ve göstergesidir. Dehşet dengesi, diğer taraftan bir anda güç kullanımının nasıl bir sonuca yol açabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Zira nükleer silah kullanma ihtimali ile bir anda insanlığın yok olma tehdidi ile karşı karşıya kalması, BM Şartının vurguladığı barış içinde birlikte yaşama düşüncesi etrafında bir bilinç düzeyinin oluşmasına öncülük etti. BM Şartının bu noktada, krizlerin güç kullanımına başvurulmaksızın barışçıl yollarla çözümü konusunda oynadığı rol kritiktir. Bull'un birlikte yaşamının temel ilkeleri olarak ifade ettiği ilkelere bir diğerinin varlığını tanıma anlamındaki karşılıklı egemenliğe saygı ve güç kullanımının sınırlandırılması ilkelerinin bu noktada ifade ettiği anlam önemlidir. Zira bu ilkeler Yalta Düzende topyekûn bir savaş çıkmasını engellemiştir.

Şöyle ki casusluk faaliyetlerinin arttığı bir ortamda karşılıklı güvensizlik derinleşmiş, karşılıklı bloklar arası ilişkiler iyice gerginleşmişti. 1956 Süveyş Kanalı, 1961 Berlin 1962 Küba Krizi ve Vietnam Savaşı ile her ne kadar nükleer silahlanma hız göstermiş olsa da diğer taraftan her iki blok içinden de barış içinde bir arada yaşama

⁴⁷¹ Judt, a.g.e., ss. 247-248.

arzusu daha yüksek bir sesle ifadelendirilmeye başlandı. Bir yandan rekabet devam ederken diğer taraftan karşılıklı anlaş ve uzlaş kanallarının oluşturulma süreci başladı. Bunun ilk örneklerinden biri 1963'te Washington ile Moskova arasında herhangi acil bir kriz durumunda doğrudan iletişim sağlamak için "sıcak hat /hotline", kurulmasıdır. Devletlerarası güven artırıcı bir araç olarak "Sıcak hat"ın güç kullanımının sınırlandırılmasına ilişkin en önemli işlevi herhangi bir kriz durumunda nükleer silahların yanlış yere kullanılmasını engellemek amacıyla aralarında doğrudan iletişim kurmasıdır.

Güç kullanımının kısıtlanması açısından 1967 Arap-İsrail Savaşı BM Şartının çoğu uluslararası hukuk uzmanına göre açıkça ihlal edildiği bir savaştır.⁴⁷² İsrail, Mısır, Suriye ve Ürdün birliklerinin kendisine saldırılacağını öngörüsü ile "önleyici meşru müdafaa"⁴⁷³ hakkını kullandığını ileri sürerek hava saldırısıyla savaşı başlattı. Bu hareket BM Şartının açık bir şekilde ihlali anlamına geliyordu. 6 gün süren savaş sonucunda İsrail, Batı Şeria, Gazze, Golan Tepeleri ve Sina Yarımadasını işgal etti. Bunun üzerine BM Güvenlik Konseyi, 242 sayılı kararı⁴⁷⁴ ile İsrail'in savaşta işgal ettiği topraklardan çekilmesini isterken bölgedeki her devletin "barış içinde", "tehdit ve güç kullanılmasından uzak olarak", "güvenlikli ve tanınmış sınırları içinde" yaşaması ilkeleri çerçevesinde barışçıl ve taraflarca kabul edilmiş bir anlaşmanın gerçekleştirilmesini istedi. İsrail antlaşma olmadan işgal ettiği topraklardan çekilmeyeceğini ilan ederken, Arap ülkeleri işgal bitmeden görüşmelerin başlamayacağını ileri sürdüler. Bu nedenle İsrail, işgal ettiği topraklardan çekilmedi, BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararındaki bu ara yol saldırı eyleminde bulunan devlete karşı güç kullanılmasını kararının çıkmasını engellemiştir.

3.3.3.5. Düzen İçinde İstikrar Arayışları: Détente ve Silahsızlanmaya Etkileri

⁴⁷² Arend ve Beck, a.g.e., ss. 76-77; ayrıca bkz., Gündüz, a.g.e., s. 54.

⁴⁷³ Önleyici meşru müdafaa hakkının uluslararası hukuktaki yeri hakkında bkz., Arend ve Beck, a.g.e., ss. 71-80.

⁴⁷⁴ BM Güvenlik Konseyi 242 sayılı kararı bkz., <http://www.un.org/documents/sc/res/1967/scres67.htm>

1968–73 dönemi Yalta düzeninin yeniden şekillendiği, uluslararası siyasete yeni aktör ve konuların dâhil olduğu bir dönemdir. Bu dönemin belirleyici aksını Doğu ve Batı Bloğu arasındaki gerilimin yumuşamasına zemin hazırlayan *Détente* politikası belirlemiştir. İkinci olarak ekonomi-politik uluslararası siyasetin belirlenmesinde giderek ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Küresel çevre sorunlarının ortaya çıkması ve sosyal hareketlerin ivme kazanması yine bu döneme rastlar. 1968’de Paris Sorbonne Üniversitesinde başlayan gençlik hareketleri Yalta döneminde yeni bir olgunun dünya siyasetinde yer almaya başladığının bir göstergesiydi: Sosyal hareketler. Paris’te üniversite öğrencilerinin ayaklanmasıyla başlayan hareket bir anda, Tokyo’dan Chicago’ya, özellikle gelişmiş ülkelerde kapitalizme ve savaşa karşı bir hareket olarak tüm dünyayı sardı. 68 gençlik hareketi ABD’de Vietnam Savaşı’na karşı toplumun artan rahatsızlığını ifade etmede önemli bir işlev gördü. ABD Başkanı Richard Nixon ve Ulusal Güvenlik Danışmanı Henry Kissenger çeşitli siyasal, ekonomik ve sosyal nedenlerden dolayı *Détente* politikasını uygulamaya başladı. Kissenger’in deyişiyle *Détente* “işbirliği için işbirliği peşinde olmak değil, ideolojik bir jeopolitik rekabeti sürdürme yöntemidir.”⁴⁷⁵ ABD ile SSCB arasında *Détente* ve ABD ile Çin arasında yakınlaşma olarak bilinen gelişmelerin temelleri atıldı. *Détente*, Avrupa’da “*ostpolitik*” ile hayat bulmuştur. 1969’da Batı Almanya Şansölyesi olan Willy Brandt’ın Almanya üzerindeki Amerikan egemenliğini zayıflatmak için SSCB başta olmak üzere Doğu Bloğu ülkeleri ile ilişkileri normalleştirme amacıyla 1970’ten itibaren “*ostpolitik*” politikasını uygulamaya başlamasıdır.⁴⁷⁶ *Détente*’in Ortadoğu’daki yansımaları ise Arap-İsrail sorununda Mısır ile İsrail arasında yakınlaşmanın sağlanması oluşturdu.⁴⁷⁷

⁴⁷⁵ Kissenger, a.g.e., s. 704.

⁴⁷⁶ Kissenger, a.g.e., s. 698.

⁴⁷⁷ 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşları İsrail’in mutlak zaferi ile sonuçlandı. Bu mağlubiyetler ellilerden itibaren yükselişte olan SSCB’nin desteklediği Mısır’ın öncülüğündeki Arap milliyetçiliğinin itibarını yitirmesine neden oldu. 1973 Savaşı, Ortadoğu’da güçler dengesinin yeniden şekillenmesine yol açtı. Kahire, geleneksel müttefiki durumundaki SSCB ile olan ilişkilerini zayıflatarak Washington’la yakınlaştı. Mısır’ın saf değiştirmesiyle bölgede diplomatik ve stratejik ilişkiler büyük çapta dönüştü. Mısır giderek Arap dünyasından uzaklaştı. 1979’da İsrail ile Mısır’ın Camp David Antlaşması imzalaması Kahire’yi Arap dünyasında yalnızlaştırdı. Antlaşmayla İsrail iki cephede birden savaşıma tehdidini bertaraf etmiş oldu.

Dünyanın çeşitli bölgelerinde çıkan siyasi ayaklanmalar iki gücün ittifak içinde olduğu küçük devletleri ne derece kontrol edebildiği sorusuyla birlikte ittifak taahhütlerinin giderek daha fazla sorun oluşturmaya başladığı fark edildi. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün şiddet eylemlerine girişmesi ve ABD ile SSCB'yi tehlikeli bir yüzleşmeye sokan 1973 Arap-İsrail Savaşı böylesi bir olaydır. İki süper gücü savaşa dâhil etmek Mısır ve İsrail arasındaki yakınlaşmanın nedenlerinden biri oldu. Her ne kadar Mısır-İsrail yakınlaşması sonucunda varılan 1979 Camp David Barış Antlaşması, güç kullanımının coğrafi olarak yayılmasını engellemiş olsa da İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmemesi ve karşılıklı siyasi şiddet ile İsrail ve diğer Arap ülkeleri arasındaki süre giden düşmanlık nedeniyle bölgede güç kullanımının sınırlandırılmasına ilişkin çabalar sonuçsuz kaldı.

Avrupa'da *Ostpolitik* ile hayat bulan *Détente* politikası, ABD-SSCB arasında 1969'da başlayan özellikle kitle imha silahlarının kontrolünü öngören “Stratejik Silahların Sınırlandırılma Görüşmeleri-SALT”⁴⁷⁸ ve 1971'de ABD ile Çin arasında diplomatik ilişki kurulması ile devam etti. Bu yakınlaşmayla Pekin'in uluslararası topluma katılımı sağlanmış oldu.⁴⁷⁹ *Détente* politikasının bir diğer önemli yansıması da

⁴⁷⁸ Kasım 1969-Mayıs 1972 tarihleri arasında ABD ile SSCB arasında yapılan SALT 1 görüşmeleri hakkında ABD görüşü için bkz. <http://www.state.gov/r/pa/ho/time/dr/103529.htm> ayrıca antlaşma hakkında bkz., <http://www.state.gov/www/global/arms/treaties/salt1.html>

⁴⁷⁹ 1969–1979 döneminde uluslararası düzeni diğer önemli yakınlaşma ABD-Çin arasında yaşandı. Bu yakınlaşma karşılıklı olarak egemenliklerin de jure tanınması açısından önem taşımaktadır. Dört adımda gerçekleşen bu yakınlaşmanın ilk adımını ABD Başkanı Nixon'ın Vietnam'dan çekilme planı ve yeni Asya politikası oluşturur. 26 Temmuz 1969'da Guam'da açıklanan Nixon Doktrini ile Amerika Vietnam örneği yerel savaflara karışmayacağını, Asya'daki askeri taahhütlerini azaltacağını ilan ederken, Asya'daki gelişmelerini yakından takip ederek, mevcut anlaşmalardan doğan taahhütlerine bağlı kalacağını ilan etti. Nixon, daha sonra “ticari *Détente*” tedbirleri ile kademeli olarak iki ülke arasında ticaretin gelişmesinin yolunu açtı. ABD'nin bu girişimlerine karşılık Pekin, Nisan 1971'de ABD masa tenisi takımını Çin'e davet etti. Ping-Pong Diplomasisinin bir sonucu olarak ABD, Çin'e uyguladığı ticari ambargoyu kaldırdı. BM Genel Kurulu'nda 25 Ekim 1971'de Çin Halk Cumhuriyeti'nin örgüte üyeliği ile ilgili yapılan oyla sonucunda Pekin, 35 aleyhte ve 17 çekimser oya karşı, 76 lehte oyla BM üyeliğine kabul edilirken, Milliyetçi Çin/Tayvan ise üyelikten çıkarılıyordu. ABD-Çin yakınlaşması Asya'da büyük güçler dengesini değiştirdi. ABD-Çin yakınlaşmasına cevaben 9 Ağustos 1971'de Hindistan-SSCB arasında dostluk antlaşması imzalandı. ABD-Çin yakınlaşmasının bir sonucu olarak 1972'de Japonya ile

nükleer silahların yayılmasını önleme girişimlerinin hızlandırılmasıdır. ABD ve SSCB'nin nükleer silaha sahip olmasının ardından 1952'de İngiltere, 1960'da Fransa ve 1964'te Çin nükleer silaha sahip oldu. Nükleer silahların yayılmasına ilişkin endişelerin artması üzerine silah sahibi beş ülke –ABD, Çin, Fransa, İngiltere ve SSCB- arasında 1968'de nükleer silahların yayılmasını durdurmak üzere müzakereler başladı. 1970'te yürürlüğe giren Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması (NPT)⁴⁸⁰ ile nükleer silah sahibi devletler silahlanma yarışını durdurmaya, anlaşmaya taraf olmayı kabul eden ve bu silahlara sahip olmayan devletlerse nükleer silah geliştirmemeye söz verdi. Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu⁴⁸¹ tarafından denetlenen NPT rejimine rağmen

Çin barış antlaşması imzalayarak savaş durumuna son verdiler. 1977'de ABD Başkanı olan Jimmy Carter döneminde ABD-Çin ilişkileri normalleşmeye başlamıştır.

⁴⁸⁰ Bugüne kadar 189 ülkenin taraf olduğu Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması (*Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons* NPT) tam metni için bkz., <http://www.un.org/events/npt2005/npttreaty.html>, NPT antlaşmasını Hindistan, İsrail ve Pakistan imzalamamıştır. Kuzey Kore 1985'te imzaladığı antlaşmadan 2003'te çekildiğini ilan etmiştir.

⁴⁸¹ BM sistemine bağlı fakat bağımsız bir uluslararası kurum olan Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu/*International Atomic Energy Agency* resmi internet sayfası <http://www.iaea.org>

İsrail,⁴⁸² Hindistan,⁴⁸³ Pakistan,⁴⁸⁴ Kuzey Kore⁴⁸⁵ ve Güney Afrika⁴⁸⁶ nükleer silaha sahip olmuşlardır. NPT'ye rağmen diğer ülkelerin nükleer silaha sahip olması her ne kadar devletlerin egemenlik hakları ile ilgili olsa güç kullanımının sınırlandırılmasının bir önemli bir boyutu olan silahsızlanmanın ihlali anlamına gelmektedir. BM üyesi her ülkenin üye olurken uymayı taahhüt ettiği BM Şartının güç kullanımının sınırlandırılmasına ilişkin 2. madde 4. bendine taahhütlerinden vazgeçemediklerini

⁴⁸² İsrail'in nükleer silah konusundaki resmi politikası muğlâklık üzerine kuruludur. İsrail'in eski cumhurbaşkanlarından İzak Rabin, İsrail'in politikasını, "Ortadoğu'da nükleer silaha sahip olduğunu ilan eden ilk ülke İsrail olmayacak" şeklinde özetlemişti. Çeşitli defalar İsrail başbakanları benzer açıklamalarda bulundu. Yalnızca Başbakan Ehud Olmert, 11 Aralık 2006'da Alman SAT 1 televizyonuna verdiği mülakatta İsrail'in nükleer silaha sahip olduğunu belirtmişti. Herb Keinon, *PMO denies that Olmert disclosed Israel's nuclear hand*, The Jerusalem Post, 11 Aralık 2006. <http://www.jpost.com/servlet/Satellite?cid=1164881872535&pagename=JPArticle%2FShowFull>. Fakat daha sonra gerek İsrail başbakanlığı gerekse de İsrail Dışişleri Bakanlığı İsrail'in politikasında herhangi bir değişiklik olmadığını muğlâklık siyasetinin devam edeceği yönünde açıklamalar yaptı. Bkz., <http://www.mfa.gov.il/MFA>

⁴⁸³ Bkz., Hindistan Savunma Bakanlığı 2001-2001 Yıllık Raporu, <http://mod.nic.in/reports/report02/report02.htm>. Ayrıca Hindistan'ın nükleer silahlar konusundaki görüşlerinin bir özeti için bkz. Hindistan Milli Savunma Bakanı Shri A. K. Antony'nin Hindistan Savunma Çalışmaları ve Analizleri Enstitüsü IDSA tarafından 5 Şubat 2008'de düzenlenen 10. Asya Güvenlik Konferansında yaptığı "21. Yüzyılda Asya Güvenliği" başlıklı konuşma, bkz., <http://meaindia.nic.in/speech/2008/02/05ss01.htm>

⁴⁸⁴ Pakistan, Hindistan'ın 1974'te nükleer silaha sahip olmasının ardından, Yeni Delhi'ye karşı caydırıcılık temelli bir politika için nükleer silah programı geliştirdiğini ileri sürer. Bkz., Dışişleri Bakanı Shah Mahmood Qureshi'nin Londra'da bulunan Uluslararası Stratejik Çalışmalar Enstitüsü IISS'te 24 Temmuz 2008'de yaptığı konuşma için bkz., http://www.mofa.gov.pk/Press_Releases/Printer_Friendly/July/PR_Print_221_08.htm

⁴⁸⁵ BM Güvenlik Konseyi'nin Kuzey Kore'nin nükleer silah programını durdurmasına ilişkin 1874 sayılı kararına karşı Kuzey Kore Dışişleri Bakanlığı'nca yapılan bildiri için bkz., *DPRK Foreign Ministry Declares Strong Counter- Measures against UNSC's "Resolution 1874"*, <http://www.kcna.co.jp/index-e.htm>

⁴⁸⁶ 1970'lerde nükleer silahı olan Güney Afrika, 10 Temmuz 1991'de NPT Antlaşmasını imzalayarak nükleer silah programını durdurduğunu ve nükleer silahlarını sökeceğini açıklayan ilk devlet oldu.

açıklayan söz konusu devletler nükleer silahlarını ilk kullanan olmayacaklarını ancak meşru müdafaa durumunda kullanacaklarını beyan etmişlerdir.

Détente döneminde bloklar arası yumuşamanın bir sonucu olarak devletlerarası ilişkilerde güç kullanımının kısıtlanmasına yönelik önemli adımlar atılmıştır. Kasım 1969- Mayıs 1972 arasında yapılan SALT I görüşmeleri saldırı amaçlı füzeler olarak tanımlanan stratejik füzeler -kıtalararası balistik füzeler ile denizaltılardan atılan balistik füzeler (SLBM)- üzerine yoğunlaştı. Özellikle kıtalararası balistik füzeler (ICBM) içinde MIRV denen çok başlıklı ve her nükleer başlığın aynı hedefe yöneltilebildiği füzeler vardı. Bu saldırgan füzeler konusunda kesin bir antlaşmaya varılamadı, ancak taraflar “geçici” bir antlaşma üzerinde anlaştılar: Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşması I Geçici Anlaşma/*Strategic Arms Limitation Treaty I Interim Agreement*.⁴⁸⁷ Buna karşılık, füze-savar füzeler denen savunma füzelerinin sınırlandırılmasında kesin bir antlaşmaya varılabildi: Anti Balistik Füze Sistemlerinin Sınırlanması Antlaşması/*The Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems Treaty*⁴⁸⁸ 16 maddeden oluşan ve füzesavar merkezlerinin sınırlandırılmasına ilişkin ABM Antlaşması iki ülkede de anti-balistik füzelerin sadece bir alanda toplanmasını öngörüyor ve başkentlerin ve füze alanlarının korunması için sadece bir tane sınırlı Anti-Balistik Füze sistemine izin veriyordu. Amerikan ve Sovyet nükleer silahlarına bir tavan getiren ilk antlaşma beş yıl süreli olan 8 maddelik SALT 1’dir. Bu “geçici anlaşma”ya göre, ABD ve SSCB, 1 Temmuz 1972’den itibaren, yeni kıtalararası füze yapmamayı taahhüt ediyorlardı. Bununla birlikte, bu füzelerin de kesin olarak sınırlandırılması hususunda bir anlaşma yapmak için müzakerelere aktif olarak devam edeceklerdi. Bu süreçte iki ülke arasında ayrıca 1971’de Nükleer Savaş Riskini Azaltacak Önlemler Antlaşması/*Agreement on Measures to Reduce the Risk of Outbreak of Nuclear War*

⁴⁸⁷ Stratejik Silahları Sınırlama Antlaşması I Geçici Anlaşma/*Strategic Arms Limitation Treaty I Interim Agreement* metni için bkz., http://www.nti.org/e_research/official_docs/inventory/pdfs/salt.pdf

⁴⁸⁸ Anti Balistik Füze Sistemlerinin Azaltılması Antlaşması/*The Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems Treaty* metni için bkz. <http://www.state.gov/www/global/arms/treaties/abm/abm2.html>

*Between the United States of America and the Union of Soviet Socialists Republics*⁴⁸⁹ imzalandı. 9 maddeden oluşan antlaşmaya göre her iki tarafta karşılıklı olarak nükleer savaşı başlatma riskine yol açmamak için herhangi bir kaza veya hata durumunda bir diğerini durumun aciliyetine göre iletişim kanallarını kullanarak bilgilendirecekti. Antlaşmada amaç nükleer savaşı başlatma riski olan herhangi bir yanlışlık durumunda karşılıklı olarak doğru bilgi akışını sağlamaktır. Antlaşma ABD ve SSCB arasında bir nevi güven artırıcı bir araç olarak öngörülmüştür. SALT I sonrası devam eden kıtalararası füzelerin sınırlandırılmasına ilişkin görüşmelerin sonucunda Haziran 1979'da SALT II⁴⁹⁰ imzalandı. Stratejik ve dolayısıyla uzun menzilli nükleer silahlan sınırlaması nedeniyle önemli olan SALT II Afganistan'ın Sovyetlerce işgali nedeniyle Amerikan Senatosunca onaylanmadı ve yürürlüğe hiçbir zaman girmed.

Bloklar arası yumuşamanın bir sonucu olarak 1975'te Helsinki Nihai Senedi⁴⁹¹ imzalanmıştır. Avrupa güvenliği ile ilgili sorunlar, çevre, teknoloji, bilim ve ekonomi alanlarında işbirliği ile insani boyut ve diğerlerinde işbirliği ana başlığı altında üç bölümden oluşan Senet, imzacı devletlerarasında ilişkilere rehberlik edecek 10 temel ilkeyi ortaya koymaktadır:

1. *Egemen eşitlik ve egemenliğe saygı*⁴⁹²,
2. *Kuvvet kullanmaktan veya kuvvet kullanma tehdidinden kaçınma,*

⁴⁸⁹ 30 Eylül 1971'de ABD ve SSCB arasında imzalanan Nükleer Savaş Riskini Azaltacak Önlemler Antlaşması metni için bkz. http://avalon.law.yale.edu/20th_century/sov001.asp

⁴⁹⁰ Stratejik Silahları Sınırlama Antlaşması II metni için bkz., http://www.nti.org/e_research/official_docs/inventory/pdfs/salt.pdf

⁴⁹¹ Helsinki Nihai Senedi'nin tam metni için bkz. http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf; Metnin Türkçe çevirisine Helsinki Yurttaşlar Derneği'den ulaşılabilir. <http://www.hyd.org.tr/?pid=290>

⁴⁹² Her ne kadar Senet, devletlerin toprak bütünlüğünün korunması ve sınırların ihlal edilmezliğini temel ilke olarak kabul etmişse de, ilkesel olarak sınırların uluslararası hukuka uygun bir şekilde, anlaşma yoluyla barışçıl bir şekilde değiştirilebileceğini de öngörür.. Bkz. Helsinki Nihai Senedi, s. 7.

İki Almanya'nın birleşmesine örtük bir şekilde atıf yapan bu maddenin önemi, Soğuk Savaş sonrası dönemde gerek Almanya'nın birleşmesi gerekse Çekoslovakya'nın barışçıl bir şekilde iki devlete bölünmesi sürecinde ortaya çıkmıştır.

3. *Sınırların ihlal edilmezliği,*
4. *Devletlerin toprak bütünlüğünün korunması,*
5. *Anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümü,*
6. *İçişlerine karışmama,*
7. *İnsan hakları ve temel özgürlüklere saygı,*
8. *Halkların eşit haklardan ve kendi kaderlerini tayin hakkından yararlanması,*
9. *Devletlerarasında işbirliği,*
10. *Uluslararası hukuktan doğan yükümlölüklerin iyi niyetle yerine getirilmesi.*

Bu ilkeler, Bull'un uluslararası düzen için öngördüğü ilkelere benzer bir şekilde, devletlerarasında uzlaş ve işbirliğini geliştirecek ilişkilerin barışçıl ve istikrarlı bir şekilde sürdürülebilmesini ve ortaya çıkan krizlerle sorunların sıcak bir çatışmaya dönüşmeksizin uluslararası hukuk ve diplomasi yoluyla çözölmesini öngörmektedir. Helsinki Nihai Senedi, bir anlamda 1945 sonrasında dünya siyasetinde zaman zaman yüksek gerilimler olsa da içten içe yavaş yavaş gelişen uluslararası düzen anlayışı kapsamında güçler arası uzlaş arayışının bir sonuç metnidir. Senet'in imzalanmasına giden yol Küba Krizi sırasında iki büyük süper güç arasında kurulan "sıcak hat" ile başlatılabilir. Bloklar arası ilişkilerin dehşet dengesi geriliminden alınan dersle bir diyalog ekseninde karşılıklı iki tarafın birbirlerinin niyetlerini anlama stratejisi içinde ortak bir noktada buluşma çabaları yumuşamayı beraberinde getirmiştir. Senet'in SALT I ve NPT anlaşmalarının peşi sıra yapılması dikkate değer bir gelişmedir. Zira gerek SALT I gerekse NPT, Bull'un ifade ettiği güç kullanımının sınırlandırılması ilkesinin somut birer göstergesidir. SALT I ve NPT rejimi konusunda büyük güçler arasında oluşan nispi denge, Senet ile birlikte Avrupa ölçeğinde göreceli bir güvenlik ve istikrar alanı oluşturulmuştur.

Senet, Avrupa'da *Détente* politikasının sürdürülebilir kılınabilmesi için bazı tedbirler öngörmektedir. Örneğin 25000'den fazla kuvvetin katıldığı tatbikat, manevra veya kuvvet kaydırmaların 21 gün veya daha önceden ilgili bütün taraflara bildirilmesi⁴⁹³ devletlerarası ilişkilerde güven artırıcı bir önlem olarak kabul edilmiştir. Bu tür güven artırıcı maddeler Senet'in Avrupa uluslararası alanında güç kullanımının

⁴⁹³ Helsinki Nihai Senedi, ss. 11–12.

sınırlandırılmasının ötesinde onu denetleyici ve düzenleyici bir takım düzenlemeler içerdiğini de göstermektedir.

Helsinki Nihai Senedini imzalayan 35 ülkeyi siyaset bağlayan bu belge uluslararası hukuka göre bağlayıcı değildir. Bu nedenle, yükümlülüklerin yerine getirilmekten kaçınılması veya ihlal edilmesi devletlere hukuken bir sorumluluk getirmemektedir. Bununla birlikte, devletler, gerek ulusal gerekse uluslararası kamuoyunda oluşacak tepkilerden dolayı söz konusu yükümlülükleri ihlal etmekten kaçınmaktadırlar. Senet, uluslararası alanda *Pacta Sunt Servanda*/ahde vefa ilkesinin etkinliğini ortaya koyması bakımından önemlidir.

1979–82 dönemi *Détente* döneminin sonunu hazırlayan gelişmelere sahne olmuştur. Afganistan'ın SSCB tarafından işgali ve İran İslam Devrimi bloklar arasındaki yumuşamanın sona ermesine neden olurken Soğuk Savaş'ı yeniden başlatmıştır. Afganistan'ın işgal edilmesi örneği de Bull'un düzenin sürdürülebilir olması için gerekli gördüğü ön şartların ihlali anlamına gelmektedir. Her ne kadar özellikle Afganistan'ın işgalinin uluslararası siyasete ve güç dengesine etkisi büyük olsa da diğer Soğuk Savaş örneklerine benzer şekilde yerel ölçekte tutularak savaşın coğrafi olarak yayılması engellenmiştir. Afganistan'ın işgali ve İran İslam Devrimi ile ardından patlak veren İran-Irak savaşı sadece bölgedeki düzenin değil aynı zamanda uluslararası düzenin de gidişatını büyük güçler arası küresel güç dengesini bozucu etkileri olma anlamında derinden etkilemiştir. SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi üç ilkenin – güç kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa ve egemenliğe saygı- de ihlalidir. SSCB, öncelikle BM Şartının devletlerarası ilişkilerde güç kullanılmasını kesin bir şekilde yasaklayan 2. maddesi 4. bendini, devletlerin egemenliğini tanıyan 2. madde 7. bendini ve devletlerarası sorunların barışçıl yollarla çözümü ile ilgili giriş, 1. madde ve VI. bölümdeki maddelerini ihlal etmiştir. Bu ihlaller karşısında BM Güvenlik Konseyi SSCB'nin daimi üye olarak veto hakkını kullanması nedeniyle BM Şartının VII bölüm “barışın tehdidi, bozulması ve saldırı eylemi durumunda alınacak önlemler” kısmında ileri sürdüğü ilkelerin hayata geçme şansı olmamıştır. Bu dönemdeki bir diğer güç kullanımı ise Temmuz 1981’de İsrail’in “önleyici meşru müdafaa” hakkının olduğu ileri

sürerek⁴⁹⁴, Irak'ın Osarik nükleer reaktörünü bombalamasıdır. Irak, egemenliğine açık bir saldırı durumu olarak nitelediği olayı BM Güvenlik Konseyine taşıdı. Konsey 487 sayılı kararla⁴⁹⁵, Irak'ın egemenliğine vurgu yaparak BM Şartının güç kullanılmasını yasaklayan 2. madde 4. bendine atıfla İsrail'i uyumsuzlukta güç kullandığı için kınadı.

Bu gelişmeler *Détente* politikasının sona ermesine ve II. Soğuk Savaş'ın başlamasına zemin hazırlamıştır. Genelde Batı özelde de ABD, SSCB'nin Afganistan'ı işgalini, bloklar arası işbirliğini ve diyalogu yaralayıcı kötü niyetli bir faaliyet olarak algıladılar. Jimmy Carter'ın yerine ABD Başkanı seçilen Ronald Reagan, Yıldız Savaşları olarak da bilinen Stratejik Savunma Girişimi/*Strategic Defense Initiative*⁴⁹⁶ ile SSCB'ye karşı daha sert politikalar izlemeye başladı. Diğer taraftan 1985'te SSCB lideri olan Michael Gorbaçov'la yakınlık kurarak reform çabalarına destek verdi. Gorbaçov, 1987'de seksenlerde darboğaza giren SSCB ekonomisini canlandırmak ve sistemi reform etme amacıyla *Glasnost*/açıklık ve *Perestroika*/yeniden yapılanma politikalarını ilan etti. Gorbaçov'un *Glasnost* ve *Perestroika* politikaları Doğu Avrupa'da değişimin katalizatörü oldu. Bu politikaların dış politikadaki bir yansıması ise ABD ve Batı Avrupa ile ilişkileri dönüştürmeye yönelikti. 1979'da imzalanan fakat Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi sonucu uygulanamayan stratejik silahlar antlaşması görüşmeleri 1982'de yeniden başlamıştı. Fakat Reagan yönetiminin Yıldız Savaşları projesi Moskova'nın görüşmelerden çekilmesine neden olmuştur. Gorbaçov'la

⁴⁹⁴ İsrail'in Osirik nükleer reaktörünü bombalamasının uluslararası hukuk açısından detaylı bir incelemesi için bkz., Arend ve Beck, a.g.e., ss. 77-79.

⁴⁹⁵ BM Güvenlik Konseyi 487 sayılı kararı bkz., <http://www.un.org/Docs/scres/1981/scres81.htm>

⁴⁹⁶ 23 Mart 1983'te dönemin ABD Başkanı Ronald Reagan tarafından kamuoyuna duyurulan Stratejik Savunma Girişimi/*Strategic Defense Initiative*'nin amacı, SSCB'nin sahip olduğu kıtalar arası balistik füzeleri, herhangi bir saldırı olması durumunda uzaydan kontrol edilen lazerler sayesinde henüz Amerikan topraklarına ulaşmadan imha etmektir. Girişim, Bill Clinton döneminde 1993'te ismi Balistik Füze Savunma Kurumuna/*Ballistic Missile Defense Organization*, 2002'de George W. Bush döneminde ise Ulusal Füze Savunma Sistemi'nden sorumlu Füze Savunma Ajansı/*Missile Defense Agency*'na dönüşmüştür. Bkz. <http://www.mda.mil> Wilentz, Stratejik Savunma Girişimi'nin tarihi süreçte bugün geldiği noktayı göz önüne alarak bu zaman dilimini "Reagan Dönemi" olarak tanımlamaktadır. Sean Wilentz, *The Age of Reagan: A History, 1974–2008*, Harper, New York, 2008, s. 4. Ayrıca bkz. Loring Wirbel, *Star Wars: US Tools of Space Supremacy*, Pluto Press, Londra ve Sterling, 2004.

birlikte görüşmeler tekrar başlamıştır. Görüşmeler sonucunda 8 Aralık 1987’de Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması/*Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty* INF⁴⁹⁷, imzalanmıştır.

İki büyük nükleer güç arasındaki ilk sıfır çözümlü uzlaşısı olan INF Antlaşmasıyla birlikte ABD ve SSCB, mevcut tüm kısa ve orta menzilli nükleer füzelerin yok edilmesi üzerinde anlaşmış, böylece Avrupa kıtası olası bir nükleer savaş alanı olmaktan çıkmıştır. Bu nedenle Soğuk Savaş döneminde Avrupa uluslararası alanının güvenliğine dair en önemli antlaşma süresi sınırsız olan 500–5500 km arasında bir menzile sahip silahları kapsayan INF Antlaşması’dır. Her ne kadar antlaşmaya İngiltere ve Fransa’nın sahip olduğu füzeler dâhil edilmemiş olsa da, Avrupa’da nükleer savaş riskini kaldıran 17 maddelik INF Antlaşmasıyla yerden fırlatılan bütün orta ve kısa füzelerle bunların fırlatma rampaları ve destek donanımlarının imha edilmesi öngörülmüştür.

INF Antlaşması, Antlaşma metni, Veri Tabanı Oluşturulması Konusunda Anlayış Memorandumu, İmha ve Denetleme Protokolü olmak üzere dört ana belgeden oluşmaktadır. Antlaşma metni, ABD ve SSCB’nin elinde bulundurdıkları tüm orta ve daha kısa menzilli nükleer füzeleri üç yıl içinde yok etme yükümlülüğü getiren ve süre sonrasında bu tür silahları yasaklayan, ayrıca antlaşmanın koşullarına tam uyulup uyulmadığının etkin biçimde doğrulanmasını sağlayan antlaşma hükümleri içermektedir. “Veri Tabanı Oluşturulması Konusunda Anlayış Memorandumu”, 1 Kasım 1987’den itibaren; silahların yerleri, sayıları ve nitelikleri konusunda antlaşmanın imzalanmasından önce tarafların birbirlerine verdikleri verilerin bir araya toplanmasını öngörmektedir. “İmha Protokolü” ise füze rampa, destek sistemleri, destek yapıları ve destek tesislerinin nasıl ortadan kaldırılacağını ayrıntılı biçimde anlatmaktadır. Antlaşmanın 11. maddesi ile her iki tarafa da birbirlerinin antlaşmadan doğan yükümlülüklerin yerine getirip getirmediğini kontrol etmek üzere birbirlerinin topraklarında kalıcı denetçiler bulundurma hakkı tanıyordu. Bu nedenle imzalanan “Denetleme Protokolü” ise üzerinde anlaşmaya varılmış olan yerinde denetleme, ani

⁴⁹⁷ Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması/*Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty* INF <http://www.state.gov/www/global/arms/treaties/inf1.html>

denetleme ve diğer türlü denetleme yöntemlerinin nasıl yerine getirileceğini belirler. Anlaşmanın öngördüğü imha işlemleri Aralık 1990'da tamamlanmıştır. INF Anlaşması karşılıklı güveni artırmış ve Avrupa'da kapsamlı kuvvet indirimi antlaşmasının yolunu açmıştır. INF görüşmeleri devam ederken Atlantikten Urallara kadar ki bölgenin silahsızlandırılmasına ilişkin çalışmalar başladı. 11 Aralık 1986'da NATO, "Brüksel Deklarasyonu"⁴⁹⁸ ile Varşova Paktiyla konvansiyonel silahsızlanma görüşmelerine hazır olduğunu ilan etti. 17 Şubat 1987'de başlayan görüşmeler Kasım 1990'da AKKA Antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlandı.⁴⁹⁹

1975 Helsinki Nihai Senedi, uluslararası düzenin topyekûn bir savaş olmaksızın barışçıl bir şekilde diplomatik müzakereler yoluyla çözüleceğine dair beklentilerin oluşmasına zemin hazırladı. Her ne kadar 1983'te açıklanan Yıldız Savaşları Projesi yumuşayan ortamı tekrar gerginliğe yöneltse de Sovyetlerde Gorbaçov'un liderliği çift kutuplu yapı içinde güç kullanımının sınırlandırılması ilkesinin araçlar düzeyinde hayata geçirilmesine imkân tanıdı. Özellikle Doğu Avrupa ülkelerinin siyasal egemenliklerine saygı dönüşümün yolunu açtı.

3.3.3.6. Yalta Düzenin Krizi ve Yeniden İnşa Arayışları

Gorbaçov'un *Glasnost* ve *Perestroika* politikaları SSCB'deki kötü gidişi durduramadı. Seksenlerin sonunda Doğu Avrupa ülkelerinde artan iç huzursuzluk ayaklanmaya dönüşünce, Gorbaçov'un cevabı Frank Sinatra'nın meşhur şarkısı 'Bildiğim gibi yaptım' (*I did it my way*) ile oldu. Sinatra doktrini, SSCB'nin dağılması ve Almanya'nın birleşmesi dâhil Doğu Avrupa'da barışçıl demokratik değişimin sloganı oldu. Eski Sovyet cumhuriyetlerinden Litvanya'nın 1990'da bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte SSCB'nin dağılma süreci de başlamış oldu. 8 Aralık 1991'de Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya Bağımsız Devletler Topluluğu anlaşmasını

⁴⁹⁸ NATO Brüksel Deklarasyonu için bkz., http://www.nato.int/cps/en/SID-00D02900-2D7A18B5/natolive/official_texts_23337.htm?

⁴⁹⁹ Richard A. Falkenrath, *Shaping Europe's Military Order: The Origins and Consequences of the CFE Treaty*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1995, s. 29–30.

imzalayarak SSCB'ye son verdiler. 21 Aralık 1991'de Gürcistan ve Baltık devletleri hariç diğer SSCB cumhuriyetleri Alma Ata Deklarasyonu ile BDT'ye katıldılar.⁵⁰⁰

Soğuk Savaş döneminde devletlerarası sorunların çözümünde güç kullanılmasını engelleyen BM Şartı ve diğer diplomatik çabalar, antlaşmalar ile sözleşmelerin yapılması güç kullanımının coğrafi olarak yayılması engellenmiş olsa da yerel veya bölgesel düzeyde kalan savaşlar sonucu yaklaşık 60 milyon insanın hayatını kaybetmiştir. Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte Soğuk Savaş fiilen bitmiştir. Komünizm, Kapitalizm/Liberalizm ekseninde yaşanan Soğuk Savaş'ın sona ermesi uluslararası düzenin yapısında önemli değişimlere ve dönüşümlere yol açtı. Siyasal ve askeri olarak ABD'nin tek süper güç olarak kalmasının yanında ekonomik olarak Çin, AB, Japonya, Brezilya gibi yeni bölgesel ekonomik güçler ortaya çıktı. Soğuk Savaş sonrası oluşan uluslararası güç dengesi gerçekliğini yansıtan yeni bir uluslararası düzen kuruluncaya kadar geçecek dönemi “Fetret Devri” olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Geçiş devri olan fetret devri, bunalımların, tehditlerin ve risklerin arttığı bir dönemdir. Bu tehditlerin nasıl ve ne şekilde bertaraf edilebileceği sorusu önümüzde duran en önemli sorundur. Bu noktada ortaya çıkacak sorunların çözümünde uygulanacak yöntem, özellikle güç kullanımının nasıl ve hangi yöntemlerle yapılacağı ayrıca önem kazanmaktadır. Bu nedenle öncelikle bu dönemin resminin nasıl algılandığına bakmamız yerinde olacaktır.

Soğuk Savaş sonrası uluslararası düzen küreselleşme, bölgeselleşme ve parçalanma yönünde dönüşüm göstermektedir. Her üç sürecin iç içe geçmişi, bu çalışmada ele aldığımız üç ilkeyi -güç kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa ve egemenliğe saygı- de dönüştürmüş ve aralarındaki ilişkiyi karmaşıktırıştır. Bu

⁵⁰⁰ 21 Aralık 1991'de imzalanan Alma Ata Deklarasyonu bağımsızlıklarını yeni ilan etmiş eski Sovyet cumhuriyetlerin bağımsızlıklarının korunması ve BM'ye üye olmalarına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla AB gibi ulus-üstü/*supranational* bir yapılanma olmayan Bağımsız Devletler Topluluğu'na Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan ve Rusya Federasyonu tam üyeyken Türkmenistan ortak üyedir. Ukrayna ise resmi üye olmamasına rağmen de facto olarak toplantılara katılmaktadır. 1993'te BDT'ye katılan Gürcistan, Ağustos 2008'de Güney Osetya Savaşı sonrasında BDT'den ayrılmıştır. <http://www.cis.minsk.by>. Ayrıntılı bilgi için bkz., Fırat Purtaş, *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*, Platin Yayınları, Ankara, 2005.

süreçlerin tanımlarını yaptıktan sonra konunun karmaşıklaşan noktalarına kısaca değineceğiz. Sınırları belirli ve karşılıklı bağımlı devletlerin dünyasından herkesçe paylaşılan toplumsal bir dünyaya kayışı simgeleyen küreselleşme,⁵⁰¹ homojenleştirici ve devletin birey üzerindeki baskısını kısıtlayıcı özelliklerine rağmen bir taraftan gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeler tarafından sömürülmesini hızlandırırken, konjoktürel olarak önem kazanan bazı etnik grupların self-determinasyon hakkı iddiasını gündeme taşıyarak uluslararası siyasal sistemin daha da parçalanmasına yol açmıştır.⁵⁰²

Parçalanma ise bir taraftan farklı etnik/dini grupların oluşturduğu çok uluslu devletlerin yeni devletlere bölünmesini anlamına gelirken diğer taraftan uzun zamandır bir ulus olarak dahi nitelendirilmeyen grupların self-determinasyon iddiasında bulunarak birer ulus-devlet olarak uluslararası sistemde yer almak istemelerini ifade etmektedir. 1990'da 159 olan BM üyesi devlet sayısı bugün 192'dir. Bu 33 devletten 22'si 1990 sonrasında bağımsızlığını kazanan ayrılıkçı etnik/dini gruplar⁵⁰³ veya

⁵⁰¹ Çok çeşitli küreselleşme tanımları yapılabilir. Biz burada Küreselleşmeyi uzaktakinin etkisi (herhangi yerel bir aktörün hareketinin/davranışının uzaktaki "diğer" aktörler için önemli sonuçlarının olması); zaman-mesafe algılamasındaki değişim (sosyal kurumlar ve etkileşimde zaman ve mesafe sınırlarını hızlı elektronik iletişimin aşındırması); karşılıklı bağımlılığın hızlanması (ulusal ekonomi ve toplumlar arasındaki ağın yoğunlaşması ki birinde meydana gelen olayların diğerlerini doğrudan etkilemesi); küçülen dünya (sosyo-ekonomik faaliyetler için coğrafi engellerin ve sınırların ortadan kalkmaya başlaması); küresel bütünleşme, bölgelerarası güç ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi, küresel bilinç, bölgelerarası karşılıklı bağımlılığın yoğunlaşması gibi kavramları da içeren değişik anlamlarda algılandığını vurgulayan McGrew'in tanımlamasını kullanmayı konumuz açısından daha uygun gördük. Anthony McGrew, *Globalization and Global Politics*, Baylis, vd., *The Globalization...*, a.g.e., ss. Benzer bir tanımlama için ayrıca bkz., David Held ve Anthony McGrew, *The Great Globalization Debate: An Introduction*, Held ve McGrew (der.), a.g.e., s. 3.

⁵⁰² Küreselleşme hakkında kapsamlı bir okuma için bkz., Held ve McGrew (ed.), *Global Transformations Reader*, a.g.e.

⁵⁰³ Eritre ve Doğu Timor. 18 Şubat 2008'de bağımsızlığını ilan eden ve 63 ülke tarafından tanınan Kosova BM üyesi değildir. Sadece Rusya, Nikaragua ve Venezüella tarafından tanınan Abhazya ve Güney Osetya, diğer tüm BM üyesi devletler tarafından Gürcistan'ın bir parçası olarak tanınmaktadır.

parçalanmış çok uluslu devletlerden çıkan ülkelerdir.⁵⁰⁴ Bölgeselleşme ortak sınırları paylaşan ve coğrafi bakımdan birbirlerine yakın olan devletlerin karşılıklı uzlaşısı içinde kendi aralarında sosyo-ekonomik, kültürel ve giderek siyasal bütünleşmeye yönelmelerini ifade etmektedir.⁵⁰⁵

Küreselleşme, bölgeselleşme ve parçalanma arasındaki karşılıklı ilişki ve ortaya çıkan sorunlar ile üretilen çözümler, Komünizm sonrası dünya siyasetinin şeklini belirlemiştir. SSCB'nin süper güç konumunu yitirmesi Sovyet sonrası alanda güç boşluğu yaratırken yeni sorun alanları ortaya çıkardı. Doğu Avrupa'daki güç boşluğuna NATO ve AB talep olurken Kafkaslar ve Orta Asya büyük güçler arası mücadelenin yeni alanı oldu. Jeoekonomik kaynaklar bakımından zengin olan bölgenin “yeni büyük oyun” mücadelesinin alanı olarak “Avrasya Balkanları”⁵⁰⁶ diye tanımlanması bölgenin

⁵⁰⁴ Azerbaycan, Beyaz Rusya, Bosna-Hersek, Çek Cumhuriyeti, Ermenistan, Estonya, Gürcistan, Hırvatistan, Kazakistan, Kırgızistan, Letonya, Litvanya, Makedonya, Moldova, Özbekistan, Sırbistan, Slovakya, Slovenya, Tacikistan ve Türkmenistan.

⁵⁰⁵ A. LeRoy Bennet, *International Organizations Principles and Issues*, 6. Baskı, Prentice-Hall International Inc, Delaware, 1995, ss. 229–236. Uluslararası düzende bölgeselleşmenin rolü hakkında kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Louise Fawcett ve Andrew Hurrell, *Regionalism in World Politics, Regional Organizations and International Order*, Oxford University Press, New York, 1995.

Bölgeselleşme hareketlerinin büyük çoğunluğunun itici gücü ekonomi olmuştur. Ekonomik bütünleşme, işbölümü temelinde ürünlerin veya üretim faktörlerinin ya da her ikisinin de üye ülkelerde serbest dolaşımını gerektirirken üye ülkelerin birbirlerine karşı ayırım gözetmemelerini fakat bölge-dışı ülkelere karşı ise ayırım gözetmeleri gerektiği esasına dayanmaktadır. Ekonomik bütünleşmenin ilk adımı “serbest ticaret bölgesi” yaratarak tanımlanan bölge içinde “gümrük birliğine” gitmektir. Gümrük birliğinin “ortak pazarı” ve giderek de “ekonomik ve parasal birliği” yaratması ve böylece ekonomik sürecin siyasal bütünleşmeye yol açması (spill-over effect) beklenir. Mitrany, *A Working Peace System...*, a.g.e.; Mitrany, *The Functional Theory...*, a.g.e., Haas, *Beyond the Nation State*, a.g.e.; Haas, *The Uniting of Europe...*, a.g.e.; Gordon H. Philip, *Europe's Uncommon Foreign Policy*, *International Security*, Cilt 23, Sayı 3, Kış 1997/1998, s. 78 (74-100). Bölgesel ekonomik bütünleşme hareketlerinden şu ana kadar sadece AB bu aşamaları başarıyla gerçekleştirmiştir. Dünya Ticaret Örgütü'nün verilerine göre Aralık 2008 itibarıyla 421 bölgesel ticaret anlaşması onaylanmışken 230 tanesi hali hazırda yürürlüktedir. http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm

⁵⁰⁶ Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, New York, 1997, s. 124. Türkçe baskısı için bkz. Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç*

içine düştüğü karışıklığı ifade etmesi bakımından önemlidir. Kafkaslarda, Abhazya, Güney Osetya, Acaristan, Dağlık Karabağ, Çeçenistan sorunları, Orta Asya'da Özbek-Ahıska çatışması, Tacik iç savaşı ve Afganistan krizleri bu dönemde Avrasya Balkanlarında ortaya çıkan başlıca krizlerdir. Doksanlı yıllardaki Bosna, Kosova, Makedonya, Ruanda, Burindi, Doğu Timor, Filipinler, Doğu Türkistan, Sri Lanka, Filistin, Yemen, Somali, Eritre, Darfur, Cezayir, Kongo, Sierre Leone krizleri de uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden diğer önemli uyuşmazlıklar olarak BM Güvenlik Konseyinin gündemine gelmiştir. Tüm bu krizlerin yerel coğrafi ölçekte tutulmasına rağmen çatışmaların çok şiddetli olması ve sivil halka yönelmesi uluslararası toplumun tepkisini çekmiştir.

Bu krizler aynı zamanda güç kullanan aktörlerin çeşitlenmesini de beraberinde getirmiştir. Modern dünyada meşru güç kullanma ve şiddete başvurma tekeli elinde tutan devletin yanında yeni dönemde çoğu ayrılıkçı etnik ve dini temelli radikal örgütlerin de uluslararası alanda güç kullanmaya ve şiddete başvurduğunu görmekteyiz. Mevcut uluslararası düzenden ve bazı devletlerin küresel, bölgesel veya yerel politikalardan rahatsız olan bu tür radikal gruplar ve bunlara destek veren ülkeler siyasal pazarlık aracı olarak terörizme başvurmaktadır. Terör örgütlerinin yanı sıra mevcut yönetime muhalif siyasi örgütlerin şiddete başvurusu ve bu süreçte silah teçhizatını silah üreticisi devletlerden elde etmesi uluslararası alanda güç kullanımının kısıtlanmasının hayati önemini gösterdiği kadar, başka bir devletin egemenliğine dolaylı olarak ihlal etmek anlamına gelmektedir.⁵⁰⁷ Diğer taraftan bu dönem daha önce birinci bölümde güvenlik kavramının açıklandığı kısımda belirtilen terörizm, siyasal şiddet, ayrılıkçı radikal etnik ve milliyetçi hareketler, devlet otoritesinin çökmesi sonucu ortaya çıkan başarısız devletler⁵⁰⁸, nükleer, kimyasal, biyolojik kitle, imha silahlarının artması

Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri, Çev. Ertuğrul Dikbaş, Ergun Kocabıyık, Sabah Yayınları, İstanbul, 1998.

⁵⁰⁷ Ahmet Hamdi Topal, *Uluslararası Terörizm ve Terörist Eylemlere Karşı Kuvvet Kullanımı*, Beta, İstanbul, 2005, ss. 8–17 ve 57–61.

⁵⁰⁸ Başarısız devlet/*failed state*, güvenlik, yönetim, eğitim gibi temel devlet işlevlerini yerine getiremeyen, aşırı şiddet ve insani felaketin meydana geldiği, güç ve idare boşluğunun yaşandığı devletleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Bkz. Rotberg, Robert I., *Failed States, Collapsed States*,

ve yaygınlaşması gibi yeni güvenlik sorunlarının daha çok görünür olmaya başladığı bir dönemdir. Özellikle bu çalışmamız açısından önemli olan kitle imha silahlarının veya nükleer silahların terörist gruplara veya ayrılıkçı hareketlerin eline geçmesi riski uluslararası düzeni bozucu en ciddi güvenlik sorunudur. Bu tür stratejik silahların terörist grupların eline geçmesi güç kullanımını artırabilir. Diğer taraftan bu ciddi

Weak States: Causes and Indicators, Robert I. Rotberg, *State Failure and State Weakness In a Time of Terror*, World Peace Foundation, Brookings Institution Press, Washington, 2003, ss. 5–10 (1–26).

Devlet otoritesinin çökmesi sonucu ortaya çıkan başarısız devletler Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası toplumun karşı karşıya kaldığı sorunlardan biridir. Doksanlarda Somali, Burundi, Ruanda, Zimbabwe, Kongo, Liberya ve Afganistan gibi ülkelerde iç siyasi ve hukuki düzenin bozulması ve devlet otoritesinin çökmesi sonucu ortaya çıkan şiddet sarmalı, göç ve büyük insan hakları ihlalleri ile insani felakete karşı uluslararası toplum sorunları bölgesel kurumlar veya BM çatısı altında çözüme kavuşturmaya çalışmıştır.

The Fund for Peace/*Barış Fonu* adlı bir ABD’li araştırma kurumu tarafından her yıl sosyal, ekonomik ve siyasal gösterge kategorilerinde 12 farklı kıstasın kullanılmasıyla hazırlanan başarısız devletler/*failed states* indeksinde her kıstas için ülkelere 0–10 arasında bir puan veriliyor. Ülkeler 120 puan üzerinden değerlendiriliyorlar. Bir ülkenin puanı ne kadar yüksekse, o derece başarısız sayılıyor. The Fund for Peace, puanlarına göre ülkeleri dört sınıf altında topluyorken -(a) Devlet otoritesi çökmüş veya her an çökecek olan tetikteki devletler, (b) uyarı veren devletler, (c) ortada yer alanlar (d) istikrarlı devletler-; Foreign Policy ise 5 kategori içinde -(1) kritik, (2) tehlikede olanlar, (3) sınırdan yer alanlar, (4) İstikrarlı, (5) çok istikrarlı- değerlendirmektedir. Fund for Peace’e göre şu 4 vasa sahip devletler başarısız olarak nitelendirilmiştir.

- Bir devletin sınırları içinde fiziki kontrolünü ya da meşru güç kullanma tekeli kaybetmesi,
- Kolektif karar almada meşru otoritenin zayıflığı,
- Güvenlik gibi temel kamu hizmetlerini sağlayamama ve
- Uluslararası toplumun diğer üyeleriyle iletişime geçmede yetersiz kalma

The Fund for Peace başarısız devlet/failed state indeksi için bkz., http://www.fundforpeace.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=99&Itemid=140; veya Foreign Policy dergisinin sınıflaması için bkz., http://www.foreignpolicy.com/articles/2009/06/22/2009_failed_states_index_interactive_map_and_rankings

Failed state kavramının Türkçede üzerinde uzlaşılmış bir tercümesi yok. Kavram Türkçeleştirilirken konunun içeriğine veya yazarın tercihinin göre başarısız devlet, çöken devlet, düşkün devlet, güçsüz devlet, aciz devlet, zayıf devlet şeklinde tercüme edilmektedir. Biz burada başarısız devlet terimini kullanmayı tercih ettik.

küresel güvenlik riskleri, uluslararası kamuoyunda güç kullanımının kısıtlanmasına dair bilinç ve anlayışın gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Soğuk Savaş iki kutuplu güç yapısının getirdiği barış ve istikrar dönemi olarak niteleyen Mearsheimer'a göre bu sistemin çöküşü uluslararası ilişkileri on yedinci yüzyıldan bu yana felaketlere sürüklemiş olan Vestfalyan anarşi ve büyük güçler mücadelesine bir geri dönüşü ile sonuçlanacaktır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte aşırı milliyetçilik ve etnik rekabetin yaygın istikrarsızlık ve çatışmaya yol açması nedeniyle geleneksel çok taraflı güç dengesi siyaseti tekrar uluslararası ilişkileri şekillendirmeye başlamıştır.⁵⁰⁹ Mearsheimer'in bu kötümser yaklaşımına karşılık Fukuyama'nın cevabı iyimserdir: "İnsanoğlunun ideolojik evriminin en son ve en mükemmel noktası olan Batılı Liberal-demokratik sistem" tüm dünyaya hâkim olacağından artık "büyük savaşlar olmayacaktır."⁵¹⁰ Mearsheimer'ın anarşi odaklı yaklaşımı parçalanmanın getirdiği risklere dikkat çekerken, Fukuyama giderek küreselleşen liberal ideolojiyi merkeze alarak yorum yapmaktadır.

Doğu bloğunun dağılması nispeten barışçıl bir şekilde oldu. SSCB'nin 15 devlete ve Çekoslovakya'nın iki devlete ayrılması sürecinde, Bull'un birlikte yaşamının ilkeleri olarak öne sürdüğü ve BM Şartının temel dayanaklarından olan karşılıklı egemenliğe saygı, ilişkilerde güç kullanımının sınırlı olması ve üzerinde uzlaşmış antlaşmalara saygının tüm taraflarca kabul edildiğini görmekteyiz. Bu çözülme sürecinde Yugoslavya'nın 5 ayrı devlete bölünmesi savaşla sonuçlandı. Çok etnili ve çok dinli bir devletin parçalanması etnik nefreti yeniden canlandırdı. Yugoslavya

⁵⁰⁹ John J. Mearsheimer, *Back to the Future: Instability in Europe. After the Cold War*, *International Security*, Cilt 15, Sayı 1, Yaz 1990, ss. 5–56. Makaleye Mearsheimer'in Chicago Üniversitesindeki sayfasından da ulaşılabilir. Bkz., <http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/A0017.pdf>

⁵¹⁰ 'Tarihin Sonu' tezinin başlıca iddialarıyla ilgili olarak bkz. Francis Fukuyama, *The End of History?*, *National Interest*, Sayı 16, Yaz 1989, ss. 3–18 ve Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Hamish Hamilton, Londra, 1992. Kitabın Türkçe tercümesi için bkz., Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çev. Zülfü Dicleli, 2. Baskı, Gün Yayıncılık, İstanbul, 1999. "The End of History?", makalesinin Türkçe tercümesi ile dünyadan ve Türkiye'den teze yöneltilen eleştirilerle ilgili kapsamlı bir derleme için ayrıca bkz., Mustafa Aydın ve Ertan Özensel, *Tarihin Sonu mu? Francis Fukuyama v.d.*, Vadi Yayınları, Ankara, 2003.

özelinde mikro-milliyetçilikler parçalanmanın temel dinamiğini oluştururken aynı zamanda ortaya çıkan yeni devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde güç kullanılmasını kolaylaştıran bir işlevde gördü. Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmesinin ardından güç kullanmaya başlayan Belgrat yönetimi, Bosna-Hersek'in bağımsızlık kararından sonra askeri harekâtını bu ülkeye kaydirmiştir. Eylül 1991'de başlayan saldırılar sonucunda BM Güvenlik Konseyi 713⁵¹¹ sayılı karar ile Yugoslavya'ya yönelik her türlü askeri ve silah teçhizatına ambargo koydu. Ambargo tek taraflı olarak Bosna-Hersek üzerine uygulandı. Bosna-Hersek'e yönelik Sırp saldırılarının durmaması nedeniyle, güç kullanımını barışçıl yollardan durdurmak amacıyla Mayıs 1992'de BM Güvenlik Konseyi 757 sayılı kararı⁵¹² ile ticari ve ekonomik ambargo kararı aldı. Uluslararası kamuoyu BM üyesi Bosna-Hersek'te yaşanan çatışmaların nedenini ülke içi etnik düşmanlık olarak kabul etmiştir. Bu durum Güvenlik Konseyinin askeri müdahale kararını Rusya'nın vetosu ile birlikte engellemiştir.⁵¹³ Bu nedenle NATO yoluyla askeri müdahale yapılmış ve 1995'te Dayton Barış Anlaşmasıyla savaş sona ermiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi küresel uluslararası sistemde yapısal bir değişikliğe yol açmasa da özellikle Avrupa uluslararası alanı için büyük yapısal değişimlere kapı araladı. Avrupa için Soğuk Savaş'ın bitiren antlaşma 19 Kasım 1990'da NATO ve Varşova Paktı üyesi 22 devlet tarafından Paris'te imzalanan Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması'dır.⁵¹⁴ Sadece güç kullanımını sınırlandırmanın

⁵¹¹ BM Güvenlik Konseyi 713 sayılı kararı bkz., <http://www.un.org/Docs/scres/1991/scres91.htm>

⁵¹² BM Güvenlik Konseyi 757 sayılı kararı bkz., <http://www.un.org/documents/sc/res/1992/scres92.htm>

⁵¹³ Kasım Trnka, The Degradation of the Bosnia Peace Negotiations Rabia Ali and Lawrence Lifschultz (ed.), *Writings on the Balkan War: Why Bosnia*, The Pamphleteer's Press, Connecticut, 1993, ss. 204–205.

⁵¹⁴ Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşmasını/*Treaty on Conventional Armed Forces in Europe* (AKKA), 16 NATO -ABD, Almanya, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İspanya, İtalya, İzlanda, Kanada, Lüksemburg, Norveç, Portekiz, Türkiye ve Yunanistan- ve 6 Varşova Paktı - Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya, Polonya ve SSCB- üyesi devlet imzalamıştır. Onay sürecinde SSCB dağılması sonucu ortaya çıkan devletler Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Moldova, Rusya ve Ukrayna ile Çekoslovakya'nın ardılları Çek Cumhuriyeti ve

ötesinde devletlerin sahip olabileceği askeri teçhizata da belirli kısıtlamalar getiren AKKA Antlaşması, barışçıl bir uluslararası düzenin Avrupa’da kurumsallaşmaya başladığının en önemli göstergesidir. AKKA’nın sağladığı güvenlik şemsiyesi altında Komünizmin yerini liberal demokratik ideoloji almasıyla birlikte Demir Perde ülkelerinin yavaş yavaş ekonomik yapılarını liberalizme göre uyarlamaya başladılar. Böylece tarihte ilk kez Avrupa kıtasında yaşayan halklar için AT ortak çatısı altında toplanma ihtimali doğdu. Liberal serbest pazar ekonomisi ve demokratik siyasi yapılanma Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle Fukuyamacı iyimserlik temelinde Batı Avrupa’dan Doğu Avrupa’ya genişleme göstermiştir. Bu iyimser genişleme sürecine paralel bir şekilde ekonomik alanda devam eden Avrupa bütünleşmesi 1992 Maastricht Antlaşmasıyla⁵¹⁵ siyasi bir birliğe evrildi. Diğer taraftan Güneydoğu Avrupa’da farklı etnik ve dini grupları barındıran Yugoslavya’nın şiddetli bir savaşla parçalanması Huntingtonvari bir kötümserliğin habercisi oldu. Demir Perde deneyimi ve Yugoslavya’nın şiddetli parçalanması Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini öncelikli olarak askeri güvenliklerini Rusya’ya karşı güvence aramaya sevk etti. Bu durumun doğal bir sonucu olarak eski Doğu Bloğu ülkeleri öncelikli olarak NATO⁵¹⁶ sonra AB⁵¹⁷

Slovakya’da AKKA’ya taraf olmuşlardır. Böylece AKKA 30 devlet tarafından onaylanmış oldu. AKKA Antlaşmasının tam metni için bkz. http://www.osce.org/documents/doclib/1990/11/13752_en.pdf TBMM tarafından 18 Haziran 1992’de onaylanan antlaşma 26 Haziran 1992 ve 6 Temmuz 1992’de Resmi Gazete’de yayınlanmıştır.

AKKA Antlaşmasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Catherine McArdle Kelleher, Jane M.O. Sharp, Lawrence Freedman, eds., *The Treaty on Conventional Armed Forces in Europe: The Politics of Post-Wall Arms Control*, Nomos, Baden-Baden, 1996 ve Pál Dunay, Gábor Kardos and Andrew J. Williams, eds. *New Forms of Security: Views From Central, Eastern and Western Europe*, Dartmouth, Aldershot, 1995.

⁵¹⁵ Özgün adı AB Antlaşması olan Maastricht Antlaşması metni için bkz., <http://www.eurotreaties.com/maastrichttext.html>

⁵¹⁶ Eski Doğu Bloku ülkelerinden Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya 12 Mart 1999’da, Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya 29 Mart 2004’te, Arnavutluk ve Hırvatistan ise 1 Nisan 2009’da NATO üyesi olmuşlardır.

⁵¹⁷ 1 Mayıs 2004’te Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Slovakya ve Slovenya AB’ye tam üye olurken Bulgaristan ve Romanya 1 Ocak 2007’de Birliğe katıldılar.

üyeyi oldular. Güneydoğu Avrupa’da Yugoslavya’nın dağılması sürecinde ortaya çıkan uyuşmazlıklar derinleşerek devam etti. 1992–95 Bosna, 1999 Kosova ve 2001 Makedonya krizleri uluslararası müdahale ile çözüme kavuşturuldu.

3.3.3.7. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Güç Kullanımının Sınırlandırılması

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte ABD ve SSCB arasındaki stratejik silahlarla ilgili yapılan antlaşmalarının mahiyeti değişti. Artık “sınırlama/*limitation*” değil “azaltma/*reduction*” mantığı üzerine yapılan START I⁵¹⁸ ve START II⁵¹⁹ antlaşmalarıyla bütün nükleer silahlarda üçte birlik bir indirimle gidilmesi söz konusuydu. ABD ve SSCB arasında stratejik saldırı silahlarını azaltarak sınırlandırmalarına ilişkin kuralları içeren START I, iki ülke arasındaki en geniş kapsamlı silah kontrolü antlaşmasıdır. 10 protokol ve ekleri de dâhil 700 sayfadan oluşan START I Antlaşması 31 Temmuz 1991’de imzalandı. START I Antlaşması her iki tarafın konuşlandırabileceği stratejik nükleer silahlar için eşit tavanlar öngörmektedir. Antlaşmaya göre taraflarda toplam savaş başlığı sayısı 6000, fırlatma rampaları 1600, ağır balistik füze savaş başlıklarının 1540 seviyesine indirilmesine karar verilmiştir. İndirim ve sınırlamalar konusunda sıkı denetim prosedürlerini öngören antlaşma, toplam 12 farklı denetim tipi ile tarafların birbirlerinin bütün önemli stratejik konuşlandırmalarını denetlemesine imkân tanıyordu. Ayrıca kıtalararası balistik füzelerin ya da bunların ön aşamaları olan tesislerin sürekli denetim altında tutulmasını içermektedir.

Sovyetler Birliği’nin nükleer silahları batıda Ukrayna ve Beyaz Rusya’da doğuda da Kazakistan’da konuşlanmıştı. SSCB’nin dağılması üzerine bağımsızlıklarına kavuşan bu devletler ile ABD arasında START I antlaşmasına bağlı kalacaklarını taahhüt ettikleri Lizbon Protokolü 23 Mayıs 1992’de imzalanmıştır. 15 yıllık bir süre

⁵¹⁸ START I, Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşması I / Strategic Arms Reduction Treaty I metni için bkz. <http://www.state.gov/www/global/arms/starhtml/start/toc.html>

⁵¹⁹ START II, Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşması II / Strategic Arms Reduction Treaty II metni için bkz., <http://www.state.gov/www/global/arms/starhtml/start2/st2intal.html>

için imzalanan START I tarafların anlaşmaları durumunda beşer yıllık uzatmayı da öngörüyordu. START I antlaşmasından sonra taraflar arasında oluşan güven ortamı, nükleer silahların bölgesel güç olma iddiasındaki devletlerin veya terörist grupların eline geçme olasılığı gibi çeşitli nedenlerden dolayı antlaşmanın daha da genişletilerek stratejik nükleer silahlarda büyük bir indirimi gerçekleştirecek yeni bir antlaşma imzalanması gündeme geldi. 3 Ocak 1993'te imzalanan ve 5+2 formülü ile tanınan START II Antlaşması'nda 5 ile ifade edilen beş indirim konusudur: Bombardıman uçakları, nükleer başlıklar, nükleer silahlar, konvansiyonel silahlar ve uzayda ortak çalışma. Antlaşmada iki ile ifade edilen ise ABD ve Rusya arasında ekonomik ve mali işbirliğinin sağlanmasıdır. ABD ve Rusya Federasyonunun on yıl içinde stratejik nükleer başlık miktarında -ABD 3500, Rusya 3000'e indirecek- önemli azaltmalar öngörmektedir. Karadan konuşlu çok başlıklı kıtalararası balistik füzelerin tüm hepsinin imhası kararlaştırıldı. Antlaşma ayrıca saldırı amaçlı füzelerden olan denizaltından atılan balistik füze başlığını 1750-1700 seviyesine çekmeyi, ağır bombardıman uçaklarından atılan savaş başlıklarını 1250-750'ye indirmeyi ve toplam füze atma araç sayısını 1600 olarak öngörmektedir.

AKKA Antlaşması, Avrupa'da devletlerarası güven tesisi yönünde diyalog ve işbirliği ortamının canlanmasına yol açtı. Bu yöndeki ilk adım 1991'de NATO çerçevesinde Rusya, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, Eski Sovyet cumhuriyetleri ve Arnavutluk'un katıldığı Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi, KAİK, oluşturuldu.⁵²⁰ Nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, stratejik silahların azaltılması, nükleer silahların yok edilmesi ve savunma konuları gibi konulara işbirliğini öngören KAİK 1994'te NATO'nun Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı üyelerine yönelik hazırladığı Barış İçin Ortaklık, BİO, projesine temel teşkil etti. KAİK, 1997'de Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi, AAOK, olarak yeniden yapılandırıldı.⁵²¹ AAOK, Avrupa-Atlantik

⁵²⁰ Esra Çayhan- Nurşin Ateşoğlu Güney, *Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları NATO, AB, Türkiye, AFA* Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 52-53; Gülnur Aybet, *Nato's Developing Role in Collective Security*, SAM Papers, Sayı 4/99, Ankara, 1999, s. 2. Gülnur Aybet, *A European Security Architecture After The Cold War Questions of Legitimacy*, Macmillon-St Martin's Press, London ve New York, 2000.

⁵²¹ NATO Avrupa-Atlantik Konseyi kuruluş temel belgesi için bkz., http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_25471.htm?mode=pressrelease

uluslararası alanında güç kullanımının sınırlandırılmasının silahlanmanın azaltılması ayağının güçlendirilmesine yönelik işbirliği ve danışma konseyi olarak hizmet etmektedir.⁵²² Bu çerçevede AAOK, üyeleri arasında mevcut silahlar, savunmayla bağlantılı çevresel konular, kitle imha silahlarının yayılması, BİO operasyonları için çerçevenin belirlenmesi gibi konularda danışmalar yapan bir örgüt olmuştur. AAOK, aynı zamanda Avrupa-Atlantik uluslararası alanında ortaya çıkan güvenlik sorunlarında (Makedonya, Kosova gibi krizlerde), güç kullanmaksızın uyuşmazlıkların çözümü konusunda ortak bir yaklaşım geliştirebilmeleri için bir forum olma niteliği kazanmıştır. NATO 1999 Washington Zirvesi'nde ilan edilen hem Washington Deklarasyonu⁵²³ hem de “Yeni Stratejik Konsept”⁵²⁴ içinde AAOK’ın Avrupa-Atlantik alanında karşılıklı diyalog ve uzlaşma yoluyla güvenlik ve istikrarı sağlayıcı rolüne özel bir önem atfedilmiştir.

Uluslararası ilişkiler alanında her ne kadar silahsızlanma antlaşmaları yapılmış olsa da bu silahsızlanma antlaşmalarının önemli bir kısmının Avrupa uluslararası alanının güvenliğini sağlamaya yönelik olduğunu vurgulamak zorundayız. Zira Soğuk Savaş döneminde silahlanma ve güç mücadelesi Avrupa kıtası üzerine olmuş ve gerek Batılı devletler –ABD, İngiltere, Fransa- gerekse SSCB güvenliklerini sağlamak adına büyük bir silahlanma yarışının içine girmişlerdi. Dehşet dengesi ve *Détente* süreciyle birlikte artan karşılıklı diyalog sorunların çözümünde güç kullanımını arka plana itmiştir. Bu nedenle stratejik silahlarda azaltma ve sınırlamalar getirme suretiyle Avrupa uluslararası alanında güç kullanımının minimize edildiği, bir nevi pasifize edilmiş barışçıl ve istikrarlı bir düzen yaratmak hedeflenmiştir. 1975 Helsinki Nihai Senediyle birlikte Avrupa’da başlayan diyalog süreci Gorbaçov döneminde artarak devam etmiş

⁵²² Towards a Partnership for the 21st Century: The Enhanced and more Operational Partnership - Report by the Political Military Steering Committee on Partnership for Peace, bkz., http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27434.htm

⁵²³ NATO 1999 Washington Deklarasyonu için bkz., http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27445.htm?selectedLocale=en ve Washington Zirvesi Basın Bildirisi için bkz., <http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-064e.htm>

⁵²⁴ NATO 1999 Washington Zirvesi’nde kabul edilen örgütün “Yeni Stratejik Konsepti” için bkz., http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm

ve 1990'da AKKA Antlaşmasıyla önemli bir eşiğe ulaşmıştır. Diğer taraftan Soğuk Savaş sonrası özellikle Kafkaslar ve Balkanlarda ortaya çıkan uyuşmazlıklar ve sorunlar ile Doğu Avrupa ve Baltık Cumhuriyetlerinin NATO'ya üye olmak istemeleri Rusya'nın 1990 AKKA Antlaşmasında uzlaşılan stratejik dengenin bozulduğunu ileri sürerek revizyon taleplerini de beraberinde getirmiştir.⁵²⁵

1994'te başlayan Rus-Çeçen Savaşı sırasında Temmuz 1995'te Rusya AKKA'nın Kuzey Kafkasya için geçerli olmadığını ilan edip Krasnodar bölgesinde AKKA limitlerini aştı. Rusya'nın revizyon talepleri üzerine 1996'da konuyu gündemine alan AGİT, üç yıl süren müzakerelerin ardından Kasım 1999 İstanbul Zirvesinde AKKA Antlaşmasının Uyarlama Antlaşması yapıldı.⁵²⁶ Uyarlama anlaşması konvansiyonel kuvvet tavanlarının bloklar arasında uygulanmasına son vererek,

⁵²⁵ 1990'da imzalanan AKKA'nın beşinci maddesiyle Rusya'nın Leningrad, Odessa ile Kuzey ve Güney Kafkasya askeri bölgelerini kapsayan kanatlar bölgesinde askeri yığınak yapması önlenmişti. Diğer taraftan Çeçenistan'ın bağımsızlık talebi başta olmak üzere Kafkaslarda yaşanan uyuşmazlıkları öne süren Moskova, AKKA'da getirilen sınırlamaların ulusal güvenliğini tehdit ettiğini Eylül 1993'te AKKA'ya taraf devletlerden Kafkaslardaki sınırlamaların kaldırılmasını talep etmiş ve bir ay sonra da AGİT'e revizyon için resmi başvuru yapmıştır. Moskova'nın başlıca talepleri arasında özellikle Rusya'nın AKKA'nın kanat bölgeleriyle -özellikle Kafkaslarda- ilgili tavan sınırlamalarından muaf tutulması, Estonya ve Letonya'da yaşayan Rusların karşılaştıkları vatandaşlık sorunlarının ivedilikle çözülmesi ve AGİK'in eski Sovyet Cumhuriyetlerinde Rusya liderliğinde yürütülecek barışgücü operasyonlarına onay vermesi bulunuyordu. Falkenrath, a.g.e., ss. 237-238; Rusya'nın revizyon talepleri ve tepkiler hakkında bkz., Jane M. O. Sharp, *Striving for Military Stability in Europe: Negotiation, Implementation, and Adaptation of the CFE Treaty*, Routledge, New York, 2006, ss. 136-151. AKKA anlaşmasının Kafkaslarla ilgili hükümlerini ihlal ederek özellikle Krasnodar bölgesinde sınırların üstünde askeri güç bulundurmaya devam etmiştir. NATO'nun Doğu Avrupa'ya doğru genişleme stratejisini benimseyen ABD ve Avrupa ülkeleri Rusya'nın AKKA'nın kanatlarla ilgili sınırlamalara uyması için 1999 yılına kadar süre tanıdıklarını açıklamışlardır. Ayrıca Kuzey Kafkaslardan bazı bölgeler kanatlar dışında bırakılarak Rusya'ya daha dar bir bölgede aynı miktarda askeri güç bulundurma imkânı tanınmıştır. Bkz., Nurşin A. Güney, "AKKA'nın Yeni Koşullara Uyarlanması ve Türkiye'nin Güvenliği", Gencer Özcan ve Şule Kut (der.), *En Uzun Onyıl: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Boyut Yayınları, 1998, ss. 171-199 ve İdil Tuncer, *The Security Policies of the Russian Federation: The 'Near Abroad' and Turkey*, *Turkish Studies*, Cilt 1, Sayı 2, Güz 2000, s. 106.

⁵²⁶ 1999 İstanbul Zirvesi Akka Uyarlama Antlaşması metni için bkz. http://www.osce.org/documents/doclib/1999/11/13760_en.pdf

Komünizm sonrası Orta ve Doğu Avrupa’da ortaya çıkan yeni ülkeleri de içine alacak biçimde tek tek ülkeler bazında belirlenmesini öngörüyor.⁵²⁷ Uyarlamaya göre Rusya, Gürcistan ve Moldova’daki askeri birliklerini geri çekmeyi taahhüt ederken, batı eyaletleri Kaliningrad ve Pskov oblastlarında bulundurabileceği esneklik ile Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovakya’nın sahip olacağı üst limitler belirlenmiştir. Beyaz Rusya, Kazakistan, Rusya ve Ukrayna’nın iç hukuki süreçleri tamamlayarak onayladığı 1999 AKKA Uyarlama Antlaşması, Rusya’nın gerek Moldova gerekse Gürcistan’da bulunan birliklerini tamamen çekmediği⁵²⁸ gerekçesiyle hiçbir NATO ülkesi tarafından onaylanmadı.

Moskova, ABD’nin Mart 2007’de füze kalkanı projesi kapsamında Polonya’ya saldırı önleyici füze rampaları, Çek Cumhuriyeti’ne de radar istasyonu kurma kararıyla Rusya’yı hedef aldığını belirtti. Rusya, 14 Temmuz 2007’de, 1999 AKKA Uyarlama Antlaşmasını imzalayan ülkelerin hiçbirisinin antlaşmadan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmediği ve onay sürecini tamamlamadığını vurgulayarak, Romanya ve Bulgaristan’ın NATO’ya katılmalarını, ABD’nin Bulgaristan ve Romanya’ya konvansiyonel silahlar konuşlandırması ile Baltık devletlerinin AKKA’ya katılmamalarını eleştirerek AKKA Uyarlama Anlaşmasını askıya aldığını açıkladı.⁵²⁹

⁵²⁷ Sharp, a.g.e., s. 180.

⁵²⁸ Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Ivanov, Rusya’nın Gürcistan’daki iki askeri üsten çekildiğini, Moldova’nın Transdinyester bölgesindeki askeri birliklerin geri çekilmesi konusunda müzakerelerin devam ettiğini buna rağmen hiçbir NATO ülkesinin antlaşmadan kaynaklanan yükümlülükleri yerine getirmediğini vurgulayarak AKKA’nın gelecekte yürürlükte kalmasının NATO üyelerinin onayına bağlı olduğuna dikkat çekti. Sergei Ivanov, Maturing Partnership, NATO Review, Kış 2005, <http://www.nato.int/docu/review/2005/issue4/english/special.html>.

⁵²⁹ Information on the decree "On Suspending the Russian Federation’s Participation in the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe and Related International Agreements", <http://eng.kremlin.ru/text/docs/2007/07/137839.shtml>

Türkiye’nin Rusya’nın bu kararına verdiği cevap için bkz.; NO:182 -;17 Aralık 2007, RF’nin AKKA yükümlülüklerini -askıya- almasına yönelik kararı hk., http://www.mfa.gov.tr/no_182--_17-aralik-2007_-rf_nin-akka-yukumluluklerini-_askiya_-almasina-yonelik-karari-hk_.tr.mfa; ayrıca, Ali Babacan, 2008 Yılına Girerken Dış Politikamız: Dışişleri Bakanlığı 2008 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel

Moskova'ya göre ABD ve Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri 1999'da İstanbul'da yapılan antlaşmaya sadık kalmamışlardır. Buna karşılık Türkiye dâhil NATO üyesi ülkeler ise, Rusya'nın Gürcistan ve Moldova'daki askeri mevcudiyetine ilişkin "İstanbul yükümlülüklerini"⁵³⁰ yerine getirmeden, 1999 yılında imzalanmış olan Uyarlanmış AKKA'yı Parlamentolarında onaylamamaktadırlar. Ahde vefa ilkesi prosedürlerin yerine getirilmemesi nedeniyle hayata geçirilememiştir. Tarafların çeşitli ulusal çıkar konularını gündeme taşıyarak prosedürleri suiistimale yönelmelerine rağmen, Avrupa uluslararası alanında sıcak bir savaş ihtimalinin hala güçlü bir ihtimal olmaması bölgede düzeni sağlayan otoritemsi yapıların varlığı ile doğrudan ilişkilidir.

ABD'nin Doğu Avrupa'ya füze kalkını yerleştirme planı karşısında Rusya'nın AKKA'dan çekildiğini açıklaması Avrupa uluslararası alanında yeni bir dönemin başladığına işaret etmektedir. 22 Kasım 2011'e kadar devam eden müzakereler sonuçsuz kalınca AKKA'ya taraf olan NATO ülkeleri, Antlaşmanın uygulanmasını münhasıran Rusya'ya karşı 22 Kasım 2011 tarihinden itibaren durdurduklarını açıkladılar. Diğer taraftan AKKA ve ilgili belgelerden kaynaklanan yükümlülüklerini Rusya dışındaki diğer üye ülkelere karşı uygulamaya devam edeceklerini belirttiler.⁵³¹ Bu durum Avrupa uluslararası alanı ile AB uluslararası alanındaki farklılığa dikkat çekmektedir. Avrupa uluslararası alanında AKKA gibi her ne kadar otoritemsi yapılar olsa da kurumsallaşmanın bağlayıcılığı ile operasyonel derinliği ve etkisi zayıftır. Bu nedenle anarşik olmayan düzen gibi görünse de Avrupa uluslararası alanında devletler

Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık, ss. 71 – 72.
<http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/2008ButceTasarisi.pdf>

⁵³⁰ Soğuk Savaşın sona ermesiyle ortaya çıkan yeni şartlara, AKKA'yı uyarlamak üzere 1996'da Viyana'da başlayan görüşmeler, 1999'da İstanbul'da sona ermiştir. AKKA'nın uyarlanmasına ilişkin Anlaşma (UAKKA), 19 Kasım 1999'da AGİT İstanbul Zirvesi sırasında imzalanmıştır. Ancak UAKKA, Rusya'nın "İstanbul Yükümlülükleri" olarak belirtilen Gürcistan ve Moldova'daki askeri mevcudiyetine dair yükümlülüklerini yerine getirmemesi nedeniyle Türkiye dâhil tüm NATO ülkeleri tarafından onaylanmamıştır. İstanbul yükümlülükleri

⁵³¹ Türkiye'nin pozisyonu için bkz.; Ahmet Davutoğlu, *2012 Yılına Girerken Dış Politikamız, Dışişleri Bakanlığı'nın 2012 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu'na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık*, s. 91. www.mfa.gov.tr/site_media/html/2012_butce_tasarisi.doc

arası ilişkileri düzenleyen mekanizmaların zayıflığı nedeniyle anarşik özellikleri yoğunudur. Bu çalışmanın konusu olmadığı için söz konusu tartışma bu çalışmada ele alınmayacaktır.

1987 INF Antlaşmasıyla birlikte başlayan diyalog ve uzlaşma süreci 1990'da AKKA Antlaşmasıyla yeni bir evreye girmişti. Doksanlar boyunca Kafkaslar ve Balkanlarda yaşanan krizler ve uyuşmazlıklar 1999'da AKKA Antlaşmasının revizyonunu beraberinde getirdi. Fakat her iki tarafında birbirlerini suçlayarak anlaşmaya sadık kalmaması güvensizlik ve risk ortamının yeniden oluşmasına zemin hazırlamaktadır. NATO'nun Rusya'nın itirazlarına rağmen doğu ve Kafkasya'ya doğru genişlemeyi sürdürmek istemesi ve ABD'nin Polonya ve Çek Cumhuriyetinde füze kalkanı oluşturmak istemesine karşılık Rusya, Moldova ve Gürcistan'daki askeri varlığının ne zaman çekileceği konusundaki belirsizlik Avrupa-Atlantik uluslararası alanının yeniden gerilimler dönemine girmesine neden oldu. Bu noktada Avrupa uluslararası alanı ile AB uluslararası alanı arasında bir farklılık olduğunu hatırlatmakta yarar olduğunu düşünüyorum. Söz konusu güvenlik tartışması öncelikli olarak doğrudan Avrupa uluslararası alanı ile ilgiliyken AB uluslararası alanını ikincil derecede ilgilendirmektedir. Her ne kadar her iki alanı oluşturan devletler aynı devletler olsa da söz konusu tartışma AB içi uluslararası alan tartışması değildir. Konu üzerinde yaşanan tartışmalar AB içi bir tartışma olarak görülmemektedir. Bu durumun en önemli göstergesi AB uluslararası alanı düzenleyen kurumlar olarak görülen AB Konseyi, AB Komisyonu, AB Dış Politika Yüksek Temsilciliği ve AB Başkanlık bildirileri incelendiği zaman konu ile ilgili tartışmanın Avrupa uluslararası alanın en önemli kurumu olan NATO ekseninde ele alındığını görmekteyiz. Örneğin AB uluslararası alanının anarşik yapıdan çıkmasını sağlayan en önemli antlaşmalardan biri olan AKKA'nın sınırları bu çerçevede ele alınmalıdır. Özellikle Türkiye'den⁵³² hareket edersek Adana ve İskenderun'un AKKA sınırları dışında kalması Avrupa uluslararası

⁵³² AKKA Antlaşmasında AKKA sınırları Türkiye için şöyle belirtilmiştir. "Türkiye Cumhuriyeti için (AKKA) uygulama alanı, Türkiye sınırının 39. enlemle kesişme noktasından, Muradiye, Patnos, Karayazı, Tekman, Kemaliye, Feke, Ceyhan, Doğankent, Gözne ve buradan denize uzanan çizginin kuzeyinde ve batısında bulunan Türkiye Cumhuriyeti topraklarını içermektedir." http://www.osce.org/documents/doclib/1990/11/13752_en.pdf

alanı ile Ab uluslararası alanı arasındaki farkı daha net görmemizi sağlamaktadır. Bu çerçevede Türkiye'nin Malatya Kürecik'e yerleştirmeyi kabul ettiği⁵³³ NATO füze erken uyarı sistemi her ne kadar Avrupa kıtasındaki devletleri doğrudan ilgilendirse ve aynı zamanda AB uluslararası alanını koruma altına alsada yine de gerçekleştiği alan Avrupa uluslararası alanıdır.

3.3.3.8. Değerlendirme

Versay Düzeninden farklı olarak Soğuk Savaş döneminde ideolojik yönelimler ile ulusal çıkarlar büyük ölçüde uzlaştırılmaya çalışılmıştır. Herhangi bir devletin içinde bulunduğu ideolojik kamp o devletin ulusal çıkarlarını büyük ölçüde şekillendirmiştir. İki süper güç etrafında toplanan devletler siyasi ve ekonomik çıkarlarını temsil ettikleri ideolojiler çerçevesinde korumaya çalışmışlardır. İki süper güç arasındaki rekabet zaman zaman devletlerin siyasi kaderini belirlemiştir. 1956 Macaristan, 1968 Çekoslovakya müdahaleleri ile Altmışlar ve Yetmişlerde Latin Amerika'da yaşanan askeri darbeler bu durumun örnekleridir. Bu dönemde oluşan iki kutuplu dünyada ideolojiler ve bu ideolojilerin öngördüğü düzen anlayışları baskın hale gelmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Birleşmiş Milletler sistemi, açıkça tanımlanmış birkaç yasal kritere göre uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü için bir mekanizma ortaya koyma çabasını temsil ediyordu. Devletlerarası sorunların BM mekanizması içinde barışçıl yollarla çözülmesine yapılan vurgu, amir bir otoritenin olmadığı uluslararası alanda anarşinin sınırlandırılması çabaların ifade etmektedir. Diğer taraftan bu süreçte Vestfalya prensiplerinden ikisi asla tartışılmamıştı:

⁵³³ Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Selçuk Ünal, "NATO füze savunma mimarisi kapsamında bir erken uyarı radarının ülkemize yerleştirilmesine ilişkin hazırlıklarda sonuç aşamasına gelindiğini bildiğiniz üzere Eylül ayı başında açıklamıştık. Bu çerçevede, arazi keşif çalışmaları ve ilgili hukuki düzenlemeler de sonuçlandırılmış olup, radarın Kürecik'teki bir askeri tesiste konuşlandırılması kesinleşmiş bulunmaktadır. Söz konusu tesisten esasen geçmişte de benzer amaçla istifade edilmişti.", bkz., http://www.mfa.gov.tr/sc_-28_-14-eylul-2011_-disisleri-bakanligi-sozcusu_nun-bir-soruya-cevabi.tr.mfa

Devletler, [bu süreçte] hala eşit ve egemen olarak görülmüşlerdir.⁵³⁴ Eşit ve egemen devletlerin oluşturduğu Vestfalyan düzen içinde örgütlenen BM bir taraftan devletlerin eşit ve egemen varlıklar olarak uluslararası alanda varlıklarını sürdürmesinin garantisi olurken (2. madde 7. bendi), diğer taraftan devletlerin aralarında yaşadıkları sorunlara müdahil olabiliyor (VII. Bölüm).

1815'te Viyana düzeni kurulurken Avrupa'da devlet sayısı 12'yi geçmezken 1871'te bu sayı 15'e, 1914'te Birinci Dünya Savaşı öncesinde 22'ye yükselmiştir⁵³⁵. Savaş sonrası kurulan Versay Düzeninde bu sayı 34'e yükselmişti.⁵³⁶ Yalta düzeninin

⁵³⁴ David Held'in vurguladığı gibi, "BM Sözleşmesi modeli- Vestfalya mantığı ile özünden ayrışan bir ilke, onların iyi niyetlerine rağmen uluslararası düzende örgütlerin yeni ilkelerle etkili bir şekilde oluşturulması çöktü. Bkz., Held, a.g.e... s. 88.

⁵³⁵ 1815'te Avrupa'da ki önemli devletler şunlardır: Avusturya İmparatorluğu, Birleşik Krallık, Danimarka Krallığı, Fransa Krallığı, İspanya Krallığı, İsveç-Norveç Krallığı, İsviçre, Hollanda Krallığı, Osmanlı İmparatorluğu, Portekiz Krallığı, Prusya Krallığı, Rusya İmparatorluğu. İtalya yarımadasında çeşitli büyüklükte irili ufaklı 5 devlet (Papalık Devleti, Sardinya-Piemonte Krallığı, Toskana Grandüklüğü, Modena Düklüğü ve Lombardiya-Venedik Krallığı) bulunmaktaydı. Viyana Kongresi'nde Napolyon Savaşları öncesinde 300'den fazla devleti barındıran Kutsal Roma-German İmparatorluğunun yerine 34 devlet ile 5 serbest şehri içeren bir Alman Konfederasyonu kuruldu.

1871'de Avrupa'da ki devletler şunlardır: Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Birleşik Krallık, Danimarka Krallığı, Fransa Krallığı, İspanya Krallığı, İsveç-Norveç Krallığı, İsviçre, İtalya Krallığı, Belçika Krallığı, Hollanda Krallığı, Osmanlı İmparatorluğu, Portekiz Krallığı, Prusya Krallığı, Rusya İmparatorluğu, Yunan Krallığı.

1914'te Birinci Dünya Savaşı öncesinde ise şu devletler bulunmaktaydı: Alman İmparatorluğu, Arnavutluk Krallığı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Belçika Krallığı, Birleşik Krallık, Bulgaristan Krallığı, Danimarka Krallığı, Fransa Krallığı, Hollanda Krallığı, İspanya Krallığı, İsveç Krallığı, İsviçre, İtalya Krallığı, Karadağ Krallığı, Lüksemburg Dükalığı, Norveç Krallığı, Osmanlı İmparatorluğu, Portekiz Krallığı, Romanya Krallığı, Rusya İmparatorluğu, Sırbistan Krallığı, Yunan Krallığı.

⁵³⁶ 1918–1939 arasında Avrupa'daki ulus-devletler şunlardır: Almanya, Andora, Arnavutluk, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çekoslovakya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Letonya, Liechtenstein, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, San Marino, Türkiye, Vatikan, Yugoslavya (Sırp-Hırvat ve Sloven Krallığı), Yunanistan.

kurulduğu 1945'te 31⁵³⁷ iken 1992'da bu sayı 45, 2016'da ise 52 olmuştur.⁵³⁸ Diğer taraftan Vestfalyan tipi ulus-devlet Yalta düzeniyle beraber küreselleşerek tüm dünyaya yayılmıştır. Yalta düzenin kuruluş günlerinde Vestfalyan anlamda ulus-devlet sayısı 51 iken, İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan dekolonizasyon sürecinde 1960'lara gelindiğinde bu sayı 100'e çıkmış Soğuk Savaş sonrasında bağımsızlığını kazanan eski komünist cumhuriyetleriyle bu sayı 198'e yükselmiştir.⁵³⁹ Bağımsızlığını ilan eden devletler, BM'yi siyasal egemenliklerinin kurumsallaşmış güvencesi olarak görmüşlerdir. Bu nedenle BM sistemi, ulus-devletin temel aktör olduğu Vestfalyan uluslararası düzen anlayışının küreselleşmesini meşrulaştırıcı bir işlev görmüştür. Diğer taraftan Yalta düzeni içinde bölgeselleşme hareketleri, anarşiyi ekonomik ve sosyal alandan başlayarak uzlaş temeline yeniden örgütlerken klasik Vestfalyan ulus-devlet anlayışının ötesinde yeni bir düzen anlayışı getirmektedir. Karşılıklı uzlaş temeline devletler, kendi bölgeleri içinde Vestfalyan anarşiyi, üzerinde anlaşılmış belirli alanlarda egemenliklerinin belirli bir kısmını birlikte paylaşarak çoğunlukla devletlerarası bir mekanizma ile kontrol etmeye odaklanmışlardır. Avrupa Birliği bölgeselleşme hareketlerinin en hızlı gelişeni ve derinleşeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁵³⁷ 1945 itibarıyla Avrupa'daki ulus-devletler şunlardır: Almanya (1949'da Batı Almanya ve Doğu Almanya olarak ikiye ayrıldı), Andora, Arnavutluk, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çekoslovakya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Liechtenstein, Lüksemburg, Macaristan, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, San Marino, Türkiye, Vatikan, Yugoslavya, Yunanistan.

⁵³⁸ 2016 itibarıyla Avrupa'daki ulus-devletler şunlardır: Almanya, Andora, Arnavutluk, Avusturya, Belçika, Beyaz Rusya, Bosna Hersek, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hırvatistan, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Karadağ, Kazakistan, Kıbrıs Rum Kesimi, Letonya, Liechtenstein, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Makedonya, Malta, Moldova, Monako, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, San Marino, Sırbistan, Slovakya, Slovenya, Türkiye, Ukrayna, Vatikan, Yunanistan. KKTC Türkiye hariç hiçbir ülke tarafından tanınmazkeni Kosova çoğu AB üyesi tarafından tanınmamaktadır. Diğer taraftan Kafkas cumhuriyetleri olan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan zaman zaman Avrupa ülkeleri arasında sayılmaktadır.

⁵³⁹ 198 devletin 193'ü Birleşmiş Milletler'e üye iken Tayvan, KKTC ve Kosova BM üyesi değildir. Vatikan ve yarı devlet/quasi-state statüsündeki Filistin Otoritesi ise gözlemci üye statüsündedir.

Bölüm Sonucu: Ortaçağdan Bugüne Düzen

İmparatorluk, krallık, vassal ve prenslik gibi çeşitli siyasi birimlerden oluşan Ortaçağ Avrupa uluslararası alanında sınırları ve yetkileri belli, Vestfalyan anlamda egemen devletlerden söz edemeyiz. İmparatorluk ve papalıkça kuralları belirlenen Avrupa uluslararası alanında düzeni sağlayan Roma geleneğinin temsilcisi imparatorluk ve ile Hristiyan dini geleneğinin temsilcisi Papalığın amir halkları 1648 Vestfalya Antlaşması sonrasında yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Bu değişimi hızlandıran Fransız Devrimi, bir taraftan kıtadaki çok-uluslu imparatorlukları parçalarken diğer taraftan Almanya ve İtalya örneklerinde olduğu gibi birleştirici bir etkide görmüştür. Avrupa uluslararası alanında Viyana Kongresiyle birlikte oluşturulan devletlerarası düzenin muhafazası için güç dengesi sistemi ile “Avrupa Uyumu” sağlanarak kıtada hiçbir devletin amir bir konuma geçmesi engellenmeye çalışılıyordu. İttifak anlayışı üzerine kurulu güç dengesi sistemi devletlerarasındaki uyuşmazlıkları güç kullanmaksızın önlemede başarısız kalınca Avrupa uluslararası alanı, savaş yeri haline geldi.

I. Dünya Savaşı'nın Avrupa'ya getirdiği yıkım devletlerarası ilişkilerde güç kullanımının yasaklanması girişimlerine neden olmuştur. Savaş sonrası kurulan Milletler Cemiyeti Sözleşmesi güç kullanımının kısıtlanmasının esaslarını içermektedir. Viyana düzeninden farklı olarak Versay düzeni MC ile kurumsallaşmış kolektif bir güvenlik sistemi oluşturarak dünya savaşı gibi yıkıcı savaş tehdidine karşı caydırıcı olabilmeyi ve kalıcı barışı sağlayabilmeyi amaçladı. Fakat kolektif güvenlik aynı zamanda birlikte yaşamayı kabul etmek demektir. Karşılıklı egemenliğe saygı temelinde üzerinde uzlaşılan antlaşmalara sadık kalarak çıkan sorunları güç kullanmaksızın çözüme kavuşturmak bir arada yaşama temel şartlarıdır. Birlikte yaşamamanın bu şartlarına bağlı kalmaksızın kolektif güvenlik sağlanamazdı. Evrensel bir örgüt haline gelemeyen MC'nin 1929 ekonomik buhranı sonrasında giderek etkisizleşmesi de mevcut düzenden rahatsız olan devletleri birlikte hareket ederek saldırgan bir tutuma yöneltti. Tüm Avrupa'yı yerle bir eden savaş amir bir otoritenin olmadığı bir anda ortaya çıkan anarşinin ne ile sonuçlanabileceğini gösterdi.

II. Dünya Savaşı sonrası oluşturulan Yalta düzeni ile birlikte Birleşmiş Milletlerin kurulması, hem devletlerin egemenlikleri güvence altına aldı hem de uluslararası alanda anarşinin sınırlandırılmasına hizmet etti. Diğer taraftan ABD ile SSCB arasındaki ideolojik mücadele Yalta düzeninin Soğuk Savaş döneminin karakterini şekillendirmiştir. ABD ve SSCB arasında yaşanan aşırı silahlanmanın yarattığı dehşet dengesi, olası bir savaş durumunda güç kullanımının yaratacağı olumsuz sonuçları akla getirdi. Bunun bir sonucu olarak iki ülke arasında stratejik silahların sınırlandırılması ve azaltılması görüşmeleri başladı., Görüşmeler sonucunda imzalanan 1987 INF Antlaşması ve 1990 AKKA Antlaşmaları Avrupa uluslararası alanında güvenliğin sağlanmasında önemli kilometre taşları olarak ortaya çıktı.

Soğuk Savaş döneminde iki blok arasında bölünmüş olan Avrupa uluslararası alanı, Doğu bloğunun dağılması sonucu AB çatısı altında birleşmeye başlamıştır. Soğuk Savaş sonrası ilk genişlemesini 1995'te Finlandiya, İsveç ve Avusturya'yı bütünleşme sürecine dâhil ederek gerçekleştiren AB kıtada yeni bir uluslararası alanın doğmasına yol açmaktadır. Yeni uluslararası alanın doğası, normatif kullar temelinde oluşturulmuş otoritemsi bir takım bağlayıcı hukuki ve siyasi mekanizmalar nedeniyle anarşik olmaktan çıkmaya başlamıştır. Diğer bir deyişle AB uluslararası düzeni devletlerin üzerinde ortaklaşa uzlaştıkları belirli değer, norm ve kurallar üst şemsiyesi altında “örtüşen otorite ve çoğul sadakat sistemi” içinde oluşturulmuş kurumlarca pasifize edilmiş devletlerarası ilişkiler belirli alanlarda paylaşılan egemenliklere saygı ile antlaşmalara bağlılık temelinde oluşturulan bir nevi amir üst otorite(ler) tarafından yönetilmektedir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde Avrupa Birliği uluslararası alanının bütünleşme sürecinde bu üç ilke -güç/şiddet kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa//Pacta Sunt Servanda ve karşılıklı egemenliğe saygı- çerçevesinde nasıl şekillendiği ortaya konmaya çalışılacaktır.

III. KISIM

UYGULAMA

AB uluslararası düzeni, küresel uluslararası düzen ve Avrupa uluslararası düzenine bağımlı bir şekilde Avrupa ekonomik bütünleşme sürecinin bir sonucu olarak Maastricht Antlaşmasıyla⁵⁴⁰ birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır. Şüphesiz 1951’de başlayan bütünleşme hareketinin 1992’ye kadar ki tecrübesinin siyasi bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 1951’den itibaren ortaya çıkan ve tecrübe edilen ulusüstü ve hükümetlerarası mekanizmalar 1992 sonrası AB uluslararası düzeninin şekillenmesinin temel araçları olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde I. ve II. Kısımda ortaya koymaya çalıştığımız kavramsal ve tarihi çerçevesinin ışığında Bull’un düzenin oluşması ve sürdürülebilir kılınabilmesi için hayati önem atfettiği üç ilkenin - güç/şiddet kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa//*Pacta Sunt Servanda* ve karşılıklı egemenliğe saygı- Avrupa Birliği içinde ortaya çıkan uluslararası düzeni tarihsel süreçte nasıl şekillendirdiğini açıklayacağız.

Bu kısımda çalışmamızın temel iddiası olan AB uluslararası alanının amir bir otoritenin olmadığı anlamda anarşik değildir önermesini AB uluslararası alanı içinde yapılan antlaşmalara bağlılık temelinde devletlerin birbirilerinin egemenliğine saygı çerçevesinde güç kullanımının otoritemsi yapılar ile nasıl sınırlandırılmaya çalışıldığı, AB uluslararası düzeninin yapısı ve AB üyesi devletlerarası siyaset açılarından AB antlaşmalarına referansla ortaya konmaya çalışılacaktır. Avrupa uluslararası alanı içinde Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA)’ndan başlayarak güç kullanımını sınırlayan güvenlik anlaşmaları ile AB siyasal alanını inşa eden Maastricht, Amsterdam, Nice ve Lizbon Antlaşmaları mercek altına alınarak bu antlaşmaların AB uluslararası düzeninin oluşmasına ve sürdürülmesine katkıları açıklanacaktır. Devlet planlı Komünist ekonomiden serbest piyasa kapitalist liberalizm ekonomik düzenine ve otoriter yönetimden parlamenter çoğulcu demokratik siyasete dönüşümlere zaman zaman referans verilmekle birlikte bu çalışmanın merkezinde dış politika ve güvenlik dönüşümleri yer almaktadır.

⁵⁴⁰ Bu çalışmada Maastricht Antlaşmasının 3 Kasım 1992’de imzalanan ilk versiyonu ile 29 Aralık 2006’da yayınlanan konsolide edilmiş olan metinden faydalanılmıştır.

BÖLÜM IV

AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ

4.1. Avrupa Bütünleşmesi

I. ve II. Dünya Savaşlarında aşırı güç kullanımının uluslararası siyasi sistem açısından sonucu Avrupalı güçlerin uluslararası sistemdeki başat rollerinin sona ermesi oldu. Uluslararası sistemde hâkim güçler artık ABD ve SSCB olmuştu. Avrupalı güçler artık kendi coğrafyalarında bile mutlak söz sahibi değillerdi. İki savaşla birlikte neredeyse tamamen yerle bir olan Avrupa 1945 sonrasında yeniden yapılanma sürecine girdi. 1945–1949 arası Avrupa uluslararası alanının iki blok halinde ayrılmaya başladığı dönemdir.⁵⁴¹ SSCB'nin giderek artan gücünü ABD dengelemeye çalışmıştır. Yalta ve Postdam'da SSCB etki alanı içinde olduğu kabul edilen Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Batı Avrupa arasında gerilim giderek tırmanmış, Berlin Ablukası ile doruk noktasına

⁵⁴¹ Avrupa Uluslararası alanının tarihsel süreci ile ilgili olarak bkz., John Gillingham, *European Integration 1950-2003: Superstate or New Market Economy?*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003; Johan P. Olsen, *Europe in Search of Political Order: An Institutional Perspective on Unity/Diversity, Citizens/Their Helpers, Democratic Design/Horizontal Drift, and the Coexistence of Orders*, Oxford University Press, Oxford, 2007; Brigid Laffan, *Integration and Co-Operation in Europe*, Routledge, Londra, 1992; Derek W. Urwin, *The European Community: From 1945 to 1985*, Michelle Cini (ed.), *European Union Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2003, ss. 11-25; Michele Egan, *The Single Market*, Michelle Cini (ed.), a.g.e., ss. 28-45; David Phinnemore, *Towards European Union*, Michelle Cini (ed.), a.g.e., ss. 45-62; Best, vd., a.g.e., ss. 211-235 ve 264-267; Kennedy, *Büyük Güçlerin* a.g.e., ss. 407 – 513; Davies, a.g.e., ss. 1123 – 1207; McEvedy, *Yakınçağ Tarihi ...*, a.g.e., ss. 90-103; Wegs, a.g.e., ss. 70-85, 150-166; Judt, a.g.e., ss. 209-550/705-763 ve 837-953, Stromberg, a.g.e., ss. 343-369 ve 449-461; Knutsen, a.g.e., 307-335. John Lewis Gaddis, *Russia, the Soviet Union and the United States: An Interpretive History*, 2.Baskı, McGraw-Hill, New York, 1990; John Lewis Gaddis, *The Long Peace: Inquiries Into the History of the ColdWar*, Oxford University Press, New York, 1987; William R. Keylor, *The Twentieth Century World: An International History*, 2.baskı, Oxford University Press, New York, 1992; John Spanier ve Steven W. Hook., *American Foreign Policy since World War II*, 14. Baskı, Congressional Quarterly Inc., Washington, 1998, David Reynolds (der.), *The Origins of the Cold War in Europe: International Perspectives*, Yale University Press, New Haven, 1994.

ulaşmıştır. Berlin Ablukasından hemen sonra Avrupa’da iç içe geçmiş üç süreç hızlanmıştır: Bloklaşma, kurumsallaşma ve bütünleşme.

Berlin Ablukası, ABD ile SSCB arasındaki görüş farkının iyice derinleşmesine ve ilişkilerin gerilmesine neden oldu. Söz konusu gerginlik bloklaşmanın netleşmesine hizmet ederken bir taraftan Almanya sorunun çözümünü erteliyor diğer yandan da Batı bloğunun ekonomik işbirliği ve askeri güvenlik ittifakını inşa etmesine yol açıyordu.⁵⁴² Savaş biter bitmez, Benelüks⁵⁴³ ülkeleri ve Fransa, yeniden silahlanmış bir Almanya ihtimalini Sovyet tehdidinden daha acil ve önemli görüyorlardı. İngiltere ve ABD ise Batı Avrupa için öncelikli tehdidin SSCB’den geldiğini düşünüyorlardı. Fransa ve İngiltere, öncelikli olarak Almanya tehdidine karşı karşılıklı yardımı öngören Dunkirk İttifak Antlaşması 4 Mart 1947’de imzaladı. Benelüks ülkeleri, Fransa ve İngiltere’yle Dunkirk benzeri ikili antlaşmalar imzalamak amacıyla olduklarını beyan edince Londra’nın ABD’nin tekrar yalnızcılık politikasına dönmesini engellemek amacıyla çok taraflı bir ittifak antlaşması önerdi.⁵⁴⁴ Şubat 1948’de Çekoslovakya darbesi SSCB’nin de Almanya kadar önemli bir tehdit olduğunu gösterdi. Bunun üzerine 4 Mart’ta

⁵⁴² Gaddis, *Russia, the Soviet Union...*, a.g.e., s. 193; William R. Keylor, *The Twentieth Century World: An International History*, 2.baskı, Oxford University Press, New York, 1992, s. 283–285.

⁵⁴³ Belçika/Belgium, Hollanda/Netherlands ve Lüksemburg’un ilk hecelerinin birleştirilmesinden oluşan Benelüks, II. Dünya Savaşının hemen ardından Belçika, Hollanda ve Lüksemburg’un kendi aralarında malların, hizmetlerin ve vatandaşlarının serbest dolaşımını sağlamak maksadıyla aralarındaki sınırları kaldırmaları sonucu oluşan ekonomik temelli işbirliği örgütüdür.

Aslında Benelüks gümrük birliğinin kurulmasına ilişkin ilk antlaşma 1921’de Belçika ile Lüksemburg arasında imzalanmıştır. Daha sonra 18 Temmuz 1932’de imzalanan Oşi Sözleşmesi/*Ouchy Convention* ile söz konusu üç ülke kendi aralarındaki ekonomik engelleri kaldırarak gümrük birliğine gitmeyi öngördüler. Oşi Sözleşmesi 1944’te Belçika [ve Lüksemburg (ekonomik olarak gümrük birliği üç ülke arasında kurulmakla birlikte Lüksemburg tüm görüşmelerde Belçika ile birlikte tek bir birim olarak ele alınmaktadır.)] ve Hollanda hükümetleri arasında imzalanan Gümrük Birliği Sözleşmesi’ne temel teşkil etmiştir. Antlaşma 1948’de yürürlüğe girmiştir. Avrupa bütünleşme sürecinin de bir anlamda temelini oluşturan Benelüks bugün artık bu üç ülkenin kültürel, ekonomik, tarihi ve coğrafi birlikteliğini ifade etmek için kullanılmaktadır.

⁵⁴⁴ John, Baylis, *Britain, the Brussels Pact and the Continental Commitment*, *International Affairs*, Cilt 60, Sayı 4, Güz 1984, ss. 620–627 (615–629).

toplanan Benelüks ülkeleri Fransa ve İngiltere, 17 Mart 1948’de daha sonraları Batı Birliği Savunma Örgütü⁵⁴⁵ olarak da bilinen Brüksel Paktını imzaladılar. Brüksel Paktı, Berlin Ablukasından sonra ABD, İtalya, İzlanda, Kanada Norveç ve Portekiz’in katılımıyla NATO’ya dönüştü. Berlin Ablukası ve NATO’nun kurulması Avrupa’da bloklaşmanın daha net ortaya çıkmasına neden oldu. Bloklaşma, güç kullanımını bir anlamda meşrulaştırıcı bir işlev görüyordu. Zira kolektif güvenlik anlayışına dayanan ittifak antlaşmaları herhangi bir saldırı durumunda topyekûn bir savaşın başlayabileceği riskini de beraber getiriyordu. Bull’un ifade ettiği üzere kolektif güvenliğe dayanan ittifak antlaşmaları, güç kullanımı meşru bir amaca dayansa bile, savaşın coğrafi ve demografik olarak sınırlandırılmasını engelleyici bir işlev görme ihtimalli çok yüksektir.

Doğu-Batı Avrupa arasında bloklaşmanın iyice netleşmesi kurumsallaşma çabalarına da olumlu katkı yapmıştır. Her ne kadar iki farklı blokta da çeşitli kurumsallaşma tecrübeleri ortaya çıkmış olsa da gerek konumuz açısından gerekse Avrupa tarihi açısından Batı Avrupa’da yaşanan kurumsallaşma tecrübeleri Doğu Avrupa’dakilere nazaran daha geniş katılımlı ve derin olmuştur. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında hiç şüphesiz blokların liderliğini yapan ülkelerin –ABD ve SSCB- etki sahalarına bakışları önemli rol oynamıştır. Gaddis’e göre Washington ile Moskova’nın etki alanı anlayışları arasındaki en önemli fark, ABD’nin Avrupa’da kendi ayakları üstünde durabilen bağımsız bir güç merkezi oluşturma yoluyla Batı Avrupa’yı cazibe merkezi haline getirmek istemesidir. Bu sayede ABD, hem Batı Avrupa’da bağımsız fakat bir şekilde Washington’a bağımlı olan bir çekim merkezi yaratarak Doğu Avrupa ülkelerini Moskova’nın kontrolünden çıkarmayı hedeflemekte hem de süper güç rolünün gereği olarak ihtiyaç duyacağı kaynak ve halk desteğini sağlamayı hedefliyordu.⁵⁴⁶

⁵⁴⁵ Brüksel Paktı üyeleri, Eylül 1948’de Batı Avrupa Savunma Örgütü’nü kurdular. BASÖ, NATO kurulduktan sonra Batı Avrupa’nın savunma rolünü üstlenmesiyle birlikte Aralık 1950’den Nisan 1951’e kadar geçen sürede NATO içi bir yapıya dönüştürüldü.

⁵⁴⁶ Gaddis, *The Long Peace*..., ss. 49–53.

Batı Avrupa’da düzen Fransa ve Batı Almanya’nın karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde bulunacağı bir işbirliği ve ittifak sistemi yoluyla kurulabilirdi. İşbirliği hareketi ile Washington, kıta da siyasi etkisini eksiltmeksizin bir “üçüncü güç” oluşturarak Avrupa’daki yükünü azaltmayı amaçlamaktaydı.⁵⁴⁷ Marshall yardımı ile kalkındırılması düşünülen Avrupa ülkelerinin karşılıklı bağımlılık içinde bir işbirliği geliştirmeleri öngörülmüştür. Bu nedenle Marshall yardımını koordine etmeye yardımcı olma amacıyla 1948’de Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı⁵⁴⁸ kurulmuştur. Buna karşılık SSCB, Doğu Avrupa’da etki sahası içindeki devletlerin Moskova’ya mutlak itaatini talep etmekteydi. SSCB, Marshall planına karşılık Molotov Planını uygulamaya koymuş ve plan çerçevesinde Doğu Bloğu ülkeleri –Arnavutluk, Bulgaristan, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Romanya, Yugoslavya ve SSCB- arasında ikili ticaret antlaşmalara dayanan Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi/*The Council for Mutual Economic Assistance* COMECON 1949’da kurulmuştur.

Batı Avrupa’da devletlerarası işbirliğinin siyasi ve hukuk ayağını ise hukuk ve insan haklarının korunması, eğitim, kültür alanlarında 5 Mayıs 1949’da on Avrupa ülkesinin -Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İtalya, İsveç, Lüksemburg ve Norveç- kıtada ortak ve demokratik ilkeleri yaygınlaştırmak amacıyla bir araya gelerek kurduğu hükümetlerarası bir örgüt olan Avrupa Konseyi/*Council of Europe*⁵⁴⁹ oluşturmaktadır. Avrupalı devletler arasında insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü bağlamında karşılıklı anlayış temelinde ortak değer, norm ve kurallar yoluyla Avrupa devletlerini daha sıkı bir topluluk içinde birleştirmeyi

⁵⁴⁷ Gaddis, *The Long Peace*..., ss. 54–60.

⁵⁴⁸ 16 Nisan 1948’de Marshall yardımını kabul eden 17 ülkenin –Avusturya, Batı Almanya, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İsveç, İsviçre, İtalya (ve Trieste bölgesi), İzlanda, Lüksemburg, Norveç, Portekiz, Türkiye ve Yunanistan bir araya gelmesiyle kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı/*Organization for European Economic Co-operation-OEEC*, Eylül 1961’de Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü/*Organisation for Economic Co-operation and Development-OECD*, adını almıştır.

⁵⁴⁹ Beyaz Rusya, Kazakistan, Kosova ve Vatikan hariç tüm Avrupa ülkelerinin üyesi olduğu Avrupa Konseyi’ne bugün 47 devlet üyedir. Bkz., <http://www.coe.int> Türkçe için bkz. <http://www.avrupakonseyi.org.tr>

amaçlayan Avrupa Konseyi, Avrupa düzeninin sağlanmasında hükümetlerarası bir işbirliği platformu olarak işlev görür. Diğer taraftan her ne kadar dışişleri bakanlarının oluşturduğu Bakanlar Komitesi en üst organ olsa da, Avrupa Konseyi Statüsü'ne göre Konsey, milli savunmayı ilgilendiren konuları⁵⁵⁰ gündemine almaz. Konsey, sadece Statü'de açıkça belirtilen ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel, yasal ve idarî alanlarda bir ortak hareket hattının kabulü ve insan hakları ile temel özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesi konularıyla ilgilenir.⁵⁵¹ Konseyin kurucu metni olan Avrupa Konseyi Statüsü, içinde güvenlik, devletlerarası ilişkilerde sorunların barışçıl yollardan çözülmesi, güç kullanılmasının sınırlandırılması, egemenlik, ulusal çıkar gibi herhangi bir madde yer almaz. 42 maddeden oluşan Statü açık bir şekilde doğrudan güvenlik ve savunma konularını ilgilendirecek hiçbir hüküm içermez. Kurucu ülkeler, II. Dünya Savaşı'nda ekonomik ve sosyal olarak yerle bir olmuş kıtada, öncelikli olarak bu alanlarda işbirliğini öncelediklerinden⁵⁵² Statü metninde, savunma güvenlik gibi konularla ilgili hükümlere yer vermekten kaçınmışlardır.

Söz konusu kurumsallaşma tecrübeleri üç önemli işlev gördü: İlk olarak Avrupa uluslararası alanında her ne kadar kutuplaşmayı derinleştirse de rekabeti farklı alanlara taşıyarak gerginliğin sıcak savaş tehlikesini azaltmıştır. Diğer taraftan blok içinde yer alan devletler arasında güç kullanımını sınırlandırıcı bir etki yapmıştır. Soğuk Savaş bitinceye kadar, her ne kadar Doğu Bloğu içinde SSCB'nin 1956 Macaristan ve 1968 Çekoslovakya müdahaleleri olsa da blok içi devletlerarası herhangi bir savaşın yaşanmamış olması bu durumun bir göstergesidir. Üçüncü işlevi ise bugün de genelde

⁵⁵⁰ Avrupa Konseyi Statüsü, 1. madde d bendi. Metin için bkz., Gündüz, a.g.e., 649 ve <http://www.avrupakonseyi.org.tr/>

⁵⁵¹ Konseyin kurucu metni olan Avrupa Konseyi Statüsü, içinde güvenlik, devletlerarası ilişkilerde sorunların barışçıl yollardan çözülmesi, güç kullanılmasının sınırlandırılması, egemenlik, ulusal çıkar gibi herhangi bir madde yer almaz. 42 maddeden oluşan Statü açık bir şekilde doğrudan güvenlik ve savunma konularını ilgilendirecek hiçbir hüküm içermez. Kurucu ülkeler, II. Dünya Savaşı'nda ekonomik ve sosyal olarak yerle bir olmuş kıtada, öncelikli olarak bu alanlarda işbirliğini öncelediklerinden Statü metninde savunma güvenlik gibi konularla ilgili hükümlere yer vermekten kaçınmışlardır.

⁵⁵² Bkz., Cosmo Russel, *The First European Institution (post-war)*, John Coleman, *The Conscience of Europe*, Council of Europe, Strasbourg, 1999, ss. 37–40.

Avrupa özel olarak da AB uluslararası düzenini anarşik olmayan bir tarzda otoritemsi bazı kurumlar ve kurallar bütünü/*acquis communautaire* yoluyla istikrarlı ve barışçıl temelde inşa eden Avrupa bütünleşme sürecine yol açmasıdır.

Milliyetçilik tarafından tarihsel olarak bölünmüş bir kıta olan Avrupa'yı ekonomik ve siyasi güç merkezi haline getirme amacındaki bütünleşme süreci, hem Avrupa-içi güçler arası hem de Avrupalı güçler ile uluslararası ortam arasında meydana gelen dinamik etki-tepki sarmalında şekillenen çok boyutlu ve aşamalı bir süreci ifade etmektedir. 1950'li yıllarda başlayan Avrupa bütünleşme süreci, ortaya koyduğu hedeflerine ulaşabilmek için çeşitli krizlerle ve meydan okumalarla karşılaşmış olsa da bu zorlu dönemleri bir bir aşmış ve siyasi birlik aşamasına ulaşmıştır. Bu doğrultuda 6 kurucu üye ile başlayan bütünleşme süreci, bugün 27 üye devletle devam etmektedir.⁵⁵³

Aslında bütünleme sürecinin tarihsel süreçte aldığı isimlendirmeler sürecin çok boyutlu ve aşamalı karakterini yansıtmaktadır. Bu durumu üç aşamada görebiliriz.

1. 1951–1957, AKÇT'den AET'ye doğru olan evrim süreci, sektörel alanda başlayan bütünleşme hareketinin kapsamlı bölgesel birliğe dönüşümünü ifade eder.
2. 1957–1992, AET'den AT'ye geçiş ise ekonomik birliğin kapsamlı bir ekonomi-politik bir bütünlüğe dönüşme arzusunu vurgular. Bu dönemi de kendi içinde üç döneme ayırabiliriz. 1957–1965, Hazırlık dönemi: AT içi gümrük birliğinin oluşturulma süreci.
 - a. 1965–1984, Çalkantı ve Durgunluk Dönemi: AT bir yandan siyasi ayağını oluşturmaya çalışırken diğer yandan hem yeni üyelerin katılı

⁵⁵³ Hırvatistan, AB tam üyelik görüşmelerini 30 Haziran 2011'de tamamlamıştır. 9 Aralık 2011'de AB ile Hırvatistan aranda Katılım Antlaşması imzalanmıştır. 22 Ocak 2012'de yapılan referandumda Hırvat halkının % 66'sı AB'ye katılım yönünde oy kullanmışlardır. Hırvatistan'ın 1 Temmuz 2013'te tam üye olması beklenmektedir. Bkz.; http://ec.europa.eu/enlargement/candidate-countries/croatia/relation/index_en.htm

Türkiye, Makedonya, İzlanda, Karadağ, Sırbistan ile tam üyelik görüşmeleri devam etmektedir.

ile genişlemeye başladı hem de gümrük birliğinden parasal birliğe geçişin ilk denemesi bu dönemde yaşanan uluslararası ekonomik krizden olumsuz etkileri nedeniyle başarısızlığa uğraması nedeniyle AT içi çalkantıların olması.

- b. 1984–1992 AT içi konsolidasyon ve gümrük birliğinden AT içi tek bir pazar oluşturma dönemi.

3. 1992 – 2009 AT’den AB’ye, ekonomik birlikten siyasi birliğe geçiş:

Maastricht Antlaşmasıyla siyasi bir varlık olarak AB’nin kuruluşu bütünleşme sürecinin ekonomik, sosyal, hukuki, siyasi ve kültürel alanlarda üye ülkeler arası derinleştirilmiş kapsamlı birbirine karşılıklı bağımlılık örüntüsünün oluşturulma sürecini ifade eder. Bu dönemi kendi içinde birbirlerine paralel ve iç içe geçmiş bir şekilde hukuki düzenlemeleri de içerecek şekilde akan ekonomik, siyasal ve kültürel üç boyutta ele almak daha açıklayıcıdır.

- a. Ekonomik boyut: AB çatısı altında AB Komisyonu tarafından yönetilen birinci sütun Avrupa Topluluklarının sorumluluk alanı olan ekonomik boyutu kendi içinde iki döneme ayırabiliriz.

- 1992–1999 Ekonomi-politik varlığın parasal birlik ile derinleştirilerek tek bir para birimine Avro/Euro’ya geçiş hazırlık dönemi
- 1999 – Avro dönemi

- b. Siyasal boyut: AB çatısı altında ikinci sütun “ortak dış ve güvenlik politikası” ile “adalet ve iç işleri” üçüncü sütununun kapsamına giren siyasal boyutu kronolojik olarak 1992–2007 ve 2007 sonrası süreç olarak iki dönemde incelenebiliriz:

- 1992–2007 dönemi tek bir siyasi birliğe yönelik evrim sürecini ifade eder. Bu dönemde imzalanan Maastricht, Amsterdam, Nice ve Lizbon Antlaşmaları aşamalı olarak bir

yandan AB'nin coğrafi genişlemesine cevap üretirken diğer yandan siyasi derinleşmenin getirdiği meydan okumalara cevap üretmiştir.

- Siyasal anlamda AB'yi tek bir sesin temsil etmesini öngören 13 Aralık 2007'de imzalanan Lizbon Antlaşması 1 Aralık 2009 itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Lizbon Antlaşmasının önemi Maastricht Antlaşması ile oluşturulan üç sütunlu yapıyı tek bir sütunda birleştirmesidir.

c. Kültürel boyut: AB alanında Avrupa ortak değerleri temelinde bir Avrupalı kimliği oluşturmayı amaçlayan kültürel boyut kimliğin çok katmanlı ve kültürlülüğü içeren çok boyutlu yapısından neşet eden AB vatandaşlığını inşa etmeyi amaçlamaktadır.

Aslında 1 Aralık 2009'da Lizbon Antlaşmasının yürürlüğe girmesiyle birlikte yeni bir döneme geçilmiştir. Lizbon Antlaşmasıyla tek bir siyasi birliğe yönelik konsolidasyon dönemi başlamıştır. Bu dönemde Avrupa birleşik devletleri gibi isimlendirmenin yerine AB isminin kullanılmaya devam etmesi Avrupa bütünleşmesinin kimlik boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Bütünleşme sürecinin ekonomik-siyasi boyutu tarihi evrimi içinde değerlendirecek olan bu bölüm, yukarıda çizilen çerçeve içinde açıklanacaktır.

4.2. Soğuk Savaş Dönemi Batı Avrupa Bütünleşmesi

Her ne kadar Avrupa'da birliğin sağlanmasına yönelik düşünceler Ortaçağlara kadar götürülse ve zaman zaman çeşitli düşünürler ve devlet adamları tarafından Avrupa birliği çağrıları yapılmış olsa da Avrupa'nın barışçıl bir şekilde bütünleşmesine yönelik somut adımlar II. Dünya Savaşı sonrasında atılabilmektedir. II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa uluslararası alanının nasıl ve ne şekilde hangi araçlarla istikrara kavuşturulacağı sorusuna cevap vermeden önce kıtanın ortasında yer alan Almanya sorununa çözüm bulmak gerekiyordu. Almanya'nın 1870'de birleşmesinden sonra

Avrupa’da düzeni büyük ölçüde Almanya’nın davranışları belirlemiştir. 1871–1945 arasındaki tüm büyük savaşlarda Almanya başat rol oynamıştır. Fransa ile Almanya arasında kömür havzaları üzerindeki rekabeti Avrupa düzeninin yapısını şekillendirmiştir. 1949’da doğu ve batı olarak ikiye bölünmesine ve silahsızlandırılmasına rağmen Fransa, hem kendi güvenliği hem de kıtada düzenin sürdürülebilir olması için Almanya’nın her an kontrol altında tutulması gerektiğini düşünüyordu.⁵⁵⁴ Kıtada düzeni korumak için Almanya’nın büyümesini kısıtlayan Versay Antlaşmasının soruna çözüm getirmemesi üzerine Jean Monnet, Almanya’nın sınırlandırılmasını değil Avrupa içinde “asimile” edilmesi gerektiğini düşünmüştür. Monnet’e göre Fransa ve Almanya’nın savaş endüstrisinin temel maddeleri kömür ve çelik üzerindeki egemenlik haklarını ortak bir yönetime devretmeleri Almanya’nın kıtada “asimile” edilmesini sağlayabilirdi.⁵⁵⁵ Avrupa’da devletler arası ilişkileri yönetecek otoritemsi bir yapının devletlerin tehditlere karşı güvenlik ve hayatta kalma arayışlarına güvence olabileceği düşünülmüştü. I. Dünya Savaşı sonrasında başlayan şiddet kullanmayı sınırlandırma çabalarında önemli bir aşamayı ifade etmesi bakımından önemlidir. Bu noktada, II. Dünya Savaşı Avrupa’sında devletler arası ilişkilerin ortaya çıkardığı düzeni Bull’un öne sürdüğü ilkeler açısından ele aldığımızda söz konusu ilkeler arasında şöyle bir ilişkinin kurulduğunu görmekteyiz. Küresel bir oryantasyonun bir parçası olarak hayat bulan Avrupa’ya özgü bölgesel durumsallık, kendi özgül şartları temelinde öncekinden farklı bir Avrupa uluslararası alanını doğmasına zemin hazırlamıştır. Egemenliğe mutlak saygının küresel oryantasyonun bir parçası olarak antlaşmalar temelinde ahde vefa ilkesi üzerine kurulan BM sistemi içinde güvence altına alınması, devletlerin hayatta kalma, toprak bütünlüğü ve siyasal egemenlikleri ile ilgili endişelerini giderme yolunda büyük bir adım olmuştur. BM temeli üzerine kurumsallaşma temayülü gösteren küresel siyasi oryantasyonun Avrupa kıtasındaki izdüşümünün daha ileri versiyonu küçük ölçekte Benelüks ülkeleri ile başlamış daha sonra farklı boyutlarda ve çeşitli aşamalarda önce Batı Avrupa’da kendini göstermiştir. Devletlerin dış politika gibi daha özel bir alandan ziyade genel toplumsal alanı ilgilendiren ekonomik alandaki işbirliği ve çıkarların koordinasyonunun tarihsel

⁵⁵⁴ Judt, a.g.e., 70-72.

⁵⁵⁵ Gillingham, a.g.e., ss. 3-4 ve 18-30.

süreçte bireylerin ekonomik refahını artırıcı barışçıl araçlarla desteklenmesi bölgesel uluslararası düzenin giderek amir bir yapıya bürünen otoritemsi yapılarca yönetilmesine zemin hazırlamıştır. Dünyada ve Avrupa'da kurulan uluslararası kurumlar vasıtasıyla kıtadaki devletlerin siyasal, ekonomik ve askeri güvenliğinin sağlanması, bölgesel durumsallığın özel şartlarının savaştan nefret, şövenist milliyetçilikten uzaklaşma, bireysel ve sosyal refahı yükseltmeye odaklı ekonomik bütünleşme temelinde sert ideolojik ve askeri kutuplaşmaya rağmen, derinleşmesine zemin hazırlamıştır.

4.2.1. Batı Avrupa Bütünleşmesi: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Tecrübesi

Savaş sonrasında Avrupa'da yeni bir savaşın çıkmaması ve sürdürülebilir bir istikrar ile barış ortamının sağlanabilmesi için Fransız devlet adamları Jean Monnet ve Robert Schuman, kıtada savaşın hammaddeleri olan kömür ve çelik pazarının devletlerce ortak yönetilmesini öngören bir plan hazırladılar. 9 Mayıs 1950'de Batı Almanya'ya sunulan Schuman Planına Bonn hükümetinden olumlu yanıt geldikten sonra İtalya, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'da plana olumlu cevap verdi. Söz konusu altı ülke arasında elli yıllığına kömür ve çelik endüstrisinin ortak yönetiminden sorumlu olacak olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kuran Paris Antlaşması 18 Nisan 1951'de imzalandı. AKÇT'nin kurulmasıyla birlikte devletler savaşın hammaddeleri olan kömür ve çelik pazarı konularındaki egemenliklerini birbirleriyle paylaşma yoluyla devletlerüstü bir otoriteye bırakmayı kabul ediyordu. AKÇT ile birlikte Vestfalyan anarşi Batı Avrupa uluslararası alanı içinde ilk kez devletlerarası uzlaşma yoluyla kısıtlanıyordu. Devletlerarası uzlaşmanın sağlanabilmesi için Yüksek Otorite, Bakanlar Konseyi, Danışma Komitesi, Ortak Meclis ve Adalet Divanı olmak üzere beş kurum oluşturuldu. Bu kurumlar 1965 Birleşme Antlaşmasıyla AET ve EURATOM kurumlarıyla birleştirilecek ve AT'nin ana organları hale gelecektir. Günümüzde AKÇT'nin sadece Danışma Komitesi bulunmaktadır. AKÇT'nin temel ilkeleri 2, 3, 4 ve 5. maddelerde kömür ve çelik ticaretinde serbestlik, pazarlardaki sınırlama ve ayrıcalıkların ortadan kaldırılması, yüksek otoritenin özel durumlara müdahalesi ve işçilerin serbest dolaşımı olarak belirlenmiştir. AKÇT ile birlikte 6 ülke

arasında ortak bir kömür ve çelik pazarı oluşuyorken Topluluk dışında kalan diğer ülkelere ortak gümrük tarifesi uygulanmaya başlanmıştır. Konumuz açısından AKÇT tecrübesinin dört önemi bulunmaktadır. İlk olarak AKÇT bugünkü AB uluslararası düzeninin kurulmasında en önemli basamaklardan birisidir. AKÇT üyesi devletler karşılıklı egemenliğe saygı ilkesi çerçevesinde üzerinde anlaştıkları konularda – AKÇT özelinde kömür ve çelik- egemenliklerini bir “ulus-üstü/*supranational*” karaktere sahip üst kuruma devretmektedirler. Diğer bir deyişle devletler sınırları belirli bir alanda da olsa kendi üzerlerinde amir bir otorite kurulmasına izin vermişlerdir. Bu durumda devletler, amir bir otoritenin olmadığı uluslararası alanda anarşinin kısıtlanması için kendi üzerlerinde bir otoriteyi kabul ediyordu. Bu “üst-otorite” nedeniyle daha değişik bir karaktere sahip olan AKÇT sistemi bariz bir şekilde herhangi bir uluslararası örgütten farklıdır.

İkinci olarak AKÇT ile başlayan devletlerarası uzlaşma arayışı zamanla güçlü bir kurumsallaşmaya dönmüştür. AKÇT’nin organları AET ve EURATOM kurumlarıyla birleştirilmiş ve AT’nin ana kurumları haline gelmiştir. AT içinde uluslararası anarşinin önlenmesi ve düzenin sağlanması için kurumlar uzlaşının merkezi olmuşlardır. Bu noktada AKÇT tecrübesinin üçüncü özelliği olan kararların oybirliği esasına göre alınması ortaya çıkmaktadır ki bu özellik devletlerin kuruluş sürecinde egemenliklerine verdiği önemi göstermektedir. Kuşkusuz bunda savaşın izlerinin hala silinememiş olmasının etkisi büyüktür. Dördüncü önemli özelliği ise, AKÇT Antlaşması her ne kadar güç kullanımının sınırlandırılmasına ilişkin doğrudan bir hüküm içermese de, yüzyıllardır birbirleriyle savaşan devletlere, yarattığı diyalog ortamı ile uyuşmazlıkları güç kullanımına gerek kalmaksızın uzlaşma yoluyla çözebileceklerini göstermesidir. Bu nedenle AKÇT, anarşik olmayan AB uluslararası düzeninin ortaya çıkma sürecinde önemli ve tarihi bir adımdır.

Avrupa Savunma Topluluğu Antlaşmasının Ağustos 1954’te Fransa tarafından reddedilmesi, AKÇT tecrübesini daha önemli hale getirdi. AKÇT’nin kısa süre yakaladığı başarı ve Benelüks ülkelerinin girişimleri sonucu 1955’de Messina’da toplanan AKÇT dışişleri bakanları, Batı Avrupa’da ekonomik bütünleşmeyi

gerçekleştirecek bir topluluk oluşturulması için fikir birliğine vardılar.⁵⁵⁶ Yapılan görüşmeler sonucunda 25 Mart 1957’de Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Kurumu’nu kuran Roma Antlaşması imzalanmıştır. Bu görüşmeler sürecinde üst bir otorite kurmaksızın bir ekonomik alan oluşturulması fikrini savunan İngiltere Roma Antlaşmasına katılmadı. İngiltere, ekonomik birlikteliğin ortak bir pazardan daha ziyade devletleri daha az bağlayıcı olan serbest ticaret bölgesi ilkesine göre yapılandırılmasını öne sürüyordu. İngiltere’nin bu yaklaşımı Batı Almanya’yı kıtada “asimile” edecek sıkı bir ekonomik işbirliğini savunan Fransa tarafından kabul görmedi.⁵⁵⁷ İngiltere, bunun üzerine, AET’ye alternatif olarak Avusturya, Danimarka, İsveç, İsviçre, Norveç ve Portekiz ile birlikte 1960’da Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi/*European Free Trade Area* EFTA’yı kurdu.⁵⁵⁸

4.2.1. Derinleşme-Genişleme Sarkacında Bütünleşme Hareketi

AKÇT’den farklı olarak herhangi bir süre sınırlaması olmayan AET Antlaşması, 6 bölüm 248 maddeden oluşur: Bunlar, ilkeler (1–8. md.); Topluluğun temel kuralları (9–84 md.); Topluluk politikaları (85–130 md.); deniz aşırı bölge ve toprakların katılımı (131–136 md.); Topluluğun organları (137–209) ile genel ve son hükümler (210–248 md.). AET’nin kurulmasıyla kıtada II. Dünya Savaşı sonrası devletlerarasında oluşan barışçıl ilişkilerin devamı ile ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlamak amacıyla Avrupa’yı bölen engellerin kaldırılması hedeflenmiştir. Burada

⁵⁵⁶ Gillingham, a.g.e., ss. 300 -301.

⁵⁵⁷ Brigid Laffan, *Integration and Co-Operation in Europe*, Routledge, Londra, 1992, ss. 34–35.

⁵⁵⁸ 20 Kasım 1959’da imzalanan Stockholm Konvansiyonu’yla oluşturulan EFTA’nın kuruluş amacı üye devletlerarasındaki ekonomik bağları güçlendirmek ve sanayi mallarında serbest ticareti teşvik etmektir. EFTA, tedrici olarak tarifelerin üye ülkelerden ithal edilen imalat sanayi mallarına uygulanan miktar kısıtlamalarının kaldırılmasını ve serbest ticaret bölgesinde sanayi ürünlerinde gümrük ve eş etkili vergilerle diğer kısıtlamaları kaldırmayı öngörmüştür. AET’den farklı olarak EFTA tüm ekonomik sektörleri kapsamaz. Tarım ve balıkçılık sektörü ilk kurulduğunda serbest ticaret bölgesine dâhil edilmemişti. EFTA’da AET’de olduğu gibi üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi, ortak ticaret politikası ve bölge içinde sermaye ile hizmetlerin serbest dolaşımı gibi özellikler de yoktur.

engel olarak kast edilen gümrük vergileri ve ekonomik kısıtlamalardır. Bu kapsamda öncelikli olarak üye devletler arasında gümrük birliği sağlanarak ortak pazar oluşturulması gündeme gelmiş ve AET bir ekonomik bütünleşme hareketi olarak temayüz etmiştir. Roma Antlaşması, 237. maddesine göre demokrasi ile yönetilen tüm Avrupa ülkelerinin topluluğa üye olabilecektir.

Gerek AKÇT gerekse Roma Antlaşması'nda güvenlik, devletlerarası ilişkilerde sorunların barışçıl yollardan çözülmesi, güç kullanılmasının sınırlandırılması, ulusal çıkar gibi daha çok sert güvenlik/*hard security* konuları olarak görülen alanlara doğrudan referans veren herhangi bir madde yer almaz. Diğer taraftan ortaya konan ilkeler ve kurallar manzumesiyle devletlerin ortak değer, çıkar ve amaçlar çerçevesinde bir uzlaşya vararak mevcut barış ve istikrarın teminat altına alınıp sürdürülebilir kılınması hedeflenmektedir. Bu nedenle her ne kadar doğrudan güç kullanımının sınırlandırılmasına ilişkin bir madde içermese de ortaya konan ilke ve kuralların bir sonucu olarak güç kullanımını sınırlandırılmıştır. Antlaşmalarda amacın üye devletlerarasında sosyo-ekonomik güvenliği teminat altına alacak ekonomik birlik oluşturmak olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Şüphesiz AET'nin ekonomik alana yoğunlaşarak bir bütünleşme süreci başlatması ile dönemin uluslararası konjonktürü arasında doğrudan bir ilişki olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Öncelikle ekonomik olarak güçsüz ve birbirleriyle savaştan yeni çıkmış ulus-devletlerin, aralarındaki güvensizlik sorunu aşılmadan güvenlik ve savunma konularında sıkı bir işbirliğine gitmeleri beklenemezdi. Diğer taraftan ABD'nin kıtada bulunan askeri varlığı ve NATO'nun sağlamış olduğu ortak güvenlik şemsiyesinden tüm Batı Avrupa ülkeleri memnundular.⁵⁵⁹

Roma Antlaşmasının konumuz açısından önemi kurumlar, karar alma mekanizması ve antlaşmanın işleyişi olmak üzere üç noktada ortaya çıkmaktadır. İlk olarak Roma Antlaşmasının kurumlar bazında önemi, bugün AB içinde işleyişi düzenleyen üç kurum olan Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi, AT Parlamentosu ve AT Komisyonu'nu kurmasıdır. Her üç kurum kuruldukları zamandan beri AT üyesi devletler arasındaki ilişkileri şiddet kullanmaksızın üzerinde uzlaşmış antlaşmalara

⁵⁵⁹ Judt, a.g.e., ss. 149- 153.

büyük ölçüde bağlı kalarak karşılıklı egemenliğe saygı çerçevesinde düzenlediğinden dolayı anarşinin ortaya çıkmasına engel olmaktadır. Anarşiyi önleyici uzlaşmayı ortaya çıkaran ise karar alma sürecidir. Karar alma sürecinde ise nitelikli çoğunluk oylama sistemi ile anarşi büyük ölçüde engellenmektedir. Roma Antlaşması'nın 148. Maddesi 2. bendinin hukuki dayanağını oluşturduğu nitelikli çoğunluk, Konsey tarafından bir kararın alınması için gereken oy sayısını ifade eder. Her üye nüfusu oranında oy ağırlığına sahiptir. Buna göre, Belçika'nın 2 Batı Almanya'nın 4, Fransa'nın 4, Hollanda'nın 2, İtalya'nın 4 ve Lüksemburg'un 1 oya sahip olması ve kararların en az dört devletten gelecek 12 oy ile alınması kararlaştırılmıştı. Kurumların işleyişi her ne kadar büyük ölçüde üzerinde anlaşılan ilke ve normlara bağlı olarak gelişme göstermişse de zaman zaman krizlerde ortaya çıkmıştır.

1965 Birleşme Antlaşmasıyla AET, EURATOM ve AKÇT organları ve kurumları 1967'den itibaren tek bir çatı altında birleştirilmiştir. Devletlerin ilgili bakanlıklarının oluşturduğu AT Bakanlar Konseyi en üst yasama ve karar alma organıdır (Roma Antlaşması 148. madde). AT Parlamentosu, AKÇT'nin organı Ortak Meclis'in AET Meclisinin Roma Antlaşmasına ek bir sözleşmeyle birleştirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Başlangıçta yasama yetkisi olmayan danışman bir organ niteliğinde olan Parlamento'nun yetkileri giderek zamanla artmıştır. Parlamento üyeleri 1979'a kadar milli parlamentoların üyeleri arasından seçiliyordu. 1979'dan sonra doğrudan halk tarafından seçilen Avrupa parlamenterlerinin görev süresi 5 yıldır. Roma Antlaşmasının 157. maddesine göre AET'nin yürütme organı olarak AT Komisyonu oluşturulmuştur. Her üç kurumda işlevleri itibarıyla AT'yi bir devletimsi/*quasi-state*⁵⁶⁰

⁵⁶⁰ 1950–1992 arası dönemde AT'yi ABD benzeri bir devlet olarak tanımlayan çalışmalara örnek olarak bkz., Ronald William ve Gordon MacKay, *Towards a United States of Europe: An Analysis of Britain's Role in European Union*, Hutchinson, Londra, 1961 (1979'da tekrar yayınlanmıştır.); Max Beloff, *The United States and The Unity of Europe*. Vintage Books, New York, 1963; Merry Bromberger ve Serge Bromberger, *Jean Monnet and the United States of Europe*, çev. Elaine P. Halperin, Coward-McCann, New York, 1969; Ernest Wistrich, *After 1992: The United States of Europe*, Routledge, Londra ve New York, 1989; Elizabeth Roberts, *Europe 1992: The United States of Europe?*, Gloucester, New York, 1990,

Diğer taraftan Avrupa Birleşik Devletleri fikri zaman zaman gündeme gelmiş ve Avrupa entelektüel hayatında tartışılmıştır. 1951'de AKÇT'nin kurulmasından sonra Avrupa devletlerinin bir araya gelerek

kurum olarak algılamamıza neden olmaktadır. Oysaki AT ulusal devletlerin tüm fonksiyonlarını ortadan kaldırıcı bir bütünleme hareketi değildir. Avrupalı egemen ulus-devletlerin ekonomik alanda belirli hukuki normlar dâhilinde üzerinde anlaşılmış bir dizi prosedüre göre düzenlenmiş egemenlik paylaşımı çerçevesinde bütünleşmelerini ve tek bir pazar oluşturma çabalarına işaret eder. Gerek AT kurucu antlaşmalarda gerekse AT zirve toplantıları sonucu açıklanan bildirilerde –örneğin 1983 Stuttgart Bildirisi- üye devletler arasında daha sıkı bir birlik oluşturmak amacı olduğu ilan edilmiş olsa da federasyon veya konfederal bir devlet modeline doğru gidiş yönünde açık bir işaret yoktur.

AT kurumları içinde karar alma prosedüründe kullanılan oylama usulleri, kurumlara göre değişmekle beraber: salt çoğunluk, nitelikli çoğunluk ve oybirliğidir. Yürütme organı durumundaki Konsey’de kararlar basit çoğunluk ve oybirliği gerektiren konular dışındaki alanlarda nitelikli çoğunluk oylama sistemi ile alınması öngörülmüştü. Roma Antlaşmasından 1987 Avrupa Tek Senedi’ne kadar, Konseyde ağırlıklı oybirliği ilkesi uygulanmış, Topluluğun yetkisine giren ve nitelikli çoğunluğun yeterli olduğu alanlarda dahi, oybirliğinin sağlanmasına çaba gösterilmiştir.⁵⁶¹ Fakat 1965’te kurumların çalışmasını kilitleyen Fransa’nın “boş sandalye” politikası nedeniyle kısa süreli sarsıntı geçiren bütünleşme hareketi, 1966 “Lüksemburg

ortak bir devlet oluşturmaları fikri çeşitli düşünürler tarafından dile getirilmiştir. Savaş sonrası dönemde Avrupa Birleşik Devletleri fikrinin en önemli savunucularından Jean Monnet 1955’te bir grup siyasetçi ile birlikte Avrupa Birleşik Devletleri Hareket Komitesi/*Action Committee for the United States of Europe* ACUSE’yi kurdu. ACUSE 1975’e kadar Avrupa entelektüel ve siyasi hayatında Avrupa birleşik devletleri fikrinin yerleşmesi için çaba harcayan bir lobi grubu olarak düzenli toplantılar yaptı. Fikri arka planlarını hazırladığı 1957 Roma Antlaşması ve Ortak Pazar, ACUSE’nin en önemli başarıları olarak kabul görmektedir. ACUSE’nin 1955-1967 yılları arasında yayınladığı bildiriler ve açıklamalar, Chatham House tarafından 1969’da “Statements and Declarations of the Action Committee for the United States of Europe 1955-67” (Chatham House ve PEP, Joint European Series Sayı 9, Londra, 1969) başlığıyla yayınlanmıştır. Bkz., Bálint Szele, *‘The European Lobby’: The Action Committee for the United States of Europe*, *European Integration Studies*, Miskolci Egyetem, Sayı 2, 2005, Miskolc, ss. 109–119.

⁵⁶¹ David Allen, *European Union, Single European Act and the 1992 Programme*, Dennis Swann (ed.), *The Single European Market and Beyond: A Study of the Wider Implications of the Single European Act*, Routledge, Londra ve New York, 1992, ss. 23–27.

Uzlaşısı”yla birlikte karar alma sürecinde nitelikli çoğunluk ile oybirliği arasında seçimi büyük ölçüde oybirliğinden yana kullanmıştır.⁵⁶² Bu uzlaşmaya göre, karar alma prosedüründe oybirliği öngörülme dahi, bir ülkenin alınacak kararda hayati çıkarının bulunduğunu iddia etmesi halinde, oylama otomatik olarak oybirliği gerektiren usul uyarınca yapılıyor, hayati çıkarı olduğunu iddia eden ülkenin vetosunu kullanması yoluyla da kararın alınmasının engellenebilmesinin önü açılıyordu. Uzlaşa açıkça ekonomik bütünleşmeyi öngören Roma Antlaşmasından geriye bir adımdır. Egemenlik ve ulusal çıkarlar, bütünleşme değer ve çıkarları ile çatıştığında devletler, bütünleşmeyi sekteye uğratacak tarzda olsa dahi kendi ulusal çıkarlarını koruma adına kararı veto edebilme hakkı kazanıyordu. Lüksemburg uzlaşısı daha önce yukarıda vurguladığımız gibi, ABD’den farklı olarak AT, pratikte 1992’ye kadar egemen ulus-devletlerin özellikle ekonomi alanındaki ulusal çıkarlarını uzlaştırma mekanizması olarak işlev görmüştür. Diğer taraftan AT içinde siyasal alanda da ulusal çıkarların uzlaştırılması yönünde bir çaba olarak 1969 Lahey Zirvesinde hükümetlerarası gayri resmi danışma mekanizması olarak Avrupa Siyasi İşbirliği (ASİ) oluşturulmuş olsa da ASİ, 1967 Avrupa Tek Senedi’ne kadar resmîyet kazanamamış ve Maastricht Antlaşmasına kadar da güçlü bir kurum olarak ortaya çıkmamıştır.⁵⁶³ Bütünleşmenin siyasal alana doğru

⁵⁶² 1957 Roma Antlaşması kapsamında, tarım ve bütçe konuları, üzerlerinde oybirliği kararına varılacağı bir geçiş dönemi süreci sonunda çoğunluk kararı ile belirlenecekti. Özellikle ortak tarım politikası ve oluşturulması planlanan AET bütçesi, de Gaulle tarafından Fransa’nın bütünleşme sürecindeki etkisini azaltıcı unsurlar olarak görüldü. Geçiş döneminin sonunda De Gaulle ortak karar oylamasının yürürlükten kaldırılmasını reddetti ve böylece bir Fransız boykotu başladı. Ocak 1966’da, Lüksemburg’da AET üyesi devletlerin “hayati ulusal çıkar” olarak gördükleri kararları veto etmelerine imkân veren bir düzenleme üzerinde uzlaşıldı. “Lüksemburg uzlaşması” hukuki bir statüye sahip değildir fakat Fransa ve AET’nin diğer beş kurucu üye devleti arasında karar alma prosedürü konusundaki anlaşmazlığı çözmesi nedeniyle önemlidir. John Gillingham, *European Integration 1950-2003: Superstate or New Market Economy?*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, ss. 68-72. McAllister, a.g.e., 30-35; Lüksemburg Uzlaşması metni için bkz., <http://www.ena.lu/>

⁵⁶³ Avrupa Siyasi İşbirliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Simon J. Nuttall, *European Political Cooperation*, Clarendon Press, Oxford, 1992, Alfred Pijpers, Elfriede Regelsberger, Wolfgang Wessels (eds.), *European Political Cooperation in the 1980s*, Martinus Nijhoff, Dordrecht, 1988, Christopher Hill (ed.), *National Foreign Policies and European Political Cooperation*, Royal Institute of International Affairs, Londra, 1983, Panayiotis Ifestos, *European Political Co-operation, towards a framework of*

evrilmesi zaman içinde olmuştur. 1973 Petrol Krizi sonrası canlanmaya başlayan siyasi bütünleşme yönündeki tartışmalar gerek uluslararası konjonktür gerekse de üye devletlerin ekonomik bütünlemeyi incelemeleri nedeniyle geri planda kalmıştır. Roma Antlaşması 238. Maddesi Avrupalı her devletin⁵⁶⁴ ekonomik bütünleşme sürecine katılabileceğini vurguluyordu.

Roma Antlaşmasının hayata geçmesiyle birlikte üye devletler arasında gümrük birliği oluşturulmaya başlandı. Antlaşmanın işleyiş sürecinde bazı önemli krizler ile karşılaşıldı. 1957–1966 döneminde AT toplantılarında temel ayrılık noktası bütünleşme sürecinin doğasına yöneliktir. Tartışma, ulus-devletin hayati ulusal çıkarlarını ilgilendiren temel fonksiyonlarına zarar vermeyecek daha esnek bir bütünleşme modeli savunan Fransa ile daha sıkı karşılıklı bağımlılık ve derin işbirliğini savunan diğer devletler arasındadır. Fikri düzeydeki bu ayrılık çeşitli krizlerinde tetikleyicisi olmuştur. 1957–1987 sürecinde AT, 5 önemli kriz ile yüzleşmek durumunda kaldı. Bu krizler, İngiltere’nin başvurusunu Fransa’nın veto etmesi, Fransa’nın “boş sandalye” politikası, tam üyelik müzakerelerinin doğası, İngiltere’nin bütçe konusundaki değişiklik talepleri ve Avrupa para sisteminin küresel ekonomik kriz nedeniyle çökmesi. AT, bütünleşme sürecini etkileyen bu gelişmeler daha sonraki süreçleri belirleme anlamında etkili olmuştur.

supranational diplomacy, Avebury-Growing Publishing, Aldershot, 1987, Urwin W. Derek, *The Community of Europe: A History of European Integration Since 1945*, Longman, Londra ve New York, 1993, ASİ ile ilgili AT açıklamaları, dışişleri bakanları açıklamaları ve belgeler için bkz., *European Political Co-operation*, Press and Information Office of the Federal Government, Bonn, 5th ed., 1988.

⁵⁶⁴ AB resmi internet sayfasında Avrupalı devletler olarak adı geçen 49 devlet, AB üyesi devletler, AB’ye aday ülkeler ve diğer Avrupa ülkeleri olarak üç ana grupta toplanmıştır. AB üyesi ülkeler Almanya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İngiltere, İspanya, İsveç, İtalya, Kıbrıs Rum Kesimi, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya ve Yunanistan. AB’ye aday ülkeler Hırvatistan, Türkiye, Makedonya, İzlanda, Karadağ, Sırbistan. Diğer Avrupa ülkeleri Arnavutluk, Andora, Azerbaycan, Belarus, Bosna-Hersek, Ermenistan, Gürcistan, İsviçre, Karadağ, Liechtenstein, Moldova, Monako, Norveç, Rusya, San Marino, Ukrayna ve Vatikan. Kosova ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ne listede yer verilmemiştir.

Roma Antlaşmasına katılmayan ve sonrasında EFTA'yı kurmasına rağmen AET içinde yer almasını ulusal çıkarları açısından zaruri gören İngiltere, 1961 ve 1967'de üyelik başvurusunda bulundu.⁵⁶⁵ Her iki başvuruyu da Fransa veto etti. Vetoda her ne kadar Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle şahsında psikolojik etkenler⁵⁶⁶ de etkili olsa da Fransa'nın Avrupa bütünleşme sürecine ilişkin görüşleri daha önemlidir. De Gaulle, çok fazla uluslar-üstü/*supranational* olmayan, egemen devletlerin klasik işbirliğine dayalı (vatanlar Avrupası/*Europe of the Fatherlands*) bir Avrupa bütünleşmesini savunmaktadır.⁵⁶⁷ 1961 ve 1962'de Büyükelçi Christian Fouchet'a hazırlattığı Fouchet Planları, de Gaulle'un bu konudaki görüşlerini yansıtmaları bakımından önemlidir. De Gaulle, Fransa'nın topluluk içindeki etkinliğini azaltacak her türlü öneriye karşı çıkmaktaydı. Gelen baskılar sonucunda Fransa 1966 Lüksemburg uzlaşısına kadar "boş sandalye" politikası ile AET içi kararları bloke etti. Aslında kriz özü itibarıyla egemenlik ve bütünleşme konularında Fransa ile diğer ülkelerin farklı görüşlere sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Fransa, işlevselci/*functionalist* teoriden hareketle, egemen yetki devrinin söz konusu olmadığı, toplulukların kendilerine verilen görev sınırları içinde yetkilerini kullanabilmeleri için bir yetki vekâleti ile sınırlı bir işlem gerçekleştirebildiği daha çok

⁵⁶⁵ Stephen Wall, *A Stranger in Europe: Britain and the EU from Thatcher to Blair*, Oxford University Press, Oxford, 2008, ss. 1-3,

⁵⁶⁶ Fransa'nın İngiltere'nin topluluğa üyelik başvurusunu veto etmesinin ardındaki en büyük neden Fransız Cumhurbaşkanı Charles De Gaulle'dür De Gaulle'un İngiltere'nin AET'ye üyeliğine karşı çıkmasının psikolojik ve siyasi olmak üzere iki nedeni vardır. Psikolojik nedeni, İngiltere'ye karşı duyduğu antipatiyle açıklanabilir. De Gaulle'n İkinci Dünya Savaşı sırasında Fransa'yı, başka hiçbir gücün yardımı olmaksızın Alman işgalinden kurtarmak için hazırlamış olduğu donanmanın bizzat İngilizler tarafından batırılmasıdır. İngilizler, donanmanın Berlin'in eline geçmesi durumunda Almanların silah gücüne katkı yapmasından korkarak Fransız donanmasını batırmışlardır. Siyasi nedeni ise De Gaulle'un Avrupa bütünleşmesine bakışı ile ilgilidir. Bkz., Michel R. Gueldry, *France and European Integration: Towards a Transnational Polity?*, Praeger Publishers, Westport, 2001, ss. 21-23; Richard McAllister, *From EC to EU: An Historical and Political Survey*, Routledge, Londra ve New York, 1997, ss. 19- 29; Stromberg, a.g.e., ss. 367-368. Kissenger, a.g.e., 659-573; Judt, a.g.e., 307-308.

⁵⁶⁷ Gueldry, a.g.e., ss. 22, 31-34. Michael Burgess, *Federalism and European Union: The Building of Europe 1950-2000*, Routledge, Londra ve New York, 2000, ss. 75-82, 86-87.

konfederal bir yapı öngörmekleyen diğer beş kurucu ülke topluluklara tam üyelikle birlikte üye devletlerin egemen yetkilerini bir üst organa devrettikleri daha kapsamlı bir işbirliği öngören federal Avrupa modelini benimsemektedirler.⁵⁶⁸ Özellikle Benelüks ülkeleri kıtada barış, güvenlik ve düzenin Avrupalı büyük güçlerin –Almanya ve Fransa- federal Avrupa içinde “asimile” edimlisi yoluyla sağlanabileceğini düşünmekteydiler. II. Dünya Savaşı’ndaki aşırı milliyetçi tutumlarının psikolojik etkisi nedeniyle Batı Almanya ve İtalya, milliyetçilik yerine Avrupa federalizmini savunmayı ulusal çıkarlarına daha uygun görmekteydiler.⁵⁶⁹ Bu gelişmeler diğer beş AET üyesi devlet tarafından, De Gaulle liderliğindeki Fransa’nın Avrupa bütünleşme sürecini neredeyse tek başına şekillendirme isteği olarak algılandı. Bu nedenle Fransa’yı bütünleşme sürecinde dengeleyecek bir güce -İngiltere- ihtiyaç hissedildi.⁵⁷⁰

1968 gençlik hareketleri, Bretton Woods sisteminin çökmesi ve ardından gelen ekonomik bunalım ile de Gaulle’in yerine Fransız Cumhurbaşkanı olan Georges Pompidou’nun Avrupa bütünleşme süreci konusunda daha ılımlı bir politika sergilemesi, topluluğun yeni üyelere açılmasını sağladı. 1969 La Haye Zirvesi hem Avrupa Siyasi İşbirliği’ni (ASİ) kurması hem de İngiltere, İrlanda, Norveç⁵⁷¹ ve Danimarka’ya üyelik görüşmelerinin yolunu açması bakımından önemlidir. ASİ ile birlikte AT⁵⁷² üyesi devletler ilk kez ortak siyasi irade yaratılması konusunda adım

⁵⁶⁸ Federalist ve işlevselci yaklaşımlar için bkz., Burgess, a.g.e., ss. 1–55. Michael O’Neill, *The Politics of European Integration: A Reader*, Routledge, Londra, 1996, ss. 21–54; William H. Riker, *European Federalism, The Lessons of Past Experiences*, Joachim Jens Hesse ve Vincent Wright (eds.), *Federalizing Europe?: The Costs, Benefits, and Preconditions of Federal Political Systems*, Oxford University Press, 2000, ss. 9-25; Murray Forsyth, *The Political Theory of Federalism The Relevance of Classical Approach*, Hesse ve Wright, a.g.e., ss. 25-46

⁵⁶⁹ Burgess, a.g.e., ss. 73-74, 82.

⁵⁷⁰ Mc Allister, a.g.e., s. 21.

⁵⁷¹ Üyelik müzakerelerinin tamamlanmasından sonra Norveç, AT’ye katılım konusunda referanduma gitti. 25 Eylül 1972’de yapılan referandumda halkın % 53,5’ün Topluluğa katılma konusunda hayır oyunu kullanması sonucu AT’ye üye olmaktan vazgeçti.

⁵⁷² 1965 Birleşme Antlaşmasıyla/*Merger Treaty* AKÇT, AET ve EURATOM, Avrupa Topluluğu (AT) adı altında tek bir kurumsal yapıda birleştirilmiştir. Birleşme Antlaşması için bkz., <http://www.ena.lu>

atmaktaydılar. Aslında 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında AT üyesi devletler ortak siyasi tavır belirleme amacıyla Roma’da bir araya gelseler de görüşmeler sonuçsuz kalmıştı.⁵⁷³ Fakat bu görüşmeler, AT üyesi devletlerde siyasi boyutta da işbirliğinin geliştirilmesi gerektiğini fikrini ortaya çıkardı. 1969 La Hey Zirvesi’nde, daha öncede belirttiğimiz gibi, uluslararası sorunlarda ortak karar almayı hedefleyen bir siyasi irade oluşturma amacıyla hükümetlerarası danışma mekanizması olarak ASİ’nin kurulmasına karar verildi. Viyana Kongresi örneğinden esinlenerek ASİ’nin 2 yılda bir hükümetlerarası konferanslar yoluyla işlerlik kazanması kabul edildi. ASİ ile birlikte AT üyesi devletler topluluk içi uluslararası siyasi alanının şekillenmesiyle aktif bir şekilde ilgilenmeye başladılar.⁵⁷⁴ ASİ’ye kadar ki tarihsel süreçte üye devletler, AT içinde güvenlik konularını da içeren siyasi alan ile ilgili adım atmamışlardı. Bunda hiç kuşkusuz Soğuk Savaş konjonktürünün ve NATO ve Batı Avrupa Birliği gibi kurumların etkisi büyüktür.

La Hey Zirvesi sonrası Danimarka, İngiltere, İrlanda ve Norveç ile tam üyelik görüşmeleri başladı. Tam üyelik müzakereleri sırasında İngiltere’nin daha önce Fransa’nın topluluk içinde yapmaya çalıştığı gibi Topluluk müktesebatını (*acquis communautaire*) tartışmaya açmak istemesi genişleme ile ilgili kuralların oluşmasına yol açtı. İngiltere, müzakerelere adeta yeni bir Topluluk kurucu antlaşması yapmak üzere hazırlanmış ve müzakerelere geçilir geçilmez bu tavrı sergilemeye başlamıştı. Daha önce de Gaulle Fransa’sının benzer girişimleri üzerine “Topluluk müktesebatının dokunulmazlığı” fikrini üreten federalistler bu kez müktesebatının tam üyelik süreciyle tartışmaya açılması tehlikesiyle yüzleştiler ve yeni bir dokunulmazlık tanımı formüle

⁵⁷³ Itzhak, Minerbi S., *The European Community and the Middle East*, Rubin Barry, Ginat Joseph, Ma’oz Moshe (eds.), *From War To Peace Arab-Israeli Relations 1973-1993*, New York University Press, New York, 1994, s.196

⁵⁷⁴ 1969–1987 döneminde her ne kadar hükümetlerarası gayri resmi danışma aracı olsa da ASİ vasıtasıyla Avrupalı devletler, özellikle Avrupa’daki bütünleşme sürecini ve ekonomik güvenliği tehdit edecek gelişmelere karşı ortak tavır geliştirebilmişlerdir. Örneğin, 1973 Arap-İsrail Savaşı sonrasında, 6 Kasım 1973’te tarafları BM Güvenlik Konseyi kararlarına uymaya davet ederken, sorunu siyasi bir sorun olarak tanımlıyor ve uluslararası alanda ilk kez Filistinlilerin self-determinasyon hakkının olduğunu vurguluyordu. Bkz. *European Political Co-operation*, a.g.e., ss. 63–64.

ettiler: Topluluğa katılmak isteyen ülke ile yapılacak tam üyelik müzakereleri sadece söz konusu ülkenin müktesebata uyumu ile ilgili koşul ve süreleri içerecektir. Aday ülke hiçbir şekilde müktesebatı tartışmaya açamayacaktı. İlk genişleme dalgasında kabul edilen bu ilke daha sonraki tüm üyelik görüşmelerinde tartışılmaz bir müzakere pozisyonu haline dönüştü.

1970'ler boyunca AT hem küresel ekonomik konjonktürden kaynaklanan, hem de ilk genişlemenin yarattığı sorunlarla uğraşırken daha önce Yalta düzeni bölümünde açıkladığımız beş önemli gelişme Avrupa uluslararası alanının şekillendirdi. Bretton Woods sisteminin çökmesi, *Détente*, *ostpolitik*, 1973 Arap-İsrail Savaşı ve 1975 Helsinki Nihai Senedi. Bu dönemde 9 üyeden oluşan AT, bütçe ve para politikası sorunları ile karşı karşıyadır. 1970'ler dönem ekonomik krizlerin uluslararası düzeni önemli ölçüde etkilediği bir dönemdir. 1973 Petrol Krizi'nin küresel etkileri öncelikli olarak ekonomik ve sosyal hayatın büyük ölçüde petrol ve petrol yan ürünlerine dayalı gelişmiş Batı ülkelerinde hissedildi. AT üyeleri parasal birlik oluşturma yönünde ilk adımlarını Avrupa Para Yılanı-Tüneldeki Yılan/*Snake in the Tunnel* sistemini geliştirerek attılar. Avrupa Para Yılanı sistemi ile AT üye ülkeleri, uluslararası krizlerden daha az etkilenmek, ABD dolarının AT ekonomisi üzerindeki etkisini azaltmak ve kendi paraları arasında daha dengeli ve kontrol edilebilir bir dalgalanma marjı oluşturmayı hedeflediler Fakat alınan tüm tedbirlere rağmen sistem verimli çalışmadı ve 1976'da çöktü.⁵⁷⁵

1970'lerde AT içinde yaşanan diğer önemli krizde bütçe sorunudur. İlk genişleme ile birlikte 1950'lerde altı kurucu devletin kendi aralarındaki dengeler gözetilerek gerçekleştirilen bütçe gelir ve giderleri ile ilgili teknik düzenlemeler, ilk genişlemenin ardından özellikle İngiltere tarafından tartışmaya açılmıştır. İngiltere'nin topluluğa katılmasından sonra, yüksek ticaret hacmi nedeniyle Topluluk bütçesine en fazla kaynak aktaran ülke konumuna gelirken Topluluk bütçesinden en az yararlanan

⁵⁷⁵ Derek W. Urwin, *The European Community: From 1945 to 1985*, Michelle Cini (ed.), *European Union Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2003, s. 23. (ss. 11-27).; Amy Verdun, *Economic and Monetary Union*, Michelle Cini (ed.), *European Union Politics*, Oxford University Press, Oxford, 2003, s. 316. (ss. 312-330); McAllister, a.g.e., ss. 63-77.

ülke durumuna geldi. Zira ortak tarım politikasını finanse etmek için düzenlenen Topluluk bütçesi, İngiltere gibi tarım sektörünün zayıf olduğu bir ülke için aleyhineydi. İngiltere'nin itirazlarıyla Topluluk bütçesindeki dayanışma ilkesine güven sarsıldı.⁵⁷⁶ Bütçe ile ilgili sorunlar 1984 Fontainebleau Zirvesine⁵⁷⁷ kadar çözüme kavuşturulamamıştır. Bu süreçte İngiltere, federalizme karşı bir tutum geliştirerek bir nevi de Gaulle Fransa'sının durumuna gelmiştir.⁵⁷⁸ Bu yıllarda Fransa yavaş yavaş derinleşmeyi savunan bir ülke konumuna gelirken İngiltere onun yerini ikame etmeye başlayarak daha yavaş ve gevşek bir bütünleşme hareketinden yana tavır koymaktadır.

AT'nin ikinci ve üçüncü genişleme dalgaları Topluluğun Akdeniz genişlemesi olarak da adlandırılır. İkinci genişlemede 1980'de Yunanistan AT'ye üye olurken 1985'te İspanya ve Portekiz, Topluluğa katılmışlardır. Böylece üye sayısı 12'ye yükselen Topluluk öncelikle iç sorunlarını çözemeye yoğunlaşmıştır. Bu süreçte AT üyesi devletler arasında iki önemli uzlaş gerçekleşmiştir. Topluluğun siyasi birliğe doğru evrilme ve işbirliğinin dış politika ve güvenlik politikasını da kapsayacak şekilde derinleşmesini öngören Haziran 1983 Avrupa Konseyi Stuttgart (Solemn) Bildirisi⁵⁷⁹ ile İngiltere'nin bütçe konusundaki çekincelerini bir sonuca bağlayan 1984 Fontainebleau uzlaşısı. 1983 Stuttgart Bildirisi ile AT, gerek uluslararası gelişmeler gerekse iç dinamikler nedeniyle daha güçlü bir şekilde dış politika ve güvenlik politikasının izlenmesi gerektiği üzerinde anlaşmıştır. Siyasi, güvenlik alanlarında da işbirliğinin artırılmasını amaçlayan Stuttgart Bildirisinde bundan dolayı, uluslararası alanda meydana gelen dış politika konularında AT üyesi devletlerin ortak tutum belirlemesinin

⁵⁷⁶ McAllister, a.g.e., ss. 96-106. Wolfram Kaiser ve Jürgen Elvert, 'What Alternative open to Us?': Britain, Wolfram Kaiser ve Jürgen Elvert (eds.), *European Union Enlargement: A Comparative History*, Routledge, Londra ve New York, 2004, s. 16-28.

⁵⁷⁷ 25-26 Haziran 1984 Avrupa Konseyi Fontainebleau Zirvesi sonuç bildirgesi tam metni için bkz., Bulletin of the European Communities. June 1984, No 6, Luxembourg, Office for official publications of the European Communities.

⁵⁷⁸ Kaiser ve Elvert, a.g.e., s. 26. McAllister, a.g.e., s. 141.

⁵⁷⁹ 1983 Stuttgart Bildirisi metni için bkz. <http://www.eurotreaties.com/stuttgart.pdf>; Solemn Declaration on European Union. European Council, Stuttgart 19 June 1983. Bulletin of the European Communities, No. 6/1983. ss. 24-29.

teşvik edilmesi, ekonomik bütünleşmeyi güçlendirecek ekonomi-dış politika koordinasyonunu da içeren dış politika alanında hızlandırılmış işbirliği ve danışma anlayışı üzerinde ortak eylem ve ortak tutumların kabul edilmesi yoluyla ASİ'yi geliştirmek ve işbirliğini güçlendirmek temel amaç olarak vurgulanmıştır.

Fontainebleau Zirvesinde ise İngiltere'nin bütçe konusundaki itirazları geri ödeme yapılarak çözüme kavuşturulurken⁵⁸⁰ aynı zamanda Topluluk müktesebatının ve AT antlaşmalarının gözden geçirilmesi için Avrupa Komisyonuna vekâlet veriliyor ve "Kurumsal İlişkiler *ad hoc* Komitesi" kurulması kararlaştırıldı.⁵⁸¹ Dooge Komitesi olarak da bilinen komite 1985 Brüksel Zirvesinde sunduğu raporda tek pazara gidilmesi ve bu yolda kurumsal reformların yapılmasını önerdi.⁵⁸² Fontainebleau Zirvesinden sonra AT içinde iki ana damar şeklinde beliren değişim arzusu, 2 yıl süren Avrupa Komisyonu çalışmaları ve hükümetlerarası müzakereler, 1987'de, Topluluk Müktesebatı ve kurucu antlaşmaları güncelleştirip revize eden Tek Avrupa Senedi'nin imzalanmasıyla sonuçlandı.

4.2.1. Tek Avrupa Senedi

Ortak hükümler (1–3. madde), AET Antlaşmasının revize edilmesi (4–29 madde), dış politika alanında işbirliği (30. madde) ve genel ve son hükümler (31–34. maddeler) olmak üzere 4 ana bölüm ve 34 maddeden oluşan Tek Senet, Topluluk kurucu antlaşmalarına ilk defa kapsamlı değişiklikler getirerek bütünleşme içinde derinleşmeyi sağlayan bir belge olarak ortaya çıktı.⁵⁸³ 5 yıl sonunda 1992'ye kadar tek

⁵⁸⁰ Fontainebleau Zirvesinde alınan bir kararla Topluluk bütçesinden İngiltere'ye 850 Milyon Sterlin geri ödenmesi kararlaştırılmıştır. Bkz., McAllister, a.g.e., s. 141 ve 150.

⁵⁸¹ McAllister, a.g.e., s. 167.

⁵⁸² Bkz., Moravcsik Andrew, Negotiating the Single European Act: National Interests and Conventional Statecraft in the European Community, International Organization, Cilt 45, Sayı 1, Kış 1991, ss. 38 vd. (19-66).

⁵⁸³ Sjøvaag Marit, The Single European Act, Kjell A. Eliassen (ed.), *Foreign and Security Policy in the European Union*, Sage Publication, London, 1998, ss. 22-43.

pazar oluşturma hedefi ortaya koyan Tek Senet'in Avrupa bütünüleşmesine getirdiğı ivmeyi kurumlar, yeni politikalar ve karar alma prosedürü olmak üzere üç ana düzlemde ele alabiliriz. Tek Senet ile Avrupa Konseyi⁵⁸⁴ yasal bir statü kazanırken, AT Bakanlar Konseyi ve Parlamento'nun işlevleri yeniden tanımlanıyor ve aralarındaki işbirliğı kurumsallaştırılarak güçlendiriliyordu.⁵⁸⁵ Ayrıca Tek Senet'in 30. maddesi ile 1969 Lahey Zirvesi'nden beri dış politika ve güvenlik politikasında hükümetlerarası işbirliğı mekanizması olan ASİ, kurumsal kimlik kazanıyordu.

Tek Senet'in giriş bölümünde Avrupa bütünüleşmesinin siyasi birliğe doğru evrimle göstereceğinin işaretleri 1983 Stuttgart (Solemn) Bildirisine referansla verilmiştir. Daha önce değinildiğı gibi Stuttgart Bildirisi ekonomik bütünüleşmeyi güçlendirecek bir dış politika koordinasyonu önermekteydi. Bu nedenle Tek Senet bir taraftan Topluluk içi ekonomik birliğı sağlayacak bir tek pazar öngörürken diğertaraftan siyasal olarak ASİ'yi Birliğin bir organı olarak tanımlıyor ve üye devletlerin "Avrupa dış politikası"nı formüle ederek uluslararası gelişmelere karşı ortak cevap üretmelerini hedefliyordu. Tek Senet'in 30. maddesi ile bir ASİ sekreteryasının oluşturulması, dış politikada üye devletlerin herhangi bir uluslararası kriz durumunda ortak pozisyon alabilmeleri ve beraber hareket edebilmesi için dışişleri bakanlarının komisyon üyesi bir kişi ile birlikte yılda en az dört kez ASİ çerçevesinde bir araya gelmeleri kararlaştırılmıştır.

⁵⁸⁴ Avrupa Konseyi'ni AT Bakanlar Konseyi ile karıştırmamak gerekir. AT Bakanlar Konseyi'nden ayırmak amacıyla AT Başkanlar Konseyi olarak da adlandırılır. AT'ye yol gösterici genel siyasi kuralları sağlamak amacıyla 1974'ten beri yılda en az iki kere toplanan Konsey toplantılarına AT'ye üye ülkelerin devlet ve hükümet başkanlarıyla Avrupa Komisyonu Başkanı katılır. 'Avrupa Zirvesi' olarak da adlandırılan bu toplantılarda liderler AT Bakanlar Konseyi'nde çözümlenemeyen ihtilafları ve önemli konuları tartışırlar.

⁵⁸⁵ İşbirliğı yöntemi adı verilen bir sistem çerçevesinde Avrupa Parlamentosuna, Komisyonun yasa koyma önerilerini ikinci kez değerlendirmek suretiyle yasama sürecini daha yakından etkileme imkânı verilmiştir. İşbirliğı yöntemine göre alınacak kararlarda Konsey, mevzuata getirilen değışiklik tekliflerini ancak Parlamentonun ikinci değerlendirmesinden sonra reddedebilecektir. Genişleme ve ortaklık anlaşmaları ile ilgili olarak Konseyin kararından önce Avrupa Parlamentosunun uygun görüş bildirmesi zorunluluğı getirildi. Bu şekilde Avrupa Parlamentosunun Topluluk mevzuatı üzerindeki etkisi artırılmaktadır.

Her ne kadar AT üyesi devletler, ulusal çıkarları ilgilendiren ulusal güvenlik, savunma ve dış politika gibi alanlarda hala egemenliklerini korusalar da ASİ'nin kurumsallaşmasını kabul ederek söz konusu alanlarda işbirliğini güçlendirmeyi amaçlamışlardır. Bu gelişme konumuz açısından önemlidir. Zira bugünün AB uluslararası düzeninin ortaya çıkmasında “anarşinin” aşılmasında ASİ tecrübesi önemli bir işlev görmüştür. Zira hükümetlerarası dış politika forumu olarak ASİ, bir yandan devletlerarası diyalogun gelişmesine yardımcı olurken diğer yandan ulusal çıkarların “ortak Avrupa siyaseti” oluşturmak amacıyla uzlaştırılmaya çalışıldığı bir kurum oldu. Ayrıca ASİ, 1992 Maastricht Antlaşmasıyla kurulan üç sütunlu AB yapılanmasının hükümetlerarası karakterini yansıtan ikinci sütunu ortak dış politika ve güvenlik politikasına dönüştürerek düzenin en önemli aracı haline geldi. 1985'te Batı Almanya Dışişleri Bakanı Hans-Dietrich Gensher, ASİ'yi ulusal çıkarlar ile Avrupa bütünleşmesinin mezciledileceği ana araç olarak tanımlıyordu.⁵⁸⁶ Fakat bu araç, hem zayıf yapısı hem de oybirliği ile karar almayı öngörmesi ve üye devletlerin ulusal çıkar ile ortak Avrupa çıkarı arasında önceliği ulusal çıkara vermesi nedeniyle etkinlik kazanamamıştır.⁵⁸⁷

İkinci olarak Tek Senet ile mevcut politikaların geliştirilmesinin yanı sıra sosyal politika, ekonomik ve sosyal uyumun güçlendirilmesi, parasal kapasite, teknolojik araştırma ve geliştirme politikası ve çevre politikası gibi bazı yeni politikalar Topluluk kurucu antlaşmalarına eklenmiştir. Ayrıca daha önce değinildiği gibi dış politika ilk kez kurumsal düzeye taşınıyordu. Söz konusu politikaların eklenmesiyle birlikte sektörel alanda başlayan Batı Avrupa bütünleşme hareketi, kademeli bir şekilde

⁵⁸⁶ Batı Almanya Dışişleri Bakanı Hans-Dietrich Gensher'in Bonn Avrupa Siyaseti Enstitüsünde 15 Kasım 1985'te yaptığı konuşma. Konuşma metni için bkz., *European Political Co-operation*, a.g.e., s. 346-347.

⁵⁸⁷ Avrupa Siyasi İşbirliği'nin zafiyetleri konusunda bkz., Panayiotis Ifestos, *European Political Co-operation: Towards a Framework of Supranational Diplomacy*, Avebury-Growing Publishing, Aldershot, 1987, ss.220-257, Fraser Cameron, *The Foreign and Security Policy of The European Union Past, Present and Future*, Sheffield Academic Press, Sheffield, 1999, ss. 19-24; Gianni Bonvicini, *Making European Foreign Policy Work*, Martin Westlake (ed.), *The European Union Beyond Amsterdam*, London, Routledge, 1999, ss. 62-67 (61-75).

hayatın tüm alanlarını kapsayan bir bütünleşme hareketine doğru evrilme iradesi göstermiştir.

Karar alma prosedüründe yapılan değişikliklerle AT yeni bir döneme girmiştir. Özellikle Avrupa Bakanlar Konseyi'nin karar alma sürecinde ortak gümrük tarifesinde değişiklik yapılması, hizmetler, sermayenin serbest dolaşımı, ortak ulaşım, iç pazar, sosyal politika, sosyal ve ekonomik uyum, araştırma ve geliştirme ile çevre politikaları konularında alınan kararların “nitelikli çoğunluğa” dayanması kararlaştırılmıştır. Her ne kadar doğrudan ulusal güvenlik ve savunmayı ilgilendiren konuları içermese de bazı konularda oybirliği yerine nitelikli çoğunluk oylama sisteminin kabul edilmesi, ülkelerin veto hakkına kısıtlama getirmek anlamında gelmektedir. Zira veto hakkı doğrudan egemenlik kullanımı ile ilgilidir. Egemenlik ve nitelikli çoğunluk oylama sistemi ilişkisi “egemenliğe saygı” bölümünde ele alınacaktır.

Topluluk içi devletlerarası çıkarlar öncelikli olarak doğrudan güvenlik ve savunma ile ilgili değildir. Diğer taraftan üye devletlerin AT dışında yer alan ülkelerle ilişkilerinde ise güvenlik ve savunma ulusal çıkarı belirlemede daha fazla etkindir. Bu nedenle konuyu ele alırken, AT içi ve AT dışı, iki farklı düzlemde bahsettiğimizi belirtelim. AT içi alanda çıkarlar, güvenlik ve savunma ile ilgili değilken, daha çok AT dışı uluslararası alanla ilgilidir. Bunun üç nedeni vardır. İlk olarak herhangi bir topluluk fikri üye devletlerin toplumsallık eğiliminden kaynaklanır. Bull'un toplumsallık için öne sürdüğü üç şart –güç kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa ve karşılıklı egemenliğe saygı- AT özelinde ekonomik ilişkiler bağlamında farklı bir tarzda ortaya çıkmaktadır. Zira AT, yapısı itibarıyla ekonomik bir örgüttür. Fakat diğer taraftan bu şartların siyasal bir kriz durumunda nasıl işleyeceği sorusu gündeme gelmektedir. Ülkenin toprak bütünlüğü, siyasi bağımsızlığı ve askeri güvenliğinin sağlanması konuları AT Antlaşmaları içinde yer almaz. Bunun üç nedeni vardır. İkinci Dünya Savaşı sırasında yıkılmış ve yerle bir olmuş olan kurucu 6 devlet için yukarıda belirtilen söz konusu alanlarla ilgili olarak öncelikli olarak birbirlerinden değil SSCB'den güvenlik tehdidi algılıyorlardı. Şüphesiz bunda savaş sonrasında silahsızlandırılan Batı Almanya'nın 1955'ten sonra izin verilen silahlanmasının her daim gözetim altında tutuluyor oluşu ve ABD, İngiliz ile Fransız askeri birliklerinin Batı Almanya'da

konuslanmış olmasının önemli bir etkisi vardır. SSCB tehdidine karşı tek başlarına karşı duramama bu devletleri bir arada tutan unsurlardan biridir. ABD askeri varlığının Hiçbir Avrupalı devletin SSCB tehdidine karşı koyacak gerekli ekonomik ve askeri güce sahip olamaması Avrupalı güçleri ABD öncülüğünde NATO’yu kurmaya zorlamıştır.⁵⁸⁸ Dolayısıyla AT içinde yer alan devletler, SSCB’ye karşı kendi güvenliklerini NATO çerçevesinde caydırıcı askeri seçenekler yoluyla sağlamaya çalışmışlardır.

Tek Senet’in esas önemi, yıllarca bir tabu halinde korunan “Topluluk müktesebatının” dokunulmazlığı yaklaşımına bir son vermesinden gelmektedir. 1960’larda Fransa, 1970’ler boyunca da İngiltere özelinde yaşanan krizler⁵⁸⁹, Lüksemburg Uzlaşısı ve Fontainebleau Uzlaşması ile aşılmaya çalışılsa da Tek Senet ile birlikte AT üyesi devletler, müktesebat üzerinde revizyon yaparken daha sonraki düzenlemelerin nasıl olacağını da kısmen de olsa ortaya koymaktadır. Tek Senet’in eklerinde yer alan bir protokol ile üye devletler Lüksemburg Uzlaşmasına başvurmayaacaklarını ilan etmişlerdir. Söz konusu durum hiç şüphesiz Avrupa bütünleşmesine giderek artan bir şekilde ivme kazandırdı.

⁵⁸⁸ Judt, a.g.e., ss. 147-151; Gaddis, *Long Peace...*, a.g.e., s. 54-60; Alan P. Dobson ve Steve Marsh, *US Foreign Policy Since 1945*, 2. ed., Routledge, Londra ve New York, 2001, ss. 74–77.

⁵⁸⁹ Şüphesiz İngiltere’nin krizi yönetme biçimi de Gaulle Fransa’sından bariz bir şekilde ayrıdır. İngilizler hiçbir zaman “boş sandalye” krizine benzer bir kriz yaratmamışlardır. Fransa’nın AT içindeki tutumu hakkında bkz. Michel R. Gueldry, *France and European Integration: Towards a Transnational Polity?*, Praeger Publishers, Westport, 2001. İngiltere’nin tutumu hakkında bkz. Wolfram Kaiser ve Jürgen Elvert, ‘What Alternative open to Us?’, *Britain*, Wolfram Kaiser ve Jürgen Elvert (eds.), *European Union Enlargement: A Comparative History*, Routledge, Londra ve New York, 2004 ve Stephen Wall, *A Stranger in Europe: Britain and the EU from Thatcher to Blair*, Oxford University Press, Oxford, 2008, ss. 1–87, özellikle ilk bölümde Wall, 1973–83 on yıllık süreçte İngiltere’nin bütçe konusu başta olmak üzere genel olarak AT’ye bakışını özetlemektedir.

4.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönem Avrupa Bütünleşmesi

1985'teki üçüncü genişleme ile AT 12 üyeli bir topluluğa dönüşmüştü. Tek Senet ile tüm üyelerin birbirini hazmetmesi ve iç konsolidasyonun sağlanması amacıyla bütünleşmenin derinleştirilmesi doğrultusunda bir yandan “ekonomik ve parasal birlik” hedefini yeniden canlandıracak tek pazar yaratmaya çalışırken diğer taraftan ASİ sayesinde uluslararası gelişmelere karşı ulusal çıkarın üstünde ortak Avrupa tavrı geliştirmeyi hedefliyordu. AT bu iki hedefe ulaşabilmek için kapılarını yeni adaylara kapatırken yeni bir sürecin içine giriyorlardı. 1989–1991 döneminde Avrupa uluslararası düzeninde meydana gelen değişiklikler hem AT yapısını hem de işleyişini derinden etkileyecektir. Bu iki yıl içinde AT yapısını etkileyen ve 1992 sonrasında *anarşik olmayan* AB uluslararası düzeninin ortaya çıkmasına neden olan gelişmeler yaşanmıştır. Orta ve Doğu Avrupa'dan Komünist rejimlerin iktidardan uzaklaşması, SSCB'nin ve Varşova Paktının dağılması ile AKKA Antlaşmasının imzalanması bir taraftan Batı Avrupa'da güvenlik tehditlerini azaltırken diğer taraftan hem Almanya'nın birleşmesine yol açıyor hem de AT'ye doğruya doğru genişleme kapısını aralıyordu.

1987 Tek Senet'in öngördüğü şekilde tek pazar hedefine kilitlenen AT, bir taraftan da bu dönemde uluslararası düzende meydana gelen değişimlere cevap üretmek durumunda kalmıştır. 1990–1992 döneminde AT içinde yeni duruma cevap üretmek için hükümetlerarası konferansların yapılması kararlaştırıldı. Yapılan iki hükümetlerarası toplantılardan ilki ekonomik ve parasal birlik üzerine yoğunlaşırken ikincisinde siyasal birlik konuları tartışıldı. Hükümetlerarası görüşmeler 1992'de Maastricht'te Avrupa Birliği Antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlandı.⁵⁹⁰

1989'da Komünist sisteminin çökmesiyle ortaya çıkan yeni siyasi ortam, AT'nin hızlı bir şekilde siyasal birliğe doğru evrilmesini de beraberinde getirdi. Almanya'nın birleşmesi, Avrupa'da yeni bir “Alman tehdidi”ni ortaya çıkardı. Birleşik Almanya'nın Avrupa içinde nasıl “asimile” edileceği sorusuna AT, siyasi birliği de

⁵⁹⁰ Hükümetlerarası görüşmeler hakkında bkz., Colette Mazzucelli, *France and Germany at Maastricht: Politics and Negotiations to Create the European Union*, Garland Publishing, New York ve Londra, 1997, ss. 35–57.

içerecek şekilde derinleşmenin güçlendirilmesi şeklinde cevap verdi.⁵⁹¹ Derinleşmeden kasıt sadece dikey olarak mevcut politikaların uyumlaştırılması değildir, aynı zamanda bütünleşme hareketının yeni alanlara yayılmasıdır. Diğer bir deyişle derinleşme, dikey boyutta mevcut politikaların uyumlaştırılması ve oluşturulan bağların güçlendirilmesini içerirken yatay boyutta ise bütünleşmenin daha önce ele almadığı adalet ve içişleri gibi alanlara yayılmasını kapsamaktadır.

Soğuk Savaşın bitmesi Avrupa tarihinde ilk kez uluslararası düzenin savaşız bir şekilde yeniden inşasına yol açtı. Bunda hiç şüphesiz daha öncede bahsettiğimiz gibi uluslararası konjonktürün önemi büyüktür. Uluslararası konjonktürde meydana gelen değişimlere paralel bir şekilde Avrupa uluslararası alanında INF ve AKKA Antlaşmaları gibi doğrudan anarşiyi sınırlayıcı bir takım gelişmelerin yanında SSCB'nin dağılma sürecinde güç kullanmamasının etkisi büyüktür. AT, bu değişimlerin bir sonucu olarak bir yandan isim değişikliğine giderken diğer taraftan bütünleşme hareketine katılmak isteyecek Orta ve Doğu Avrupa ülkelerin topluluk içinde hazmedilebilmesi için bazı temel kriterler getirdi. 1992'de Maastricht'te öngörülen ekonomik kriterler, 1993'te Kopenhag'ta siyasi ve hukuki boyutu da içerecek anlamda kapsamlı bir şekilde yeniden düzenlendi.

Soğuk Savaş sonrası Avrupa bütünleşmesi derinleşme ve genişleme sarkacında şekillendi. Derinleşme antlaşmalar yoluyla sağlanmıştır. 1992 Maastricht Antlaşması 1997'de Amsterdam'da revize edilirken, 2001 Nice Antlaşması AB'yi genişleme sürecine hazırlamak amacıyla kurumsal iç konsolidasyonu sağlanmasına odaklanmıştır. Fransa ve Hollanda'nın 2005'te referandumla reddettiği AB Anayasası Antlaşmasından sonra gündeme gelen 2007 Lizbon Antlaşması ise Birliğin yönetilmesi ve dış temsili için yeni bir düzenleme getirirken iç konsolidasyonun sağlanması için çeşitli düzenlemeler öngörmektedir. Genişleme boyutu ise Avrupalı devletlerin Birliğe katılma istekleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. 1995'te Avusturya, Finlandiya ve İsveç, bütünleşmeye katılırken, eski Doğu Bloğu ülkeleri ve Kıbrıs Rum Kesimi ile Malta'nın

⁵⁹¹ Almanya'nın birleşmesine hakkında İngiliz görüşleri için bkz., Wall, *A Stranger*, a.g.e., 78-97. Fransa'nın görüşleri için bkz., Gueldry, a.g.e., s. 33-34 ve 134-136, 158-160; Stephen F. Szabo, *The Diplomacy of German Unification*, St. Martin's Press, 1994.

Birliğe katılması 2004'te oldu. Romanya ve Bulgaristan'ın 2007'de üye olmasıyla Birlik, 27 üyeye ulaştı.

4.3.1. Topluluktan Birliğe Avrupa Bütünleşmesi: Maastricht Antlaşması

Avrupa'da yeni ve kapsamlı bir düzenin ortaya çıkmasında hiç şüphesiz 7 Şubat 1992'de Maastricht'te imzalanan AB kurucu antlaşmasının önemi büyüktür. Maastricht Antlaşması, 1951'den itibaren devam eden bütünleşme hareketine sadece siyasal bir boyut katmakla kalmıyor aynı zamanda günümüz Avrupa bütünleşmesinin yeni temellerini ve hedeflerini ortaya koymaktaydı. Böylece Maastricht Antlaşması AB uluslararası düzenini kurmakla kalmıyor aynı zamanda AB üye devletler içi alana da müdahil olmaya başlıyordu. Öncelikle AT kurucu antlaşmalarına yeni konular ve kurumlar ekleyerek kapsamlı bir değişikliğe tabi tutan antlaşma, özellikle ekonomik ve parasal birlik, adli alanlar ve içişleri ile dış politika boyutlarında yeni açılımlar öngörmektedir. Fakat burada dikkat çeken nokta Maastricht'in üç sütun altında ikili bir sistemde –uluslarüstü ve hükümetlerarası- kurgulanmasıdır.

Birliğin uluslar-üstü karakterini yansıtan birinci sütunda 1965'te birleştirilen Avrupa Toplulukları yer almaktadır. AB Komisyonun tüm işleyişinden sorumlu olduğu ilk sütun kapsamında alınan tüm kararlar üye ülkeleri bağlayıcı niteliktedir. Bu nedenle birinci sütun AB uluslararası düzeni içinde anarşinin önlenmesinde hayati bir role sahiptir. İlk sütun devletlerin üzerinde bağlayıcı yetkisi olan amir bir otorite gibi işlev görür. Fakat burada gözlerden kaçmaması gereken nokta Komisyon üyelerinin üye-devletler tarafından atanıyor oluşudur. Böylece üye devletler kendi bürokratlarının Avrupa Komisyonu'nda ülkenin ulusal çıkarlarını savunmasını sağladılar. Ayrıca Avrupalı bürokratların da önemli siyasal konular gündeme geldiğinde ortak Avrupa çıkarından ziyade kendi ulusal çıkarlarını korumaya çalıştıkları iddia edildi

Daha önce değindiğimiz Avrupa Para Yılanı'nın küresel krizler ve üye devletlerin ekonomi politikalarını uyumlaştıramamalarından dolayı 1976'da çökmesinin ardından bir tür uykuya yatırılan tek para hedefi, tek pazar çalışmalarına paralel olarak 1980'lerin sonunda tekrar AT gündemine geldi. Dönemin Komisyon Başkanı Jack

Delors'un adını taşıyan rapor, üç aşamalı olarak, 10 yıllık bir perspektifte tek paraya geçişin ana hatlarını düzenlemiştir. AT içinde Delors Raporu tartışılırken, meydana gelen küresel siyasi gelişmeler sonucu yukarıda belirttiğimiz gibi AT, siyasi ve ekonomik alanlarla ilgili iki ayrı hükümetlerarası konferans düzenlemiştir. Doğrudan doğruya “ekonomik ve parasal birlik” üzerine yapılan hükümetlerarası konferansta Delors Raporu kabul edildi. Üç aşama öngören rapora göre, öncelikle bir Avrupa Para Enstitüsü kurulacak, ardından, üye devletlerin merkez bankası başkanlarından oluşacak Avrupa Merkez Bankası Sistemi oluşturulacak ve son olarak da tek paranın dolaşıma girmesiyle birlikte, tek para sistemine katılan üye devletlerin merkez bankaları kendilerini feshedeceklerdi. Böylece Avrupa Parası, tek bir merkez bankasınca, yani AMB'nca yönetilecekti.⁵⁹² Maastricht Antlaşması planı aynen benimserken ekonomik ve parasal birlik yeni Birlik yapılanmasının ekonomik ayağını oluşturan birinci sütun olan AT'nin bir parçası haline getirildi. Maastricht'e göre en erken 1997 en geç 1999'da tek paraya, Avro'ya, geçiş hedefi düzenlenecekti. Nitekim 1 Ocak 1999'dan itibaren Avro, kaydi para olarak kullanılmaya başlanmış ve 1 Ocak 2002'den itibaren de banknot olarak dolaşıma girmiştir. Avro alanına katılan ülkelerin paralarının tedavülünden kalkmasıyla Avrupa bütünleşmesinin önemli bir ayağı gerçekleşmiş oluyordu. Avro'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte AB, ekonomik ve parasal birliği ile Avro'yu müktesebatın ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirerek Birliğe yeni katılacak aday ülkelerin Avro koşullarına göre müzakerelerin süreceği kararlaştırılmıştır. Diğer taraftan bu kural esnetilerek Birliğe yeni katılanların Avro alanına hemen dâhil olamayacakları kabul edilmiştir. Bugün 27 üyeli AB'nin 16 AB üyesi para birimi olarak Avro'yu kullanırken 11 üye devlet Avro'ya henüz geçmemiştir.⁵⁹³

⁵⁹² Delors Raporu'nun metni için bkz., http://ec.europa.eu/economy_finance/euro/origins/delors_en.pdf

⁵⁹³ Avro kullanan ülkeler, Almanya, Avusturya, Belçika, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İtalya, Kıbrıs Rum Kesimi, Lüksemburg, Malta, Portekiz, Slovakya, Slovenya ve Yunanistan'dır. Avro kullanmayan ülkeler ise Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, İngiltere, İsveç, Litvanya, Letonya, Macaristan Polonya ve Romanya'dır. Ayrıca Avrupa kıtasında bulunan ülkelere Monako, San Marino ve Vatikan, AB üyesi olmamalarına rağmen, AB ile yaptıkları ikili anlaşmalar uyarınca Avro kullanmaktadırlar. Ayrıca Andorra, Karadağ ve Kosova ise AB ile herhangi bir anlaşma yapmaksızın Avro kullanmaya başlamışlardır.

AT'den AB'ye geçişin ikinci önemli ayağını, üye devletler arasında adli alanlar ve içişlerinde işbirliği oluşturmaktadır. Burada doğal olarak dikkati çeken ana unsur, dış politika ve güvenlik politikasında “ortak”lık üzerine yapılan tanımın, adli alanlar ve içişleri söz konusu olduğunda “işbirliği” kavramı üzerine dayandırılmasıdır. Diğer bir deyişle, AB'nin geleceğinde dış politika ve güvenlik politikası söz konusu olduğunda tek bir kararın alınması için gereken egemen yetki devrinin AB organları lehine yapılması gerekirken, adli alanlar ve içişleri söz konusu olduğunda egemen yetkinin devrinden ziyade, üye devletlerin özerkliğinin gözetilmesi esas alınmıştır. Maastricht Antlaşması'nın “K” maddesi altında düzenlenen bu alanda ilk adım ortak vize ve göç politikası çerçevesinde, kişilerin serbest dolaşımındaki iç sınırların kaldırılması ile ilgili düzenleme olmuştur. Bu kapsamda henüz tüm AB üyelerini içermeyen Schengen vizesi⁵⁹⁴ en somut örnektir. Diğer taraftan Maastricht'te AB hukuki yapısı içinde yer almayan Schengen Vize Sistemi, 1997 Amsterdam Antlaşmasıyla AB içinde AT genel şemsiyesi altına alındı ve müktesebatın bir parçası haline gelmiştir

Bölüm Sonucu

1914 – 1945 arasında Avrupa'da yaşanan şiddet ve kaotik durumsallık Avrupalı devletleri devletler arası ilişkilerin daha az sorunlu bazı bölümlerini ortak yönetme fikrine yöneltti. Devletler arası ilişkilerde ortaya çıkan uyuşmazlıkları çözüme kavuşturmada egemenliğe saygı ilkesi temelinde güç kullanımının antlaşmalar yoluyla sınırlandırılarak kurumsal bir yapıya dönüştürülmesi süreci önce Avrupa Konseyi içinde söylemsel bazda gelişirken 1951'de AKÇT ve 1957 AET ve EURATOM ile pratikte de

⁵⁹⁴ 1985'te Fransa, Almanya ve Benelüks ülkeleri, Schengen'de aralarındaki sınır kapılarında polis ve gümrük kontrollerini tümüyle ortadan kaldırmayı amaçlayan bir antlaşma imzaladılar. 1990'da İspanya ve Portekiz antlaşmaya katıldı. 1995'te yürürlüğe giren Schengen vize sistemine İngiltere ve İrlanda güvenlik çekinceleri nedeniyle dâhil olmamışlardır. Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Bulgaristan ve Romanya'da henüz Schengen kapsamında değildir. Diğer tüm AB üyeleri Schengen alanına dâhilken İsviçre, İzlanda, Monako ve Norveç AB üyesi olmayıp hukuken Schengen sistemine katılan ülkelerken Liechtenstein, San Marino ve Vatikan komşu ülkelerle olan açık kapı vize statüleri gereği fiili olarak Schengen alanında yer alırlar.

gerçekleşmeye başladı. Savaş ertesindeki o günlerde savaşın galip ve mağluplarını, eşitler olarak işbirliğinde bulunabilecekleri bir kurumsal yapı içinde bir araya getiren Topluluk, temelde şiddeti sınırlama ve kaotik durumsallığı barışı güvence altına almanın bir aracı olarak algılanıyordu.

Diğer taraftan söz konusu bütünleşme süreci süreç aynı zamanda küresel uluslararası ilişkiler alanında Avrupa'yı ekonomik ve siyasi güç merkezi haline getirme amacındadır. Bull'un düzenin kurulması ve sürdürülebilir olması için öne sürdüğü üç ilkenin Avrupa ölçeğinde 1950'li yıllarda başlayan bütünleşme süreci, dinamik etki-tepki sarmalında çeşitli krizlerle ve meydan okumalarla karşılaşmış olsa da yavaş yavaş şekillenen çok boyutlu ve aşamalı bir hüviyet kazanarak siyasal alana taşınmıştır. Her ne kadar ASİ ile birlikte siyasal boyut AT bütünleşme hareketi içine taşınmış olsa da Topluluk, 1992 Maastricht Antlaşmasına kadar siyasal bir örgüt olmaktan uzaktır. Bu nedenle devletler arasında ki siyasal alanı konu alan uluslararası alan tam anlamıyla oluşmamıştır. Bu nedenden dolayıdır ki, 1992 Maastricht Antlaşmasını AB uluslararası alanının doğum belgesi olarak kabul ediyoruz. Bundan sonraki bölümde AB uluslararası alanının neden “anarşik” olmadığı açıklanmaya çalışılacaktır.

BÖLÜM V

AVRUPA BİRLİĞİ ULUSLARARASI DÜZENİ 1992 – 2009

Her ne kadar dünya siyaset alanında makro düzeyde uluslararası hukuk ve Avrupa hukukunun zorlayıcı imkân ve yeteneklerinin göreceli zafiyetinden söz edilebilse de genelde Avrupa uluslararası düzeni özelde de AB uluslararası düzen açısından baktığımızda üzerinde anlaşılmış prosedürler ve süreçler hakkında devletlerin antlaşmalara bağlı kalındığını görmekteyiz. Bunun en temel göstergesi 1975 Helsinki Nihai Senedi ile başlayan devletlerarası güven inşasının yeni süreçler, diplomatik kanallar üreterek bağlayıcı otoritemsi kurumsal yapılara dönüşmesini de beraberinde getirmesidir. Bu süreçte kurumsallaşma sürecini tamamlamış olan AGİT, AB uluslararası alanının yapısını anarşik olmaktan çıkarmıştır. Her ne kadar çok güçlü bir uluslararası yapı olmamasına rağmen AGİT tecrübesi devletlerüstü bir alanda devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini üzerinde anlaşılmış prosedürler, düzenlemeler ve an(t)laşmalar yoluyla düzenleyen otoritemsi üst bir otorite olarak kabul görmeye başlamıştır. AB uluslararası alanı, devletlerin toprak bütünlüğü, siyasal egemenlik ve bağımsızlıklarını mutlak güvence altına alan 1990 AKKA Anlaşmasının sağladığı güvenlik şemsiyesi altında hayat bulmuştur. Avrupa'da doksanlarda kaotik ortamı göreceli olarak ortadan kaldıran ve düzeni sağlayan sanıldığı gibi NATO değil AKKA düzenlemeleri ve sonrasında AGİT olmuştur. NATO kurulan düzeni koruyan askeri kolluk gücü olurken 1992'de AT'den AB aşamasına geçen Avrupa bütünleşmesi devletlere ekonomik güvenlik güvencesi sunmasının yanı sıra sosyo-kültürel alanın şiddetten arındırılmasında hayati işlevler üstlenmiştir.

Avrupa Birliği uluslararası alanı çok aşamalı çok boyutlu bütünleşme sürecinin doğal bir sonucu olarak devletlerin egemenlik alanlarının bazı kısımlarını iç içe geçirerek sınır, çıkar ve güvenlik kavramlarının işlevselliğini farklılaştırarak şiddetten arındırılmış, uyuşmazlıkların pasifize edildiği ve göreceli barışın hukuk temelinde hâkim kılındığı jeopolitik bir mekânı ifade etmesidir. Söz konusu mekân, sadece devletlerarası ilişkiler açısından değil, aynı zamanda hem birey-toplum, toplum-devlet,

hem de birey-devlet ilişkileri açısından hukuki güvenceler temelinde görece şiddetten arındırılarak pasifize edilegelmiştir.

Bu bölümde Bull'un düzenin oluşması ve sürdürülebilir kılınabilmesi için hayati önem atfettiği üç ilkenin - güç/şiddet kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa//*Pacta Sunt Servanda* ve karşılıklı egemenliğe saygı- Avrupa Birliği içinde ortaya çıkan uluslararası düzeni, devletlerarası ilişkiler perspektifi açısından antlaşmalar temelinde AB uluslararası alanı içinde nasıl bir düzen inşa edildiği, düzenin yapısı ve aktörleri; devletlerin pozisyonu ve söz konusu pozisyonun devletlerarası siyaset ve oluşturulan düzene etkisi; güvenlik algılamalarında dönüşümün karar alma sistemi ve uyuşmazlıkların doğası, düzenin kurucu unsurları olan AB antlaşmaları -1992 Maastricht, 1997, Amsterdam, 2001 Nice ve 2009 Lizbon- çerçevesinde ve bu süreçte AB içi alanda yapılan AB toplantılarında alınan özelde Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası kapsamında alınan kararlar çerçevesinde tartışılacaktır. Zira bu çalışma devletlerarası ilişkilerden doğan uluslararası alanı tanımlama ve açıklama çabasıdır. Bu nedenle AB uluslararası alanını doğrudan ilgilendiren çıkarların uzlaştırılması, devletlerarası güvenlik inşası gibi alanlar bu kapsamda ele alınmaktadır. Diğer taraftan hiç şüphesiz dış politika ve güvenlik alanı dışındaki egemenlik alanlarının paylaşılması ve örtüştürülmesi AB içi devletlerarası güvenlik algılamalarına karşılıklı pozitif katkı sağlamaktadır. Her ne kadar çoğu alanda egemenlik paylaşımı söz konusu olsa da dış politika ve güvenliğin hassas alanlarında egemenlik paylaşımı ya söz konusu değildir veya çok az kısmi ilerlemelerden bahsedebiliriz.

Bu bölümde öncelikle düzenin ortaya çıkan yapısının genel özellikleri verilecektir. Daha sonra AB uluslar arası alanını kuran antlaşmalar baz alınarak yukarıda belirtilen üç ilke teker teker ele alınacaktır.

5.1. Düzenin Yapısı

AB içi devletlerarası uluslararası düzenin yapısının ortaya çıkışı ekonomik, hukuki, siyasal ve güvenlik açılarından farklı zamanlarda, çeşitli düzeylerde ve değişken yoğunlukta olmuştur. Ekonomik işbirliği sektörel bazda 1951'de başlamakla

birlikte 1957’de diğer alanları da kapsamaya başlamış tek bir Avrupa ekonomik alanı ve pazarı 1992’de tamamlanabilmiştir. Her ne kadar hukuki anlamda Vestfalyan ulusal egemenliği aşan ulusüstü bir yapı olarak ortaya çıkmış olsa da egemenliğin paylaşılması ve egemenliklerin birleştirilmesinin uygulama da vücut bulması Avrupa Topluluğu Adalet Divanı (Lizbon Antlaşmasıyla birlikte AAD)’ın kararları çerçevesinde 1963 Van Gend en Loos Kararı⁵⁹⁵ sonrasında gerçekleşmiştir. Siyasal anlamda 1969 La Hey Zirvesi kararları çerçevesinde gayri resmi hükümetlerarası siyasal danışma mekanizması olarak 1970’te oluşturulan ASI’nin resmiyet kazanması 1987 Tek Avrupa Senedi ile birlikte oldu. 1948 Batı Avrupa Birliği (BAB) ile başlatılabileceğimiz güvenlik alanında işbirliği NATO’nun varlığı nedeniyle Soğuk Savaş boyunca Avrupa içinde düşük yoğunlukta seyretmiştir. ASI ve BAB’ın birleşmesinden ortak dış politika ve güvenlik politikası doğmuştur.

AB uluslararası düzeninin siyasi yapısını belirleyen en önemli olaylar 1989-91 döneminde son bulan Soğuk Savaş ve 1990 AKKA Anlaşmasıdır.⁵⁹⁶ Küresel düzeyde sona eren savaşın Avrupa kıtası için tamamen bittiğinin göstergesi olan AKKA Anlaşması ile birlikte devletler fiziki güvenlik tehdidinden uzaklaşan Avrupa ülkelerinin yanı sıra Doğu Avrupa ülkeleri Rusya’ya karşı aynı zamanda siyasal egemenliklerini de güvence altına almışlardır.⁵⁹⁷ Her ne kadar söz konusu güvence, NATO benzeri kolektif güvenlik ve savunma sistemi öngörmese bile ve güvenlik garantisi üretmese dahi AKKA, Avrupalı devletlerarası ilişkilerde güç/şiddet kullanımını sınırlandırmanın ötesinde devletlerin sahip olabileceği askeri teçhizata da belirli kısıtlamalar ve takip sistemi getirmesi⁵⁹⁸ nedeniyle oluşturduğu psikolojik atmosfer yoluyla karşılıklı güven tesisi ve antlaşmalara saygı/ahde vefa ilkesinin hayat bulmasına zemin hazırlamıştır. Avrupa uluslararası alanında yaşanan bu yumuşama AB uluslararası alanında anarşik olmayan düzenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

⁵⁹⁵ 1963 Van Gend en Loos (C-26/62) davasının kısa özeti aşağıda verilmiştir. Bkz. S.

⁵⁹⁶ AKKA Anlaşmasının Avrupa’ya etkisi için bkz. 205-214

⁵⁹⁷ AKKA Anlaşmasının Avrupa güvenliğine etkisi için ayrıca bkz., Sharp, M. O. Jane, Striving for Military Stability in Europe: Negotiation, Implementation and Adaption of the CFE Treaty; Routledge, London, 2006; Rotfeld, Adam Daniel, Stutzle, Walther, (Eds.), Germany and Europe in Transition, Oxford University Press Oxford, 1991.

⁵⁹⁸ Witkowsky, Anne, Garnett, Sherman, McCausland, Jeff, Salvaging the Conventional Armed Forces in Europe Treaty Regime: Options for Washington, Brookings Institute, Arms Control Series, Paper 2, March 2010, s. 1-2.

Tablo 9’da gösterildiği gibi iç içe geçmiş dairelerden en merkezde yer alan AB uluslararası alanının güvenlik yapısını AB dışı aktörler ve gelişmeler belirlemiştir. 1990 sonrası Avrupa’da ortaya çıkan güvenlik, ekonomik ve siyasal alanda ortaya çıkan üçlü dönüşümden ekonomik ve siyasal dönüşüm doğrudan AB ile ilgiliyken güvenlik alanındaki dönüşüm öncelikli olarak küresel sistemik dönüşüm ve AB-dışı Avrupa alanı ile doğrudan ilgilidir.

Siyasal olarak 1992 Maastricht Antlaşması ile kurulan Avrupa Birliği uluslararası alanının yapısını belirleyen en önemli unsur, üzerinde anlaşılmış ilkeler ve prosedürler çerçevesinde kurulmuş olan otoritemsi yapı ve bu yapının düzenin aktörlerine dayattığı davranış kodudur. AB uluslararası düzenin hiç kuşkusuz en önemli aktörü devletler olmasına rağmen devletler tek başlarına yegâne egemen aktörler değildirler. Devletler her ne kadar karar alma süreninin mihenk taşını oluştursalar da karar alma süreçlerinin yıllar içinde değişen yapısı ve ortaya çıkan otoritemsi kurumların kendi pozisyonlarını güçlendirme çabaları devletlerin gücünü aşındırmış gibi gözükse de hâlihazırda hala çoğu konuda en son karar mercii ulusal hükümetlerce temsil edilen devletlerdir.

Düzenin diğer aktörleri, yeni ortaya çıkan otoritemsi uluslar(arası)-üstü siyasi ve hukuki yapılar, gerek söz konusu bu yapıların karar alma süreçlerini gerekse de devletleri etkileme amacıyla olan ulus-aşırı STK’lar⁵⁹⁹ ve çıkar örgütleridir. Tüm bu aktörler bir örüntü içinde AB uluslararası alanını tam da Bull’un “yeni-ortaçağcı” gelişme olarak eleştirdiği tarz da yeniden üretmektedirler.

Her ne kadar Bull, Avrupa bütünleşme sürecine şüpheli yaklaşıp da bugün gelinen nokta da oluşturulan otoritemsi yapılar ve bağlayıcı kurallar vasıtasıyla Bull’un düzenin kurulması için öngördüğü üç ilke de dönüşerek kurumsal yapılar içinde yeni formlara bürünmüşlerdir. Güç/şiddet kullanımının sınırlandırılması ilkesi AB uluslararası alanını var eden en temel ilkedir. Antlaşmalara saygı-ahde vefa//*Pacta Sunt Servanda* ilkesi düzenin sürdürülebilir olmasının garantörü olarak görülmektedir. Üçüncü ilke karşılıklı egemenliğe saygı ise egemenlik anlayışının AB sistemi içinde

⁵⁹⁹ AB’ye akredite olmuş kayıtlı STK ve çıkar gruplarının listesi için bkz.

bazı alanlarda uyum merkezli üst bir otoriteye yetki devri⁶⁰⁰ anlamında değişerek paylaşılan ve birleşik egemenlik (shared and pooled sovereignty)⁶⁰¹ anlayışına dönüşmesi ile yeni bir tür egemenlik anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle AB uluslararası alanında Bullvari bir egemenlik anlayışından söz edemeyiz.

Bull'un düzen anlayışındaki ilk iki madde alanın oluşmasına ve sürdürülebilir olmasına zemin hazırlarken üçüncü madde anarşik düzen için öngörülmüş bir maddedir. Zira Bull'a göre devletler salt egemen olduğu için uluslararası alanda anarşi verilidir. Tam da bu nedenden dolayıdır ki üçüncü madde AB benzeri anarşik olmayan düzenlerin doğası gereği geçerli değildir. Zira bu tür düzenlerde egemenliğe saygı ilkesi anarşik düzenlerdekinden farklı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu durumu Zielonka gibi bazı akademisyenler imparatorluk olarak ifade etmektedirler.⁶⁰² Bullvari uluslararası düzen devletlerin egemen eşitliği üzerine kuruludur. Oysaki AB uluslararası alanında ortaya çıkan otoritemsi yapıların aldığı kararlar alandaki tüm devletleri, doğrudan ya da dolaylı olarak bağlayıcı hukuk normları koymaktadır. Örneğin AB uluslararası alanında yer alan herhangi bir devlet AB Adalet Divanı (AAD)'ın ortaya koyduğu hukuk normlarına, ulusal çıkarları nedeniyle karşı oy kullansa bile, bu hukuk normları kendini bağlamaktadır. Bu noktada egemenlik kavramının AB uluslararası alanında dönüşmesine neden olan gelişmeler büyük ölçü de AAD kararları yoluyla olmuştur. AAD kararları AB uluslararası alanında otoritemsi yapıların ortaya çıkmasında ve derinleşmesinde hayati öneme sahiptir.⁶⁰³

⁶⁰⁰ Avrupa Birliği'ni kuran 1992 Maastricht Antlaşması müzakere sürecinde ve sonrasında Birliğe üye devletlerde hangi egemenlik yetkilerinin ne şekilde ve ne ölçüde ulusüstü kuruma devredileceği ve söz konusu ulusüstü kurum tarafından kullanılması konusu uzun süre tartışma konusu olmuştur. Her ülkenin siyasi kültürü ve anayasal yapısına göre şekillenen tartışmalar ve süreç sonunda üye ülkelerden bazıları egemenliğin AB kurumlarına devri konusunu yetki devri; bazıları egemenlik devri olarak düzenlemiştir. Her ne kadar terminolojik farklılıklar olsa da üye devletler üzerinde anlaşılan alanlarda ve konularda egemenlik yetkilerini AB kurumlarına devretmişlerdir.

⁶⁰¹ Paylaşılan ve birleşik egemenlik kavramı, devletlerin uluslararası işbirliği sistemi içinde karar alma güçlerini ve yetkilerini üzerinde anlaştıkları prosedürler ve ilkeler çerçevesinde paylaştıklarını ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.,

⁶⁰² Zielonka, *Europe as an Empire*, a.g.e. Zielonka, Jan, *Europe as a global actor: empire by example*, *International Affairs*, Vol. 84 cilt 3, 2008, ss. 471-484.

⁶⁰³ Bu çalışmada AAD kararları hukuki bir incelemeye tabi tutulmayacaktır. AAD kararlarının uluslararası siyasetin dinamiklerine olan etkisi zaman zaman örnekler üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

Özellikle 1963 Van Gend en Loos (C-26/62) Kararı ile AB hukukunun ulusal hukuka üstünlüğünü kabul edilmiştir. 1964 Flaminio Costa Enel ECR 585 (6/64), 1978 Simmenthal ve 1990 Factortame (Case C-213/89) kararları⁶⁰⁴ AAD’ın amir bir otorite olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlarken bu durumun doğal bir sonucu olarak AB uluslararası alanında yer alan devletlerin Vestfalyan anlamda egemenliklerini sınırlandırmıştır. AAD’ın devletlerin egemenlik yetkisini sınırlandırması, egemenlik kavramının Avrupa bütünleşme süreci içinde değişmesine yol açmış ve egemenliğin anlamı ve işlevi değişmiştir.

AB uluslararası alanını yöneten diğer bir örneğe 1958 Roma Antlaşmasından itibaren AB içinde uygulanan nitelikli çoğunluk oy verme (qualified majority voting) sisteminin varlığıdır. Roma Antlaşmasının 148. Maddesi uyarınca üye ülkelere nüfuslarına göre oy verme sistemi tanımlanmıştır. Her genişleme dalgasında sistem gözden geçirilerek yenilenmiş ve en son 2009 Lizbon Antlaşmasında son şeklini almıştır.

AB üye devletleri, 1992 Maastricht Antlaşması ile siyaseten de vücuda gelmeye başlayan AB uluslararası düzen alanının sistem düzeyi faktörleri ile AB self-imajının oluşturduğu bileşimden ortaya çıkan algıdan dolayı özellikle öncelikli olarak düzen içinde kendi aralarında genelde uluslarüstüleşen hukukun üstünlüğü ve özelde de insan hakları hukukuna bağlılıklarını her daim ifade edegelmişlerdir. Sistem düzeyinde AB uluslararası düzeninin kurulması ve sürdürülebilmesi için AB içi devletler arası ticaret ve devletler üstü hukukun gelişmesi ve derinleşmesi hayati öneme sahiptir. AB self-imajı açısından ise “AB vatandaşları (“Avrupalılar”), tarihsel-dini mirastan kaynaklanan bir anlayışla kendilerini dünyada her daim “en iyiyi üreten, üstün”⁶⁰⁵ olarak görme eğilimindedirler. Bu anlayışın bir sonucu olarak iki binlerle birlikte gündeme gelen Avrupalılaşıma (Europeanization)⁶⁰⁶ tartışması bunun bir göstergesidir.

⁶⁰⁴ Davaların kısa özeti aşağıda verilmiştir. Bkz. S.

⁶⁰⁵ Kallis, a.g.e.,

⁶⁰⁶ Flockhart, Trine, The Europeanization of Europe: The transfer of norms to Europe, in Europe and from Europe, DIIS Working Paper 2008/7, Danish Institute for International Studies, s. 4. Avrupalılaşıma hakkında detaylı bibliyografya için bkz., <https://europeanization.wordpress.com/europeanization/> Bretherton Charlotte, Mannin, Michael L., The Europeanization of European Politics, Palgrave Macmillan, New York, 2013. Moumoutzis, Kyriakos, Still Fashionable Yet Useless? Addressing

Birlik içindeki bu kurumsal yapıyı politikaların uyumlaştırılması anlamında destekleyen bir kavram olarak karşımıza çıkan Avrupalılaşıma/AB'leşme (Europeanization /EUzation) Radaelli tarafından şöyle tanımlanmaktadır. AB politika yapım süreci içinde oluşturularak, devletlerin ulusal söylem, siyasi yapı ve siyasetlerine dâhil ettikleri resmi ve resmi olmayan kurallar, süreçler, politikalar, paradigmlar, tarzlar ve iş yapılış biçimlerinin oluşturulması, yayılması ve kurumsallaştırılmasını ifade etmektedir.⁶⁰⁷ Kavram yeni üyelerin katılımı ile dış sınırlarda değişim anlamında genişleme (enlargement), üye devletler arası uyumu güçlendirici bir siyasi proje anlamında derinleşme (deepening), AB kurum ve kurallarının yerel ve ulusal düzeye aktarılması olarak yayılma (diffusion, central penetration), AB düzeyinde kurumsallaşmayı öncelemesi anlamında yönetişimsel (governance) ve bu AB'de üretilen yönetim ve siyasi örgütlenmenin AB dışı alana ihraç edilmesi olarak da açıklanabilir.⁶⁰⁸

Her ne kadar kurulmakta olan anarşik olmayan Avrupa Birliği düzenini derinden etkileyen ve anarşiyi önleyen bir mekanizmalar, anlayışlar, prosedürler üreten Avrupalılaşıma olgusunu temsil eden herhangi bir amir bir otorite ve otoritemsi yapı olmadığı için bu çalışmanın dışında tutulmuştur. Zira Avrupalılaşıma bütünleşme hareketi yoğunlaşıp üye ülkeler arasında bizim ele aldığımız üç alanda uyum ortaya çıkmaya başladıktan sonra gündeme gelmiştir.

Problems with Research on the Europeanisation of Foreign Policy, Journal of Common Market Studies, 49 (3) 2011, ss. 607-629. Cowles, Maria Green, James Caporaso and Thomas Risse, eds., Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change. Cornell University Press, London, 2001.

⁶⁰⁷ Radaelli, Claudio, M., Europeanization of Public Policy, The Politics of Europeanization, Featherstone, Kevin, Radaelli Claudio M., Oxford University Press, Oxford, NewYork, 2003, s. 30.

⁶⁰⁸ Olsen, Johan, The Many Faces of Europeanization, ARENA Working Papers, 2002. Makaleye erişmek için bkz., http://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-publications/workingpapers/working-papers2002/wp02_2.htm

Tablo 8: AB Uluslararası Düzenin Genel Özellikleri

Otoritemsi amir güç merkezleri etrafında şekillenen temelde anarşik olmayan tarzda uyum merkezli nispi denge anlayışı içinde örgütlenmiş
Bütün devletler hukukene eşit ve egemenlik parçalanmış ve bazı egemenlik alanları paylaşılmış ve devredilmiş: Örtüşen otoriteler alanında üretilen çoğul sadakat sistemi ile içiçe geçmiş paylaşılan ve birleşik egemenlik
Devletlerarası düzenin temel ilkesi düzen içinde yer alan ülkelerin iç işleri ile makro AB alanı arasında üzerinde anlaşılması ilkeler ve prosedürler temelinde uyum merkezli nispi denge sağlanması . Her iki alanın çatışma ihtimali karşısında ilgili ülkeye askeri olmayan araçlarla müdahale etmek
Ulusal hükümetler ana devletlerarası aktörlerken karar alma sisteminde diğer aktörlerin girdisi çeşitli yoğunlukta.
Devletlerarası siyasetin özünde uyum merkezli dengeleme, örtüşen otoritelerin ince peşi-sıra zincirleme takılması (overlapping authorities oriented soft-bandwagoning), ve etki sahasını genişletme için mücadele gibi konular var.
Çıkarlar, değişken ve dinamik olarak göz önüne alınır. Ulusal çıkarlar hükümetlerarası zirvelerle uzlaştırılır.
Uyuşmazlıklar öncelikli olarak prosedürler ve ilkelerin ihlali ile onlar üzerine yargı hakkındadır. Mücadele alanı AB zirveleri araçları ise kelimeler ve ifadelerdir.
Devletler kendi güvenliklerini AB uluslararası düzeni içinde karar alma mekanizması çerçevesinde uluslararası teminatlar ve kuruluşlara saygı temelinde sağlamaktadır. Dış güvenlik ise NATO ve AGİT vb gibi kurumsal uluslararası güvenlik yapıları yoluyla sağlamaktadır.

5.2. Güç/Şiddet Kullanımının Sınırlandırılması

1987 Tek Avrupa Senedi ile ekonomik bütünleşmesini büyük ölçüde gerçekleştirmeyi hedefleyen Avrupa bütünleşme sürecinin siyasi karakterini ortaya çıkaran en önemli olay 1989-91 arasında Komünist Blok'ta yaşanan değişimlerdir. Bu dönem ayrıca Avrupa'da endişe dönemidir. Komünist Blok'un nasıl dağılacığı, Yugoslavya'nın parçalanması ve yeni yasadışı göç ve kaçakçılık gibi yeni güvenlik tehditlerinin yeni dönemde Avrupa bütünleşme sürecini nasıl şekillendireceği en temel soruların başında geliyordu. Zira II. Dünya Savaşı sonrasında tartışıldığı gibi yeniden

bir “Alman Sorunu” (German Quesiton) gündeme gelmişti⁶⁰⁹. Doğu ve Batı Almanya’nın birleşmesi tarihi korkuların yeniden yeşermesine zemin hazırlayabilirdi. Ekonomik bir bütünleşme harekâtı olarak başlayan Avrupa bütünleşme hareketinin bu karakteri, bütünleşme sürecinde olduğu kadar, AB üyesi ülkeler ve üçüncü ülkelerle olan ilişkilerini derin bir şekilde etkilemiştir. Avrupa’da güç ve kuvvet kullanımını sınırlandıran dış tehdit değil iç barışa duyulan ihtiyaç ve güvendir. Avrupa Topluluğu çatısı altında 6 aylık süreler halinde yapılan hükümetlerarası konferans sistemini Maastricht’te birliğin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Özellikle 1970’de kurulan Avrupa Siyasi İşbirliği Maastricht ile birlikte ortak dış politika ve güvenlik politikası sütununa dönüşmüştür.

Maastricht’in öngördüğü üç sütunlu yapı içinde AT sütunu uluslarüstü bir yapıyı öngörürken diğer iki sütun hükümetlerarası karakteri taşır. Her ne kadar ikinci ve üçüncü sütun hükümetlerarası nitelik taşısa da kurucu mantık ve işleyiş açısından bariz farklılıklar gösterir. İkinci sütun dış politika ve güvenlik politikasında “ortak”lık üzerine yapılan tanım, adli alanlar ve içişleri söz konusu olduğunda “işbirliği” kavramı üzerine dayandırılmıştır. Diğer bir deyişle, AB’nin geleceğinde dışişleri ve güvenlik politikası söz konusu olduğunda tek bir kararın alınması için gereken egemen yetki devrinin AB organları lehine yapılması gerekirken, adli alanlar ve içişleri söz konusu olduğunda egemen yetkinin devrinden ziyade, üye devletlerin özerkliğinin gözetilmesi esas alınmıştır. Bu söz konusu fark, AB uluslararası düzenin nasıl şekillendiği konusunda ipuçları vermektedir. Söz konusu ipuçları AB antlaşmalarının AB içi uluslararası alanı anarşik olmayan tarzda nasıl şekillendirdiğini anlamamıza yol açar.

Ortak dışişleri ve güvenlik politikası sütunu AB içi uluslararası düzeni şekillendiren temel araçlardan biridir. AB üyesi devletlerin ulusal çıkarlarını

⁶⁰⁹ İkinci Dünya Savaşı sonrası International Security dergisinin hemen her sayısında Almanya Sorunu ile ilgili bir makale vardır. Benzer bir durum 1989-92 döneminde de Avrupa düzeni ve güvenliği ile ilgili söz konusudur. 1990-92 dönemindeki yayınlanan makalelerin önemli bir kısmı Komünizm sonrası Avrupa’da yeni düzenin Almanya’nın vereceği tepkilere göre şekilleneceği çeşitli çalışmalarda ele alınmıştır.

Burley, Anne-Marie, "The Once and Future German Question," Foreign Affairs, Vol. 68, No. 5 (Winter 1989-90), ss. 65-83.; Snyder, Jack, "Averting Anarchy in the New Europe", International Security, Vol. 14, No. 4, Spring 1990, ss. 5-41.; Pond, Elizabeth, "A Wall Destroyed: The Dynamics of German Unification in the GDR" 15:2, Fall 1990, 35-66. Almanya’nın Avrupa’daki niyetlerine ilişkin zaman zaman konferanslar düzenlenmiştir.

Guérot, Ulrike, Hénard, Jacqueline, (Ed.), What does Germany Think about Europe?, The European Council on Foreign Relations, Haziran 2011.

uyumlaştırma çabalarını “ortak” kavramı üzerinden tanımlamaya çalışır. Kelime manasıyla ortak, aidiyetin iki veya daha fazla aktör tarafından paylaşılmasıdır. “Ortak” kavramını AB ikinci sütunu özelinde düşündüğümüzde, üye devletlerin dışışleri ve güvenlik alanında “üst düzenleyici mekanizmanın varlığını kabul etme ve ona uyulması yönünde gereklilik” olduğunu benimseme anlamına geldiğini görmekteyiz. Diğer taraftan dış politikada yeksenak bir AB politikasından bahsetmek zordur. Türkiye ve Batı Balkan devletlerinin birliğe üye olması gündeme geldiğinde ortaya konan komşularla ilişkilerin normalleştirilmesi ve sorunların güç kullanılmaksızın diplomatik yollarla çözüme kavuşturulması ilkesi AB’nin yeni üye alımından önce muhtemel üye devletlerin sorunların çözümünde güç kullanamayacağını daha ilk başlarda zorunlu bir şart olarak öne sürmektedir.⁶¹⁰ Şu ana kadar bu konudaki tek istisna Güney Kıbrıs’ın üye olarak kabul edilmesidir. Üst düzenleyici mekanizmadan kastedilen üye devletlerin AB Antlaşmaları uyarınca uymayı kabul ettiği ilkeler manzumesi ve davranış kodlarıdır. Söz konusu müktesebat AB üyesi ülkeler arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkları silahlı güç /şiddet kullanmaksızın çözülmesi gerektiğine vurgu yapar. Buradan şu sonuca varabiliriz. AB içinde savaş/mücadele artık silahlar ve şiddet kullanarak değil kelimeler üzerinden yapılmaktadır.

Resmi adı Avrupa Birliği Antlaşması (Treaty on European Union) olan Maastricht Antlaşmasıyla birlikte bir birliğe dönüşmek arzusu Ortak Hükümler kısmında Madde A’da açık ve net bir şekilde ifade etmişlerdir. Fakat bu birliğin karakterinin öncelikli olarak siyasal olmaktan çok ekonomik ve parasal birliği sağlamak olduğu belirtilmiştir. Avrupa’da bir daha savaş olmaması için ekonomik ve parasal birliğin yaratılması için birlikte hareket etmenin önemine vurgu yapılmıştır. Maastricht’te birliğin amaçları:

- Sınırsız bir pazar yaratmak, ekonomik ve sosyal bütünleşmeyi sağlamak, tek parayı kapsayacak bir ekonomik ve parasal birlik oluşturmak;
- Ortak bir dış politika ve güvenlik politikası uygulamak ve uzun vadede ortak bir savunma politikası oluşturmak;

⁶¹⁰ http://ec.europa.eu/enlargement/policy/conditions-membership/index_en.htm

- Avrupa vatandaşlığı kavramını oluşturmak;
- Hukuk ve içişleri alanında daha sıkı işbirliği,

olarak şekillendirilmiştir. Neden devletler sorunlarında şiddete başvurmayacaklarını taahhüt ediyorlar sorusuna en net cevabı Avrupa Vatandaşlığı kavramı ile ortak dış politika ve güvenlik politikası vermektedir. 8. Maddeye göre üye ülkenin her bir vatandaşı aynı zamanda AB'nin vatandaşdır ve o vatandaşlığın sunduğu tüm hak, imkân ve sorumluluklardan yararlanma hakkına sahiptir. Bu durum topraksallık ilkesini ulus-devlet ölçeğinden çıkartmıştır. Her ne kadar hemen hemen her ülkede giderek artan bir şekilde radikal milliyetçi gruplar veya partiler⁶¹¹ olsa da AB içi düzeni tehdit edecek ölçüde değildir. Birlik üyesi ülkelerde serbestçe dolaşma ve ikamet etme hakkına sahiptirler. Üye ülkelerde ikamet eden 'Birlik Vatandaşı', o ülkenin uyruğunda olmasa bile o ülkenin belediye seçimlerinde ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde aday olma ve oy kullanma ile diplomatik koruma haklarından faydalanabileceklerdir. Bu özellik daha sonraki Amsterdam (1997), Nice (2001) ve Lizbon (2009) antlaşmalarında artan bir şekilde vurgulanmıştır. Ekonomik ve parasal birlik büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Bu durumun olağan bir sonucu olarak AB içi alanda refah artmış, uyuşmazlıklar bu refah ve istikrarı korumak adına diplomatik yollarla çözülmeye çalışılmıştır. Fakat bu durumu tehdit eden ve üye ülkeler arasında sıcak çatışmaya dönüşebilecek bazı uyuşmazlık alanları mevcuttur. Örneğin, İngiltere ve İspanya arasında var olan Cebelitarık krizi vb.

Antlaşmanın 5. Bölümünü oluşturan dış politika ve güvenlik ortaklığı devletlerin bencil ulusal çıkarlarının peşinden fütursuzca koşmasını engelleme ve ortak savunma sistemi kurma amacındadır. Zira yukarıda da değindiğimiz üzere Soğuk Savaş sonrası dönemin fırsatlarından azami derecede yararlanmak isteyen devletler milliyetçi bir dış politikaya kaymaya başlamışlardı. Bu durumun AB içindeki nispi denge sistemini ister istemez etkileyeceği düşünülerek ortak savunma odaklı dış politika ve güvenlik politikası inşa edildi. Ayrıca Antlaşmayla üye ülkeler, BM Şartı, Helsinki

⁶¹¹ Aşırı sağ partilere örnek olarak, Yunanistan'da Syriza, Macaristan'da Jobbik, Fransa'da Front National, İngiltere'de UKIP. Diğer taraftan sağ partiler ile aşırı sağ arasındaki fark azalmakta ve bu partiler giderek milliyetçi söyleme doğru kaymaktadır. Macaristan'da Victor Orban Liderliğindeki FIDESZ, Fransa'da Nicholas Sarkozy liderliğindeki Cumhuriyetiler örnek verilebilir.

Nihai Senedi ve Paris Şartı ilkelerine uygun davranacaklarını belirtmektedirler. 1992 antlaşmasında yer almayan yüksek temsilci kurumu Amsterdam Antlaşmasıyla kurulmuştur. Maastricht Antlaşmasıyla oluşturulan dış politika araçları Amsterdam ve Nice Antlaşmalarıyla bugünkü şeklini almıştır. Konsolide edilmiş Maastricht Antlaşmasına göre ülkeler ortak pozisyon ve ortak eylem, ortak karar alma, ortak stratejiler belirleme yanında üye ülkeler arasında sistematik işbirliğini güçlendirmelerini salık vermektedir. Ayrıca antlaşmaya sadakat ve karşılıklı dayanışma içinde uluslararası platformlarda ortak Avrupa çıkarı için birlikte hareket etmeyi ve söz konusu toplantıya katılmayan üye ülkeleri ortak çıkarlar konusunda bilgilendirmeyi güçlü bir şekilde tavsiye etmektedir. (Madde 19, V. Bölüm)

Tek para birimine geçiş ve AB'nin genişlemesine ilişkin sürecin belirlenebilmesi amacıyla 1996 Mart ayında Torino'da başlatılan Hükümetlerarası Konferans, 1997'de Amsterdam Antlaşmasıyla birlikte ortak savunma politikası güçlü bir şekilde vurgulanmaya başlanmıştır. Antlaşma, ortak savunma politikasının Avrupa'da düzenin kalıcı olabilmesinin teşvik edecek olan bağımsız Avrupa kimliğini güçlendireceğini öngörmektedir. Amsterdam Antlaşmasıyla oluşturulan Dış Politika ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilciliği birliğin tek ortak politika oluşturması önemlidir. Her ne kadar ilk kurulduğunda zayıf bir hak ve sorumlulukları⁶¹² olsa da gerek nice gerekse de Lizbon Antlaşmasıyla giderek güçlenen bir kurum haline gelmiştir. Amsterdam Antlaşması Maastricht'te belirtilen ilkeler ve prosedürler ve araçların kullanımını daha hızlı ve efektif hale getirecek değişiklikler öngörmüştü. Fakat özellikle Balkanlarda ve Afrika'da çıkan krizler, üye devletlerin ortak karar almasının zorluğu yüksek temsilciliğin bu krizlere cevap vermede güçsüz kaldığını gösterdi.

Bu noktada gerek AB içi düzenin korunması gerekse de dünya politikalarında etkili bir aktör olabilmek için Amsterdam Antlaşmasıyla iki alanda açılım sağlanmaya çalışıldı. Öncelikli olarak üye ülkeler arasında ekonomi dışında siyasal ve adalet

⁶¹² Bonvicini bu durumu "güçsüz bir telefon numarası oluşturmak bir aktör olarak Avrupa dış ve güvenlik politikasının kimlik sorununu çözmez", şeklinde özetlemektedir. Bonvicini, op.cit. 62-67. Fraser Cameron, *The Foreign and Security Policy of The European Union Past, Present and Future*, Sheffield Academic Press, Sheffield, 1999, ss. 19-24; Gianni Bonvicini, *Making European Foreign Policy Work*, Martin Westlake (ed.), *The European Union Beyond Amsterdam*, London, Routledge, 1999, ss. 61-75.

alanlarını da kapsayan işbirliği ve ortaklık geliştirme amacıyla yakın işbirliği (close cooperation) kavramı ortaya atıldı. İkincisi ise Ortak Dışişleri ve Güvenlik alanı için Yüksek Temsilciliğin oluşturulmasıdır.

AB üye devletleri arasında antlaşmalar yoluyla oluşturulmuş ilkeler manzumesi, prosedürler, protokoller ve bir davranış kodu belirlenerek bir barış kültürü oluşturulmuştur. Bugüne kadar ki süreçte hiçbir üye devlet kendi aralarındaki dış politika ve güvenlik sorunlarını yapılan antlaşmalarda belirtilen dışında hareket etmemiştir. Amsterdam Antlaşmasıyla karar alma sürecinde oybirliği kuralından kaynaklanan tıkanmaların aşılması ve Birlik içinde alt grupların kapasitelerinin artırılmasını hedefleyen yakın işbirliği (close cooperation) mekanizması oluşturulmuştu. Fakat söz konusu mekanizma süreçlerin uzunluğu ve karmaşıklığı nedeniyle hiçbir üye devlet tarafından rağbet görmedi. Amsterdam Antlaşmasında çözilemeyen sorunları ve üzerinde anlaşılmamış konuları sonuca ulaştırmak amacıyla 14 Şubat 2000'de Hükümetlerarası Konferansı toplanmıştır.⁶¹³ Konferansın sonucunda 10 Şubat 2001'de Nice'te⁶¹⁴ yeni bir antlaşma imzalanmıştır.

Antlaşma uyarınca Avro adlı para ortak birimini ve AB'nin üç sütunlu yapısını kuran Maastricht Antlaşması ve AET ile EURATOM'u kuran Roma Antlaşması'nın maddeleri üzerinde değişiklikler yapılmıştır. Burada özellikle güç kullanımıyla ilgili bölümlere atıf yapılacaktır. Kurumsal, ekonomik ve adli konularla ilgili düzenlemelere ve iyileştirmelere yer verilmeyecektir.

Nice'in getirdiği en önemli değişiklik ortak karar prosedürünün kapsamının genişletilmesidir. Nitelikli çoğunluk yoluyla alınmış bir Konsey kararını gerektiren yasal düzenlemelerin çoğu, ortak karar prosedürü yoluyla kararlaştırılacaktır. Nitelikli çoğunlukla karar alınan alanların kapsamı genişletilerek, vatandaşların serbest dolaşımı,

⁶¹³ Yataganas, X. A., The Treaty of Nice (The Sharing of Power and the Institutional Balance in the European Union – A Continental Perspective) , www.jeanmonnetprogram.org/papers/01/010101.html 03.03.2003,

⁶¹⁴ Bu çalışmada Nice Antlaşmasının orijinal metni ile İktisadi Kalkınma Vakfı tarafından yapılan Türkçe tercümesinden yararlanılmıştır. Treaty Of Nice Amending The Treaty On European Union, The Treaties Establishing The European Communities And Certain Related Acts, EN 10.3.2001, Official Journal of the European Communities C 80/1, http://europa.eu.int/eur-lex/en/treaties/dat/nice_treaty_en.pdf, 14.09.2003 Nice Antlaşması (Avrupa Birliği Antlaşması, Avrupa Topluluklarını Kuran Antlaşmalar ve ilgili Bazı Kararları Değiştiren Antlaşma), çev. Sema Gençay, Çapanoğlu, Esra Uyanusta, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul, 2003.

sivil işlerde hukuki işbirliği, hizmetler ve fikri mülkiyetin ticari boyutu ile ilgili uluslararası anlaşmalar, sanayi politikası, üçüncü ülkelerle ekonomik, mali ve teknik işbirliği, Avrupa düzeyindeki siyasi partilerin tüzüğü, Adalet Divanı ve Birinci Derece Mahkemesi'nin işleyiş kuralları gibi alanları içermektedir.⁶¹⁵

Konumuz açısından en önemli gelişme Nice'te güçlendirilmiş işbirliği mekanizmasının oluşturulmasıdır. Buna göre Birliğin tamamı tarafından makul bir süre içerisinde oluşturulamayacak işbirliğinin belirli sayıda üye devletler arasında gerçekleştirilmesini ifade etmektedir. Amsterdam Antlaşması'nda son başvuru mekanizması olarak oluşturulan güçlendirilmiş işbirliği, Birliğin tamamı tarafından makul bir süre içerisinde oluşturulamayacak işbirliğinin belirli sayıda üye devletler arasında gerçekleştirilmesini ifade etmektedir. En az 8 üye devletin işbirliği geliştirerek alt—gruplar kurmasının yolu açılmıştır. Böyle bir mekanizma oluşturulmasındaki hedefler; oybirliği kuralından kaynaklanan tıkanmaların aşılması ve Birlik içinde alt grupların kapasitelerinin artırılmasıdır.

Bu uygulamanın amacı, AB genişlemeleri sonucunda oluşan farklılaşmış yapının yönetilmesine yöneliktir. Schengen ve Avro alanı gibi alt-grupların genişleme ile birlikte artacağı düşünülerek bu tür oluşumların AB bünyesinde oluşturulmasının yasal altyapısı oluşturulmak hedeflenmiştir. Yüksek beklentilere rağmen mekanizma üye devletler tarafından fazla rağbet görmemiştir. Bunun en önemli sebebi Birlik dışında üye devletler arasında işbirliğinin oldukça gelişmiş olmasıdır. III. Schengen Antlaşması olarak da bilenen Prüm Antlaşması iyi bir örnektir. Ayrıca AB antlaşmalarının sağladığı mekanizmaların devletlere yeterli esneklik sağladığı ve söz konusu araçların çoğu üye devlet tarafından daha etkili olarak görülmesidir.

1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ise, Avrupa Topluluğu'nu Kuran Antlaşma'nın adını Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma

⁶¹⁵ Galloway, David, *The Treaty of Nice and Beyond - Realities and Illusions of Power in the EU*, England, Sheffield Academic Press, 2001; Andenas, Mads, Ushe, John, *The Treaty of Nice and Beyond: Enlargement and Constitutional Reform (Essays in European Law)*, Hart Publishing, Portland, 2003, Arsava Fusun, "Nice Antlaşmasının Getirdikleri", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Bahar 2002, C.1, S.2.

(ABİDA)⁶¹⁶ olarak değiştirmiştir. Lizbon Antlaşması sonrasında güçlendirilmiş işbirliğine ilişkin hükümler, AB Antlaşmasının 20. maddesi ile ABİDA'nın 326 ilâ 334. maddelerinde yer almaktadır. ODP çerçevesinde güçlendirilmiş işbirliği kurulması ABİDA'nın 329. maddesinin 2. Fırcasındaki özel hükme tâbidir.⁶¹⁷ Güçlendirilmiş işbirliği mekanizmasını daha etkili hale getirebilmek amacıyla Lizbon Antlaşması'nda, bazı yenilikler yapıldı. Öncelikle, son başvuru mekanizması olmaktan çıkarılmıştır. Böylece karar alma sürecinin başında bile Konsey kararı uyarınca bu araç kullanılabilir. İkincisi, Konsey'de bu aracın kullanılmasına ilişkin kararının oybirliği ile değil nitelikli çoğunluk ile alınması kabul edilmiştir. Bu kuralın tek istinası ODP'dir ve bu alanda oybirliği hala geçerlidir. Son olarak, Antlaşmada, üye devletlerin katılımı ve kapasitenin test edilmesi gibi koşulları belirleme hakkı Konseye verilmiştir. Nice'te 8 olarak belirlenen asgari üye sayısı Lizbon'da 9 olarak kabul edilmiştir. Mekanizmanın işleyişinde Komisyonun rolü ise şu şekilde düzenlenmiştir. Bu aracı kullanmak isteyen üye devletlerin işbirliğinin kapsam ve hedeflerini içeren teklifi Komisyona sunmaları gerekmektedir. İşbirliği ancak Avrupa Anayasa çerçevesi içinde uygulanabilir. Diğer bir deyişle birliğin yetkili olmadığı hiçbir faaliyet alanında güçlendirilmiş işbirliği kullanılamaz. Diğer taraftan bu konuda açık bir yasak yoktur. Esneklik hükmü ve vatandaşlarının birlik içinde serbest dolaşımı ve dilediği ülkede ikamet hakkı, bu bağlamda örnek olarak gösterilebilir.

Avrupa Anayasasının Fransa ve Hollanda tarafından referandumla reddedilmesinden sonra ortaya çıkan Lizbon Antlaşması⁶¹⁸, güvenlik ve dış politika

⁶¹⁶ Treaty on the Functioning of the European Union, TFEU, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>; http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_3_antlasmalar/1_3_6_antlasmalarin_konsolide_ve_rsiyonlari/2010_consolidated_eu_and_functioning_of_eu_treaty_eng.pdf; ABİDA Antlaşmasının Türkçe metni için bkz. <http://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>

⁶¹⁷ ABİDA 329 maddesi 2. Fırcası: Ortak dış ve güvenlik politikası çerçevesinde, aralarında güçlendirilmiş işbirliği kurmak isteyen üye devletlerin talebi Konsey'e bildirilir. Bu talep, öngörülen güçlendirilmiş işbirliğinin, Birliğin ortak dış ve güvenlik politikasıyla uyumlu olup olmadığı hakkında görüş bildirecek olan Birlik Dışışleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi'ne ve öngörülen güçlendirilmiş işbirliğinin, özellikle diğer Birlik politikalarıyla uyumlu olup olmadığı hakkında görüş bildirecek olan Komisyon'a iletilir. Talep, bilgilendirme amacıyla Avrupa Parlamentosu'na da iletilir. Güçlendirilmiş işbirliğini gerçekleştirme izni, Konsey'in oybirliğiyle alacağı bir kararla verilir.

⁶¹⁸ Paul Craig, *The Lisbon Treaty: Law, Politics, and Treaty Reform*, UOP, Oxford, 2013; Ashiagbor, Diamond, Countouris, Nicola, Lianos, Ioannis, (Eds.), *The European Union after the Treaty of Lisbon*, Cambridge University Press, New York, 2012; Zhussıpbek, Galym, *Lizbon Antlaşması, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasının Tanımı ve Özellikleri, Güvenlik Aktörü Olarak AB'nin Nitelikleri*, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt: 8, No:1, 2009, ss.139-164

konularında Birliği yeni yetkiler ve araçlarla donatmıştır. Anayasa Antlaşması ile karşılaştırıldığında Lizbon, üst anayasal karakteri çağrıştıran pek çok unsuru içermemekle beraber, dışışleri ve güvenlik alanında Anayasa ile çok radikal farklılıklar içermemektedir. Dışışlerinin yürütülmesinde Anayasanın getirdiği AB Dışışleri Bakanlığı makamı yerine, “Dışışleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi” makamı getiriliyor, ama Anayasadaki gibi ona çalışmalarında destek vermek üzere bir “Avrupa Dış İlişkiler Servisi” (EEAS)⁶¹⁹ oluşturulması da benimsenmektedir.

OGSP hakkında hükümler, Lizbon Antlaşması’nın “AB Antlaşması” kısmının Beşinci Başlığının “Ortak Dış ve Güvenlik Politikası’na İlişkin Özel Hükümler” bölümünün ikinci kısmını oluşturmaktadır. Aralık 2007 tarihli Lizbon Antlaşması’na kadar AGSP ile ilgili hükümler antlaşmalarda yer almamıştır. AGSP/OGSP ile ilgili hükümlerin Lizbon Antlaşması ile ilk defa Birlik antlaşmalarına dâhil edilerek hukuki bağlayıcılık kazanmalarının yolu açılmıştır.⁶²⁰

Lizbon Antlaşmasının ODGP açısından getirdiği en önemli değişiklik hiç şüphesiz dış politika alanında Javier Solana’nın yürüttüğü Ortak Dışışleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcilik makamı ile Dış İlişkilerden Sorumlu Komisyon üyesi Ferrero-Waldner’in temsil ettiği makam birleştirerek “AB Dış Politika Yüksek Temsilciliği” oluşturmıştır.⁶²¹ Dışışlerinin yürütülmesinde iki sesliliğe son veren bu birleşmenin, Birliğin dış politikadaki faaliyetlerinin daha uyumlu ve bütünlüklü olmasını sağlaması hedeflenmektedir. Yüksek Temsilci, aynı zamanda Dışışleri Bakanları düzeyindeki Konsey toplantılarına başkanlık edecek ve Komisyon başkan yardımcılığı görevini de yürütecektir. Dolayısıyla, üç şapkalı bir temsil durumu söz konusu ve bu eskiye göre önemli bir yenilik olarak dikkat çekiyor. Bu çerçevede Yüksek Temsilci, ODGP’den sorumlu olduğu gibi, aynı zamanda Komisyon başkan yardımcısı olarak da Birliğin dış ekonomik ilişkilerini yürütmekle sorumludur. Yüksek Temsilciye görevinde yardımcı olacak olan Dış İlişkiler Servisi ise, Konsey Sekreteryası, Komisyon ve üye devlet dışışleri bakanlıklarından gelen temsilcilerden

⁶¹⁹ EEAS, <http://eeas.europa.eu>; Carta, Caterina, Balfour Rosa, Raik, Kristi Eds., The European External Action Service and National Foreign Ministries, Ashgate, Dorchester, 2015.

⁶²⁰ Zhussıpbek, a.g.e., s. 147.

⁶²¹ Büyüktanır, Derya, “Dış İlişkiler Kapsamında Avrupa Birliği’nin Tüzel Kişiliği ve Lizbon Antlaşması”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 7, Sayı 27 (Güz 2010), s. 87-110.

oluşacaktır ki, bu da yine önemli bir yenilik olarak dikkat çekmektedir. Bu çerçevede Yüksek Temsilci, ODGP'den sorumlu olduğu gibi, aynı zamanda Komisyon başkan yardımcısı olarak da Birliğin dış ekonomik ilişkilerini yürütmekle sorumludur. Yüksek Temsilciye görevinde yardımcı olacak olan Dış İlişkiler Servisi ise, Konsey Sekreteryası, Komisyon ve üye devlet dışişleri bakanlıklarından gelen temsilcilerden oluşacaktır ki, bu da yine önemli bir yenilik olarak dikkat çekmektedir. Bu yapı AB uluslararası alanının karşılıklı egemenliğe saygı temelinde uzlaşma temelinde anarşik olmayan bir tarzda nasıl örgütlendiğinin bir göstergesidir. Aslında kurulan bu yapı düzenin sürdürülebilirliği için de hayati önem taşımaktadır. Şöyle ki, bu yapı sayesinde tüm üyeler ve AB kurumları gerek kendi dış politikalarını gerekse de birliğin dış politikasını ortaklık ve işbirliği temelinde sürdürmeye devam edeceklerini taahhüt etmektedirler.

Lizbon Antlaşması ODGP'nin araçlarında önemli bir değişikliğe gitmiştir. Maastricht'te oluşturulan “ortak eylem” ve “ortak tutum” ile Amsterdam'ın getirdiği ortak strateji kaldırılarak Lizbon'da onların yerine “kılavuz ilkeler” ve “kararlar” şeklinde yeni araçlar tesis ediyor. Buna göre Birlik, ODGP'yi genel kılavuz ilkeler belirleyerek ve kararlar benimseyerek hayata geçirecektir. Lizbon Antlaşması ayrıca Anayasada yer alan ortak savunma ve dayanışma hükümlerini de içermektedir. Ortaklaşa ya da karşılıklı savunma hükmüyle, bir üye devletin saldırıya uğraması halinde diğerlerinin ona yardım etmekle yükümlü kılınmaktadır. İlk bakışta bu madde NATO'nun 5. maddesini hatırlatsa da aradaki temel bir fark vardır. Yardım yükümlülüğü, tarafsız ülke statüsünde bulunan Avusturya, Finlandiya, İrlanda, İsveç ve Malta gibi bazı üye devletlerin kendilerine özgü güvenlik ve savunma politikalarına zarar vermeyecek şekilde düzenlenirken üstlenilen taahhütlerin de NATO taahhütleriyle ters düşmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Başka bir deyişle, AB, NATO'nun Avrupa savunmasında öncelikli ve öncü rolünü bir kez daha teyit etmiştir. Lizbon'da belirtilen dayanışma maddesi ise, üye devletlerin doğal ya da beşeri felaketlere ya da terör saldırısına uğraması halinde ellerindeki tüm imkânlarla dayanışma içine girmelerini düzenlemektedir.

Daha önceden Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) olarak bilinen ve Ortak Savunma ve Güvenlik Politikası şeklinde yenilenen OSGP, Lizbon Antlaşmasında ODGP'nin bütünleyici bir parçası olarak önemli bir yer tutuyor ve bu çerçevede, hem sivil hem de askeri anlamda Birliğin operasyonel kapasitesine vurgu yapılıyor. Daha önce Amsterdam Antlaşmasıyla kurucu antlaşma kapsamına alınan barış gücü operasyonları ve kriz yönetimi gibi Petersberg görevlerine, bu kez ortak silahsızlandırma operasyonları, çatışma sonrası istikrarın tesisi ve üçüncü ülkelere kendi topraklarında terörle mücadelede destek olmayı da içerecek biçimde terörizmle mücadele eklenmektedir. Diğer taraftan Nice Antlaşmasıyla ortaya çıkan güçlendirilmiş işbirliği savunma alanında geçerli değilken, Lizbon'da, esneklik ilkesinin OSGP de dâhil olmak üzere ODGP kapsamında daha da fazla kullanılmasının önü açılmıştır. Antlaşmanın getirdiği bir başka yenilik de savunma alanında “daimi yapısal işbirliği” mekanizmasının oluşturulmasıdır. Güçlendirilmiş işbirliğinin aksine, oybirliğini gerektirmeyen bu mekanizmanın uygulanabilmesi için nitelikli çoğunluk kararı gerekli görülmüştür. Dolayısıyla Baltık ve Doğu Avrupa ülkeleri gibi savunma alanında daha çok işbirliğine istekli üye devletler ve savunma alanında kapasitesi yüksek ülkeler, kalıcı türde bir yakın işbirliğine gidebileceklerdir. Savunma alanındaki işbirliğinin amacı üye devletlerin ve dolayısıyla Birliğin askeri kabiliyetlerinin güçlendirilmesine yöneliktir. Diğer taraftan bu düzenlemelerle üye ülkeler arasında sorunların çözümünün güç kullanılmaksızın diplomatik yollarla yapılması garanti altına alınmıştır. Antlaşmanın getirdiği önemli bir uygulama da AB Konseyi'nin Petersberg görevleri kapsamında, bu görevlerden herhangi birisinin yerine getirilmesi için istekli ve yeterli kabiliyete sahip bir grup üye devlete sorumluluk yükleyebileceğidir.

Dış ekonomik ilişkiler ve ortak güvenlik ve savunma politikasının Lizbon Antlaşması 22. maddesiyle birleştirilmesinin bir sonucu olarak Birliğin dışışleri hedefleri arasına yenileri eklenmiştir. Bundan dolayı, mevcut ODGP hedeflerinin yanı sıra, ticaret, kalkınma ve insani yardım gibi dış ekonomik ilişkilere dair konular da Birliğin dışışleri hedefler arasında yer almıştır. Bu düzenlemenin bir sonucu olarak Lizbon Antlaşması AK'ne Birliğin dışışleri ile ilgili tüm stratejik çıkar ve hedefleri tanımlama yetkisi vermektedir. Bu arada AK Başkanı da ODGP ile ilgili konularda, ODGP Yüksek Temsilcinin yetkileriyle uyumlu bir şekilde Birliğin dış temsilinden

sorumludur. AB'yi üçüncü ülkeler ve uluslararası örgütler nezdinde temsil eden AB Komisyon Temsilcilerinin ise AB Temsilciliğine dönüştürülmesi kabul edilmiştir.

Lizbon Antlaşması, sütun yapısını kaldırarak bütünsel bir yapı olarak Birliğe tüzel kişilik kazandırmasıyla Birliğin ODGP alanında uluslararası anlaşma yapmasının da önü açılmış oluyor. Diğer taraftan Birliğin ODGP alanındaki yetkileri, birçok açıdan Lizbon Antlaşmasında da sınırlı kalmaya devam etmektedir. Ortak ticaret politikası (Madde 207), kalkınma işbirliği (Madde 208) ve insani yardım (Madde 214) gibi alanlar ODGP kapsamında yer almamaktadır. Bu konular ayrı bir yetki alanı olarak düzenlenmiştir. Söz konu yetki alanlarının ODGP “kılavuz ilkeler” ve “kararlar”ına uyumlu olmasına dikkat çekilmiştir. Ayrıca uyuşturucu kaçakçılığı, organize suçlar, insan kaçakçılığı gibi “Adli ve Polisiye İşbirliği” (Madde 81 -89) konuları yeni oluşturulan “Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanı” (Madde 67-76) kapsamında uluslarüstü bir yapı içine alan Lizbon Antlaşmasında, her ne kadar sütun yapısı kaldırılmasına rağmen, ODGP alanındaki kararların önceden olduğu gibi büyük ölçüde oybirliğiyle alınmaya devam etmesi öngörülmüştür. Söz konusu alanlarda sadece belli durumlarda nitelikli çoğunlukla karar alınması kabul edilmiştir. Dolayısıyla, üye devletler bu alanda büyük ölçüde ulusal yetkilerini koruyacak ve veto hakkına sahip olmayı sürdüreceklerdir. Bundan dolayıdır ki, her ne kadar Lizbon Antlaşması, hukuki olarak sütun yapısını kaldırırsa da fiilen Topluluk yetkisi içine giren dış ekonomik ilişkiler ile hükümetlerarası karakterli ODGP fiilen ayrı alanlar olarak kalmaya devam etmektedir. Her iki alanın birleştirilerek tek bir sandalye haline getirmek sorunu çözmemiştir.

Lizbon Antlaşması ilk bakışta kurumsal ile operasyonel alanda ve esnek bütünleşme bakımından getirdiği yeniliklerle Birliğin dış politika, güvenlik ve savunma alanlarında daha etkin ve tutarlı bir şekilde hareket etmesini sağlayacak gibi görünmekle birlikte, Hill'in daha önce Maastricht Antlaşması için belirttiği “beklentiler ile gerçeklik” ya da “söylem ile eylem” arasındaki boşluğu tamamen giderememiştir.⁶²² Özellikle de karar alma sisteminde uluslar üstünlüğe geçilememiş olması, üye devletlerin ulusal egemenlik hassasiyetlerini ön planda tuttuklarının açık bir

⁶²² Hill Christopher, *The Capability –Expectations Gap, or Conceptualizing Europe's International Role*, *Journal of Common Market Studies*, Cilt 31, Sayı 3, September 1993, ss. 305-328.

göstergesidir. Her ne kadar egemenlik konusunda hassas olsalar da üye devletler karşılıklı dayanışma egemenliği içinde bir uzlaş geliştirerek AB uluslararası düzeninin anarşik yapıda olmasını engellemektedirler.

5.3. Antlaşmalara Saygı (Ahde Vefa//*Pacta Sunt Servanda*)

Ulusal hukuk, bir devletin üstün otoritesine bağlı olarak ortaya çıkan tek taraflı irade ürünüdür. Buna karşılık, uluslararası hukuk birden çok devletin katılması sonucu oluşan ortak bir iradenin ürünüdür. Ulusal hukukta kuralların bağlayıcılığı yasa koyucunun iradesi üzerine oturmaktadır. Uluslararası hukukta ise kuralların bağlayıcılığı “*pacta sunt servanda*” ilkesi gereğidir.⁶²³ Dilimize antlaşmalara saygı veya ahde vefa olarak tercüme edilen *pacta sunt servanda* ilkesi uluslararası hukukun en temel ilkelerinden biridir. Şartlar ne olursa olsun anlaşmaya sadakat anlamı taşıyan manevi bir kuraldır. Anlaşmayı imzalayan tarafların bu kuralı peşinen kabul etmiş bulundukları ve ona göre hareket edecekleri kabul edilir. Anlaşmanın taraflara getirdiği yükün, koşulların değişmesi sebebiyle ağırlaşması bu ilkeye göre önem taşımamaktadır. Bu durum, “*rebus sic standibus*/koşullar değiştirdiği takdirde⁶²⁴” ilkesi ile yumuşatılmakta ve anlaşmaların değişen koşullara uyumu sağlanmaktadır.

Antlaşmalara saygı/ahde vefa ilkesi siyasi bir ilke olmaktan ziyade hukuki bir ilkedir. Yapılan antlaşmalar doğaları gereği tarafların karşılıklı saygıyı ve güveni zorunlu kılar. Avrupa’da anarşik olmayan uluslararası düzeni yıllar içinde ilmek ilmek ören yapılan antlaşmalar, kabul edilen ilkeler, prosedürler Avrupa bütünleşmesi 1951’den itibaren devletlerin birbirine duydukları güven üzerine inşa edilmiştir. Tüm ülkeler anlaşmaya taraf olurken işin doğası gereği antlaşmalara sadık kalacaklarına dair

⁶²³ Gündüz, Aslan, Milletlerarası Hukuk: temel Belgeler Örnek Kararlar, Beta, 5. Baskı, İstanbul, 2009, s. 4-5

⁶²⁴ “Koşullar değiştiği takdirde” anlamına gelen uluslararası hukuk ilkesidir. Bu ilkeye göre, bir anlaşmanın yapılışı sırasında var olan ve anlaşmayı etkileyen koşullarda değişiklik olması halinde taraflar bu anlaşmaya son verme ya da uygulamayı durdurma hakkına sahiptir. *Rebus sic stantibus* ilkesine başvurulabilmesi için şu şartlar gereklidir: (a) Ortaya çıkan değişiklik köklü bir değişiklik olmalıdır.(b) Değişiklik öncesi koşulların anlaşmanın ana gerekçesini oluşturması gerekmektedir. (c) Ortaya çıkan değişiklik tarafların yükümlülüklerini önemli ölçüde etkilemelidir. Uluslararası hukuk sisteminin en önemli ilkelerinden olan “*pacta sunt servanda*” (ahde vefa) ilkesiyle çelişen *rebus sic stantibus*’un iki kural dışılığı bulunmaktadır: 1. Sınır anlaşmalarına son vermek için bu ilkeden yararlanılamaz. 2. Koşulların değişmesine kendi yükümlülüklerini yerine getirmemek suretiyle neden olan taraf bu ilkeyi ileri süremez

söz vermişlerdir. Bu söz sadece şifahi bir söz değil aynı zamanda uygulamaya bakan yüzüyle kendilerini bağlayıcı kılacak araçları da üretmiştir. Örneğin AAD'nın AB içindeki konum ve sorumlulukları bunun en iyi göstergesidir. AAD antlaşmaların yorumu ve uygulanmasından sorumludur. AKÇT, Avrupa Ekonomik Topluluğunu Kuran (Roma) Antlaşması, Maastricht, Amsterdam ve Nice Antlaşmalarında gerek ortak hükümler gerekse açıklanan başlıklar kısımlarında devletlerin antlaşmalarda belirtilen tüm yükümlülükleri yerine getireceğine dair hükümler vardır. Lizbon Antlaşmasıyla birlikte kabul edilen ABİDA Antlaşması 4. Maddesi 3. Fırcasında

Birlik ve üye devletler, dürüst işbirliği ilkesi gereğince, Antlaşmalar'dan kaynaklanan görevlerin yerine getirilmesinde birbirlerine saygı gösterirler ve yardımcı olurlar.

Üye devletler, Antlaşmalar'dan veya Birlik kurumlarının tasarruflarından kaynaklanan yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlamak üzere, genel veya özel her türlü uygun tedbiri alırlar.

Üye devletler, Birliğin görevlerinin yerine getirilmesini kolaylaştırırlar ve Birliğin hedeflerinin gerçekleştirilmesini tehlikeye düşürebilecek her türlü tedbirden kaçınırlar.

şeklinde açıklandığı gibi üye devletler kabul ettikleri her antlaşmaya uymayı ve bu uyumu daha ileriye taşımayı taahhüt etmektedirler.

Anayasal nitelikleri nedeniyle AT kurucu antlaşmaları uluslararası hukuktaki öteki antlaşmalardan farklıdır. Zira AAD'ın içtihadı aracılığıyla uluslararası hukuktan özerk AB hukuku düzeninin varlığı ortaya çıkmıştır. Bu hukuki düzen aynı devlet içi hukuk gibi AB ölçeğinde bağlayıcı ve zorlayıcıdır. Bu nedenle de amir bir otoritedir ve AB uluslararası alanını anarşik olmaktan çıkarmaktadır. AB hukukunun bu özerk niteliğinin doğal sonucu olarak AB hukukunun uluslararası hukuk ile ilişkilerinin belirlenmesi gerekli olmuştur. Bu ilişki antlaşmalar ve AAD içtihatları yoluyla

belirlenmiştir.⁶²⁵ AB'nin yalnız ya da üye devletlerle birlikte gerek üçüncü devletler ya da uluslararası örgütlerle yaptığı anlaşmalar gerekse öteki uluslararası faaliyetleri nedeniyle kurduğu uluslararası ilişkilerinin genel uluslararası hukuk kurallarına bağlı olduğu yapılan tüm antlaşmalarda özellikle vurgulanmıştır. ABİDA Madde 3/5'de belirtildiği üzere "...uluslararası hukuka titizlikle uyulmasına ve uluslararası hukukun geliştirilmesine katkıda bulunur." Ayrıca Birliğin dış eylemine ilişkin genel hükümlerin yer aldığı ABİDA 21. Maddesinde birliğin uluslararası alandaki her türlü eyleminin dayandığı ilkelerden birisinin de uluslararası hukuk olduğu açıkça ifade edilmiştir.

AKÇT ve Roma Antlaşmasında antlaşmaların hukuki denetimini yapmak, üye devletlerin Topluluk antlaşmalarıyla çatışan edimlerini ile uyuşmayan faaliyetlerini denetlemek ve antlaşmaları yorumlamak amacıyla kurulan AAD aynı zamanda üye devletlerin Antlaşmalar kapsamındaki yükümlülüklerine uymalarını sağlar. Ve son olarak ulusal mahkemeler ve diğer mahkemelerin talebi üzerine, Avrupa Birliği hukukunu yorumlar ve üye devletlerin adli yargısıyla birlikte hareket ederek antlaşmaların yeknesak uygulanmasını sağlar.⁶²⁶ Avrupa Topluluğunun yasal kişiliği (legal personality) AT Antlaşmasının 281 maddesinde "Topluluk yasal kişiliğe sahiptir" ifadesiyle topluluğun ulusal hukuk üzerindeki üstünlüğüne vurgu yapar.⁶²⁷ Daha önce belirttiğimiz üzere AB hukukunun ulusal hukuka üstünlüğünü 1963 Van Gend en Loos (C-26/62) Kararı ile kabul edilmiştir. 1964 Flaminio Costa Enel ECR 585 (6/64), 1978 Simmenthal ve 1990 Factortame kararları bu durumu pekiştirmiştir. Söz konusu kararların kısa bir özetini vermek konumuz açısından önemlidir.⁶²⁸

NV Algemene Transport. - en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration, 5 Şubat 1963, 26/62 sayılı kararında Mahkemenin görüşüne göre, yeni kurulan Topluluk hukuk düzenine iştirak eden kişiler

⁶²⁵ Tekinalp, Gülören, Tekinalp, Ünal, Avrupa Birliği Hukuku, 2. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 2000, s.

⁶²⁶ Beck, Gunnar, The Legal Reasoning of the Court of Justice of the EU Modern Studies in European Law, Hart Publishing, Oxford, 2013; Schmidt, Susanne K., Kelemen, R Daniel, "Introduction- The European Court of Justice and Legal Interpretation: Perpetual Momentum", in **The Power of the European Court of Justice**, Routledge, New York 2013, s. 2-4. Makalenin ilk versiyonu, The Journal of European Public Policy, (Volume 19, Cilt 1, Ocak 2012, ss. 1-7,) dergisinde yayınlanmıştır.

⁶²⁷ Koutrakos, Panos, EU International Relations Law, 2nd. Ed., Modern Studies In European Law, Hart Publications, Oxford, 2006, s. 7

⁶²⁸ Söz konusu davaların özetlerinin Türkçe'ye çevrilmesinde Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Devletler Hukuku öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Meltem Sarıbeyoğlu Skalar'dan yardım alınmıştır.

sadece Üye Devletler değil, onların vatandaşlarıdır. Bu nedenle bireyler (vatandaş olmasalar da) AT hukukunun hükümlerinin kendi ulusal mahkemeleri önünde doğrudan uygulanmasını talep edebilirler. Eğer Antlaşmanın, Üyeler arasında, bir ortak Pazar ve daha yakın bir birlik yaratma yönündeki hedefleri gerçekleştirilecekse, bu tek bir Topluluğun yasaları, her Üye Devlet ülkesinde aynı kapsamda ve eşit güçte uygulanmak zorundadır. Devletler bu kurallarda tek taraflı olarak bir değişiklik yapamazlar. Böylece, Topluluk hukukunun önceliği veya üstünlüğü prensibi ilk kez olarak resmen ifade edilmiştir.⁶²⁹

İki yıl sonra Mahkeme, Topluluk hukukunun bir hükmüyle çatışan bir iç hukuk hükmünün sonuçlarını açıklarken, Topluluğun anayasal teorisini geliştirmiştir. *Flaminio Costa v E.N.E.L. - Reference for a preliminary ruling: Giudice conciliatore di Milano - Italy*. 15 Temmuz 1964, 6/64 sayılı kararında⁶³⁰ Mahkeme şöyle söylemektedir: Topluluk hukukunun üstünlüğü Madde 189 ile kabul edilmiştir. Bu maddeye göre bir tüzük tüm Üye Devletlerde bağlayıcı ve doğrudan uygulanabilir. Hiçbir çekinceye de izin vermeyen bu hüküm, bir Üye Devletin, Topluluk hukukuna üstün gelen tek taraflı bir iç hukuk tasarrufu ile geçersiz kılındığı takdirde, anlamsız hale gelecektir. Bu gerekçeyle her ne çerçevede olursa olsun iç hukuk tasarrufları ile Topluluk hukukunun aşılıp aşılmaması, Topluluk hukukunu temel karakterinden yoksun kılmayı ve Topluluğun kendi yasal temelini sorgulamayı sonuçlandırır. Üye Devletlerin iç hukuk sistemlerindeki hak ve yükümlülükleri Antlaşma düzeni altında Topluluk hukuk sistemine devretmeleri, kendi egemenlik hakları üzerinde daimi bir kısıtlama teşkil etmektedir ki iç hukuklarda sonraki bir yasayla yapılmak istenen ve Topluluk hukukuyla çatışan bir işlem üstün tutulamaz.⁶³¹

Topluluk hukuku ile ulusal hukuk arasındaki üstünlük tartışmasına konu olan *Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal SpA*. Reference for a preliminary ruling: Pretura di Susa - Italy. Discarding by the national court of a law contrary to Community law davasında 16 Şubat 1978, 106/77 sayılı kararda davaya

⁶²⁹ Craig, Paul, *EU Law: Text, Cases, and Materials*, Gráinne de Búrca, Fifth Edition, OUP, ss. 181-188. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61962CJ0026&from=EN>

⁶³⁰ Koutrakos, Panos, *EU International Relations Law, Modern Studies In European Law*, Hart Publications, Oxford, 2006, s. 7.

⁶³¹ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:61964CJ0006>

konu olan şirket, Fransa'dan İtalya'ya dana eti ithal etmektedir. Sınırdaki veteriner denetimi için kendisinden alınan ücretlerin iadesi için *Pretore* önünde dava açmıştır. Şirket, bu ücretleri ödemesinin Topluluk hukukuna uygun olmadığını ileri sürmektedir ve AAD (o sırada ATAD) da gerçekten uygulamanın Topluluk hukukuna uygun olmadığına karar vermiştir. *Pretore* ödenen ücretlerin yasal faiziyle birlikte ödenmesine karar verdiğinde ise İtalya maliye yetkilileri, itiraz etmişlerdir. Onlara göre, ulusal mahkeme, Topluluk hukukuyla çatışan ulusal mevzuatı uygulamayı reddedemez ancak meseleyi İtalyan Anayasa Mahkemesine sunabilir ve Anayasa Mahkemesi de gerekirse yasayı anayasaya aykırı bulabilir. Bunun üzerine *Pretore* meseleyi bir kez daha AAD'a intikal ettirmiş ve böyle bir durumda ulusal hukukun ihmal edilebilmesi için mutlaka bir Anayasa Mahkemesi kararının beklenmesi gerekip gerekmediğini sormuştur. Mahkeme, doğrudan etkili Topluluk mevzuatının yürürlüğe girmesiyle, bunlarla çatışan ulusal hukuk kuralları kendiliğinden uygulanamaz hale gelir, demiştir. Bu durumda Topluluk hukukuna uygun yeni ulusal işlemlerin yapılması üstünlük doktrininin bir sonucudur. Topluluk hukukuna aykırı ulusal işlemler Topluluk hukukunun konulmasından sonra çıkarılırlar da üstünlük doktrini karşısında koruma göremezler.⁶³²

Parlamentonun egemenliğinin Anayasanın çok temel bir özelliğini oluşturduğu İngiltere'de, daha önce *Simmenthal* kararıyla oluşturulmuş olan aynı gerekçe, çok keskin bir etki doğurmuştur. *The Queen v Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd and others*. Reference for a preliminary ruling: House of Lords - United Kingdom, davasında 19 Haziran 1990, 213/89 sayılı kararıyla Mahkeme, bu kez Topluluk hukukunun üstünlüğü prensibini tekrara gerek görmemiştir.⁶³³ Ancak basitçe, bunun ulusal hukuk açısından sonuçlarından söz etmiştir. Mahkemeye göre, ulusal mahkeme, bir Topluluk hukuku hükmü yürürlüğe girdiği andan itibaren ve yürürlükte kaldığı sürece, o hüküm tarafından getirilen hakları korumakla yükümlüdür.

⁶³² <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61977CC0106&rid=4>, ayrıca bkz. Schutze, Robert, *European Union Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015; Tekinalp, Gülören, Tekinalp, Ünal, et al, *Avrupa Birliği Hukuku*, Beta, 2000.

⁶³³ AAD, 19 Haziran 1990, *The Queen v Secretary of State for Transport, ex parte: Factortame Ltd and others*. Reference for a preliminary ruling: House of Lords - United Kingdom. C-213/89, *European Court Reports* 1990, s. I-02433.

Tüm bu kararlar göstermektedir ki AB uluslararası alanında ortaya çıkan otoritemsi yapıların aldığı kararlar alandaki tüm devletleri, doğrudan ya da dolaylı olarak bağlayıcı hukuk normları koymaktadır. Örneğin AB uluslararası alanında yer alan herhangi bir devlet AAD'ın ortaya koyduğu hukuk normlarına, ulusal çıkarları nedeniyle karşı oy kullansa bile, bu hukuk normları kendini bağlamaktadır.⁶³⁴ Bugüne kadar bu ilkeyi çiğneyen hiçbir üye devlet olmamıştır.

Üye devletler ve Birlik arasındaki ana enstrüman anlaşmadır. Uzun müzakereler ve pazarlıklar sonucunda imzalanan antlaşmalar, - Maastricht, Amsterdam, Nice ve Lizbon- sadece yürürlüğe girmeleri için değil, değiştirilmesi bakımından da tüm üye devletlerin onayını gerektiren antlaşmalardır. Diğer bir ifade ile anlaşma yapma yetkisi üye devletlerde kalmıştır. Anlaşma yapma yetkisinin üye devletlerde kalması nedeniyle yapılacak her önemli değişikliğin, her bir üye devlette ulusal anayasa ölçülerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu durum AB anlaşmasının onaylanmasından önce üye devletlerin anayasalarında yapılan değişikliklerle yaşanmıştır.

Birlikten tek taraflı çekilme yoktur. Ne Birlik müktesebatı yorumu, ne de genel devletler hukuku Birlikten tek taraflı çekilmeye izin vermektedir. İstisnai bir durum olarak Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 60/2. maddesi, çok taraflı bir anlaşmanın önemli bir şekilde ihlalini, diğer anlaşma tarafı bakımından anlaşmayı tamamen yahut kısmen askıya alma veya anlaşmayı sona erdirmeye sebebi olarak görmektedir. 62. maddesi ise antlaşmanın inikadı esnasındaki koşullarda esaslı değişikliklerden söz etmektedir.⁶³⁵ Bu durum da anlaşmayı sona erdirmeye veya anlaşmadan çekilme bakımından bir sebep teşkil etmektedir. Ancak bu sebeplerin Avrupa Birliği anlaşması bakımından ortaya çıkmayacağı ümit edilmektedir. Siyasi

⁶³⁴ Koutrakos, a.g.e.,

⁶³⁵ Viyana Sözleşmesi tam metni için bkz., Gündüz, Aslan, Milletlerarası Hukuk: temel Belgeler Örnek Kararlar, Beta, 5. Baskı, İstanbul, 2009, ss. 184-207, Bozkurt, Enver, Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı, Asil Yayın, 4. Baskı, Ankara, 2007, ss. 714 -741.

bakımdan ancak bir üye devlet, hükümetinin karşı iradesine veya halkının karşı iradesine rağmen Birlikte kalmaya zorlanamaz.⁶³⁶

Birlik anayasasının bir diğer özelliği, bu anlaşmaların konusunun bir bütünleşme projesi olmasıdır. Bu projenin nihai amacı, ekonomi politikaları anlamında ortak pazar, parasal birlik vb gibi açıkça belirtilmiş olmasına rağmen ne hukuken ne de siyasi olarak saptanmıştır. Nihai amaç, Birliğin kurucu figürlerinden Jean Monnet'in ifadesiyle "Biz devletler koalisyonu kurmuyoruz, insanları birleştiriyoruz". Bu nihai amaç ancak yeterli açıklıkta yazılmamıştır. Her ne kadar Maastricht'te ortak bir dış politika ve güvenlik politikası hedeflerden biri olarak ortaya çıksa ve Amsterdam, Nice ve Lizbon Antlaşması ile önemli mesafeler kat edilmiş olsa da nihai hedef net bir şekilde ortaya konmamıştır. Siyasal birlik anlamındaki söz konusu muğlaklığın sağladığı esneklik üye devletlerin elini rahatlatmıştır. Zira ekonomik, ticaret, insan hakları gibi alanlarda ortaklığı ve birlikte uyumlu çalışmayı ileri noktalara taşınmıştır. Hedeflenen ekonomik birlik ve para birliği büyük ölçüde sağlanmıştır. Diğer taraftan siyasal birlik yönünde ciddi adımlar atılmış olsa bile birlik olmaktan oldukça uzaktır. Bunun en önemli nedeni üye devletlerin kritik ulusal çıkarlarını uyumlaştırma konusundaki isteksizliği ve çekingenliğidir. Fakat bu isteksizliğe rağmen hiçbir üye devlet ODSP alanında yapılmış antlaşmalara karşı hareket etmemiştir.

Üye devletlerin eski sömürgeleri ve dominyonları ile olan ilişkisi Topluluk/Birlik kurucu antlaşmalarında ve son olarak ABİDA antlaşmasının Dördüncü kısmında Denizaşırı Ülke ve Toprakların Ortaklığı⁶³⁷ başlığı kapsamında güvence altına alınmıştır. Bu noktada dikkat çekilmesi gereken nokta Cebelitarık'ın statüsü hakkında İngiltere ve İspanya arasındaki anlaşmazlıktır. İngiltere'nin 1973 yılında AET'ye üye olmasıyla, bağımlı toprak statüsüyle Topluluğa taraf olan Cebelitarık kendi talebiyle

⁶³⁶ Arsava, Fusun, "Kurucu Anlaşmalar ve Anlaşmaların Anayasa Hukuku Karakteri", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Cilt 52, Sayı 1, s. 131. Makaleye erişmek için bkz. http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/52/1/12_fusun_arsava.pdf.

⁶³⁷ Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'nın Dördüncü Kısmında Yer Alan Hükümlerin Uygulanacağı Denizaşırı Ülke ve Topraklar şunlardır: Grönland, Yeni Kaledonya ve Bağlı Topraklar, Fransız Polinezyası, Fransız Güney ve Antarktika Toprakları, Wallis ve Futuna Adaları, Mayotte Takımadaları, Saint Pierre ve Miquelon Takımadaları, Aruba Adası, Hollanda Antilleri, Bonaire, Curaçao, Saba, Sint Eustatius, Sint Maarten, Anguilla Takımadaları, Cayman Adaları, Falkland Adaları, Güney Georgia ve Güney Sandwich Adaları, Montserrat Adası, Pitcairn Adası, Saint Helena ve Bağlı Topraklar, İngiliz Antarktika Toprakları, İngiliz Hint Okyanusu Toprakları, Turks ve Caicos Adaları, İngiliz Virjin Adaları, Bermuda Adaları.

AET'nin ortak dış tarifelerinden, ortak tarım politikasından ve katma değer vergisinden bağışık tutulmuştur. AT, üyeler arasında uçuş kısıtlamalarını kaldırmayı öngören Hava Hizmetleri Direktifini Cebelitarık'a uygulamama kararı alması üzerine ortak üye (associate member) olarak Cebelitarık AAD'ye başvurmuştur. Söz konusu uygulamanın AT Antlaşmasının kişilerin ve malların serbest dolaşım ilkelerine dayandığını ve aksi uygulamaların hukuk dışı olduğunu savunmuştur. Ancak Divan, Cebelitarık'ın AT üyesi olmadığı gerekçesiyle AT Antlaşması'nı öne süremeyeceği vurgulayarak başvuruyu reddetmiştir.⁶³⁸ 2013'de başlayan Cebelitarık'ın tek taraflı olarak yapay resif inşa etmesi üzerine İspanya sıkı sınır kontrolü ile cevap vermiştir. Egemenlik-toprak bütünlüğü ekseninde İspanya-Cebelitarık-İngiltere ekseninde gelişen kriz çözüme kavuşturulamamıştır. Zaman zaman savaş gemilerinin sembolik gösterileri krizin boyutunu göstermektedir.⁶³⁹ Her iki ülkede karşı tarafı kendi tezleri ekseninde antlaşmalara bağlı kalmaya davet etmektedir.

Üye devletlerin eski anlaşmaları ve Birlik hukuku arasında bir çatışma ortaya çıkması durumunda ABİDA 351 (ATA 307)⁶⁴⁰ maddesi Birliğin ve ilgili üye devletlerin uyuşmazlığı ortadan kaldırma yükümlülüğünü öngörmektedir.

Antlaşmalardaki hükümler, bir veya daha fazla üye devlet ile bir veya daha fazla üçüncü ülke arasında, 1 Ocak 1958'den önce veya daha sonra katılan devletler için katılım tarihlerinden önce akdedilmiş anlaşmalardan doğan hak ve yükümlülükler halel getirmez.

Bu anlaşmalar Antlaşmalarla bağdaşmadığı ölçüde, ilgili üye devlet veya üye devletler, tespit edilen uyumsuzlukları gidermek için gerekli tüm tedbirleri alır. Bu amaçla üye devletler, ihtiyaç halinde birbirlerine yardımcı olurlar ve gerektiğinde ortak bir tavır benimserler.

Üye devletler, 1. paragrafta belirtilen anlaşmaların uygulanmasında, Antlaşmalar uyarınca her bir üye devletin sağladığı avantajların Birliğin kurulmasının ayrılmaz bir

⁶³⁸ Lincoln, Simon J., "The Legal Status of Gibraltar: Whose Rock Is It Anyway?", Fordham International Law Journal, Vol 18, Issue 1, 1994, ss 304-305 (285-331). Makalenin internet erişimi için bkz. <http://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1405&context=ilj>

⁶³⁹ İspanya ile İngiltere arasında Cebelitarık krizi!, 12 Ağustos 2013, TRT Haber, <http://www.trthaber.com/haber/gundem/ispunya-ile-ingiltere-arasinda-cebelitarik-krizi-97067.html>; Avrupa'da Cebelitarık Krizi, 10 Ekim 2014, Sabah, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2014/10/06/avrupada-cebelitarik-krizi>; 2 ülke arasında Cebelitarık krizi!, 10 Ağustos 2015, Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr/2-ulke-arasinda-cebelitarik-krizi-/dunya/detay/2099779/default.htm>;

⁶⁴⁰ TFEU, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>

parçası olduğu ve bundan dolayı, ortak kurumların oluşturulması, bu kurumlara yetkiler verilmesi ve diğer tüm üye devletlerce aynı avantajların sağlanmasıyla ayrılmaz biçimde bağlı olduğu gerçeğini dikkate alırlar.

ABİDA 351. maddesi ile uluslararası hukukun bir şartı olarak üye devletlerin üçüncü ülkelerle olan antlaşmalarına saygı ilkesinin bir gereği olarak AB üyesi devletler AB'ye yetki devrine rağmen uluslararası yükümlülüklerinden kurtulamamaktadır.

ABİDA Madde 4'e göre antlaşmalarda Birliğe verilmemiş yetkiler, üye devletlere aittir. Birliğin üye devletlerin kamu düzeninin korunması dâhil ülke bütünlüğü ve ulusal güvenliğinin korunmasına ile iç siyasal yapılanmalarına saygı gösterdiği vurgulanmıştır. 5. madde ise Birliğin yetkilerinin sınırlarını yetkilendirilme ilkesine bağlamıştır.⁶⁴¹ ABİDA 211. maddesinde (ATA 181) belirtildiği üzere “Birlik ve üye devletler, kendi yetki alanlarında, üçüncü ülkelerle ve yetkili uluslararası örgütlerle işbirliği” yapma hakkına sahiptir. Böylece üye devletler antlaşmalarla Birlik’e devretmedikleri yetkilerde Birliğe verdikleri söze (ABİDA Madde 4) bağlı kalmak şartıyla her türlü hareket serbestiyete sahiptir. Fakat ABİDA 216. Maddesi 2. Fırcasına göre ise “Birlik tarafından akdedilen anlaşmalar, Birlik kurumları ve üye devletler için bağlayıcıdır”.

Birlik hukukunun bağlayıcılığı sadece AB ve üye devletler arasındaki iç ilişkiler çerçevesinde ortaya çıkmaktadır.⁶⁴² Bunun sonucu olarak da, AB hukuku kaynaklı mükellefiyetin ihlâli halinde üçüncü devletler sadece dolaylı olarak üye devlet yahut üye devletlerin anlaşma partneri olarak ihlâlden etkilenirler; bu ihlâlden dolayı Birlik ve üye devletler arasında doğan hukuki uyumsuzluklar uluslararası hukuk seviyesinde değil, AAD seviyesinde ele alınır. Divana verilen yetkilerin önemli bir kısmı Birlik kurucu anlaşmalarının önceliğinin korunmasına ilişkindir. Bu nedenle AB üyesi ülkeler arasında antlaşmalara saygıyı denetleyen amir bir otorite olarak AAD düzeninin kurulmasında ve anarşinin önlenmesinde anahtar role sahiptir.

⁶⁴¹ Koutrakos, Panos, EU International Relations Law, 2nd. Ed., Modern Studies In European Law, Hart Publications, Oxford, 2015.

⁶⁴² Schutze, Robert, European Union Law, Cambridge Univeristy Press, Cambridge, 2015, Wallis, Richard, A Guide to European Union Law and Institutions, Emerald Publishing, Brighton, 2014, s.

Bull'un uluslararası tanımlarken özellikle vurguladığı birincil ve ana aktör egemen devletler arasında ilişkileri düzenleyen ortak kurallar ve çıkarların çatışmasını önleyen tüm devletlerin verdikleri sözde durmalarıdır. Sözün formel formu antlaşmalardır. Bu nedenle antlaşmalara saygı anarşik alanda düzeni yeniden üreten bir araçlardan biridir. Uluslararası alanda ne bir ortak hükümet vardır ne de amir bir otorite. Bull'da Hobbes gibi bu alanı anarşik olarak tanımlarken, durumu Hobbes'un "herkesin herkesle savaşı" olarak tanımladığı tarzda açıklamaz.⁶⁴³ Kanımca Bull düzenin iç alanda olduğu gibi amir otorite olmadan kurulamayacağını düşünmektedir. Fakat Hobbes gibi umutsuz değildir. Bull'un anarşik de olsa bir düzenden bahsetmesindeki en önemli neden var olan ortak anlayışlar ve ortak çıkarlardır. Bull'a göre güç kullanımının denetlenmesinin yanı sıra anarşiyi sınırlayarak düzenin inşa sürecini örgüleyen araç yapılan antlaşmalara tüm tarafların sadık kalmaya gösterdikleri özendir. Her ne kadar uluslararası alanda amir bir otorite olmasa da AB uluslararası alanı, uluslararası alandan farklı olarak kendisine devredilen görev ve sorumluluklar bağlamında amir bir güç/ler tarafından yönetilmektedir.

5.4. Egemenliğe Saygı

Egemenlik modern uluslararası ilişkiler teorisinin en temel kavramlarından birisidir. Devletin meşruluğunu açıklayan temel hukuksal ilke olarak beliren egemenlikten beklenen işlev, devletin hükmetme gücünün hukuksal dayanaklarını ortaya koyabilmektir. Daha öncede değindiğimiz üzere Ortaçağ Avrupasında Jean Bodin'in çalışmaları modern siyasal sistem Vestfalya için ilham kaynağı olmuştur. Ortaçağ'da mutlak olmayan egemenlik kavramı Jean Bodin'in çalışmalarıyla mutlak hale gelmeye başlamıştır. Özellikle Ortaçağ'da görülen parçalanmış ve dağınık siyasal yapılanmaların tek ve merkezîyetçi devlete dönüşmesi sonucu ortaya çıkan egemenlik kavramı aslında Avrupa'da yüzyıllar boyunca yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik koşulların, daha doğru bir ifadeyle iktidar mücadelelerinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve bu yöndeki kuramsal tartışmalar, tarihsel gelişmelerin etkisiyle

⁶⁴³ Devlen, Balkan ve Özdamar, Özgür, Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 7, Sayı 25, Bahar 2010, s. 48 (43-68).

şekillenmiştir.⁶⁴⁴ II. Dünya Savaşı sonrasında devletlerin egemenliği anlayışı temelinde oluşturulan dünya düzeni BM sistemi içinde “tüm üyelerinin egemen eşitliği ilkesi üzerine kurulmuştur” (BM Şartı 2/1). Ayrıca aynı maddede devletlerin toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlıkları güvence altına alınmıştır.

Modern devletler sisteminin anahtar ilkesi olan egemenlik, her şeyden önce devletle özdeşleşen ve devletin ayrırcı vasfı olarak görülen bir kamusal güçtür. Söz konusu gücün devlete getirdiği, toplumsal ve siyasal alanı düzenleme amacıyla norm koyma ve bunların gereklerini yerine getirme yetkisidir. Devlette egemenlik tek olmakla birlikte iç ve dış görünüşleri söz konusudur. İç egemenlik, devlet kudretini; devletin siyasal iktidarının, diğer iktidar sahibi gerçek ve tüzel kişilerin üzerinde olmasını, emretme ve yön verme yetkisine sahip olmasını ifade eden dış egemenlik ise kısaca “bağımsızlık”, yani devletin kendi hür iradesiyle kabul ettiği sınırlamalar dışında uluslararası alanda başka hiçbir sınırlamaya tabi tutulamaması olarak kendini gösterir.

Çalışmamız açısından bakıldığında daha önce de vurgulandığı gibi uluslararası düzeni kuran ve devamlı bir şekilde üreten örüntünün işlemlerini sağlayan temel unsur egemenliktir. Egemenliğin bencil özelliğini dizginleyecek üst yapı olmadığı için modern uluslararası alan anarşiktir. Güvensizlik unsuru olan anarşinin düzene dönüşmesi ancak devletlerin karşılıklı egemenliklerine saygı göstermesi, ilişkilerde güç kullanımının sınırlandırılması ve anlaşmalara saygılı olma ilkelerinden doğan görev ve yükümlülüklerini karşılıklı olarak tanımaları sonucu olur. Bull’a göre oluşan bu düzen amir bir otorite tarafından yönetilmediği için kırılıktır ve bu nedenle de anarşiktir.

Devlette egemenlik tek olmakla birlikte, kavramın iç ve dış görünüşleri söz konusudur. İç egemenlik, devlet kudretini; “siyasal toplumda bulunan nihai ve mutlak otorite”ye⁶⁴⁵ sahip olmasını ifade eden iç egemenliğin temel varsayımı devlet iktidarının başka hiçbir güce bağlı olmadığı, bundan dolayı hiçbir otorite tarafından sınırlandırılmayacağı, kısacası kendi sınırları içinde son sözü söyleme yetkisinin devlete ait olduğu düşüncesidir. Dış egemenlik ise kısaca “bağımsızlık”, yani devletin

⁶⁴⁴ Camilleri, Joseph A. and Jim Falk, The End of Sovereignty? The Politics of A Shrinking and Fragmenting World, E. Elgar, 1992, s. 12.

⁶⁴⁵ Hinsley, F. H., Sovereignty, 2. Baskı, Basic Books, New York, 1986, s. 26.

kendi hür iradesiyle kabul ettiği sınırlamalar dışında uluslararası alanda başka hiçbir sınırlamaya tabi tutulamaması olarak kendini gösterir.

Vestfalyan sistem devletlerin mutlak egemenliğine dayanır. Fakat devletler tek başına egemen değildirler. Gerek devlet içi alanda gerekse uluslararası alanda bulunan çeşitli güçler devletin egemenliğini paylaşmaktadırlar. Uluslararası şirketlerin, uluslararası kurumların, sivil toplum örgütlerinin, yasadışı suç örgütleri, terörist örgütler ve bireysel egemenliğin gittikçe güçlenmesi gibi nedenler devletin mutlak egemenliğini zayıflatmışlardır. Bu çalışmada sadece AB üyesi devletlerin toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlıkları kapsamı dışındaki egemenliklerini zayıflatmaya yönelik faaliyetler üzerinde durulacaktır.

İç egemenliğin sınırlandırılmasına dair ilk çalışmalardan biri AK bünyesinde oluşturulan AİHM'dir. AK üyesi devletler arasında imzalanan ve 1953'te yürürlüğe giren İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması Avrupa Sözleşmesi'yle üye ülkelerde insan hakları ihlallerinin takibi, ihlallerin önlenmesi için AİHM kurulmuştur. AİHM'nin en önemli hukuksal sonuçlarından birisi de bireyi uluslararası toplum içinde bir özne olarak kabul etmesi ve bireysel hakların korunması söz konusu olduğunda bu alanın devletlerarası ilişkiler ile sınırlı olamayacağını ortaya koymasındır.⁶⁴⁶ Yukarıda bahsettiğimiz üzere AKÇT ve AT antlaşmaları ile yasal kimliği oluşturan topluluk devletler üstü bir kurumdur (AT 281). Üzerinde anlaşılmış alanlarda devletlerin egemenliklerini sınırlama yetkisine sahiptir. AAD bunun en güzel örneğidir. ABİDA'ya göre antlaşmalarla Birliğe verilmiş yetkiler (egemenlik ve güç) çeşitli güç merkezleri arasında dağıtılmıştır. Örneğin bugün geldiğimiz noktada AB adına uluslararası antlaşmalar yapma yetkisine sahip Avrupa Komisyonun bu süreçte tek başına hareket edemez. ABİDA V. Başlık Uluslararası Anlaşmalar (Md. 216-219) bahsinde açıklandığı üzere Komisyon, Konsey ve Parlamentonun muvaffakiyetini aldıktan sonra anlaşma imzalayabilir. Konsey her halükarda kararlarını nitelikli çoğunlukla alır.

⁶⁴⁶ Robertson A. H., and Merrils, J. G., Human Rights in the World: An Introduction to the Study of the International Protection of Human Rights, 3. baskı Manchester University Press, Manchester & New York, 1989, s. 113.

Komisyon⁶⁴⁷, Konsey ve AP'nin bizatihi varlığı ve onlara devredilen güçler, egemenliğin AB uluslararası alanında klasik anlamdan farklı bir şekilde hayata geçirildiğine işaret etmektedir. Birlik fikrinin taşıyıcısı olarak Komisyon AB hükümeti gibi hareket eder. 28 üye devletten gelen birer komisyonerin geldikleri ülkenin çıkarını değil AB çıkarının taşıyıcısı ve savunucusu olarak kabul edilirler. Komisyonerler, komisyon başkanı tarafından "AB Bakanı" olarak da tanımlayabileceğimiz genel müdürlüklere (Directorate-General (DG)) atanmaktadır. Komisyon, sorumluluklarını yerine getirirken bağımsız hareket eder ve üye devletlerden ya da herhangi bir kurumdan veya makamdan talimat almaz. Uluslararası platformlarda ve uluslararası antlaşmaların müzakerelerinde özellikle ticaret ve işbirliği alanlarında tüm üye ülkeler adına Birliği komisyon temsil eder. Bu görevi nedeniyle devletlerin söz konusu alandaki egemenlikleri bir üst kurum olan AB tarafından düzenlenmektedir.

Doğrudan AB vatandaşları tarafından seçilen ve her üye ülkenin nüfusu oranında parlamentere sahip olduğu AP⁶⁴⁸ ise yasama, demokratik denetim ve bütçe konularında sahip olduğu güçler yoluyla komisyonu denetleme yetkisine sahiptir. Parlamenterler, ulusal gruplar halinde değil, Avrupa genelinde var olan yedi siyasi grup halinde çalışmaktadırlar. Parlamenterler vatandaşı oldukları ülkelerini değil, kendilerine oy veren Avrupa vatandaşlarının siyasi eğilimlerini temsil ederler. Bu yelpazede parlamenterler, federalist yapıyı savunanlardan, Avrupa şüphecilerine (Eurosceptics) kadar Avrupa bütünleşmesi ile ilgili tüm görüşleri temsil etmektedirler.

AB üyesi devletlerin hükümetlerinde görev yapan bakanlardan oluşan AK⁶⁴⁹ üye devletlerin ulusal çıkarlarının temsil edildiği organdır. Konsey başkanlığı 18 aylık süre için görev yapacak 3 üye devletten oluşan, 6 aylık dönemlerle üye devletler arasında el değişen, devamlılığı ve tutarlılığı sağlamaya yönelik takımlar tarafından yürütülür. Konsey, Daimi Temsilciler Meclisi (COREPER) ülkelerinin ulusal çıkarlarını

⁶⁴⁷ Avrupa Komisyonu resmi web sayfası, http://ec.europa.eu/index_en.htm; Komisyonun işleyişi hakkında bkz. Sabathil, Gerhard, Joos, Klemens, Kessler, Bernd, The European Commission: An Essential Guide to the Institution, the Procedures and the Policies, Kogan Page, London, 2008. Baue, Michael W., Reforming the European Commission, Routledge, Londra, 2009.

⁶⁴⁸ AP web sayfası, <http://www.europarl.europa.eu/portal/en>; ayrıca bkz., Judge, David, Earnshaw, David, The European Parliament, 2. Baskı, Palgrave Macmillan, Çin, 2008.

⁶⁴⁹ AK web sayfası, <http://www.consilium.europa.eu/en/european-council/>; Puetter, Uwe, The European Council and the Council: New Intergovernmentalism and Institutional Change, Oxford University Press, Oxford, 2014. Kleinsorge, Tanja E. J., Council of Europe, Kluwer Law International, Hollanda, 2010.

korumakla görevli büyükelçilerden oluşur. Aslında Avrupa'daki uluslararası düzeni kuran konseydeki çalışmalardır. Konsey AB'nin ana karar organı olarak görülebilir. Konseyde ODGP, vergilendirme, sığınma ve göç politikaları gibi hassas alanlarda kararlar oybirliği alınır. Diğer tüm alanlarda ise üye ülkelerin demografik büyüklüklerine göre ağırlıklı oy hakkının olduğu nitelikli oy çoğunluk prosedürü⁶⁵⁰ ABİDA 16.. ve 238. Maddelerine göre şöyledir:

- Eğer üye devletlerin çoğunluğu (bazı hallerde 2/3 oranında bir çoğunluk) onaylarsa ve eğer toplamın %73.9'u olan asgari 255'i oy kullanılırsa.
- Ayrıca herhangi bir üye ülke, lehte kullanılan oyların Birliğin toplam nüfusunun en az %62'sini temsil ettiğinin teyidini talep edebilir. Eğer bu oran bulunamazsa karar kabul edilmeyecektir.
- Nitelikli çoğunluk yöntemiyle bir kararın alınabilmesi için, olumlu oyların üye devletlerin % 55'ini, Birlik toplam nüfusunun % 65'ini temsil etmesi ve en az 15 üye devletten gelmesi gerekmektedir.
- Bloke edici azınlık ise, nüfus esas dikkate alınmak suretiyle en az 4 üye devlet olarak belirlendi.

⁶⁵⁰ Lizbon Antlaşmasına ekli 4 numaralı Bildiri ile bu konuda Konseyin Lizbon Antlaşmasının imzasından itibaren 6 ay içinde nitelikli çoğunluk yönteminin uygulanması ve bloke edici azınlık ile ilgili 1 Kasım 2014-31 Mart 2017 arası geçiş dönemini ve 31 Mart 2017 sonrası uygulamayı içeren bir kararı alması öngörülmüş ve ilgili kararın metni antlaşmaya eklenmiştir. Bkz. Declaration on Article 9c(4) of the Treaty on European Union and Article 205(2) of the Treaty on the Functioning of the European Union, Conference of the Representatives of the Governments of the Member States, Draft Declarations, CIG 3/1/07 REV 1, Brussels, 5 October 2007.

2014-2017 arasında üye devletler ağırlıklı oy oranlarına dayalı eski nitelikli çoğunluk yönteminin uygulanmasını talep edebilecekler; karar alınmasını engelleyici azınlığın oluşumuna yönelik kolaylaştırıcı etki doğuran karmaşık bir formülün uygulanmasına yönelik özel hüküm de yine 2017 yılına kadar farklı, bu dönemden sonra farklı bir hesaplama bağli olarak geçerli olacaktır. Böylece bir bakıma 1994 tarihli Yanya (Ioannina Compromise) uzlaşısı varlığını sürdürecektir

Tablo: Lizbon Antlaşmasına Göre AB Nitelikli Çoğunluk Oy Dağılımı

Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya	29 oy
İspanya, Polonya	27 oy
Romanya	14 oy
Hollanda	13 oy
Belçika, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Portekiz, Yunanistan	12 oy
Avusturya, Bulgaristan, İsveç	10 oy
Danimarka, Finlandiya, Hırvatistan, İrlanda, Lituanya, Slovakya	7 oy
Estonya, Letonya, Lüksemburg, Slovenya, GKRY	4 oy
Malta	3 oy

Bu noktada iki konuya açıklık getirmek durumundayız. Kuruluşundan itibaren karar alma süreçlerinde kullanılan ve Lizbon Antlaşmasıyla birlikte sistemde etkinliği giderek artan ağırlıklı oy sistemi nitelikli çoğunluk oylamasıyla antlaşmalarda egemenliğe bakış ve karar alma süreci.

Birliğe üye bütün devletlerin nüfus, coğrafya, ekonomi gibi kıstaslarda büyüklükleri her ne olursa olsun, ‘sahip hakları ve görevlerinin aynılığı’ konusu bütünleşmenin ilk günlerinden itibaren kurucu antlaşmalarda üzerinde uzlaşmış ve kabul edilmiş bir ilkedir. Bu ilkenin kabul edilmesi Soğuk Savaş sonrası dönemde bariz bir şekilde kendini gösterecek AB uluslararası düzeninin *anarşik olmayan yapısının doğal ilkelerinden* biri olagelmıştır. Her ne kadar ilk bakışta Vestfalyan düzendeki egemen devletlerin eşitliği ilkesi ile benzer bir mantık örgüsüne sahip olduğu görüntüsü verse de sonuçları itibarıyla uygulamada durum oldukça farklı işlemiştir. Hiç şüphesiz egemenliğe bakışın uygulamada işleyişini farklı kılan, karar alma sürecinde küçük devletler lehine yapılan ‘demokratik’ bir koruma mekanizmasının varlığıdır: Nitelikli Çoğunluk Oylama Sistemi.⁶⁵¹

⁶⁵¹ Tek Avrupa Senedi’nden Lizbon Antlaşmasına kadar ki süreçte Nitelikli Çoğunluk Oylama Sisteminin AB sistemi geçirdiği değişimi inceleyen bir çalışma için bkz., Novak Stéphanie, *Qualified Majority Voting from the Single European Act to Present Day: An Unexpected Permanence*, http://www.notre-europe.eu/uploads/tx_publication/Etude88_EN.pdf, adresinden erişilebilir. Ayrıca Miller Vaughne ve Richard Ware, *Qualified Majority Voting: The Argument and the Agreement*, Research Paper 94/51,

Nitelikli çoğunluk oylama sistemi özü itibarıyla küçük devletleri büyük devletlerin isteklerine boyun eğmesini engelleyici ve büyük devletleri küçük devletlerle uzlaşmaya zorlayan bir mekanizmadır. Bu durum açıkça “insan insanın kurdudur” felsefesi üzerine kurulu Hobbessiyan karakterli Realist uluslararası ilişkiler anlayışına meydan okuyan bir uygulamadır. Ayrıca, daha önce Tablo 4’te, özetlediğimiz klasik Vestfalyan uluslararası düzenin temel ilkelerinden⁶⁵² de bir sapmayı ifade eder. Üye devletlerin nitelikli çoğunluk oylama sistemini kabul etmeleri AB uluslararası düzeninin neden anarşik olamayacağının göstergelerinden biridir. Anarşiyi engelleyen amir bir otoritenin bizatihi varlığı değil, AB üyesi devletlerce üzerinde anlaşılmış nitelikli çoğunluk oylama sistemi gibi bir dizi prosedürün varlığıdır. Birlik kurucu ana mantığı gereği devlet egemenliğinin kararlaştırılan konu ve alanlarda devlet-üstü bir organa devri anlamında bir ölçüde paylaşımı esasına dayanır. Paylaşılan egemenlik güçleridir. Devletlerin eşitliği ilkesi BM sistemindeki sayısal eşitlik (bir ülke bir oy) anlayışından farklı olarak devletlerin karar alma süreçlerine ve kurumlara etkin katılımı ve bir devletin diğerine kendi politikasını empoze edememesi, şeklinde yapılandırılmıştır. Her ne kadar ulusal hükümetler başat devletlerarası aktörlerken karar alma sürecinde AK, AP gibi devlet-dışı diğer aktörlerin etkinliği söz konusudur. Bu noktada devletlerin veto hakkından kısmi feragat etmesi anlamındaki nitelikli oy çoğunluk sistemi, AT üyesi devletlerin ekonomik bütünleşme sürecinde küresel gelişmelere de paralel bir şekilde egemenliğine bakışlarını nasıl dönüştüğünün bir göstergesidir.

AK üye devletlerdeki insan hakları ihlalleri AIHM aracılığıyla denetlenmekte; devletler, aleyhlerine verilen kararlara uyarak bir anlamda egemenlik haklarının belirli ölçülerde sınırlandırılmasına izin vermektedirler. Diğer önemli gelişme ise 2003’ten itibaren süreklilik kazanan Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM), insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda ulusal yargının ötesine geçilebileceğini, yine aynı ilkeler dolayısıyla siyasal iktidarın kendi yurttaşlarına davranışları bakımından bile uluslararası hukukla bağlı olacağını göstermektedir.⁶⁵³ (Falk, 2005: 68).

Great Britain Parliament, House of Commons Library, Londra, 31 Mart 1994. <http://www.parliament.uk> adresinden tüm metine erişilebilir.

⁶⁵² Vestfalyan uluslararası düzenin temel ilkeleri 3. Bölümde Tablo 4’te özetlenmiştir, s..

⁶⁵³ Falk, Richard, Dünya Düzeni Nereye: Amerikan Emperyal Jeopolitikası, Çev. Neşenur Domaniç, Nusret Avhan, Metis Yay., İstanbul, 2005, s. 68.

Herhangi bir devletteki insan hakları ihlallerini engellemeye yönelik yaptırımlar uygulanmasının geldiği son nokta ihlalleri sistematik hale getiren devletlere karşı yapılan “insani müdahale”dir. BM Sözleşmesinin 2. Madde 7 fıkrası devletlerin egemenlikleri altındaki topraklara, kendi talepleri olmaksızın müdahale edilemeyeceği anlayışını içerir:

İşbu Antlaşma’nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletlere herhangi bir devletin kendi iç yetki alanına giren konulara müdahale yetkisi vermediği gibi üyeleri de bu türden konuları işbu Antlaşma uyarınca bir çözüme bağlamaya zorlayamaz; ancak, bu ilke VII. Bölümde öngörülmüş olan zorlayıcı önlemlerin uygulanmasını hiçbir biçimde engellemez.

İnsani müdahale kavramı, ihlali yapan devletlere karşı boykot, ambargo ve diplomatik ilişkileri kesme gibi yaptırımların dışında güç kullanma gerekçeleri, politik ya da stratejik değil, evrensel ve insanî ilkelere dayandırılarak meşru görülmüştür. BM Güvenlik Konseyi kararları doğrultusunda Somali, Bosna, Haiti, Ruanda, Sierra Leone, Doğu Timor ve Libya’ya ve NATO öncülüğünde “koruma sorumluluğu” kapsamında Kosova’daki insanlık krizine Sırbistan (Eski Yugoslavya)’ya yönelik askerî harekâtlar oluşturur. GM Güvenlik Konseyi kararı uyarınca yapılan müdahale “uluslararası toplum” adına dünya barışını yeniden tesisi etme ve insanlık krizini bitirme amacıyla bir veya birkaç ülke tarafından yönetilmiştir.⁶⁵⁴ Her ne kadar dünya barışını tesisi etmek, insanlığa karşı işlenen suçları durdurmak, etnik temizlik vb gibi savaş suçlarını sonlandırmaya yönelik hukuki ve kurumsal girişimlerin doğrudan kullanılarak müdahale edilmesi “egemenlik” kavramı ile bağdaşmaz. Bu nedenle güç kullanımını içeren müdahaleler, boykot, ekonomik ve siyasi yaptırımlar, diplomatik ilişkilerin kesilmesi, ambargo ve abluka uygulanması gibi tüm seçenekler denendikten sonra başvurulması gereken son çare olarak meşru kabul edilen araçtır.

⁶⁵⁴ Ayoob Muhammed, “Humanitarian Intervention and State Sovereignty,” The International Journal of Human Rights Vol. 6, No. 1, s. 83 vd. (ss. 81-102).

İngiliz Okulu bahsinde açıkladığımız üzere Çoğulcu ekolün bir üyesi olarak Bull ve ardılları devletin egemenliğini çiğneme anlamına gelen insani müdahalenin devletlerin birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen güç kullanmama, iç işlerine müdahale etmeme ve egemenlik gibi temel önemli kurallarını ihlal etmek anlamına geldiğini vurgularlar.⁶⁵⁵ Bull'un devletin egemenliğe yaptığı aşırı vurgu ile “dünya hükümeti, yeni ortaçağcılık, bölgeselcilik ve değişim için devrimcilik gibi yaklaşımları eleştirmiştir.⁶⁵⁶ Bu nedenle ülkelerin egemenliğine ve ortak kültürün değil ortak çıkarın uluslararası düzeni ortaya çıkardığını iddia ederken otoritemsi yapılar kurup kurmayacağını önermez. Zira Bull ve ardıllarına göre egemenlik devletlerin varlık nedenidir tamda bu nedenle başka bir yapıya devredilemezdir. Fakat Bull diğer taraftan Grotiusyan ekolü takip ederek insanların toplumsallığından dolayı, hukuk ortak çıkar, taviz verebilirlik, uzlaşmacılık ve hoşgörü kapsamında belirli bir düzen kurabilirler. Devletlerin bu tür faaliyetlere girişmesinin temel nedeni olarak varlıklarını sürdürme ve birlikte yaşamayı önceleyen toplumsallığı öne sürmektedir.⁶⁵⁷ Fakat bu durum uluslararası alan anarşik olduğu için sürdürülmesi zordur. Saldırgan güçlerin diğer devletlerin egemenliğe yönelik saldırıları düzenin bozulmasına ve dağılmasına neden olabilir. Bull ve ardılları bu nedenle insani müdahaleye sıcak bakmamaktadırlar.

AB uluslararası alanındaki bir diğer otoritemsi yapı AAD'dir. Yukarıda Antlaşmalara Saygı bölümünde açıkladığımız üzere AAD antlaşmaların yorumu, uygulanması ve denetiminden sorumludur. Her üye ülkeden gelen bir hâkim ve 8 kanun sözcüsünden oluşan divan üyelerinden bağımsızlıklarından asla şüphe duyulmayan kişilerdir. AB hukukunun uygulamaktan sorumlu olan Divan üye devletler karşısında vatandaşların haklarını koruyan en önemli mekanizmadır. İçtihat hukuku aracılığı ile AAD, yetkileri dâhilinde içtihatlar yoluyla AB hukukunun ulusal hukuktan üstünlüğü ilkesinden hareketle üye devletler tarafından yol açılan ihlaller, bazı durumlarda kamu kaynaklarına ciddi bir yük getirecek şekilde tazminatlarla sonuçlanmaktadır. Bu durum bireysel egemenliğin güçlenmesine yol açarken devletin mutlak egemenliği aşınmaktadır. Kurulduğu ilk günden itibaren AAD antlaşmalara devletlerin bağlı

⁶⁵⁵ Knudsen, a.g.e.

⁶⁵⁶ Devlen, Balkan ve Özdamar, Özgür, Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 7, Sayı 25, Bahar 2010, s. 48 (43-68).

⁶⁵⁷ Hurrel, 2003, s. 26.

kalmalarını denetlerken ortaya koyduğu içtihatlar vasıtasıyla amir bir otorite haline gelmiştir.⁶⁵⁸

Bugün AB ölçeğinde üye devletlerin belirlenmiş alanlarda ve konularda üzerinde anlaşılmış prosedürler ve ilkeler çerçevesinde üst bir otoriteye bırakılan yetki devri ile yeni bir uluslararası düzen ortaya çıkmaktadır. Söz konusu bu sistemde ulusal egemenlik kavramı zayıflarken şehir ve diğer güç merkezleri ulusal hükümetlerin gücünü zayıflatmaktadır. Bu durum aslında bizi Ortaçağ Avrupa'sına neredeyse tıpatıp benzeyen bir yapıya doğru götürdüğünü iddia edebiliriz. Ortaçağ olarak adlandırdığımız tarihsel dönemde 5. ve 15. yüzyıl arasında sürekli çatışma yaşanan ve şehir-devletleri ile diğer güç merkezlerinin devletlerden daha önemli olduğu uluslararası düzen bugün AB ölçeğinde ortaya çıkan yapıyla büyük benzerlikler taşımaktadır. Çatışmalar, daha öncede belirttiğimiz üzere, artık silahlarla değil, kelimeler üzerinden olmaktadır.⁶⁵⁹

AB antlaşmalarıyla yerel yönetimlere verilen haklar ve bölgeler politikası AB üyesi devletlerin dünyadaki diğer devletlerle karşılaştırıldığında toprakları ve toplumu üzerinden onlardan daha az egemen olduğunu iddia edebiliriz. BM Anlaşmaları ve diğer çok taraflı uluslararası anlaşmalardan farklı olarak AB ölçeğinde devletler egemenliklerini birbirleriyle paylaşmaktadırlar. Uluslararası toplumu oluşturan ana araç ortak çıkarlardır. Bull ortak çıkarların egemenlik paylaşımına yol açacağını düşünmemiştir. Zira Bull'a göre egemenlik devredilemez ve paylaşılmaz. Üye ülkelerin sesi olan Konsey, egemenliğin paylaşıldığı kolektif pazarlığın kurumsallaşmış yeridir. Kanunlar, prosedürler ve kurumsal yapı üzerindeki ortak pazarlık AB uluslararası alanının özünü oluşturmaktadır. Üye devletler yegâne aktör değildir. Çeşitli ulus-üstü, bölgesel ve yerel yönetim merkezleri de AB karar alma sistemine katılabilirler ve onların kararlara etkileri işlevsel alana, siyasî itibara ve hukukî düzenlemelere bağlı olarak değişebilir.⁶⁶⁰ Devletin klasik egemenlik anlayışını aşındıran tüm bu gelişmelerin artan etkisine rağmen ulusal devletlerin toprak bütünlüğü parçalanmamıştır ve siyasal bağımsızlıklarına halel gelmemiştir. ABİDA 4. Maddesi bu durumu güvence altına almaktadır.

⁶⁵⁸ İçtihat örnekleri için bkz. S.

⁶⁵⁹ Bakınız yukarıda sayfa

⁶⁶⁰ Zielonka, Avrupa'da ..., ag.e., ss. 49-50

2. Birlik, üye devletlerin Antlaşmalar önündeki eşitliğine ve bölgesel ve yerel özerk yönetimler de dâhil, siyasal ve anayasal temel yapılarında mündemiç ulusal kimliklerine saygı gösterir. Birlik, ülke bütünlüğünün teminat altına alınması, kamu düzeninin muhafaza edilmesi ve ulusal güvenliğin korunması da dâhil, devletin temel işlevlerine saygı gösterir. Özellikle ulusal güvenlik, her üye devletin kendi sorumluluğunda kalmaya devam eder.

AB’de ortaya çıkan paylaşılan egemenlik durumu bu nedenle Bull’un tanımladığı uluslararası alandan çok daha farklıdır. Bull’un anarşik düzenin araçları olarak belirttiği güçler dengesi sistemi, savaş ve büyük güçler siyaseti, AB uluslararası alanını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Her ne kadar üye devletler ulusal çıkarlarının peşinden bencilce koşsalar da düzen anarşik değildir. Antlaşmalara saygı bölümünde anlattığımız üzere artık devletlerin üzerinde belirli alanlarda çeşitli güçlere sahip AAD, AP, AB Komisyonu gibi otoritemsi yapılar vardır. Konsey ile birlikte AB uluslararası alanını anarşik olmaktan çıkaran bu yapı “ortak merkezli sistem içinde çok düzeyli ve çok merkezli”⁶⁶¹ bir otoritedir. Diğer taraftan AB üyesi devletler, her ne kadar bazı konularda egemenliklerini AB organlarına devretmiş olsalar da ulusal güvenliği ve çıkarı ilgilendiren temel konularda kendi sınırları içinde egemendirler.

5.6. Bölüm Sonucu

Soğuk Savaşın sona ermesi ve AKKA Antlaşması ile fiziki güvenlik riskinden büyük ölçüde kurtulan Avrupa’da yeni bir düzen ortaya çıkmıştır. Avrupa uluslararası alanında meydana gelen bu değişiklik AB uluslararası alanını doğrudan etkilemiştir. Ekonomik işbirliğinden siyasal bütünleşmeye evrilen AB yeni bir uluslararası alanı ortaya çıkarmıştır: AB uluslararası alanı. Bu alanı inşa eden ve otoritemsi yapıların gücünü yükselten ve işlevini artıran unsur antlaşmalara saygı ana temelinde güç kullanmama taahhüdü ve paylaşılan ve birleşik egemenlik anlayışı çerçevesinde ortaya çıkan ilişkiler, ilkeler ve prosedürler örüntüsüdür. Bu örüntünün bir sonucu olarak

⁶⁶¹ Zielonka, Europe ..., s.

anarşiyi önleyen otoritemsi yapılar ortaya çıkmıştır. En geniş kapsamlı otoriter yapılar AAD, AP, AK ve Komisyon'dur.

Devletler-üstü hukukun adresi olan AAD'nin kararları bağlayıcıdır. İçtihat hukuku aracılığı ile AAD, üye devletlerin sorumluluğu ilkesinden hareketle AB hukukunu uygulamakla ve Birlik vatandaşlarına sağlanan hakları korumakla görevlidir. AB hukuku ile çelişen ulusal hükümlerin uygulanmaması için ilgili aktörlerle birlikte çalışır ve onları denetler. AAD doğrudan ulusal çıkarı ilgilendiren konularda yetkisizdir. Ulusal çıkar pazarlıkları Konsey'de sonuca bağlanır. Nüfus büyüklüklerine göre sahip oldukları oy oranlarına dayanan nitelikli çoğunluk oylama sistemi ile devletler ulusal çıkarlarını pazarlık ederek egemenliklerini paylaşmaktadırlar. Söz konusu sistem her ülkeye bir veto hakkı vererek devletlerarası eşitliğe gönderme yapsa da devletler eşit değildir. Yine nüfus büyüklüklerine göre parlamenterin oluşturduğu AP ise demokrasinin sesidir. Ulusal eğilimlerden ziyade AB içi siyasal eğilimleri temsil eder. AP bu üst yapılar içinde en az güce sahip kurumdur.

AB hükümeti olarak da adlandırabileceğimiz Komisyon birlik anlayışının temsilcidir. Üye devletlerden gelen komisyonerlerin ülkelerinin çıkarını değil AB ortak çıkarını savunması öngörülmüştür. Birliğin uluslararası temsilini üstlenir. Ticaret ve işbirliği gibi çeşitli uluslararası antlaşmaların müzakerelerinde tüm üye ülkeler adına Birliği komisyon temsil eder. Bu görevi nedeniyle devletlerin söz konusu alandaki egemenlikleri bir üst kurum olan AB tarafından düzenlenmektedir.

Her ne kadar en son karar mercii ulusal hükümetler olsa da devletler alanın yegâne aktörü değiller artık. Devlet-altı ve devlet-üstü kurumlar giderek etkinliklerini artırmaktadır. Özellikle otoritemsi kurumların kendi pozisyonlarını güçlendirme çabaları devletlerin gücünü aşındırmıştır. AAD, Konsey, Komisyon ve Parlamento sahip oldukları güçlerle AB uluslararası alanını yönetmektedirler. Bu nedenle düzen artık anarşik değildir. Anarşik olmaması hiç savaş olmayacağı anlamına gelmemektedir.

1950'lerde başlayan ekonomik ve hukuki bütünleşme hareketi Maastricht'le birlikte siyasal alana taşınınca uluslararası alanda kapsamaya başlamıştır. Tüm bu kurumların bizatihi varlığı ve sahip oldukları devletler üstü haklar AB uluslararası

alanını yönetmektedir. Ulusal alanda devletin üstlendiği tarzda tam bir amir otorite yetkisi sahip olmasa da AB'nin siyasal ve güvenlik konularındaki bizatihi varlığı ve söz konusu kurumların otoritemsi amir yetkileri ilişkiler, kurumlar, ilkeler, normlar, değerler ve hukuk örüntüsü içinde düzeni kurmaktadır ve yönetmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmanın temel iddiası şudur. 1992 Maastricht Antlaşmasıyla ortaya çıkmaya başlayan Avrupa uluslararası ilişkiler alanı otoritemsi yapılar tarafından yönetildiğinden dolayı anarşik değildir. Bu ana temel iddia temelinde çalışmada Uluslararası İlişkiler disiplininin en temel kavramlarından biri olan düzen kavramının tanıma en büyük katkıyı yapmış İngiliz Okulu düşünürlerinden Hedley Bull'un düzen kavramı açıklaması çerçevesinde 1992 sonrası AB alanında çıkan uluslararası düzenin yapısı ve bu yapıyı ören üç unsur ele alınmıştır. Söz konusu üç unsur güç/şiddet kullanımının sınırlandırılması, antlaşmalara saygı (ahde vefa)/*Pacta Sunt Servanda* ve karşılıklı egemenliğe saygı'dır. Bu çalışmada Bull tarafından düzeni kuran birlikte yaşamının koşulları olarak tanımlanan söz konusu bu ilkeler çerçevesinde Avrupa tarihi ve 1992 sonrası bütünleşme süreci mercek altına alınmıştır. Bu nedenle öncelikle düzen kavramını ve ilişkili olduğunu düşündüğümüz güvenlik kavramını Uluslararası İlişkilerin başlıca teorilerinin yaklaşımları incelenerek kavramsal çerçevenin literatürdeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ana kavramsal çerçevesini oluşturan üçüncü bölümde Bull'un Uluslararası İlişkiler yaklaşımı ve düzen kavramını ele alışı incelenmiştir.

Ortaçağ ve modern uluslararası ilişkiler düzeninin temel ilkeleri ve yapısı ortaya konduktan sonra ulus-devlet Vestfalyan uluslararası düzenin bu üç ülkenin Viyana, Versay ve Yalta düzenlerinde nasıl evrildiği tartışılmıştır. Ulus-devletlerin egemenliğine dayanan Vestfalyan uluslararası düzenine bir başkaldırı olarak ortaya çıkan Avrupa bütünleşme hareketi ulus-devletin egemenliğini aşındırmakla kalmamış aynı zamanda bazı haklarını üst otorite(ler)e bırakmaya zorlamıştır. 1950'lerde ekonomi alanında başlayan bütünleşme hareketinin 1992 Maastricht Antlaşmasıyla siyasal alana evrilmesiyle AB uluslararası alan ortaya çıkmıştır.

Düzen ve güvenlik kavramları birbirlerinin yerini kullanılmaktadır. Oysaki her iki kavram gerek ilgi alanları gerekse de kavramsal çerçeveleri ile birbirinden ayrılır. Fakat bu ayrım ana hedefleri benzer ve iç içe geçmiş olduğundan dolayı çok net ve keskin değildir. Ayrıca küresel, dünya, uluslararası, bölgesel düzen vb başlıkları üzerine yapılan çalışmaların çok büyük ve önemli bir kısmı düzeni güvenlik ile özdeşleştirerek

düzen kavramını tanımlamadan açıklamaya çalışır. Bu nedenle düzen kavramının disiplin içindeki özerk anlamını ortaya koyabilmek amacıyla güvenlik kavramını da açıklama zorunluluğunu beraberinde getirmiştir.

Uluslararası İlişkiler disiplinde en çok kullanılan kavramlardan biri olan düzen aslında disiplinin doğduğu mekândır. Çeşitli aktörlerin yaşadığı söz konusu mekânda devlet içi alanda olduğu tarzda bir otorite olmadığı için güç peşinde koşan devletlerin ihtirasları dizginlenemediğinden dolayı anarşinin meydana çıktığı düzenin nasıl yer aldığı mekânın nasıl yönetileceği disiplin düşünürlerinin araştırma konusudur. 1970'lere kadar kavram hemen hemen her metinde yer alsa da Hedley Bull'a gelinceye kadar kapsamlı bir tanımlı yapılmamıştır. Bull düzeni sosyal hayatta, Hobbes'tan hareketle, düzensizliğin karşıtı olarak tanımlar. Hoffman'ı takip ederek dünya düzeni ile uluslararası düzen arasında ayrım yapar Dünya düzeni tüm insanlık hareketlerinin örüntüsünü kapsarken uluslararası düzen devletler toplumunun ana amaçlarının yaşamasını sağlayan faaliyetlerin bir örüntüsüdür. Bundan dolayıdır ki dünya düzeni uluslararası düzenden daha önemlidir ve önceliklidir. Bull'un uluslararası düzen açıklamasını daha net anlamak için Realist ve Liberal uluslararası ilişkiler anlayışları ele alındı.

Realizm İkinci Dünya Savaşı sonrasında disiplin literatürüne giren bir teoridir. Her ne kadar öncül çalışmalar olsa da 1948'de yayınlanan Hans Morgenthau'nun *Politics Among Nations/Uluslar Arasında Politika* başlıklı eseri "insan doğası" olgusu ve askeri güce dayanan devlet merkezli uluslararası ilişkiler yaklaşımını Realist teorinin merkezine yerleşmiştir. Morgenthau'nun çalışmasında 6 temel ilke belirlenmiştir. Bu ilkeler (a) siyasi gerçekçilik, siyaset akıl ve tecrübeye dayanır; (b) Siyaset güç için yapılır; (c) siyasetin özü çıkardır; (d) siyaset ve ahlak ayrıdır, ahlaki ilkeler devletlerin davranışlarını belirleyemez ve yönlendiremez; (e) siyaset gücü ve egemenliği artırmak için yapılır; (f) siyasal alan, ekonomi, hukuk gibi diğer alanlar gibi özerktir. Realizmi savunanlar veya eleştirenler, Uluslararası İlişkiler literatüründe tek ve yeksenak bir realist yaklaşım varmış gibi davransalar da en az üç farklı realizmden bahsedilebilir. Uluslararası sistemi merkeze alan Yapısalcı Realizm ile "insan doğası" yaklaşımından hareket ederek askeri güce dayanan devlet merkezli Klasik Realizm arasında köprü

olarak görülen Neoklasik Realizm devlet içi yapılar ve politika ile uluslararası yapılar ve politika arasında etkileşime vurgu yapar.

Tüm bu farklılıklarına rağmen farklı Realist kuramların/yaklaşımların bazı ortak noktaları mevcuttur: Kötümser insan doğası yaklaşımı, güvenlik, güçler dengesi, ulusal çıkar peşinde gücünü en yüksek seviyeye çıkarmaya çalışan birbiriyle bu nedenle rekabet eden ve rasyonel karar veren egemen devletlerin oluşturduğu anarşik bir uluslararası alan tasavvuru. Realistlere göre uluslararası alanın en önemli başat aktörü ulus-devletlerdir.

Düzen ve güvenlik kavramları Realizm literatüründe düzenin kurulması ile güvenliğin sağlanması aynı kabul edildiğinden dolayı çoğu zaman bir biri yerine kullanılagelmiştir. Realizm, güvenlik, çıkar ve güç merkezli bir teoridir. Realizmin ana ilkesi, uluslararası alanın ana aktörleri olan devletlerin amir bir otoritenin olmadığı anlamda anarşik bir sistemde yaşadığıdır. Anarşi güvensizliğe ve şiddete yol açtığından dolayı düzenden bahsedemeyiz. Böylesi bir ortamda devletin en önemli önceliği güvenlik ve hayatını idame ettirmektir. Neorealistler bir devletin kendisini dış tehditlerden koruması durumu olarak tanımladığı ulusal güvenlik kavramını teorinin merkezine yerleştirir. Bu durum güç arayışı içinde her devletin kendi güvenliği ve ekonomik refahı gibi sorumlulukları dâhilinde kendi kendine yeterli olması öngörülür. Ayrıca bazı devletler büyük maliyete neden olacak şekilde güç, toprak ve kaynak arayışındadırlar. Realistlere göre bu durumun doğal sonucu uyuşmazlıklar ve nihayetinde savaştır.

Devletlere ve güce aşırı vurgu yapan Klasik Realistlerden farklı olarak Neorealistler, “sistem yapısına” özel önem atfederler. Neorealistlere göre sistem yapısı büyük güçler arasındaki güç paylaşımına göre tanımlanmıştır. Realist ve Neorealistler düzenin oluşturulmasında ve sürdürülmesinin ancak uluslararası ve bölgesel ölçekte güçler dengesinin yakalanmasıyla olacağını öngörmektedirler. Morgenthau güçler dengesini, güç peşinde koşan devletlerin statükoyu koruma veya yıkmak amacıyla zorunlu olarak başvurdukları politikaların toplamı olarak tanımlarken Waltz, anarşik sistem içinde hayatta kalma güdüsüyle hareket eden devletlerin bir dengeleme pratiğidir. Realistlere göre anarşik sistemde ezeli dost ve ya düşman ülke yoktur. Savaş

her daim yakındır, bu nedenle her devletin kendi gücünü artırmak, güvenliğini sağlamak ve hayatta kalma arzusuyla uyguladığı politikaların tümüdür. Bu politikalar anarşik ortamda niyetini bilmediğimiz diğer devletleri bir başkasıyla dengeleme pratiğidir. Güçler dengesi algılanan tehdide yönelik çıkarı korumak amacıyla kurulan bir güvenlik mekanizmasıdır. Mekanizma diplomasi, ittifak, caydırıcılık, ambargo, ekonomik ceza ve ödül, boykot veya savaş gibi çeşitli araçlar yoluyla çalışır. Realistlere göre barış, sadece farklı düzeylerdeki güçler ve güç ittifakları arasında denge oluştuğunda korunabilir. Amir bir otorite olmadığı için düzeni sağlayıcı güçler dengesi olmaması durumunda güçlü olan zayıf olanı ezebilir. Tüm devletler bu tür tehlikelerle iç içe yaşamaktadır. Tehdidi bertaraf etmek amacıyla beraber hareket ederek ittifak kurarlar. Müttefiklik güç imkân ve kapasitelerine etki eder. Bu nedenle Neorealistlere göre uluslararası güvenlik kavramı devletlerin ortak güvenliklerini yalnız sağlayamadıkları durumlarda yaptıkları her türlü işbirliğidir. Güvenlik sorunlarının askeri ve teknik konularına dışındaki alanlara yayılarak daha fazla uluslararasılaşması Neorealist açıklamayı önemli kılmaktadır.

Kant'ın *Ebedi Barış* fikrinden hareketle doğan Liberal teori uluslararası alanı Realizm gibi anarşik olarak görse de Realizmin aksine sürekli bir savaş hali olarak nitelendirmez. Devletlerarası ilişkiler karşılıklı yardım ve işbirliğine açıktır. Çıkarların çatışmasından ziyade uyumuna dikkat çeken Liberalizm uluslararası barışın demokratik devletlerin işbirliğine ve dünya kamuoyunun sağduyusuna dayalı olarak gerçekleştirilebileceği iddia etmektedir. Bu nedenle devletler arasında işbirliğini önceleyen, uyuşmazlıkların çözümünde çok taraflılığa ve uluslararası kurumsallaşmaya önem vermektedir. Barışın önündeki en büyük engel olarak otoriter-baskıcı devletleri görmektedir. Bu nedenle ülke içi düzende otoriter-baskıcı yönetimleri demokratik cumhuriyetler ile değiştirdiğimizde barışın mümkün olabileceğini savunur. Devletlerarası ilişkilerde güvenlik yerine işbirliğini, gizli diplomasi yerine açık diplomasiyi öneren uyuşmazlıkları önleyici diplomasi gibi askeri olmayan çeşitli araçlar ile uluslararası işbirliğini geliştirecek kurumların oluşturulması gerektiğini öne sürmektedir. Demokratik devletlerin birbirleriyle hiç savaşmadığı tezine dayanan demokratik barış teorisi bu çerçevede anlam kazanmaktadır. Teoriye göre demokratik olmayan devletlerin demokratik değer ve kurumları benimsemesi yoluyla demokratik

barış alanının genişleyeceği beklenirken liberal/demokratik değerleri paylaşmayan devletlerle olan ilişkilerinin çatışma ile sonuçlanabileceği öngörülür.

Liberal dünya düzeni görüşü liberal değerlerin şekillendirdiği bir dünya düzenini ifade eder. Liberal Manifesto'ya göre “özgürlük, sorumluluk, hoşgörü, sosyal adalet ve fırsat eşitliği” temel liberal değerlerdir. Ayrıca halk egemenliği ve rasyonalite liberal düşünürlerin başvurduğu ortak kavramlardır. Versay düzeninde yeni ortaya çıkmaya başlayan disiplinin ilk teorisi idealizm/liberalizmdir. 1945-1970 döneminde uluslararası ilişkileri açıklayan ana teori ise Realizmdir. Savaş sonrası kurulan ekonomik sistemin 1968'de çökmesiyle birlikte yaşanan ekonomik kriz ve sonrasında 1973 petrol krizi ile artan küresel sorunlarla birlikte karşılıklı bağımlılık kavramı çerçevesinde şekillenen liberal kurumsalcılık ile Liberal Uluslararası İlişkiler düşüncesi yeniden canlanmaya başlamıştır. Komünist Blok'un dağılmasıyla Marksist tehdidin sonra ermesi Liberal düşünür Fukuyama tarafından Liberalizm'in nihai zaferi olarak tanımlanmıştır. Bu süreçte yaşanan değişimi Realist teori açıklamakta zorlanmıştır. Böylece liberal düşünce hızla tüm dünyaya yayılmıştır. Eski komünist devletler birer birer demokratik sisteme geçmişlerdir. Uluslararası işbirliği ve bölgeselleşme hareketlerinin artması bu durumun bir sonucudur.

Liberaller Realistlerin üst-alt siyaset sınıflandırmasına karşı çıkarlar. Liberaller, askeri, güç ve güvenlik gibi üst-siyaset konuların yanı sıra, ekonomik, sosyal ve çevre gibi alt-siyaset konularının da uluslararası düzenin şekillenmesinde etkili olduğu görüşündedirler. Ayrıca her ne kadar insanlar rasyonel varlıklar olsalar da politika yapımcılarının kişisel özellikleri, sosyal sınıfı, ideolojik eğilimleri, kamuoyunun tercihi, çıkar gruplarının istekleri, bürokrasinin tutumu, diğer devletlerin pozisyonu, uluslararası kurumlar ve özellikle ekonominin devletlerin davranışlarını ve kararlarını etkileme gücü gibi etkenler uluslararası düzeni etkiler.

Liberallere göre uluslararası etkileşimi artıran unsurlar para, eşya, insan ve iletişimdir. Ticaret tüm bu unsurların yer aldığı bir faaliyettir. Bu nedenle devletler arasında işbirliğini ve dolayısıyla karşılıklı bağımlılığı artıran en önemli unsur ticarettir. Neo-liberalizme göre işbirliği ve karşılıklı bağımlılıktan kaynaklanan seçimler, gereksinimler veya zorunluluklar nedeniyle bir devletin egemenliğinden ödün vererek

diğer devletlerle işbirliğini tercih etmesi güvenliğini ihmal ettiğı veya ulusal çıkarlarından vazgeçtiğı anlamına gelmez. Zira devletlerin çıkarları birbirine bağıdır. İşbirliğı, uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesini sağlarken, muhtemel tehditleri azaltılabilir ve barış, refah ve adaletin sağlanması için kazançları maksimize edilebilir. Her ne kadar barış için kurumsallaşmanın vazgeçilmez olduğunu belirtirse de Liberallere göre barışı garanti etmez. Kurumsallaşma barışa katkı yapar. İşbirliğinin kurumsallaşma sadece devletlerin elinde olan bir şey değildir. Hükümetlerarası ve ulus-üstü hükümet-dışı örgütler, uluslararası örgütler, uluslararası rejimler, ulusaşırı işbirlikleri ve konvansiyonlar işbirliğini yapılandırır. Diğer taraftan, ekonomik karşılıklı bağımlılık, geleneksel güvenlik ikilemini aşmada Birinci Dünya Savaşı örneğinden yola çıkarak yetersiz kaldığını iddia eden düşünürler liberallerin işbirliğı ile düzen, barış ve güvenlik arasında kurduğu bu doğrudan ilişkiyi eleştirmektedirler.

Uluslararası düzene açıklama getiren diğer bir teorik çerçevede uluslararası ilişkileri, “uluslararası toplum” kavramına odaklanarak açıklama çerçevesi sunan İngiliz Okulu yaklaşımıdır. Her ne kadar realist ve liberal yaklaşımlardan etkilenmiş olsa da her ikisinden de farklı bir uluslararası düzen açıklaması sunmaktadır. Rasyonalist Grotiusyan düşünce geleneğini takip eden İngiliz Okulu, realist “güç siyaseti” ile ütopyacı olarak nitelenen idealizm arasında ara yolu (via media) benimsemiştir. İngiliz Okulu’nun kurucuları Martin Wight ve Hedley Bull’dur. Okul’un üç kurucu metni ise, Wight’in Devlet Sistemleri (Systems of State) , Güç Politikaları (Power Politics) ve Bull’un Anarşik Toplum adlı eserleridir. İngiliz Okulu’na göre uluslararası alan Realistlerin iddia ettiğı gibi her daim uyuşmazlığın olduğu sürekli bir savaş hali değildir. Uluslararası siyasete, hukuka ve işbirliğine sonu savaşa varan güç mücadelesinden daha fazla yer vardır. Ayrıca Liberallerin iddia ettiğı gibi kozmopolitte olmayacaktır. Sundukları reçete düzen kavramında kendini bulur.

Realist ve Liberallerin iddia ettiğı gibi İngiliz Okulu da uluslararası alanı amir bir otorite olmadığı anlamda anarşik olarak görmektedirler. Fakat bu durum savaş hali değildir. Bu noktada İngiliz Okulu’nun temel-kurucu alanın yapısını açıklar: Egemen devletler bir devletler toplumu/uluslararası toplum oluşturarak düzen kurarlar. Her ne kadar bu durumda amir bir otorite olmasa da ve savaş kaçınılmaz olsa da anarşi genel

görünümü içinde kaotik olmayan toplumsallıktan kaynaklanan bir düzen vardır. Grotiusyan geleneğin öne sürdüğü gibi anarşi devletlerin davranışlarını belirleyici değildir ve uluslararası hukuk ile ahlak böylesi bir anarşik yapıyı önemli ölçüde kontrol etmekte ve yönetmektedir. Bu durumu BM sistemi ile birlikte uluslararası alanda siyaseten egemen eşitlerden oluşan bir devletlerarası toplum yaratması örneğinden hareketle açıklamaktadırlar.

Uluslararası hukuk, savaş, büyük güçler, diplomasi ve güçler dengesi gibi uluslararası ilişkileri düzenleyen temel kurumlar, İngiliz Okulu'na göre özellikle devletlerin karşılıklı olarak egemenliklerine vurgu yaparak uluslararası topluma hayat verir. Bull, gerek ulusal gerekse de uluslararası alanda düzenin kurulabilmesi için üç temel ilke olduğunu iddia eder. Söz konusu bu ilkeler şunlardır: İnsanların/devletlerin birbirleriyle olan sorunlarını çözmede güç kullanımını sınırlamak, mülkiyete diğer bir deyişle egemenliğe (bir diğer devletin siyasal bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne) saygılı olmak ve bağımsız siyasal topluluklar olarak birbirleriyle ilişkilerinde karşılıklı güveni korumaya, anlaşmalara saygıya, ahde vefaya çoğunlukla bağlı kalmak. Bu ilkeler uluslararası toplumun temelinde yer alan öz"dür. Tamda bu neden dolayısıdır ki, İngiliz Okulu devletlerin egemenlik haklarını amir bir otoriteye devretmeksizin bir düzen kurabileceğini ileri sürer.

Soğuk Savaş dönemi İngiliz Okulu çalışmaları devletlerin çıkarlarını zarara uğratabilecek radikal değişimlere karşı çıktıkları için açık bir şekilde statükocudur. Fakat diğer taraftan ahlak ve adalet taleplerinin uluslararası siyaseti etkilediğini kabul ederler. Doksanlarla beraber İngiliz Okulu çalışmalarının önemli bir kısmı dünya düzenini savunan insana yoğunlaşmıştır. Yoksulluk ve insan hakları gibi sıradan insanların sorunlarına yoğunlaşan çalışmalar yapılmıştır. Böylece kozmopolitan değerleri geliştirmek için işbirliği yapan devletlerin iyi uluslararası vatandaşları olmaya önem verilmiştir. Bull, dünya düzenini uluslararası düzenden daha geniş, önemli ve öncelikli değer olduğunu vurgulamaktadır. Dünya düzeni en geniş anlamı ile bir bütün olarak insanlık arasında adalet, gelişme, haklar, özgürleşme gibi değerlerle öncelik veren düzendir. Aslolan dünya düzenidir. Uluslararası düzen dünya düzeni için araçsal bir zorunluluktur.

Bull da, Waltz ve Neo-Realistler gibi, uluslararası alanı anarşi durumu olarak ele alır. Fakat barış için güçler dengesini değil uluslararası bir toplumun varlığından çıkarılan bir düzeni öngörür. Bull uluslararası toplumu şöyle tarif eder: Devletlerin ortak çıkar ve değerler çerçevesinde ortak kurallara bağlı olmayı kabul ettikleri ve kurumların işleyişini paylaşımları bağlamında toplum oluşturdıkları zaman uluslararası toplum ortaya çıkar. Toplumlar (devletler) arasında ortak çıkarı savunarak ortak zemin oluşturmak diplomasi'nin ana görevidir. İngiliz Okulu'nun özgün analiz tarzının unsurlarından biri de ortak çıkar anlayışını normatif ve kurumsal faktörlere bağlayarak uluslararası hukuk ve uluslararası kurumlara verdiği özel önemdir.

Bull'a göre devletler toplumunun (a) uluslararası toplumun kendisinin korunması, (b) devletler toplumu üye ülkelerin bağımsızlığı, (c) barış ve istikrar ile (d) savaş hukuku gibi uluslararası davranış kural ve normlarının geliştirilmesi olmak üzere dört ana birincil amacı vardır. Bu amaçların yerine getirilmesi ve sürdürülmesi için oluşan faaliyetler örüntüsü uluslararası düzeni kurmaktadır. Bu amaçla uluslararası hukuk, savaş, büyük güçler, diplomasi ve güçler dengesi gibi kurumlar meydana getirilmiştir. Bull'a göre devletler düzeni geçici bir düzen formudur. Çünkü devletler önemli olsa da sosyal hayatın temel birimi bireylerdir. Fakat mevcut sistem içinde devletler düzeni, dünya düzenine ulaşmak için tek yol olmasa en güçlü imkân ve yeteneklere sahip olan tek araçtır. Bull, devletler düzeninin bir gün aşılabileceğini iddia etse de *Anarşik Toplum* çalışmasında mevcut dünya sisteminin ötesinde adil bir dünya düzeni hakkındaki düşüncelerini açık bir biçimde ortaya koymamıştır.

Bull, düzenin korunması ve sürdürülebilir olması için üç ilke ortaya koyar: Güç/şiddet kullanımının sınırlandırılması, ahde vefa ve karşılıklı egemenliğe saygı. Egemenlik uluslararası toplumun anahtar ilkesidir. Egemenliğin yanı sıra ahde vefa ve güç kullanımının sınırlandırılması ise birlikte yaşamın temel kurallarıdır. Bu üç ilke toplumsallık halinin asgari davranış ilkeleridir. Bu üç ilkenin belirli bir düzeyde gerçekleşmesi durumunda toplumsal düzen kurulur. Güvenlik belirli ölçüde sağlanmadan düzen olmaz. Anlaşmalar toplumsallığı güçlendirir ve işbirliğini kolaylaştırır. Bull'un *Anarşik Toplum*da bireysel anlamda mülkiyet olarak tanımladığı öge uluslararası alanda egemenlik tanımına eşittir. Bull'a göre her ne kadar mülkiyet

şartlara bağlı olsa da tüm sosyal yaşamın öncelikli amaçlarından birisidir. Bu üç ilke tüm gerçek toplumlarca dikkate alınması bağlamında aynı zamanda evrenseldir. Bull'a göre düzenli, öngörülebilir ve tahmin edilebilir bir uluslararası ilişkilerden söz edebilmek için bu üç ilkeye saygılı olmak ve bu ilkeleri ihlal etmemek gerekir.

Bull çalışmalarında insan hayatı ile devlet hayatının birbirine benzediğini ileri sürer ve aralarında özdeşlik kurar. Bull'a göre insan doğası gereği toplum içinde yaşama eğilimindedir. Toplumsallık eğilimi insanın bir diğerinin kurdu olmasını engellediği gibi büyük olanın küçük olanı, güçlünün zayıfı yok etmesinin de önüne geçer. Bu nedenle toplumsallık eğilimi tüm insanlık arasında güvenlik, barış ve düzenin tesis edilmesinde anahtar role sahiptir. Bull, insan hayatı ile devlet hayatı arasında bir benzerlik kurar. Bu analogiden hareketle toplumsallığın devletler içinde geçerli olduğunu belirtir. Bull'a göre esas olan bir düzen kurmak ve onu sürdürmektir. Nasıl ki insan toplumsallık özelliği dolayısıyla toplumun tarihi süreçte tekrarlar sonucu oluşturduğu adet, gelenek ve kültürün insanı uymaya teşvik ettiği değer, norm ve ilkelere uygun davranır, benzer şekilde herhangi bir devlet de devletler toplumunun kendi değer, norm ve ilkelerine uyar. Bu nedenle devletler arası ilişkiler her daim süregiden bir savaş hali değildir. Bull savaşı reddetmez, hatta savaşı düzenin kurucu unsurlarından biri olarak görmektedir. Aslıolan savaş değil ortak çıkar etrafında şekillenen ortak kurallar, ilkeler ve normların oluşturduğu düzendir. Tarihsel süreç bunu bize net bir şekilde ortaya koymaktadır. Özellikle 1945 sonrası BM varlığının yanı sıra ondan daha önemli olan savaşa karşı devletlerin ortak algıları ve savaşı sınırlamaya yönelik davranış kodları daha etkili olmuştur.

Her ne kadar uluslararası alanı anarşik olarak tanımasa da devletlerin oluşturduğu uluslararası toplum güçler dengesi, uluslararası hukuk, diplomasi, savaş ve büyük güçler gibi kurumlara var olur. Bull kurumu ortak çıkarın ördüğü pratikler ve alışkanlıklar örüntüsü olarak görmektedir. Bu nedenle kurum alanı yöneten amir bir idari mekanizma değildir. Tam da bu nedenden dolayı Bull, uluslararası alanı anarşik olarak nitelendirir. Oysaki kanımca bu tüm örüntünün kurumsallaşmış şekli olan uluslararası örgütler giderek artmaktadır. Söz konusu uluslararası örgütlerin tam bir amir bir güç olduğundan söz edemeyiz. Fakat devletlerin davranışlarını sınırlandırıcı,

gerektiğinde cezalandırıcı araçlara sahiptir. BM ve AB bu konudaki en güçlü örneklerdir. BMGK kararlarının tüm devletler üzerinde bağlayıcılığının olması, Uluslararası Adalet Divanının varlığı ve AAD'nin sahip olduğu haklar yoluyla devletlerin egemenliğini belirli ölçüde sınırlandırmış olması uluslararası alanın anarşik olmadığı örnekleridir. Savaşın olması anarşi anlamına gelmez. Veya devletler arasında uzun süredir devam eden uyuşmazlıkların varlığı alanı anarşik olarak tanımlamamızı gerektirmez. Anarşinin olmaması için gerek uluslararası alanda gerekse de uluslararası alanda amir bir otoriteye ihtiyaç zaruri değildir. Diğer bir deyişle amir otorite gereklidir ama yeter şart değildir.

Bull'un haklı olduğu nokta düzenin kurulmasında özel önem atfettiği üç temel öğede ortaya çıkmaktadır: Güç ve şiddet kullanımının sınırlandırılması, Antlaşmalara saygı yani ahde vefa ve egemenliğe saygı. Yukarıda belirttiğimiz kurumların işleyişleri ve mahiyetlerinin farklı olduğuna dikkat çeken Bull kurumlar arasında bir görev dağılımı yapar. Güç ve şiddet kullanımının sınırlandırılmasının nasıl yönetileceği ile güçler dengesi, savaş ve büyük güçler kurumları ilgilirken, diplomasi ve uluslararası hukuk kurumları iletişim, görüşme ve antlaşmalara sadakat ile ilgilidir. Tüm hepsinin belirli bir düzeyde çalışmasıyla kurulan örüntüye uluslararası düzen diyoruz. Dolayısıyla uluslararası düzen sadece bir tanesine değil, tüm hepsinin birlikte var olmasına dayanır.

Bull'un güçlerin birbirinin üstünde bir konumda olmaması olarak tanımladığı güçler dengesi bir ilişki biçimidir. Durumunun mahiyeti, içerdiği aktör sayısı (sade/karmaşık), kapsadığı coğrafi alan (genel/bölgesel, yerel), yapıları (objektif/sübjektif) ve oluşma durumlarına (tesadüfi/bilinçli) göre güçler dengesi açıklanabilir. Güçler dengesi topyekün savaşı engeller. Bir kurum olarak uluslararası hukuk ise ortak kurallar seti olarak üst normatif ilkeler sunar. Birlikte var olmanın temellerini sunar ve yapılan antlaşmalara itaati gerekli kılarken devletlerin kendini anlatma ve savunma hakkı vermektedir. Diplomasi kurumu aktörler arasında iletişimi sağlayarak ihtilafların derinleşmesini öneler antlaşmalar yoluyla savaşı engellerken barışı sağlanmasında hayati öneme sahiptir. Diplomasinin bittiği yerde savaş başlar. Bull'a göre düzeni inşa eden temel kuralları düşündüğümüzde savaşı bir kurum olarak

önermesi şaşırtıcıdır. Bull, egemen devletlerin çıkarlarının zaman zaman çatışabileceği gerçeğini göz ardı etmez. Ona göre savaş, organize şiddettir ve siyasetin çöküşüne işaret eder. Bull'a göre önemli olan söz konusu çatışmanın sınırlı güç kullanımı ile aşılmasıdır. Bu nedenle güç kullanımının sınırlandırılmasına özel önem atfeder.

Bull'a göre devletlerin savaş açma haklarını dört yolla sınırlanabilir. Öncelikle egemen devletler savaş açma hakkına sahiptir. İkincisi savaş, herhangi bir saldırı karşısında veya hukuki hakların ve toprak bütünlüğünün savunulması gibi meşru durumlarda uluslararası hukukun uygulanmasının bir aracı olabilir. Üçüncü olarak, devletler güç dengesinin korunması için savaşa başvurulabilirler. Son olarak, Bull'a göre uluslararası düzen barışçıl değişim araçlarından yoksun olduğundan dolayı adil bir değişim için savaşa ihtiyaç duyar. Bull, ayrıca devlet dışı grupların uluslararası alanda savaş başlattıklarına dikkat çekerek bu grupların devleti sınırlayan uluslararası toplumun değer, norm ve ilkelerine kendilerinin bağımlı hissetmediklerine dikkat çeker.

Bull askeri güç ve kapasiteleri bakımından kendi kendine yeten uluslararası toplumun önde gelen güçlerine büyük güç demektedir. Devletler arasındaki güç eşitsizliği büyük güçlerin uluslararası düzene katkıları önemi ortaya çıkarmaktadır. Düzenle büyük güçler küçük güçlerden daha fazla söz sahibidir. Örneğin ABD hegemon pozisyonu dolayısıyla Balkanlarda veya Ortadoğu'da bölge ülkelerinden daha fazla söz sahibidir. Büyük güçler genel güç dengesinin korunmasında ve ortaya çıkan krizlerin kontrol edilmesinde hayati rol oynarlar.

Uluslararası toplumun bu beş kurumu düzenin sağlanmasında ve üç ilkenin hayata geçirilmesinde hayati öneme sahiptir. Bull, *Anarşik Toplum* çalışmasında söz konusu kurumların uluslararası toplumun üyeleri arasındaki rol ve işlevlerine değinirken güç kullanımının sınırlandırılması ve karşılıklı egemenliğe saygı ilkelerine sıkça atıf yapmaktadır. Güçler dengesi, uluslararası hukuk, diplomasi savaş ve büyük güçler kurumlarının en önemli rol ve işlevlerinden biri ortaya çıkan sorunlarda veya uyuşmazlıklarda çözüm için güç kullanmadan ve şiddete başvurmadan bir sonuca ulaşılması, eğer güce ve şiddete başvurulması kaçınılmaz ise kısıtlı ve meşru güç kullanılarak sonuca ulaşılması gerektiği ifade edilmektedir. Büyük güçlerin oluşturduğu genel güçler dengesi, uluslararası hukuk ve diplomasi gibi kurumlarla birlikte

uluslararası toplumun üyeleri arasında toplumsallığı artırıcı işbirliğine yönelik ortak anlayış ve uzlaşma kültürünü destekleyerek ortaya çıkan uyuşmazlıkların genel ve yıkıcı bir savaşa dönüşmeden çözülmesine hizmet eder. Düzenin oluşturulması ve hayatını idame ettirmesi, düzenin tüm kurumların birbirleriyle örtüşen işlevlerinin örüntüsü içinde gerçekleşir.

1648 Vestfalya Antlaşmasıyla yeni bir uluslararası düzen ortaya çıkmıştır. Vestfalya öncesi dönemde imparatorlukların sabit coğrafi sınırlarında söz etmek güçtür ve tam da bu nedenden dolayı imparatorlukların siyasi kontrollerinin kapsamı ve şekli çeşitliydi. Siyasi birimlerin belirli sınırları yoktu. Geleneksel Ortaçağ Avrupa düzenini temsil eden *Respublica Christiana*'da Roma Kilisesinin meşru ve meşrulaştırıcı otoritesinin dışında kalan bağımsız ve egemen bir birim yoktu. Siyasi birimler işlevlerine göre ast-üst ilişkisi içinde dikey olarak bir düzen oluşturmaktadırlar.

Vestfalya Antlaşması siyasi birimler arasında dikey olarak var olan düzeni eşitler arası ilişki olarak yatay hale dönüştürmüştür. İki evrensel üst varlığın, Papalık ve imparatorluk, amir hakları artık kabul görmüyordu. Bu noktada Vestfalya Antlaşmasıyla birlikte antlaşmalarla belirlenmiş sınırlar dâhilinde dış müdahale olmaksızın egemen mutlak güç kullanma hakkı olan temel siyasi aktör ortaya çıktı. Tarihsel süreçte aynı dili, dini ve kültürü paylaşan toplulukların oluşturduğu ve “ulus” olarak tanımlanan yeni soyut bir birime bağlılık önem kazanmaya başladı. Vestfalya ile birlikte Avrupa içi devletlerarası ilişkileri şekillendiren Ulusun kurduğu siyasi yapı ulus-devlet adını almıştır. Bu yeni eşit siyasi yapıların yanında aralarındaki ilişkileri düzenleyecek amir bir otoritenin ortadan kalkmasını anarşi olarak tanımlayan klasik uluslararası ilişkiler anlayışı ortaya çıkmıştır. Bull her ne kadar Vestfalya sonrası ortaya çıkan bu yeni uluslararası alanı anarşik olarak nitelese de salt savaş hali olarak görmez ve anarşik bir yapısı olsa da belirli ortak kurallar ve temel ilkeler çerçevesinde alanın varlığını idame ettirdiğini vurgular. Egemen devletlerin ana aktörler olduğu bu sistemde “ulusal” çıkarlar, verili ve hatta ebedi olarak göz önüne alınır ve esas olarak ulusal güvenlik hakkındadır. Devletlerarası düzenin temel ilkesi diğer ülkelerin iç işlerine müdahale etmemektir. Ulusa dayanan yeni siyasal birim tarihsel süreçte tüm dünyaya yayılmıştır. Bugün 193 devlet BM üyesidir.

1555 Augsburg Barışı ile başlatabileceğimiz Avrupa'daki ulus-devletleşme süreci, 1648 Vestfalya Antlaşması ile kurumsallaşmış, 1789 Fransız devrimi ile iyice pekişmiştir. Gerek çok-uluslu imparatorluklar gerekse de yeni ulus-devletler arasında ortaya çıkan mücadele yeni dönemin düzenini şekillendirmiştir. 1555'den 1815'e kadarki dönemi Vestfalya uluslararası düzeninin Avrupa-içi kurumsallaşması yolunda hazırlık dönemi olarak adlandırmak yerinde olacaktır. Bugün Vestfalyan düzen olarak adlandırdığımız yapının ortaya çıktığı bu dönemin belirleyici olayları şunlardır: 1610–1640 arasında Fransa'nın büyük bir güç olarak ortaya çıkması, 1648 Vestfalya Antlaşması, 1600'ler boyunca önce Hollanda sonra Fransa'nın 1700'lerde İngiltere'nin, İspanya ve Portekiz'in karşısında büyük birer güç olarak sıvrilmeleri, 1713 Utrecht Antlaşması ile güçler dengesi kavramının somut bir şekilde ilk kez uluslararası bir antlaşmada -Anglo-Fransız Antlaşması- ortaya çıkması ve İngiltere'nin Fransa'nın yerini alarak Avrupa içi düzene katılımı ve 1700'lerle birlikte Rusya'nın Doğu Avrupa'da artan nüfuzu, Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlaması (1699 – 1792) ve 1789 Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları (1803–1815). Viyana Antlaşması ile kurulan yeni düzen çok kutuplu bir yapı arz ediyordu. Büyük güçler arasındaki mücadelenin Birinci Dünya Savaşı ile sonuçlanması yeni bir düzeni ortaya çıkarmıştır. 1918 Versay Antlaşmasıyla birlikte geçirilen ABD Başkanı Woodrow Wilson'un ünlü 14 maddesinden konumuz açısından en önemli olanı hiç şüphesiz self-determinasyon hakkıdır. Self-determinasyon hakkının uluslararası hukukun bir parçası haline gelmesiyle birlikte ulus-devletleşme sürecinin hızlanmıştır. Çok uluslu imparatorluklar küçük ulus-devletlere bölünmüştür. Bunun doğal bir sonucu olarak Avrupa'da 16 olan devlet sayısı 1919'a gelindiğinde 30'a yükselmişti. Bugün bu sayı 50'dir.

Self determinasyonun ilkesinin bir sonucu olarak kara imparatorlukları yerini sömürge imparatorlukları ve ulus-devletler almıştır. Ayrıca amir otoritenin olmadığı anarşik düzende savaşı önlemek ve barışı korumak için devletler arasında diyalogu geliştirmek amacıyla Cemiyeti Akvam (Milletler Cemiyeti) oluşturulmuştur. Diğer taraftan anarşik yapı devam ettiğinden dolayı devletler güvenliklerini, ulusal çıkarlarını ve toprak bütünlüklerin ittifaklar, diplomasi, caydırıcı askeri seçenekler, topraksal savunma sistemi ab araçlarla sağlamaya çalışıyorlardı. Konumuz açısından en önemi gelişmelerden biride güç dengesinin tamamen değişmesidir. Avrupalı büyük güçlerin

küresel iddialarının çok zayıflamasının yanı sıra Avrupa kıtasında etkilerinin de giderek azalması ve Amerika'nın büyük küresel güç olarak ortaya çıkmaya başlamasıdır.

İkinci Dünya Savaşı Yalta Konferansı ile başlayan sürecin sonunda sona ermiştir. Bundan dolayıdır ki bu döneme Yalta düzeni adını veriyoruz. Yalta düzenin en önemli gelişmesi BM'in kurulmasıdır. BM Şartı içinde yer alan devletlerarası ilişkilerde güç kullanımının sınırlandırılmasını, antlaşmalara bağlılık ve devletlerin birbirlerinin egemenliğini tanınmasını vurgulayan maddeler, Yalta Düzeninde uluslararası toplumun sorunlarının barışçıl yollarla çözümünde siyasi ve hukuki alt yapısını oluşturmuştur. Self determinasyon ilkesi sayesinde yeni bağımsızlığını kazanan devletler için yol haritası olan BM aynı zamanda uluslararası meşruiyetin kaynağı olmuştur. UAD ve BM Güvenlik Konseyi'nin varlığı ile sahip olduğu haklar uyuşmazlıkların çözülmesinde güç kullanımının sınırlandırılması ve belirli ilkeler dâhilinde güç kullanımına izin vermesi düzenin sürdürülmesinde hayati derecede önemlidir.

Uluslararası ilişkiler alanında güç kullanımının sınırlandırılması için yapılan diğer önemli gelişme silahsızlanma antlaşmalarıdır. NPT gibi nükleer silahların sınırlandırılması gibi küresel antlaşmalar imzalanmış olsa da antlaşmalarının önemli bir kısmının Avrupa uluslararası alanının güvenliğini sağlamaya yönelik olduğunu vurgulamak zorundayız. 1975 Helsinki Nihai Senediyle birlikte Avrupa'da başlayan diyalog süreci Gorbaçov döneminde artarak devam etmiş ve 1990'da AKKA Antlaşmasıyla sonuçlanmıştır. AKKA yoluyla stratejik silahlarda azaltma ve sınırlamalar getirme suretiyle Avrupa uluslararası alanında güç kullanımının minimize edildiği, bir nevi pasifize edilmiş barışçıl ve istikrarlı bir düzen yaratmak hedeflenmiştir.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında yaşanan savaş ve kaotik durumsallık Avrupalı devletler arasındaki ilişkilerin daha az sorunlu bazı bölümlerini ortak yönetme fikrine yöneltti. Devletler arası ilişkilerde ortaya çıkan uyuşmazlıkları çözüme kavuşturmada egemenliğe saygı ilkesi temelinde güç kullanımının antlaşmalar yoluyla sınırlandırılarak kurumsal bir yapıya dönüştürülmesi süreci önce Avrupa Konseyi içinde söylemsel bazda gelişirken 1951'de AKÇT ve 1957 AET ve EURATOM ile pratikte de gerçekleşmeye başladı. Bu bütünleşme süreci savaşın gaipleri ve mağluplarını ortak

eşitler olarak kurumsal işbirliği içinde temelde şiddeti sınırlama ve kaotik durumsallığı barışı güvence altına almanın bir aracı oldu. Bull'un düzenin kurulması ve sürdürülebilir olması için öne sürdüğü üç ilke Avrupa ölçeğinde 1950'li yıllarda başlayan bütünleşme süreci içinde dinamik etki-tepki sarmalında çeşitli krizlerle ve meydan okumalarla karşılaşmış olsa da yavaş yavaş şekillenen çok boyutlu ve aşamalı bir hüviyet kazanarak siyasal alana taşınmıştır. 1970'lerde ASİ ile başlayan gündeme gelen siyasallaşma süreci 1990 sonrasında 1992 Maastricht Antlaşmasına kadar siyasal bir örgüt olmaktan uzaktır. Bu nedenden dolayıdır ki, 1992 Maastricht Antlaşmasını AB uluslararası alanının doğum belgesi olarak kabul ediyoruz.

Avrupa uluslararası alanını şekillendiren Komünizmin çökmesiyle birlikte askeri güvenlik riskinden büyük ölçüde kurtulan Avrupa'da Maastricht Antlaşmasıyla birlikte yeni bir düzen AB uluslararası alanı ortaya çıkmıştır. Üye devletler ve Birlik arasındaki ilişkinin doğasını belirleyen ana unsur antlaşmadır. Uzun müzakereler ve pazarlıklar sonucunda imzalanan antlaşmalar, - Maastricht, Amsterdam, Nice ve Lizbon- sadece yürürlüğe girmeleri için değil, değiştirilmesi bakımından da tüm üye devletlerin onayını gerektiren antlaşmalardır. Diğer bir ifade ile Birliğe üye olup olmama, egemenliğin hangi boyutlarını ve konularını Birliğe devretme yetkisi siyasal egemenlik ve bağımsızlık kapsamında üye devletlerde kalmıştır. Antlaşma yapma yetkisinin üye devletlerde kalması nedeniyle yapılacak her önemli değişikliğin, her bir üye devlette ulusal anayasa ölçülerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu durum AB düzenlemelerinin onaylanmasından önce üye devletlerin anayasalarında yapılan değişikliklerle yaşanmıştır. Yeni üye olmak isteyen devletler tüm antlaşmalar sonucunda oluşmuş müktesebat (acquis communautaire) ile kendi kanunlarını, kurallarını ve siyasetini uyarmak zorundadır.

Maastricht çatısı altında bütünleşme hareketi ekonomik birlikten siyasal birliğe dönüşen AB yeni kurallar, ilkeler, normlar, değerler ve prosedürler örüntüsü kapsamında hukuki ve kurumsal yenilenme yaşamıştır. Bu kurumsal yenilenmenin bir sonucu olarak zaten Komisyon, Konsey ve AAD gibi otoritemsi yapılara sahip AB, süreç içerisinde söz konusu kurumlar güçlerini artırırken AP ve AMB gibi kurumlar yeni yetkiler ile donatılmış ve güçlenmişlerdir. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta

devletlerin gönüllü ve istekli olarak ortak üst bir kuruma egemenliklerinin bir kısmını devretme iradesinde olmasıdır. Devletler bu irade beyanına bugüne kadar sadık kalmışlardır. Yani verdikleri sözü tutmuşlar ve anlaşmalara saygılı davranmaya gereken azami özeni göstermişlerdir. Tamda bu nedenden dolayı bu alanı inşa eden ve otoritemsi yapıların gücünü yükselten ve işlevini artıran unsur anlaşmalara saygı ana temelinde güç kullanmama taahhüdü ve paylaşılan ve birleşik egemenlik anlayışı çerçevesinde ortaya çıkan ilişkiler, ilkeler, normlar, kurallar ve prosedürler örüntüsüdür. Bu örüntünün bir sonucu olarak anarşiyi önleyen otoritemsi yapılar ortaya çıkmıştır. En geniş kapsamlı otoriter yapılar AAD, AP, AK ve Komisyon'dur. Düzenin AB resmi kurumları dışındaki diğer aktörleri, otoritemsi uluslar(arası)-üstü -BM, Uluslararası Ceza Mahkemesi vb- siyasi ve hukuki yapılar, gerek söz konusu bu yapıların karar alma süreçlerini gerekse de devletleri etkileme amacıyla olan devlet dışı aktörler, STK'lar, çok uluslu şirketler ve çıkar örgütleridir. Tüm bu aktörler paylaşılan ve birleşik egemenlik anlayışı kapsamında çoğul sadakat ve örtüşen otorite örüntüsü içinde AB uluslararası alanını tam da Bull'un "yeni-ortaçağcı" gelişme olarak eleştirdiği tarz da yeniden üretmektedirler. Bu nedenle yeni AB uluslararası alanında devletlerin Bullvari bir mutlak egemenlik hakkı yoktur.

Bir devletin AB'ye katılması egemenlik alanına giren alanların önemli ölçüde sınırlanması anlamını taşır. Bütünleşme hareketi doğası gereği egemenlik devrine dayanmaktadır. Ekonomik alandaki egemenlik haklarının bir kısmının üst bir otoriteye devredilerek paylaşılması zamanla siyasal alana taşınmış ve hukuk temelinde ulus-üstü yeni bir alan/kimlik ortaya çıkarmıştır. Söz konusu alanı ve kimliği temsil eden kavramlar ve kurumlar meydana gelmiştir. Birlik içindeki bu kurumsal yapıyı politikaların uyumlaştırılması anlamında destekleyen bir kavram olarak karşımıza çıkan Avrupalılaşıma/AB'leşme kavramının ülkelerin değişimlerinde bir kavramsal çerçeve olarak, AB etkisi ile üye/aday ülkelerde siyasal, kurumsal yapılar ve diğer siyaset alanlarının-kısacası tüm boyutların maruz kaldığı değişimlerin açıklanması için faydalı ve gerekli bir kavramdır. Avrupalılaşıma hem coğrafi genişlemeyi hem de AB müktesebatının yeni ülkeye aktararak uyumun güçlendirilmesi anlamında derinleşmeyi ifade etmektedir. Diğer taraftan bu yumun sağlanması için ulusal düzeye aktarma anlamında yayılma ve kurumsallaşmanın sağlanması ve dışarıya aktarılması anlamında

yönetişimsel özellikleri içinde barındırır. AB alnını yöneten kurumlar bu özellikleri üstlenen kurumlar olması nedeniyle otoritemsi yapılardır.

AAD'ın içtihadı aracılığıyla uluslararası hukuktan özerk AB hukuku düzeninin varlığı ortaya çıkmıştır. Bu hukuki düzen aynı devlet içi hukuk gibi AB ölçeğinde bağlayıcı ve zorlayıcıdır. Bu nedenle de amir bir otoritedir ve AB uluslararası alanını anarşik olmaktan çıkarmaktadır. Devletler-üstü hukukun adresi olan AAD'nin kararları alandaki tüm devletleri ve aktörleri, doğrudan ya da dolaylı olarak bağlayıcı hukuk normları koymaktadır. İctihat hukuku aracılığı ile AAD, üye devletlerin sorumluluğu ilkesinden hareketle AB hukukunu uygulamakla ve Birlik vatandaşlarına sağlanan hakları korumakla görevlidir. AB hukuku ile çelişen ulusal hükümlerin uygulanmaması için ilgili aktörlerle birlikte çalışır ve onları denetler. AAD'ın kendisine verilen haklar kapsamında devletlerin egemenliklerini sınırlandırması, egemenlik kavramının Avrupa bütünleşme süreci içinde dönüşmesine yol açmış ve egemenliğin anlamı ve işlevi değişmiştir. AB uluslararası alanında yer alan herhangi bir devlet AAD'ın ortaya koyduğu hukuk normlarına, çıkarları nedeniyle karşı oy kullansa bile, bu hukuk normları kendini bağlamaktadır. Bugüne kadar bu ilkeyi çiğneyen hiçbir üye devlet olmamıştır.

AAD doğrudan ulusal çıkarı ilgilendiren siyasal, güvenlik ve savunma gibi konularda yetkisizdir. AAD doğrudan AB vatandaşlarını haklarını AİHM ile birlikte korur. Neden devletler sorunlarında şiddete başvurmayacaklarını taahhüt ediyorlar sorusuna en net cevabı Avrupa Vatandaşlığı kavramı ile ortak savunma odaklı dış politika ve güvenlik politikası vermektedir. Antlaşmalarla üye ülkenin her bir vatandaşı aynı zamanda AB'nin vatandaşıdır ve o vatandaşlığın sunduğu tüm hak, imkân ve sorumluluklardan yararlanma hakkına sahiptir. Amsterdam (1997), Nice (2001) ve Lizbon (2009) antlaşmalarında hak ve sorumlulukları artırılmıştır. Bundan dolayıdır ki vatandaşlık topraksallık ilkesini ulus-devlet sınırlarının dışına taşımış ve tüm AB coğrafyasına teşmil etmiştir. Vatandaşlar serbest dolaşım, ikamet haklarının ötesinde ikamet ettiği ülkenin “vatandaşı” olmasa bile o ülkenin belediye seçimlerinde AP seçimlerinde seçme-seçilme hakkına sahiptir.

Maastricht ile oluşturulan dış politika ve güvenlik ortaklığı devletlerin bencil ulusal çıkarlarının peşinden fütursuzca koşmasını engelleme amacındaydı. Lizbon Antlaşmasında güçlendirilen bu özelliğin yanında ortak savunma sistemi kurma amacındadır. Soğuk Savaş sonrası dönemin fırsatlarından azami derecede yararlanmak isteyen devletlerin yeniden milliyetçi politikalara kaymasını önlemek ve AB içindeki nispi denge sistemini ister istemez etkileyeceği düşünülmüş ve ortak savunma odaklı dış politika ve güvenlik politikası inşa edildi. Böylece şiddete başvurmada sorunların çözülmesi için güçlü bir mekanizma oluşturulmuştur.

Ortak dışişleri ve savunma politikası her ne kadar uyumu sağlama konusunda önemli bir araç olsa da Konsey ulusal çıkar pazarlıklarını yöneten, kurgulayan ve birlik düşüncesi içinde yeniden üreten kurumdur. Konsey üstlendiği görevler ve yapısı itibarıyla hem Vestfalyan özellikler taşımakta hem de Vestfalyan sisteme meydan okuma içermektedir. Her ülkenin bir veto hakkı bulunması Vestfalyan anlamda bağımsızlığını ve ulusal çıkarını korumayı ifade ederken nüfus büyüklüklerine göre sahip oldukları oy oranlarına dayanan nitelikli çoğunluk oylama sistemi üzerinden devletler ulusal çıkarlarını pazarlık ederek egemenliklerini paylaşmaktadırlar. Bu nedenle devletler sisteme göre hem eşittir hem de eşit değillerdir. Yine nüfus büyüklüklerine göre parlamenterin oluşturduğu AP ise demokrasinin sesidir. Ulusal eğilimlerden ziyade AB içi siyasal eğilimleri temsil eder. AP bu üst yapılar içinde en az güce sahip kurumdur.

AB hükümeti olarak da adlandırabileceğimiz Komisyon birlik anlayışının temsilcidir. Üye devletlerden gelen komisyonerlerin ülkelerinin çıkarını değil AB ortak çıkarını savunması öngörülmüştür. Birliğin uluslararası temsilini üstlenir. Ticaret ve işbirliği gibi çeşitli uluslararası antlaşmaların müzakerelerinde tüm üye ülkeler adına Birliği komisyon temsil eder. Bu görevi nedeniyle devletlerin söz konusu alandaki egemenlikleri bir üst kurum olan AB tarafından düzenlenmektedir.

Her ne kadar en son karar mercii ulusal hükümetler olsa da devletler alanın yegâne aktörü değiller artık. Devlet-altı ve devlet-üstü kurumlar giderek etkinliklerini artırmaktadır. Özellikle otoritemsi kurumların kendi pozisyonlarını güçlendirme çabaları devletlerin gücünü aşındırmıştır. AAD, Konsey, Komisyon ve Parlamento

sahip oldukları güçlerle AB uluslararası alanını yönetmektedirler. Bu nedenle düzen artık anarşik değildir. Anarşik olmaması hiç savaş olmayacağı anlamına gelmemektedir.

1950’lerde başlayan ekonomik ve hukuki bütünleşme hareketi Maastricht’le birlikte siyasal alana taşınınca uluslararası alanı da kapsamaya başlamıştır. Tüm bu kurumların bizatihi varlığı ve sahip oldukları devletler üstü haklar AB uluslararası alanını yönetmektedir. Ulusal alanda devletin üstlendiği tarzda tam bir amir otorite yetkisi sahip olmasa da AB’nin siyasal ve güvenlik konularındaki bizatihi varlığı ve söz konusu kurumların otoritemsi amir yetkileri ilişkiler, kurumlar, ilkeler, normlar, değerler ve hukuk örüntüsü içinde düzeni kurmaktadır ve yönetmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Ağaoğulları, Mehmet Ali & Levent Köker, İmparatorluktan Tanrı Devletine, İmge, Ankara, 2002

Ağaoğulları, Mehmet Ali & Levent Köker, Kent Devletinden İmparatorluğa, İmge, Ankara, 2002

Ağaoğulları, Mehmet Ali & Levent Köker, Tanrı Devletinden Kral-Devlete, İmge, Ankara, 2002.

Alderson, Kai & Andrew Hurrell, (der.), Hedley Bull on International Society, Oxford University Press, Oxford, 2000.

Appadurai, Arjun, Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization, University of Minnesota, Minneapolis, 1996.

Arend, Anthony Clark & Robert J. Beck, International Law and The Use of Force: Beyond the UN Charter Paradigm, Routledge, London ve New York, 1993.

Arı, Tayyar, Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği, 4. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2006.

Arıboğan, Deniz Ülke, Uluslararası İlişkiler Düşüncesi Tarihsel Gelişim, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

Aybet, Gülnur, A European Security Architecture After The Cold War Questions of Legitimacy, Macmillon-St Martin's Press, London ve New York, 2000.

Aydın, Mustafa ve Ertan Özensel, Tarihin Sonu mu? Francis Fukuyama v.d., Vadi Yayınları, Ankara, 2003.

Bellamy, Alex J. (ed.), International Society and Its Critics, Oxford University Press, Oxford, 2005.

Beloff, Max, The United States and The Unity of Europe. Vintage Books, New York, 1963;

Bengtsson, Rikard, The EU and the European Security Order : Interfacing Security Actors, Routledge, Londra ve New York, 2009.

Bennet, LeRoy, International Organizations Principles and Issues, 6. Baskı, Prentice-Hall International Inc, Delaware, 1995.

Best, Anthony & J. M. Hanhimäki & Joseph A.Maiola & Kirsten E. Schulze, Uluslararası

Siyasi Tarih 20. Yüzyıl, Çev. Taciser Ulaş Belge-Emel Kurt, Yayınodası Yayınları, İstanbul, 2008.

Bonney, Richard, The Thirty Years' War 1618-1648, Osprey Publishing, Oxford, 2002.

Bozkurt, Enver, Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanımı: Körfez Krizi Örneği ve Irak'ın Durumu, ABD'ye 11 Eylül 2001 Terörist Saldırı, Nobel Yayınları, Ankara, 2003.

Bozkurt, Enver, Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı, 4. Baskı, Asis Yayın Dağıtım, Ankara, 2007.

Brodie, Bernard, The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order, Harcourt Brace, New York, 1946.

Bromberger, Merry & Serge Bromberger, Jean Monnet and the United States of Europe, çev. Elaine P. Halperin, Coward-McCann, New York, 1969;

Brzezinski, Zbigniew, Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri, Çev. Ertuğrul Dikbaş, Ergun Kocabıyık, Sabah Yayınları, İstanbul, 1998.

Brzezinski, Zbigniew, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, New York, 1997.

Bull Hedley & Benedict Kingsbury & Adam Roberts (eds.), *Hugo Grotius and International Relations*, Clarendon Press, Oxford, 1992.

Bull, Hedley, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 2nd edition, Columbia University Press, New York, 1995.

Burgess, Michael, *Federalism and European Union: The Building of Europe 1950-2000*, Routledge, Londra ve New York, 2000.

Butterfield, Herbert & Martin Wight (eds), *Diplomatic Investigations: Essays on the Theory of International Politics*, George Allen & Unwin, London, 1966.

Buzan, Barry, *From International to World Society? English School Theory and the Social Structure of Globalisation*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

Buzan, Barry & Richard Little, *International Systems in World History*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

Buzan, Barry & Richard Little, *International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 2001.

Buzan, Barry, *People, States and Fear: An Agenda for Security in the Post-Cold War Era*, Harvester Wheatsheaf, London, 1991.

Cameron, Fraser, *The Foreign and Security Policy of The European Union Past, Present and Future*, Sheffield Academic Press, Sheffield, 1999.

Carr, Edward Hallett, *The Twenty Years' Crises 1919–1939 An Introduction to the Study of International Relations*, Harper & Row Publishers, New York, 1964.

Çayhan, Esra & Nurşin Ateşoğlu Güney, *Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları NATO, AB, Türkiye, AFA Yayıncılık*, İstanbul, 1996.

Cevizci, Ahmet, Paradigma Felsefe Sözlüğü, 5. Baskı, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.

Clausewitz, Carl Von, Savaş Üzerine, Çev: Şiar Yalçın, May Yayınları, 1975, İstanbul.

Davies, Norman, Avrupa Tarihi, İmge Kitabevi, 2005.

Davies, Norman, Europe: A History, Oxford University Press, Oxford, 1996.

Deibert, Ronald, Parchment, Printing, and Hypermedia: Communication in World Order Transformation, Colombia University Press, New York, 1997.

Demirkent, Işın, Haçlı Seferleri, III. Baskı, Dünya Kitapları, İstanbul, 2004.

Derek, Urwin W., The Community of Europe: A History of European Integration Since 1945, Longman, Londra ve New York, 1993.

Derian, James Der, Critical Practices of International Relations: Selected Essays, Routledge, New York, 2009.

Derian, James Der, On Diplomacy: A Genealogy of Western Estrangement, Basil Blackwell, Oxford, 1987.

Dobson, Alan P. & Steve Marsh, US Foreign Policy Since 1945, 2. ed., Routledge, Londra ve New York, 2001.

Doğan, Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, Pınar Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Dougherty, James E. & Robert L. Pfaltzgraff, Jr., Contending Theories of International Relations A Comprehensive Survey, Addison Wesley Longman, New York, 5th ed., 2001.

Doyle, Michael W., Ways of War and Peace: Realism, Liberalism and Socialism, W.W. Norton & Company, New York, 1997.

Dunay, Pál, Gábor Kardos and Andrew J. Williams, eds. *New Forms of Security: Views From Central, Eastern and Western Europe*, Dartmouth, Aldershot, 1995.

Dunne, Tim, *Inventing International Society: A History of the English School*, Macmillan, London, 1998.

European Political Co-operation, Press and Information Office of the Federal Government, Bonn, 5th ed., 1988.

Ewing, A. C., *The Individual, The State and World Government*, Macmillan, New York, 1947.

Falkenrath, Richard A., *Shaping Europe's Military Order: The Origins and Consequences of the CFE Treaty*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1995

Fawcett, Louise & Andrew Hurrell, *Regionalism in World Politics, Regional Organizations and International Order*, Oxford University Press, New York, 1995.

Fawn, Rick & Jeremy Larkins (ed.), *International Society after the Cold War: Anarchy and Order Reconsidered*, Palgrave-Macmillan, 1996.

Fukuyama, Francis, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çev. Zülfü Dicleli, 2. Baskı, Gün Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Fukuyama, Francis, *The End of History and the Last Man*, Hamish Hamilton, Londra, 1992.

Gaddis, John Lewis, *Russia, the Soviet Union and the United States: An Interpretive History*, 2.Baskı, McGraw-Hill, New York, 1990;

Gaddis, John Lewis, *The Cold War: A New History*, The Penguin Press, NewYork, 2005.

Gaddis, John Lewis, *The Long Peace: Inquiries Into the History of the ColdWar*, Oxford University Press, New York, 1987

George, Alexander L. & Andrew Bennett, Case Studies and Theory Development in the Social Sciences, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2005.

Gillingham, John, European Integration 1950-2003: Superstate or New Market Economy?, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

Hugo Grotius, The Rights of War and Peace, I. II. ve III. Cilt, Richard Tuck (Editör ve giriş tanıtımı ile birlikte), Liberty Fund, Indianapolis, 2005,

Grotius, Hugo, Savaş ve Barış Hukuku (De Jure Belli Ac Pacis), Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1967.

Gueldry, Michel R., France and European Integration: Towards a Transnational Polity?, Praeger Publishers, Westport, 2001.

Gündüz, Aslan, Milletlerarası Hukuk: Temel Belgeler Örnek Kararlar, Beta Yayınları, İstanbul, 2009.

Heywood, Andrew, Political Ideologies: An Introduction, Macmillan Press Ltd., London, 1992.

Heywood, Andrew, Politics, Palgrave, New York, 2000.

Heywood, Andrew, Siyaset, Çev. Ed. Buğra Kalkan, Liberte Yayınları, Ankara, Şubat 2006.

Hill, Christopher (ed.), National Foreign Policies and European Political Cooperation, Royal Institute of International Affairs, Londra, 1983.

Hobbes, Thomas, Leviathan, Çeviren, Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

Hobhouse, L.T., Liberalism and Other Writings, Ed. James Meadowcroft, Cambridge University Press, New York, 1994.

Hobsbawn, Eric, Devrim Çağı, Dost Yayınları, Ankara, 2005.

Hoffmann, Stanley (ed.), Conditions of World Order, The Daedalus Library, American Academy of Arts and Sciences, Houghton Mifflin Company, Boston, 2. Baskı, 1968.

Hoffmann, Stanley, World Disorders: Troubled Peace in the Post-Cold War Era, Lanham, Md, 1998.

Holsti, Kalevi, Peace and War: Armed Conflicts and International Order 1648-1989, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

Ifestos, Panayiotis, European Political Co-operation, towards a framework of supranational diplomacy, Avebury-Growing Publishing, Aldershot, 1987.

Ikenberry, G. John, After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars, Princeton University Press, New Jersey, 2001.

Jackson, Robert, The Global Covenant: Human Conduct in a World of States, Oxford University Press, Oxford, 2001.

Jeffery, Renée, Hugo Grotius in International Thought, Palgrave MacMillan, New York, 2006.

Johnson, F. Ernest (ed.), World Order: Its Intellectual and Cultural Foundations, Institute for Religious Studies and Harper & Brothers, New York, 1945.

Jones, Alistair, Britain and the European Union, Edinburg University Press, Edinburg, 2007.

Judt, Tony, Postwar A History of Europe, The Penguin Press, 2005, ss. 29-297 ve 763-837;

Kant, Immanuel, Seçilmiş Yazılar, çev. Nejat Bozkurt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.

Kant, Immanuel, Perpetual Peace and Other Essays on Politics, History, and Morals, Translated and Introduction Ted Humprey, Hackett Publishing Company, Indianapolis, 1983.

Kelleher, Catherine McArdle & Jane M.O. Sharp & Lawrence Freedman, eds., The Treaty on Conventional Armed Forces in Europe: The Politics of Post-Wall Arms Control, Nomos, Baden-Baden, 1996.

Kennedy, Paul, Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar), çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 1998.

Keohane, Robert O. & Joseph S. Nye, Power and Interdependence: World Politics in Transition, HarperCollins Publishers, Harvard, 1989.

Keohane, Robert O. (ed.), Neorealism and its Critics, Columbia University Press, New York, 1986.

Keohane, Robert, International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory, Westview Press, Colorado, 1989.

Keylor, William R., The Twentieth Century World: An International History, 2.baskı, Oxford University Press, New York, 1992.

Kissenger, Henry, Diplomasi, Çev. İbrahim H. Kurt, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

Knutsen, Torbjon L., Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi, Çev. Mehmet Özay, Açılım Kitap, İstanbul, 2006.

Krasner, D. Stephen, Sovereignty: Organized Hypocrisy, Princeton University Press, New York, 1999.

Kuhn, Thomas S., Bilimsel Devrimlerin Yapısı, Çev. Nilüfer Kuyaş, 4. baskı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Laffan, Brigid, Integration and Co-Operation in Europe, Routledge, Londra, 1992.

Lee, Stephen J., Avrupa Tarihinden Kesitler (1494-1789), Dost Kitabevi, Ankara, 2004.

Linklater, Andrew & Hidemi Suganami, The English School of International Relations: a Contemporary Reassessment, Cambridge University Press, Cambridge, 2006

Linz, Juan J. & Alfred C. Stepan, Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1996.

Machiavelli, Niccolo, Prens, Çev. Selahattin Bağdatlı, Derin Yayınları, İstanbul, 1999.

MacMillan, John, On Liberal Peace: Democracy, War and International Order, Tauris Academic Studies, London, 1998.

Macmillan, Margaret, Paris 1919: Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi, Çev. Belkıs Dişbudak, ODTÜ Yayıncılık, 2004.

Mazzucelli, Colette, France and Germany at Maastricht: Politics and Negotiations to Create the European Union, Garland Publishing, New York ve Londra, 1997.

McAllister, Richard, From EC to EU: An Historical and Political Survey, Routledge, Londra ve New York, 1997.

McEvedy, Colin, Ortaçağ Tarih Atlası, Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2001.

McEvedy, Colin, Yakınçağ Tarih Atlası: 1815'ten 2000'e Avrupa, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

McNeil, William H., Dünya Tarihi, Çev. Alaaddin Şenel, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

Mérand, Frédéric, *European Defence Policy: Beyond the Nation State*, Oxford University Press, Oxford, 2008.

Morgenthau, Hans J., *Politics Among Nations The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York, 3rd Ed., 1965.

Morgenthau, Hans J., *Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi*, Çev., Baskın Oran ve Ünsal Oskay, Sevinç Matbaası, 1970.

Müftüler-Baç, Meltem, *Türkiye ve AB : Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

Nicholson, Harold, *Diplomasi*, Mete Ergin (çev.), Altın Kitaplar Yayınevi, 1970.

Nicholson, Harold, *Diplomacy*, Oxford University Press, Oxford, 1950.

Nuttall, Simon J., *European Political Cooperation*, Clarendon Press, Oxford, 1992,

O'Neill, Michael, *The Politics of European Integration: A Reader*, Routledge, Londra, 1996.

Olsen, Johan P., *Europe in Search of Political Order: An Institutional Perspective on Unity/Diversity, Citizens/Their Helpers, Democratic Design/Horizontal Drift, and the Coexistence of Orders*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

Önuma, Yasuaki (ed.), *A Normative Approach to War: Peace, War, and Justice in Hugo Grotius*, Oxford University Press, Oxford, 2001.

Oxford Dictionary of English, 2nd Edition, revised, Oxford University Press, Oxford, 2005.

Özcan, Mesut, *Sorunlu Miras Irak*, Küre Yayınları, İstanbul, 2004.

Özön, Mustafa Nihat, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005.

Palmer, R. R. & Joel Colton, A History of The Modern World, Von Hoffman Press, New York, Seventh Edition, 1992.

Panayiotis Ifestos, European Political Co-operation: Towards a Framework of Supranational Diplomacy, Avebury-Growing Publishing, Aldershot, 1987.

Pazarcı, Hüseyin, Uluslararası Hukuk, 4. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2009.

Pijpers, Alfred & Elfriede Regelsberger & Wolfgang Wessels (eds.), European Political Cooperation in the 1980s, Martinus Nijhoff, Dordrecht, 1988,

Purtaş, Fırat, Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu, Platin Yayınları, Ankara, 2005.

Rengger, Nicholas J., International Relations, Political Theory and the Problem of Order: Beyond International Relations Theory?, Routledge, Londra, 2000.

Reves, Emery, The Anatomy of Peace, Harper& Brothers, New York, 1945.

Reynolds, David (der.), The Origins of the Cold War in Europe: International Perspectives, Yale University Press, New Haven, 1994.

Richardson, James L., Contending Liberalism in World Politics: Ideology and Power, Lynne Rienner Publishers, Colorado, 2001.

Roberts, Elizabeth, Europe 1992: The United States of Europe?, Gloucester, New York, 1990,

Robertson, Barbara Allen (ed.), International Society and the Development of International Relations Theory, Pinter, Londra, 1998.

Sarıbeyoğlu, Meltem, Dünya Ticaret Örgütü'nün Antlaşmalara Dayalı Milletlerarası Ekonomik Düzendeki Yeri ve Türk Hukukuna Etkisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Anabilim Dalı, Kamu Hukuku Bilim Dalı yayınlanmamış doktora tezi, 2008.

Schulze, Hagen, Avrupa’da Ulus ve Devlet, Çev. Timuçin Binder, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005.

Schweizer, Karl & Paul Sharp, eds., The International Thought of Herbert Butterfield, Palgrave, Basingstoke, 2007.

Sen, Amartya, Identity and Violence: The Illusion of Destiny, W.W. Norton, New York, 2006.

Sharp, Jane M. O., Striving for Military Stability in Europe: Negotiation, Implementation, and Adaptation of the CFE Treaty, Routledge, New York, 2006.

Smith Martin A. & Graham Timmins (eds), Uncertain Europe: Building a New European Security Order?, Routledge, London, 2001.

Soysal, İsmail, Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: olaylar Kronolojisi (1945–1975), İSİS, İstanbul, 1997.

Spanier, John & Steven W. Hook,, American Foreign Policy since World War II, 14. Baskı, Congressional Quarterly Inc., Washington, 1998,

Sperling, James (ed.), Two Tiers or Two Speeds?: The European Security Order and the Enlargement of the European Union and NATO (Europe in Change), Manchester University Press, Manchester, 1999.

Stromberg, Roland N., Europe in the Twentieth Century, Prentice-Hall, New Jersey, 1980.

Tilly, Charles Avrupa’da Devrimler 1492 -1992, Çeviren Özden Arıkan, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005.

Topal, Ahmet Hamdi, Uluslararası Terörizm ve Terörist Eylemlere Karşı Kuvvet Kullanımı, Beta, İstanbul, 2005.

Torun, Yıldırım, Hugo Grotius’un Hukuk ve Siyaset Felsefesi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005.

Tsoukalis, Loukas, What Kind of Europe? Oxford University Press, Oxford, 2005.

Urwin, Derek W., The European Community: From 1945 to 1985, Michelle Cini (ed.), European Union Politics, Oxford University Press, Oxford, 2003.

Viner, Jacob, The Customs Union Issue, Carnegie Endowment for International Peace, New York, 1950.

Wall, Stephen, A Stranger in Europe: Britain and the EU from Thatcher to Blair, Oxford University Press, Oxford, 2008, ss. 1-3.

Waltz, Kenneth N., Man, the State and War. A Theoretical Analysis, Columbia University Press, New York, 2001

Waltz, Kenneth N.. Man, the State and War: A Theoretical Analysis, Columbia University Press, New York, 1959.

Waltz, Kenneth, Theory of International Politics, McGraw-Hill, New York, 1979.

Waltz, Kenneth, Uluslararası Politika Teorisi, Çev. Ersin Onulduran, Ankara.

Watson, Adam, The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis, Routledge, London, 1992.

Wegs, J. Robert, Europe Since 1945: A Concise History, St. Martin's Press, New York, 1991.

Wendt, Alexander, Social Theory of International Politics, 10. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

Wheeler, Nicholas J., Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society, Oxford University Press, Oxford, 2002.

Wight, Martin, Power Politics, Hedley Bull ve Carstaan Holbraad (ed.), Leicester University Press, Leicester, 1978.

Wight, Martin, Systems of States, Hedley Bull (ed.), Leicester University Press, London, 1977.

Wilentz, Sean, The Age of Reagan: A History, 1974–2008, Harper, New York, 2008.

William, Ronald & Gordon MacKay, Towards a United States of Europe: An Analysis of Britain's Role in European Union, Hutchinson, Londra, 1961

Williams, Howard, Moorhead Wright, Tony Evans (Der.), Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme, Tolga Erdal ve Fatih Durmuş (Yay. Haz.), Siyasal Yayınevi, Ankara, 2007.

Wimperis, H. E., World Power and Atomic Energy – The Impact on International Relations, Constable, London, 1948.

Wirbel, Loring, Star Wars: US Tools of Space Supremacy, Pluto Press, Londra ve Sterling, 2004.

Wistrich, Ernest, After 1992: The United States of Europe, Routledge, Londra ve New York, 1989;

Woodward, E. L., J. R. Oppenheimer, E.H. Carr, W. E. Rappard, R. M. Hutchins, F. B. Sayre, E. M. Earle, Foundations of World Order, Social Science Foundations, The University of Denver Press, 3. Press, 1949.

Yazğan, Şükrü, “Sistem ve Kriz: “Sistemsal Kriz” ve Uluslararası Sistemin Yeniden Kurgulanması”, Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, 2009.

Yeni Avrupa düzeni ve Türkiye'nin yeri, İKV Yayınları, İstanbul, Mayıs 1999.

Zielonka, Jan (ed.), Europe Unbound: Enlarging and Reshaping the Boundaries of the European Union, Routledge, Londra, 2002.

Zielonka, Jan, Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union, Oxford University Press, Oxford, 2006.

Kitap Bölümleri ve Makaleler

Alderson, Kai & Andrew Hurrell, Introductory Note, Bull Papers, (Bull'un, "Society and Anarchy in International Society", 1966, başlıklı makalesinin giriş kısmında Alderson ve Hurrell tarafından yazılan giriş notu) Alderson ve Hurrell, (der.), Bull's Conception of International Society, Hedley Bull on International Society, Oxford University Press, Oxford, 2000.

Alderson, Kai & Andrew Hurrell, Bull's Conception of International Society, Alderson ve Hurrell, (der.), Hedley Bull on International Society, Oxford University Press, Oxford, 2000.

Allen, David, European Union, Single European Act and the 1992 Programme, Dennis Swann (ed.), The Single European Market and Beyond: A Study of the Wider Implications of the Single European Act, Routledge, Londra ve New York, 1992.

Almeida, Joao M. & Hedley Bull, "Embedded Cosmopolitanism", and the Pluralist-Solidarist Debate, Richard Little ve John Williams (eds.), The Anarchical Society in a Globalized World, Palgrave, New York, 2006.

Archer, Clive, What security? What order?, in Martin A. Smith and Graham Timmins (eds), Uncertain Europe: Building a New European Security Order?, Routledge, London, 2001.

Armstrong, David, The Evolution of International Society, John Baylis, Steve Smith ve Patricia Owens, (der.), Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations, 4. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2008.

Armstrong, David, The Nature of Law in an Anarchical Society, Richard Little ve John Williams (eds.), The Anarchical Society in a Globalized World, Palgrave, New York, 2006.

Ashley, Richard K., Political Realism and Human Interest, International Studies Quarterly, Cilt 25, Sayı 2, 1981.

Aybet, Gülnur, Nato's Developing Role in Collectine Security, SAM Papers, Sayı 4/99, Ankara, 1999.

Aydın, Cemil, Emperyalizm Karşıtı Bir İmparatorluk: Osmanlı Tecrübesi Işığında 19. Yüzyıl Dünya Düzeni, Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, Cilt: 12 Sayı: 22, 2007 /1, İstanbul, 2007.

Baldwin, David, The Concept of Security, Review of International Studies, Cilt 23, Sayı 1, 1997.

Baylis, John, , Britain, the Brussels Pact and the Continental Commitment, International Affairs, Cilt 60, Sayı 4, Güz 1984.

Baylis, John, International and Global Security, John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens (ed.), The Globalization of World Politics An introduction to international relations, Oxford University Press, Oxford, 4. Baskı, 2008.

Baylis, John, International and Global Security, John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens (ed.), The Globalization of World Politics An introduction to international relations, Oxford University Press, Oxford, 4. Baskı, 2008.

Bellamy, Alex J., The English School, Martin Griffiths (ed.), International relations Theory for the Twenty-First Century: An Introduction, Routledge, New York, 2007.

Bleiker, Roland, Order and Disorder in World Politics, Alex J. Bellamy (ed.), International Society and Its Critics, Oxford University Press, Oxford, 2005.

Bonvicini, Gianni, Making European Foreign Policy Work, Martin Westlake (ed.), The European Union Beyond Amsterdam, London, Routledge, 1999.

Booth, Ken, Security and Emancipation, Review of International Studies, Cilt 17, Sayı 4, 1991.

Bozdağlıoğlu, Yücel, Liberalizm, Haydar Çakmak, Der., Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler, Platin Yayınları, Ankara, 2007.

Browning, Christopher S. & Pertti Joenniemi, Geostrategies of the European Neighbourhood Policy, European Journal of International Relations, Cilt 1, Sayı 3, 2008.

Bull, Hedley, Hobbes and the International Anarchy, Social Research, Cilt: 48, Sayı: 4, 1981.

Bull, Hedley, Introductory Talk on International Society and Anarchy, British Committee on the Theory of International Politics, 21-24 Haziran 1961.

Bull, Hedley, Justice in International Relations: The Hagey Lectures (1984), University of Waterloo Waterloo, Ontario, 1984.

Bull, Hedley, Natural Law and International Relations, British Journal of International Studies, Cilt 5, 1979.

Bull, Hedley, Society and Anarchy in International Relations, Herbert Butterfield ve Martin Wight (eds), Diplomatic Investigations: Essays on the Theory of International Politics, George Allen & Unwin, London, 1966.

Bull, Hedley, The Grotian Conception of International Society, Butterfield ve Wight (eds), Diplomatic Investigations, Diplomatic Investigations: Essays on the Theory of International Politics, George Allen & Unwin, London, 1966.

Bull, Hedley, The Importance of Grotius in the Study of International Relations, Hedley Bull, Benedict Kingsbury, Adam Roberts (eds.), Hugo Grotius and International Relations, Clarendon Press, Oxford, 1992.

Bull, Hedley, The State's Positive Role in World Affairs, *Daedalus*, Cilt 108, Sayı. 4, 1979,

Bull, Hedley, The Twenty Years' Crisis Thirty Years On, *International Journal*, Cilt 42, Sayı 4, Güz 1969.

Bull, Hedley, War in History, 1967, Bull Papers'dan aktaran Kai Alderson ve Andrew Hurrell, *International Society and Academic Study of International Relations*, Kai Alderson ve Andrew Hurrell, Hedley Bull on International Society, Oxford University Press, Oxford, 2000.

Burchill, Scott, Liberalism, Scott Burchill, Andrew Linklater, v.d, *Theories of International Relations*, 3. Baskı, Macmillan Press, London, 2005.

Buzan, Barry, International Political Economy and Globalization, Alex J. Bellamy (ed.), *International Society and Its Critics*, Oxford University Press, Oxford, 2005.

Buzan, Barry, Rethinking Hedley Bull on the Institutions of International Society, Richard Little ve John Williams (eds.), *The Anarchical Society in a Globalized World*, Palgrave, New York, 2006.

Campbell, Gordan, Uluslararası İlişkiler: Britanyalı Bakış Açısı, Ayhan Kaya - Günay Göksu Özdoğan (Der.), *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar: Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Küresel Adalet ve Güvenlik*, Bağlam yayınları, İstanbul, 2003.

Carr, Edward Hallett, The Moral Foundations for World Order, E. L. Woodward, et. all., *Foundations of World Order*, Social Science Foundations, The University of Denver Press, 3rd Press, 1949.

“Statements and Declarations of the Action Committee for the United States of Europe 1955-67”, Chatham House ve PEP, Joint European Series Sayı 9, Londra, 1969

Dalby, Simon, Security, Modernity, Ecology: The Dilemmas of Post-Cold War Security Discourse, Alternatives, Cilt 17, 1992.

Demiray, Muhittin, Bölgesel Siyasi Güvenlik Modellerinin İnşasında Türkiye'nin Rolü, Medeniyetler ve Dünya Düzenleri uluslararası sempozyumu bildirisi, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul, 12–14 Mayıs 2006.

Doyle, Michael W., A Liberal View: Preserving and Expanding the Liberal Pacific Union, T. V. Paul & John A. Hall (ed.), International Order and the Future of World Politics, Cambridge University Press, Cambridge, 1999

Doyle, Michael W., Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs, Philosophy and Public Affairs, Cilt 12, Sayı 3, 1983.

Doyle, Michael W., Liberalism and World Politics, Controversies in International Relations Theory, St.Martin's Press, New York, 1995.

Dunne, Tim & Brian C. Schmidt, Realism, John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens (ed.), The Globalization of World Politics An introduction to international relations, Oxford University Press, Oxford, 4. Baskı, 2008.

Dunne, Tim, Liberalism, John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens (ed.), The Globalization of World Politics An introduction to international relations, Oxford University Press, Oxford, 4. Baskı, 2008.

Eralp, Atilla, Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması, Atilla Eralp (der.), Devlet Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1997.

Forsyth, Murray, The Political Theory of Federalism The Relevance of Classical Approach, Joachim Jens Hesse ve Vincent Wright (eds.), Federalizing Europe?: The Costs, Benefits, and Preconditions of Federal Political Systems, Oxford University Press, 2000.

Freedman, Lawrence, Uluslararası Güvenlik: Değişen Hedefler, Foreign Policy (Türkiye baskısı), Bahar 1998.

Fukuyama, Francis, The End of History?, National Interest, Sayı 16, Yaz 1989.

Grieco, J. Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institution, International Organization, Sayı 42 Ağustos 1988.

Güney, Nurşin A., AKKA'nın Yeni Koşullara Uyarlanması ve Türkiye'nin Güvenliği, Gencer Özcan ve Şule Kut (der.), En Uzun Onyı: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar, İstanbul: Boyut Yayınları, 1998.

Hall, John A. & T. V. Paul, Introduction, T. V. Paul & John A. Hall (ed.), International Order and the Future of World Politics, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

Herz, John, Idealist International and the Security Dilemma, World Politics, Cilt 2, Sayı 2, 1950.

Hoffmann, Stanley, An American Social Science: International Relations, Daedalus, Cilt 106, Sayı 3, Yaz 1977.

Hoffmann, Stanley, Report of the Conference on Conditions of World Order – June 12-19 1965, Villa Serbelloni, Bellagio, Italy, Stanley Hoffmann (ed.), Conditions of World Order, The Daedalus Library, American Academy of Arts and Sciences, Houghton Mifflin Company, Boston, 2. Baskı, 1968.

Huysmans, Jef, Revisiting Copenhagen or, on the Creative Development of a Security Studies Agenda in Europe, European Journal of International Relations, Cilt 4, Sayı 4, 1998, s. 479.

Huysmans, Jef, Security! What Do You Mean? From Concept to Thick Signifier, European Journal of International Relations, Cilt 4, Sayı 2, 1998.

Ikenberry, G. John, The Myth of Post-Cold War Chaos, Foreign Affairs, Vol. 75, May/June 1996.

Jervis, Robert, Cooperation under the Security Dilemma, World Politics, Cilt 30, Sayı 2, 1978.

Jones, Charles A., War in the Twenty-first Century: An Institution in Crisis, Richard Little ve John Williams (eds.), The Anarchical Society in a Globalized World, Palgrave, New York, 2006.

Jones, Richard E., The English School of International Relations: A Case for Closure, Review of International Studies, Cilt 7, No. 1, 1981.

Kaiser, Wolfram & Jürgen Elvert, ‘What Alternative open to Us?’: Britain, Wolfram Kaiser ve Jürgen Elvert (eds.), European Union Enlargement: A Comparative History, Routledge, Londra ve New York, 2004.

Kallis, Aristotle A. “European Civilization” and “Race”: Reconceptualization of “Superiority” and the Appropriation of History in Modern European Thought, Sadık Ünay – Muzaffer Şenel, Global Orders and Civilizations: Perspectives from History, Philosophy and International Relations, Nova Science Publications, New York, 2009.

Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs 2, Philosophy and Public Affairs, Cilt 12, Sayı 4, 1983.

Kardaş, Tuncay, Güvenlik: Kimin Güvenliği ve Nasıl?, Zeynep Dağı (Der.), Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus-Devlet’ten Küreselleşmeye, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.

Keohane, Robert O., Sovereignty in International Society, David Held ve Anthony McGrew (ed.), Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate, Polity Press, Cambridge, 2003.

Kingsbury, Benedict & Adam Roberts, Introduction: Grotian Thought in International Relations, Hedley Bull, Benedict Kingsbury, Adam Roberts (eds.), Hugo Grotius and International Relations, Clarendon Press, Oxford, 1992.

Lamy, Steven L., Contemporary Mainstream Approaches: Neo-Realism and Neo-Liberalism, John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens (ed.), The Globalization of World Politics An introduction to international relations, Oxford University Press, Oxford, 4. Baskı, 2008.

Linklater, Andrew, The English School, Scott Burchill, Andrew Linklater, et.all, Theories of International Relations, 3. Ed., Palgrave MacMillan, New York, 2005.

Little, Richard, The Balance of Power and Great Power Management, Richard Little ve John Williams (eds.), The Anarchical Society in a Globalized World, Palgrave, New York, 2006.

Locke, John, Natural Rights and Government by Consent, Alan Gewirth Ed., Political Philosophy, Macmillan Company, New York, 1965.

Long, David, C. A. W. Manning and the Discipline of International Relations, The Round Table: The Commonwealth Journal of International Affairs, Cilt 94, No: 378, Ocak 2005.

Marit, Sjøvaag, The Single European Act, Kjell A. Eliassen (ed.), Foreign and Security Policy in the European Union, Sage Publication, London, 1998.

Mastanduno, Michael, A Realist View: Three Images of the Coming International Order, T. V. Paul & John A. Hall (ed.), International Order and the Future of World Politics, Cambridge University Pres, Cambridge, 1999

Mazlum, İbrahim, Çevre ve Güvenlik İlişkisine Tanımsal Bir Yaklaşım, Ayhan Kaya – Günay Göksu Özdoğan (Der.), Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar: Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Küresel Adalet ve Güvenlik, Bağlam, İstanbul, 2003.

Mearsheimer, John J., Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War, International Security, Cilt 15, Sayı 1, Yaz 1990.

Minerbi, Itzhak, S., The European Community and the Middle East, Rubin Barry, Ginat Joseph, Ma'oz Moshe (eds.), From War To Peace Arab-Israeli Relations 1973-1993, New York University Press, New York, 1994.

Morgan, Patrick M., Safeguarding Security Studies, Arms Control, Cilt 13, Sayı 3, Aralık 1992.

Mr. X, The Sources of Soviet Conduct, Foreign Policy, Cilt 25, Sayı 4, Temmuz 1947.

Neumann, Iver B., The English School on Diplomacy, Discussion Papers in Diplomacy, No. 79, Netherlands Institute of International Relations, The Hague, 2002.

Nigro, Louis J. Jr., Theory and Practice of Modern Diplomacy: Origins and Development to 1914, J. Boone Bartholomees Jr. (ed.), Theory of War and Strategy, Volume I., 3rd Edition, U. S. Army War College, Guide to National Security Issues, June 2008.

Nye, Joseph S. Jr., Neorealism and Neoliberalism, World Politics, Cilt 40, Ocak 1998.

Pagden, Anthony, Stoicism, Cosmopolitanism, and the Legacy of European Imperialism, Constellations, Cilt 7, Sayı 1, Blackwell Publishers, Oxford, 2000.

Papasotiriou, Harry, Hegemonic Orders in an Anarchical Society: Conditions for Stability, Politics and International Law Colloquium, UCLA Workshop, 23 Şubat 2006.

Philip, Gordon H., Europe's Uncommon Foreign Policy, International Security, Cilt 23, Sayı 3, Kış 1997/1998.

Ramirez, David & J. Sarquis, Methodological Problems in the Reconstruction of Historical International Systems, Sadık Üney –Muzaffer Şenel, (Ed.), Global Orders and Civilizations: Perspectives from History, Philosophy and International Relations, Nova Science Publications, New York, 2009.

Riker, William H., *European Federalism, The Lessons of Past Experiences*, Joachim Jens Hesse ve Vincent Wright (eds.), *Federalizing Europe?: The Costs, Benefits, and Preconditions of Federal Political Systems*, Oxford University Press, 2000.

Rosenau, James N., *Disaggregated Order and Disorder in Globalized Space*, Birthe Hansen and Bertel Heurlin (eds.), *The New World Order Contrasting Theories*, MacMillan Press, London, 2000.

Rotberg, Robert I., *Failed States, Collapsed States, Weak States: Causes and Indicators*, Robert I. Rotberg, *State Failure and State Weakness In a Time of Terror*, World Peace Foundation, Brooking Institution Press, Washington, 2003.

Rothschild, Emma, *What is Security?*, *Daedalus*, 1995, Cilt 124, Sayı 3.

Ruggie, John Gerard, *Continuity and Transformation in the World Polity: Towards a Neorealist Synthesis*, *Neorealism and Its Critics*, ed. Robert O. Keohane, Columbia University Press, New York, 1986.

Russel, Cosmo, *The First European Institution (post-war)*, John Coleman, *The Conscience of Europe*, Council of Europe, Strasbourg, 1999.

Smith, Karen E., *Enlargement and European Order*, Christopher Hill ve Michael Smith (eds.), *International Relations and the European Union*, Oxford University Press, Oxford ve New York.

Sørensen, Georg, *Liberalism of Restraint and Liberalism of Imposition: Liberal Values and World Order in the New Millennium*, *International Relations*, Cilt 20, Sayı 3, 2006.

Spegele, Roger D., *Traditional Political Realism and the Writings of History*, Alex J. Bellamy (ed.), *International Society and Its Critics*, Oxford University Press, Oxford, 2005.

Steve Smith, Is the Truth out There? Eight Questions about International Order, T. V. Paul & John A. Hall (ed.), International Order, and the Future of World Politics, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

Suganami, Hidemi, C. A. W. Manning and the Study of International Relations, Review of International Studies, Cilt: 27, No: 1, 2001.

Suganami, Hidemi, The Structure of Institutionalism: An Anatomy of British Mainstream International Relations, International Relations , Cilt 7, No. 5, 1983.

Szele, Bálint, ‘The European Lobby’: The Action Committee for the United States of Europe, European Integration Studies, Miskolci Egyetem, Sayı 2, 2005.

Tanrıöver, Oktay F., Güvenlik, Atilla Eralp (Der.), Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Terriff, Terry, Stuart Croft, Lucy James ve Partick M.Morgan, Security Studies Today, Polity Press, Cornwall, 1999.

Trnka, Kasım, The Degradation of the Bosnia Peace Negotiations Rabia Ali and Lawrence Lifschultz (ed.), Writings on the Balkan War: Why Bosnia, The Pamphleteer’s Press, Connecticut, 1993.

Troxell, John F., Military Power and the Use of Force, J. Boone Bartholomees Jr. (ed.), Theory of War and Strategy, Volume I., 3rd Edition, U. S. Army War College, Guide to National Security Issues, June 2008.

Tuncer, İdil, The Security Policies of the Russian Federation: The ‘Near Abroad’ and Turkey, Turkish Studies, Cilt 1, Sayı 2, Güz 2000.

Urwin, Derek W., The European Community: From 1945 to 1985, Michelle Cini (ed.), European Union Politics, Oxford University Press, Oxford, 2003.

Verdun, Amy, Economic and Monetary Union, Michelle Cini (ed.), European Union Politics, Oxford University Press, Oxford, 2003.

Waever, Ole, European Security Identities, Journal of Common Market Studies, Cilt 34, Sayı 1, 1996

Waltz, Kenneth N., Structural Realism after the Cold War, International Securty, Cilt 25, Sayı 1, Yaz 2000.

Wendt, Alexander, Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics, International Organization, Cilt 46, Sayı 2, Bahar 1992.

Williams, Paul, Critical Security Studies, Alex J. Bellamy (ed.), International Society and Its Critics, Oxford University Press, Oxford, 2005.

Wolfers, Arnold, National Security as an Ambiguous Concept, Political Science Quarterly, Cilt 67, 1952.

Woods, Ngaire, Dünya Siyasetinde Düzen, Küreselleşme ve Eşitsizlik, David Held ve Anthony McGrew, (der.), Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması, Çev. Ali Rıza Güngen vd., Phoenix, Ankara, 2008.

Woods, Ngaire, Order, Globalization and Inequality in World Politics, David Held ve Anthony McGrew (ed.), Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate, Polity Press, Cambridge, 2003.

Yurdusev, Nuri, 'Uluslararası İlişkiler' Öncesi, Atilla Eralp (der.), Devlet Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1997.

Yurdusev, Nuri, Civilizations and International Systems: Toynbee, Wight and Bull, British International Studies Association, 27. Yıllık Konferansı'nda sunulan bildiri, London School of Economics, 16-18, Aralık 2002.

Zacher, Mark W. & Richard A. Matthew, Liberal International Theory: Common Needs, Divergent Strands, Charles W. Kegley Jr., Controversies in International Relations Theory, Realism and the Neoliberal Challenge, St.Martin's Press, New York, 1995.

Zielonka, Jan, “Avrupa’da Bir Yeni-Ortaçağ Düzeninin Yükselişi”, Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, Cilt 12, Sayı 23, 2007.

İnternet Kaynakları

Hugo Grotius, The Rights of War and Peace, I. II. ve III. Cilt, kitabın 1925’te Francis W. Kesley vd. tarafından yapılan çevirisi
<http://www.lonang.com/exlibris/grotius/index.html>

Woodrow Wilson, President Woodrow Wilson’s Fourteen Points, The World War I Document Archive, <http://www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/>

Liberal International, ‘The Liberal Agenda for the 21st Century: The Quality of Liberty in Open Civic Societies’ (Oxford: Congress of Liberal International, 1997), http://www.liberalinternational.org/editorial.asp?ia_id=647

Keinon, Herb, PMO denies that Olmert disclosed Israel's nuclear hand, The Jerusalem Post, 11 Aralık 2006.
<http://www.jpost.com/servlet/Satellite?cid=1164881872535&pagename=JPArticle%2FShowFull>

Hindistan Savunma Bakanlığı 2001-2001 Yıllık Raporu, <http://mod.nic.in/reports/report02/report02.htm>.

Sergei Ivanov, Maturing Partnership, NATO Review, Kış 2005, <http://www.nato.int/docu/review/2005/issue4/english/special.html>

Antony, Shri A. K. “21. Yüzyılda Asya Güvenliğı”, 10. Asya Güvenlik Konferansı, Hindistan Savunma Çalışmaları ve Analizleri Enstitüsü IDSA, 5 Şubat 2008, <http://meaindia.nic.in/speech/2008/02/05ss01.htm>

Qureshi Shah Mahmood, Imperatives for Peace & Prosperity in South Asia - Pakistan 's Perspective, Uluslararası Stratejik Çalışmalar Enstitüsü IISS’te 24 Temmuz

2008’de Londra’da yaptığı konuşma
http://www.mofa.gov.pk/Press_Releases/Printer_Friendly/July/PR_Print_221_08.htm

İngiliz Okulu hakkında internet sayfaları

<http://www.polis.leeds.ac.uk/research/international-relations-security/english-school/>

<http://www.polis.leeds.ac.uk/assets/files/research/english-school/english-school-conference-papers.pdf>

<http://www.polis.leeds.ac.uk/assets/files/research/english-school/current-es-bibl-june-09.doc>

<http://www.polis.leeds.ac.uk/research/international-relations-security/english-school/working-groups/diplomacy.php>),

<http://www.polis.leeds.ac.uk/research/international-relations-security/english-school/working-groups/european-union.php>),

<http://www.polis.leeds.ac.uk/research/international-relations-security/english-school/working-groups/theory.php>

<http://www.polis.leeds.ac.uk/research/international-relations-security/english-school/>

Adam Watson, The British Committee for the Theory of International Politics, 1998, <http://www.polis.leeds.ac.uk/assets/files/research/english-school/watson98.pdf>

Barry Buzan, The English School as a Research Program: An Overview, and a Proposal for Reconvening, BISA Conference, Manchester, 1999, s. 3. <http://people.cas.sc.edu/coate/Readings/Buzan.pdf>

Jacek Czaputowicz, The English School of International Relations and its Approach to European Integration, Studies & Analyses, Cilt 2, No: 2, The “Polska w Europie” Foundation, 2003, <http://www.pwe.org.pl/pdf/sa/sa00600.pdf>

Tonny Brems Knudsen, International Society and International Solidarity: Recapturing the Solidarist Origins of the English School, <http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/copenhagen/ws11/knudsen.pdf>

Kennan, George, Uzun Telgraf/Long Telegram, 22 Şubat 1946 tam metni için bkz.; <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/coldwar/documents/episode-1/kennan.htm>

Juan J. Linz, Alfred Stepan ve Yogendra Yadav, “ Nation State” or “State Nation”? Comparative Reflections on Indian Democracy, <http://www.columbia.edu/~as48/Linz,%20Stepan,%20Yadav%20-%20Nation%20State%20or%20State%20Nation.pdf>

Information on the decree "On Suspending the Russian Federation's Participation in the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe and Related International Agreements", <http://eng.kremlin.ru/text/docs/2007/07/137839.shtml>

Versay Antlaşması metni, http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/versailles_menu.asp

Protocol for the Pacific Settlement of International Disputes tam metni için bkz., <http://www.unhcr.org/refworld/docid/40421a204.html>

Locarno Paktı tam metni için bkz., http://avalon.law.yale.edu/20th_century/locarno_001.asp

Paris Paktı metni için bakınız, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/kbpact.asp

BM Şartı/United Nations Charter metni için bkz., <http://www.un.org/en/documents/charter>

BM Güvenlik Konseyi Kore Savaşının başlamasını müteakip 82, 83, 84, 85, 88 ve 90 sayılı kararları almıştır. Kararlar için bkz., <http://www.un.org/documents/sc/res/1950/scres50.htm>

BM Güvenlik Konseyi kararları için bkz., <http://www.un.org/Docs/scres>

BM Güvenlik Konseyi 678 sayılı kararı için bkz.,
<http://www.un.org/Docs/scres/1990/scres90.htm>

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 123. oturum 177 sayılı kararı metni için bkz.
Formulation of the Principles Recognized in the Charter of the Nurnberg Tribunal and
in the Judgment of the Tribunal:
[http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/038/84/IMG/NR003884.pdf?O
penElement](http://daccessdds.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/038/84/IMG/NR003884.pdf?OpenElement)

BM Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından kabul edilen Nürnberg İlkeleri
metni için bkz. http://untreaty.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_12.pdf

BM Güvenlik Konseyi 83 sayılı kararı için bkz.,

<http://www.un.org/documents/sc/res/1950/scres50.htm>

BM Güvenlik Konseyi 242 sayılı kararı
<http://www.un.org/documents/sc/res/1967/scres67.htm>

BM Güvenlik Konseyi'nin Kuzey Kore'nin nükleer silah programını
durdurmasına ilişkin 1874 sayılı kararına karşı Kuzey Kore Dışişleri Bakanlığı'na
yapılan bildiri için bkz., DPRK Foreign Ministry Declares Strong Counter- Measures
against UNSC's "Resolution 1874", <http://www.kcna.co.jp/index-e.htm>

BM Güvenlik Konseyi 487 sayılı kararı bkz.,
<http://www.un.org/Docs/scres/1981/scres81.htm>

BM Güvenlik Konseyi 713 sayılı kararı bkz.,
<http://www.un.org/Docs/scres/1991/scres91.htm>

BM Güvenlik Konseyi 757 sayılı kararı bkz.,
<http://www.un.org/documents/sc/res/1992/scres92.htm>

Marshall Planını konuşma metni için bkz.,
<http://www.america.gov/st/texttrans-english/2007/May/20070521153224MVyelwarC0.4675867.html>

ABD Avrupa Komutanlığı <http://www.eucom.mil/english/history.asp>

Avrupa'da bulunan Amerikan askeri karargâhların listesi için bkz.
<http://www.army.mil/info/organization/useucom/>

Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu resmi internet sayfası <http://www.iaea.org>

SALT 1 görüşmeleri hakkında ABD görüşü bkz. <http://www.state.gov/r/pa/ho/time/dr/103529.htm>

SALT 1 Antlaşma metni <http://www.state.gov/www/global/arms/treaties/salt1.html>

Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons NPT) tam metni için bkz.,
<http://www.un.org/events/npt2005/npttreaty.html>

START I, Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşması I / Strategic Arms Reduction Treaty I bkz., <http://www.state.gov/www/global/arms/starhtml/start/toc.html>

START II, Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşması II / Strategic Arms Reduction Treaty II bkz., <http://www.state.gov/www/global/arms/starhtml/start2/st2intal.html>

Stratejik Silahları Sınırlama Antlaşması I Geçici Anlaşma/Strategic Arms Limitation Treaty I Interim Agreement metni için bkz.,
http://www.nti.org/e_research/official_docs/inventory/pdfs/salt.pdf

Anti Balistik Füze Sistemlerinin Azaltılması Antlaşması/The Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems Treaty metni için bkz.
<http://www.state.gov/www/global/arms/treaties/abm/abm2.html>

Nükleer Savaş Riskini Azaltacak Önlemler Antlaşması metni için bkz.
http://avalon.law.yale.edu/20th_century/sov001.asp

Stratejik Silahları Sınırlama Antlaşması II metni için bkz.,
http://www.nti.org/e_research/official_docs/inventory/pdfs/salt.pdf

Helsinki Nihai Senedi bkz. http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf;

Helsinki Nihai Senedi (Türkçe) bkz., <http://www.hyd.org.tr/?pid=290>

Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması/Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty INF <http://www.state.gov/www/global/arms/treaties/inf1.html>

NATO Brüksel Deklarasyonu için bkz., http://www.nato.int/cps/en/SID-00D02900-2D7A18B5/natolive/official_texts_23337.htm

Dünya Ticaret Örgütü Bölgesel Ticaret Antlaşmaları
http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm

The Fund for Peace başarısız devlet/failed state indeksi için bkz.,
http://www.fundforpeace.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=99&Itemid=140

Foreign Policy başarısız devlet/failed state kategorilendirmesi için bkz.,
http://www.foreignpolicy.com/articles/2009/06/22/2009_failed_states_index_interactive_map_and_rankings

NATO Avrupa-Atlantik Konseyi kuruluş temel belgesi için bkz.,
http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_25471.htm?mode=pressrelease

Towards a Partnership for the 21st Century: The Enhanced and more Operational Partnership - Report by the Political Military Steering Committee on Partnership for Peace, bkz., http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27434.htm?

NATO 1999 Washington Deklarasyonu için bkz.,
http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27445.htm?selectedLocale=en

Washington Zirvesi Basın Bildirisi bkz.,
<http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-064e.htm>

NATO 1999 “Yeni Stratejik Konsepti” için bkz.,
http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı <http://www.osce.org>

AKKA Antlaşmasının tam metni için bkz.
http://www.osce.org/documents/doclib/1990/11/13752_en.pdf

1999 İstanbul Zirvesi AKKA Uyarlama Antlaşması metni için bkz.
http://www.osce.org/documents/doclib/1999/11/13760_en.pdf

Avrupa Konseyi <http://www.coe.int> ve <http://www.avrupakonseyi.org.tr>

Avrupa Konseyi Statüsü metni için bkz., <http://www.avrupakonseyi.org.tr/>

AB Metinleri

1950 Schuman Bildirisi http://europa.eu/abc/symbols/9-may/decl_en.htm

Avrupa Kömür Çelik Teşkilatı Antlaşması <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/index.htm>

1955 Messina Bildirisi, <http://www.eurotreaties.com/eurotexts.html#>

Roma Antlaşması <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/index.htm>

1966 Lüksemburg Uzlaşması, bkz., <http://www.ena.lu/>

1983 Stuttgart Bildirisi, <http://www.eurotreaties.com/eurotexts.html#>

Tek Avrupa Senedi, <http://www.eurotreaties.com/singleeuropeanact.pdf>

Maastricht Antlaşması (Avrupa Birliği Antlaşması/Treaty on European Union)
metni için bkz., <http://www.eurotreaties.com/maastrichttext.html>

Kopenhag Kriterleri [http://ec.europa.eu/enlargement/enlargement_process/
accession_process/criteria/index_en.htm](http://ec.europa.eu/enlargement/enlargement_process/accession_process/criteria/index_en.htm)

Gündem 2000, http://ec.europa.eu/agenda2000/index_en.htm

Amsterdam Antlaşması bkz., <http://www.eurotreaties.com/amsterdamtext.html>

Nice Antlaşması Metni için bkz., <http://www.eurotreaties.com/nicetext.html>

Lizbon Antlaşması bkz., http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm

Avrupa Dış Hareket Hizmeti/European External Action Service,
http://europa.eu/scadplus/european_convention/minister_en.htm#DIPLOMACY